

«جوڭگو سەرخىل ژۇرناللار سېپى»دىكى نەشرىي ئەپكار
 入选《中国期刊方阵》的刊物
 «شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەن نەشرىي ئەپكار
 荣获《新疆期刊奖》的刊物

رەسسام: غازى ئەھمەد

شادلىققا چۆمگەن قورۇ

6

2008

新疆文化

شېھىت مەدەنىيىتى

• XINJIANG CIVILIZATION • СИНЬЦЗЯНСКАЯ КУЛЬТУРА • シンキョウ ブンカ • مجلة حضارة شنجيانغ •

يازغۇچى، ژۇرنالىست، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتچىسى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا «راست ئىشلار خاتىرىسى» ژانىرىدىكى ئېسىل ئەسەرلىرى بىلەن ئىجادىيەتتە يول ئېچىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشكەن ئەدەب ئەزىز ساۋۇت ئەپەندى.

ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئىلمىي ئەمگەكلىرىدىن: «مۇھەببەت ناخشىسى»، «مېدالىئون»، «گاچا قىزنىڭ قەلبى»، «ئالتۇن يەردە قالمايدۇ»، «گۈزەللىك يۇلتۇزى»، «ھەسەل سېتىۋېلىش» قاتارلىق ھېكايە - پوۋېستلار توپلاملىرى؛ «نۇرخان ئاچام»، «ۋاپادار ئىت» (راست ئىشلار خاتىرىسى) نەشر قىلىنغان؛ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا دائىر مەشھۇر ئەسەرلەردىن «ئەمىر تېمۇر كۆرەگان ھەققىدە قىسسە» (چاغاتاي ئۇيغۇرچىسىدىن نەشرگە تەييارلىغان)، «مەسنەۋى خاراباتى»، «دىۋان قارىي»؛ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى»، «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى»، «ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەمسىللىرى» قاتارلىق كىتابلارنى نەشرگە تەييارلىغان.

● شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبايلىق، ئوقۇشچانلىق ●

بۇ سانددا

سەھرا سۈرەتلىرى

سەھرادىكى ھېكايە.....(ھېكايە)..... ئابدۇرەھمان ئەزىز ئوغلى 2

روھ چۇقانلىرى

دەيۈزلۈك ئەخلاقىنىڭ كېلىپ چىقىشى....(ئەبجەشنامە)..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 10

«ئەدىبلەر چايخانىسى»دىكى پاراڭلار

ئۈچ ئەدىب بىلەن سۆھبەت ... تەييارلىغۇچىلار: ... ن. ئۆمەر ئۇچقۇن قاتارلىقلار 13

«يۈرەكتاغ»نىڭ ئەپسانىۋى قاتلىمى..... نۇرسمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن 34

ھاراق بىلەن دوستلاشتىڭ - ئەقىل بىلەن خوشلاشتىڭ

ھاراق.....(ھېكايە)..... ئابلىكىم ئەبەيدۇللا 40

تەپەككۈر كۆزى

تەپەككۈر مېۋىلىرى ..... غوپۇر جان ياقۇپ سەگەك قاتارلىقلار 46

ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭ

نەزىرىمدىكى پۇل مۇئامىلە كىرىسى ۋە رېئاللىقىمىز.....دىئارام قۇربان ئايتۇرك 57

«تۇغۇتتا ئۆلگەن» قازانلار.....(فېلىتتون)..... ئابدۇرەھىم ھەكىمى 62

تەقدىرنىڭ تەدبىرىگىدە

ئەقىل - پاراسەت، مەۋجۇدلۇق ۋە مەھكۇملۇق..... نۇرسۇنمۇھەممەت توختى 64

بۇ ساننىڭ ئىجرائىيە مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخنىداكتورى: قۇربان مامۇت

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

(57- يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۈنۈپرسال ئەدەبىي ژۇرنال 2008- يىل 6- سان (ئومۇمىي 294- سان)

باش مۇھەررىر: زۇنۇن باقى (قوشۇمچە) (ئۇ ئۇ ئار مەدەنىيەت نازارىتى ئىشخانىسىنىڭ باشقارما دەرىجىلىك مەمۇرى)

دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل ئىجرائىيە مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: رىسالەت مۇھەممەت (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

تەكلىپلىك مۇھەررىر ۋە گۈزەل سەنئەت لايىھىلىگۈچى: نۇرسۇنمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن (ئەدەبىيات ماگىستىر ئاسپرانتى)

سەرادىكى ھېكايە

(ھېكايە)

ئابدۇرەھمان ئەزىز ئوغلى

1

جاڭگالدىن قومۇش، چىگە - يانتاق يىغىپ مۇشۇ يول بىلەن جاھاندارچىلىق قىلاتتى. يادىچىلارمۇ ماللىرىنى ئالدىغا سېلىپ ئىسقىرتقىنىچە مۇشۇ يولدىن كېلىپ - كېتەتتى. ئىسقىلىپ بۇ يول مۇشۇ مەدەللىدىكىلەر ۋە قوشنا يېزا - مەدەللىدىكىلەرنىڭ تىرىكچىلىكىدە بەك مۇھىم ئىدى. لېكىن بۇ يول يېزەكلىك زەيكەشكە كەلگەندە ئۇزۇلۇپ قالاتتى. زەيكەش نەچچە يىل ئىلگىرى زېمىنى زەي بېسىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن چىپىلغان بولۇپ، خەقلەر كەڭلىكى تۆت مېتىرچە كېلىدىغان بۇ زەيكەشكە ئەڭرى - بۈگرى بادىرا - شاللارنى تىزىپ، ئۈستىگە شاخ - شۇمبا، چاۋار - چاتقاللارنى تاشلاپ توپا بىلەن باسۇرۇپ قويىتتى - دە، ئۆتۈۋېرەتتى. ھەر قېتىم قار - يامغۇر ياغسا ئۈستى لاي - پىتق بولۇپ تېشىلىپ كېتەتتى. قوي - ئۆچكىلەر تۆشۈكتىن ئۆرگۈشۈپ يامان تەسلىكتە ئۆتۈشەتتى. لېكىن جاھىل ئېشەكلەر تۆشۈكنى كۆرگەن ھامان مىخلاپ قويغاندەك تۇرۇۋالسا، ئىگىسىنىڭ ئاغزى «خىت!» دەۋېرىپ تېلىپ، كۆپۈك بوپكېتەتتى. ئاستىدىن زەي سۇ ئېقىۋېرىپ، ئۈستىدىن تۆشۈك - كامارلاردىن توپا چۈشۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن سۇلياۋ - يالتىراقلارنى يېپىۋېرىپ، نەم توپا تاشلاۋېرىپ كۆۋرۈكنىڭ ياغىچى تېزلا سېسىپ كېتەتتى. ياغىچى سېسىغان كۆۋرۈكتىن ئۆتكەن ئۇلاغ - ھارۋىلار چۈشۈپ

بۇ مەدەللىدىكىلەر ئاخىرى كۆۋرۈك سېلىشقا كېلىشىشتى. مەدەللىنى شور جاڭگالغا تۇتاشتۇرىدىغان ئوڭغۇل - دوڭغۇل توپىلىق مەدەللى يولى مەدەللىنىڭ سىرتىغا چىقىپلا قومۇش - پىزىزەكلەر ئۆسۈپ، توزغاقلار ئۇچۇپ تۇرغان زەيكەشكە بېرىپلا ئۇزۇلۇپ قالاتتى. ئۇزۇلۇپ قالمىتى، زەيكەشتىن ئۆتكەندىن كېيىن يەنە يول بار ئىدى. قومۇش تۇرغان، چۈچۈكبۇيا يىلتىزى كولىغان، تۇز يىققان، يۇلغۇن ئوتۇنى يىققان، مال باققان، قوشنا ناھىيىگە تۇغقاندارچىلىققا ماڭغان بولۇچىلارنىڭ ئاياغ ئىزلىرىدىن ھاسىل بولغان يىلان باغرىدەك ئەڭرى - بۈگرى مەدەللى يولى بار ئىدى. بۇ يولدا چىرايلىرى ئاپناپتا كۆيۈپ كۆمۈردەك بوپكەتكەن تۇزچىلار لوپ - لوپ ماڭغان تۆگە ھارۋىلىرىنى ئەزىملىك بىلەن ھەيدەپ، چېلەككە يوغان چويۇن كولدۇرمىلىرىنى جاراڭلىتىپ كۈندە ئىككى ۋاخ قاتناپ تۇراتتى. ئۆيلىرىدىكى ماللىرىغا يەم - خەشەك يېتىشمەيۋاتقان مالچىلار

سەھرا سۆزەتلىرى

جۈپلەپ ئولتۇرغىنىچە، — دەنشى كۆسە ئېلاندىن تاتىپ چالا قويماي كۆرىدىغان ئىدىم ئەستايىدىل بولامدا. بۇنداغ ئىشقا خام كېلىدا.

— تۇداخۇنمۇ بولتى.

— بىز جايدا شۇك تۇمايدىغان ئاقسا گۈي شېغىل تاشنى ئېكىپ قويپ بېشى قېيىپ كەتسە قايداغ قىلمىز؟

— ئوبۇلھاشىمچۇ؟

— ئىدىم تاپاممىغاندەك ئىشۇ گۇيغا پۇل تۇتقۇزغىلى بولامدا. جازا مۇددىتى توشاپ ئەمدى تۈرمىدىن چىققان گۈي باش بوممىسا ئىشۇ كۆرۈك پۈتمەسما.

— ناسران ئۇستام بولامكى — يا.

— بىز باشنىڭ چېچىنى ئېيىغىچە «ھىگىر كېچە» نىڭ ھېكايىسىنى تۈگىتىپ بولىدىغان ئەزەمە ئىدىم ئۇ. كۆرۈك سېلىش چاچ چۈشۈگەنگە ئوخشىمايدا.

— شۇ، تاش دېگەنگە تاشتەك تۇمىسا بوممايدا.

— ھەلىم بايۇەچچىنى قويامدۇق؟

— خەق ئۇچىسىغا جۇۋا كىيىپ ماڭسىمۇ تېرە باما دەپ بىز ئايلىق زىراقتىن قوغلاپ بارىدىغان بىزمە بىلەن ئاچا قوزۇق يەگە چىمەيدا.

— ھە ئە، ئۇ مۇشۇ كۆرۈككە ئاتاپ پۇل بەگىلى چىدىسىمۇ چوڭ گەپ جۇما!

خەقنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرغان ھەلىم بايۇەتچى بۇ گەپنى ئاڭلاپلا ئورنىدىن دەس تۇرغانچە خاپا بولدى:

— ئالدى — ئاقاڭلىغا قايلاپراق گەپ قىلىڭلا جۇما. ھەجەپ دېدىڭلا ئىدىمىنى قايلىتىپ قوياپ. سىلى چىدىغانغا مەنمۇ چىدايمە.

خەقلەر يېنىك كۈلۈشتى.

— ئەڭ ياخشى ھەيدىراخۇن قىلسۇنمىكىن. ئۆزىمۇ كەسكىن ئىدىم.

— راس، سەنلا بىز باشقا ئېچىقە، ھەيدىراخۇن.

ئۇ ئۇياققا تارتىپ، بۇ بۇياققا تارتىپ، ئاخىرى كۆۋرۈك سېلىش ئىشى ھەيدەر ئەلگە يۈكلەندى.

2

ھەھەللىنىڭ ئۇزۇن — توغرا كۈچلىرىدىكى ئۆيلەرنى بىر باشتىن قىدىرىپ كېلىۋاتقان ھەيدەر ئەلنىڭ بۇ ئىشى كېڭەش سورۇنىغا قاتنىشالماي قالغانلارنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە ئۇچرىدى. ئەڭ دەسلەپ ھەيدەر ئەلنىڭ ئالدىغا چىققان ھاۋاز ئاخۇن:

— باشقا خەقنىڭ ئۆيىگە چىرىڭلا. ھەندىنلا زىغامتىڭلا، يالغۇز مەنلا ئۆتەمدىم ئۇ كۆرۈكتىن؟ — دېدى چېچىلىپ.

— سىلىنلا ئۆتىدۇ دېمىدىم. مۇشۇنداغ بىز باشتىن زىغىۋاتىمە.

كېتىپ ئادەملەر يارىلانغان، ئۇلار ئۆلگەن ۋەقەلەر تولماق يۈز بېرىدىغان بولغاندىن بېرى مەھەللىدىكىلەر مەسلىھەتلىشىپ، ئۆز يانلىرىدىن ئاز — تولا مەبلەغ يىغىپ ھەمكارلىشىپ بىر بېتون كۆۋرۈك سېلىپ، زەيكەشتىن يۈرەكئالدى بولۇپ ئۆتۈشكە خاتىمە بېرىشكە بەل باغلاشقاندى.

«ئەلنىڭ ئىشىدا ئەللىك پۇتاق» دېگەندەك، مەسلىھەت تېزلا بىرلىككە كەلگەن بولسىمۇ، ئىش باشلايدىغان چاغدا گەپ — سۆز كۆپىيىپ قالدى. ئۆستەڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسىدا ئولتۇرۇپ، كېتەرلىك مەبلەغنى يىغىش، يۈرۈشتۈرۈپ ئىشلىتىشكە بىر خالىس باش بولغۇچى تەيىنلەۋاتقانلارنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىغان كەنت كادىرى ئەيسا ھوتسىكىلىتىن چۈشمەي بىر پۇتىدا يەر تىرەپ، ئولتۇرغانلارغا قارىدى:

— ئولتۇرۇپ قاپسىلەغۇ؟

— جاڭگال چېكىسىدىكى ئۇۋۇ زەيكەشكە بىز كۆرۈك سالايلى دېيىشىۋاتىمىز، — دېدى مەھەللە ئاقساقىلى ھامۇت ھاجى، — كۆرۈك سېلىشقا باش بولىدىغان، خىراجەت زىغىدىغان ئىدىم بېكىتىۋاتىمىز.

— ھە، بولاپتا، — دېدى ئەيسا خەقلەرگە قاراپ، — مەبلەغنى زىغىپ نەق قىلىڭلا، نامەت كاسسى ھېسابنى باشقۇرۇپ بەسۈن.

— «ياغ پۇراتقاندا ئەرۋاھ ئولمىشىپتۇ» دەپ، ھەممە بىزمە نەق بوسا ھېساب باشقۇرغۇڭلا كېچىپتۇ ئىيسىراخۇن! — دېدى سىم ساقاللىرى يۈزلىرىنى تۈگەل باسقان كۆكۈش كۆز ھەيدەر ئەلى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەشق دەپتىرىنىڭ ۋارىقىدىن يىرتىلغان قەغەزگە ئورالغان تاماكىسىنىڭ چۈۋۈلغان يېرىنى تۈكۈرۈك بىلەن نەمدىگەچ، — دىخانلا تەشكىلگە ئېغىرىمىزنى سامماي بىز ئىش قىيىقلى دېسەك نامەتنى، مەمەتنى، ئەمەتنى ئارىلاشتۇرغۇڭلا كېۋاتامدا؟

— نىمداغ تە بولمىسەن؟ بۇنداغ ئىش دېگەنگە زېھىن كېتىدا. ئۇششاق گەپ تولا بولىدا. شۇڭا دەيمە.

— پۇل بوسلا تەييا ھېسابنى كىچىك بالىمۇ باشقۇرالايدا. ئولتۇرغانلار ئەمدى باش بولغۇچى كىشىنى تەيىنلەشكە كىرىشتى.

— ئەمدى، بىز ئىشنى باشقا ئېچىقلايدىغان خالىس بىزەيلەننى بۇ كۆرۈككە باش قىلىلى.

— شۇنداغ، ئالدىرىماي كېڭەشكۈلۈك. «كېڭەشلىك ئىش بۇزۇلماس» دەپتىكەن.

— مېنىڭچە، — ھەيدەر ئەلى چۈۋۈلۈپ قولاشمىغان تاماكىسىنى چۆرۈۋېتىپ سۆزگە ئارىلاشتى، — خەللا خۇننى قويىلى. ئۆزىنىڭ خېلى دىتى با. ئەستايىدىل...

— چىك. قويە ئۇ زىلمانى، — دېدى جۇماخۇن ئىشتىنىڭ يىرتىقىنى كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىپ پۇتلىرىنى چىك

— چۆڭلەپ بى كېلىڭلا ئاۋىلام.

— بازادا سائىلغا گەپ قىغاندەك گەپ قىماڭلا، ھاۋزاخۇن.

مەن تىلەمچى ئەمەس، — دېدى ھەيدەر ئەلى تېرىكىپ.

يەنە بىر ئۆيدىن چىقىپ كەلگەن رەمەت زاكونچى ھەيدەر ئەلىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا تەرنىنى تۇردى:

— مۇشۇنداغ ئىشلانى قىلامكى دەپ ئىساخاننى باشلىق سايلىغان. ئىساخان ياسسا بومامدىكە ئۇ كۆرۈكنى؟ خەقتىن پۇل زىققىچە.

— ئۇمۇ يېزىدىكىلەرگە دەپتىكە، يېزىدا ھازىر مەبلەغ قىس، بىرە زىل تۇپ تۇرۇڭلا، مەبلەغ جۇغلاپ قىپ يېرىلى دەپتۇ. ئاڭغىچە قايلاپ تۇساق ئۇ كۆرۈكتىن تولا چاتاغ چىقىۋېرىدىكەن. ئۆزىمىز ئۆتىدىغان كۆرۈك بوغاندىكىن، بۇنداغ ئۇششاق ئىشلارنى ھۆكۈمەتكە ئېغىرىمىزنى ساممايلا قىلىۋېتەيلى دېدۇق. ئۆزىمىز ماڭىدىغان يولىنىڭ كۆرۈكى ئەمەسما.

— ئۆزىمىز ماڭىمىز دەپ يېنىمىزدىن پۇل بەسەك ئىساخان ئاۋۇ جامى مەيدانىدىكى بىنەمنىڭ باشقۇرۇش ھەققىدىن ئىشكى كوي كۆتۈرۈۋەتمەيدۇ. دە.

يەنە بىر ئۆيدىن چىققان، توڭكاي چىشلىرى ساپسېرىق سارغىيىپ كەتكەن پاكىنەك ئايال ھەيدەر ئەلىنىڭ قىسقىچە چۈشەندۈرۈشىنى ئاڭلاپلا قاپقىنى سۆزدى:

— كۆرۈك ساممىساممۇچا، ساۋاپ بولىدىغان ئىشنى جىق قىۋاتىمە. يانا قايلىسام، خەخلە ئىدەمگە يۈز خاتىرە قىماي « قېرى جۇگان، ئەر ئالماس» دەپ سۆز-چۆچەك قىپتۇ. ئۇ كۆرۈكتىن مال ھايداپ ئۆتىدىغان بالامۇ يوق. ئايدا-زىلدا ئۆتەپ قاممايمە. چىمدىن زىغىسلا-زىغىسلا. ئىشقىلىپ مەن بەمەيمە.

— « كاناي ياغلىغىلى ياغ يوق سۇناي ياغلىغىلى ياغ نەدە» دېگەندەك، ئىشك ئالدىدىكى چۇۋۇق كۆرۈكۈمنى ئوڭشىمايۋاتسام، شو جاڭگالدىكى سېسىق زەيگە چىمنىڭ چولى-پۇلى؟

— سىلرە پۇل زىغىدىغان، دەپتە تۇتىدىغان ئىشقا سېزىك بولاپ قاپتىلە — ھە ھەيدىراخۇن؟! نامەت كاسسىنىڭ ئونغا ئالمىشامسىلە. يا؟

— بىكاچىلىقتا ئىچىڭلا پۇشۇپ قېۋىتپتۇ ھە ھەيدىراخۇن؟ بىرسى بىرىنىمە دېدى. يەنە بىرسى بىرىنىمە دېدى. ئىشقىلىپ كۆۋرۈككە پۇل بەرگۈسى كەلمىگەنلەر ھەيدەر ئەلىگە تاپا-تەنە قىلىپ خىجىل قىلدى. ھەيدەر ئەلىمۇ خەقنىڭ گەپ-سۆزلىرىگە زېرىكمەي-تېرىكمەي سوغۇققانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ باقتى. زەيكەشكە كۆۋرۈك سېلىشنى پايدىلىق تەرەپكە، ساۋابقا، يۇرتنىڭ ئابروي-ئىناۋىتىگە باغلاشتۇرۇپ سۆزلىدى. ياقا يۇرتلۇق يولۇچىلارنىڭ نەزىرىدە قاششاق،

ھۇرۇن، پىخسىق، ئەسكى كىشىلەر بوپقالمايلى. بىزدىن كېيىنكىلەرگە بىر كۆۋرۈك نەمۇنە بوپقالسۇن. كېيىنكىلەر ئاتا-بوۋىلىرىمىز مۇشۇ جاڭگالغىمۇ مېھىر-مۇھەببەت باغلاپ، تەر ئاققۇزۇپ كەپتىكەن دەپ ئۆرنەك ئالسۇن، دەپ سۆزلىدى. پالانى جاڭگالدىكى زەيدىن ھارۋىسى غۇلاپ چۈشۈپ يارىلىنىپتۇ، ئۇلاغلىرى ئۆلۈپتۇ دېگەن ئاتنى كۆتۈرمەيلى. ھەممەيلەن بەردەم، چىرايلىق، قاۋۇل ئادەملەر بولغاندىكىن يۇرت-ۋاقىمىزمۇ بەردەم، رۇست، يول-كۆۋرۈكلىرىمىز پۇختا-بەلەن بولسۇن دەپ سۆزلىدى. ۋەتەننى، دۆلەتنى، مىللەتنى، يۇرتىمىزنى قۇرۇق پو، پاخپاق پاراڭلار بىلەن ئەمەس، جاڭگالدىكى زەيكەشكە سالغان ئاشۇ كۆۋرۈك بىلەن ئەمەلىي سۆيەيلى، دېدى. ھەممە ئىشتا ھۆكۈمەتكە تايىنىۋالماي ئۆز كۈچىمىزگە تايىنىپ ھەمكارلىشىدىغان ئاتنى يېتىلدۈرەيلى. قۇربىمىز يەتكەننى ئۆزىمىز قىلىپ باقايلى. ئۆزىمىزگە پايدىلىق، زۆرۈر ئىشلارنى ئالدىن قىلايلى، دەپ سۆزلىدى. «كۆپ تۈكۈرسە كۆل بولۇر»، ھەممىمىز بىر يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقارساق ئىشلىرىمىز ئاسان بولغۇسى. كۆۋرۈكتىن ئۆتكەندە ھەممەيلەننىڭ يۈزىمىز يورۇق، كۆڭلىمىز ئازادە بولۇپ، ماڭغان يولىمىز ئاسان ۋە راۋان، خەيرلىك، قىلغان ئىشلىرىمىز بەرىكەتلىك بولىدۇ، دەپ چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى.

پۇلى بار، ھال-ئوقىتى ياخشى كىشىلەرگە قارىغاندا يەنىلا قول-ئىلكىدە بولمىغان سېرىق نەم دېھقانلارنىڭ قولى ئوچۇق بولدى.

— ئوبدان ئىش بولاپتا. بۇنداغ ساۋاپلىق ئىشقا بەمەسەك قايداغ بولىدا، — دېيىشىپ ئاز-تولىدىن تاپقان-تەرگىنىنى چىقىرىپ ھەيدەر ئەلىگە بېرىشتى. قوڭمدا مۇتسىكىلت، ئاستىدا تراكتور-ماشىنا، دەرۋازىلىرى يوغان، ئايۋان-سارايلىرى چوڭ كىشىلەر ھەدبىسلا چىرايلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ، ھەيدەر ئەلىگە دوققا-سوققا گەپ قىلىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى سوۋۇتۇۋەتتى.

3

جاڭگال يولى بىرنەچچە كۈندىن بېرى باشقىچە ئاۋاتلىشىپ قالدى.

پۈتكۈل يۇرت بويىچە ئۆي يېڭىلاش دولقۇنى قوزغىلىپ، خەتەرلىك، كېسەك، سالا-رەتكە كەلمەيدىغان كونا تام، كونا ئۆيلەر بىردەك چىقىلىپ رەتلىنىۋاتاتتى. بۇ دولقۇن يالغۇز بۇ مەھەللە، بۇ يۇرتتىلا ئەمەس پۈتكۈل ناھىيە بويىچە بولۇۋاتقاچقىمىكىن، خىشىنىڭ باھاسى بىراقلا ئىككى ھەسسە ئۆسۈپ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىغا بولغان ئېھتىياج زور دەرىجىدە قىيىنچىلىققا ئۇچرىدى. ھەتتا كىرا ھەققىمۇ ماس ھالدا ئۆسۈپ، ئۆي سالىدىغانلارنى قىيىن ئەھۋالدا قويدى. خەق ئولتۇرسا-قوپسا مۇشۇ ھەقتە كوتۇلدىشاتتى:

— مال باھا ئىدارىسى نېمىش قىلىدىغاندۇ؟ ئىككى ماشىنا

ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆز قائىدىسى ۋە پىرىنسىپى بولىدۇ. ئاشۇ قائىدە - پىرىنسىپتىن چەتنەپ كەتسە ھامان چاتاق چىقماي قالمايدۇ. قىغىر ئىشنىڭ چاتقى قىرىق يىل ئۆتۈپ كەتسىمۇ بىلىنىۋېرىدۇ. ئاۋۇ زەيكەشتىكى كۆۋرۈكنىڭ ئىشى قىرىق يىل ئەمەس، قىرىق كۈنمۇ ئەمەس، بەلكى تۆت كۈنگە بارار - بارماستىن، ئايىقى چۆل چىقتى. سۇ ئاقىدىغان يەردە چوقۇم كۆۋرۈك بولۇشى كېرەك. مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئالدىراڭغۇلۇقى تېزلا تەتۈر نەتىجە كۆرسىتىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى جۇۋىنىڭ يېڭىچىلىك ئېقىۋاتقان كىچىك زەي ئېقىن كىشىلەر يول سالغىلى تۈزلىگەن توساققا ئاستا - ئاستا قېسىپ، زەيكەشنىڭ يۇقىرى تەرىپى لىق تولۇپ كەتتى. تولۇپ تۇرۇپ تۇرسىمۇ مەيلى ئىدى، قاينان سۇ تىندۇرۇلغان توپىنىڭ قات - قېتىغا سىڭىپ كىرىپ يول لۆمۈلدەپ كەتتى. تراكتور، ئات - تۆگە ھارۋىلىرى يۈك بىلەن ئۆتۈۋېرىپ يۈكنىڭ بېسىمى بىلەن لۆمۈلدەگەن جاي ئولتۇرۇشۇپ لاي - پېتىق بولۇپ، ئاخىرى بولمىغاندا، ھاۋاز ئاخۇننىڭ قىرىق ئات كۈچىگە ئىگە ئارا كوزۇپلىق تراكتورى تۆت مىڭ خىش بېسىلغان كوزۇپ بىلەنلا لاي - پېتىق ئىچىدە سىڭارىيان بوپقالدى. چوڭ جۈپ چاقلار تۇرغان جاي ئويۇلۇپ، قاينان سۇ شىرقىراپ قۇيۇلۇپ، كۆتۈرمە يول ئاستا - ئاستا كولىنىشقا باشلاپ، يېرىم سائەتكە يەتمىگەن ۋاقىتتا نەچچە كۈندە قاينان سۇ بىرلا دولقۇن ئۇرۇپ تىندۇرۇلغان توپىنى ئېقىتىپ كەتتى. خىش بېسىلغان كوزۇپ پەسلەپ - پەسلەپ بارغانچە زەيكەشنىڭ ئەسلى ئۆلىدىكى قارا لايغا پېتىپ كەتتى. ئۇ ياقىتىن يۈك بېسىپ، بۇ ياقىتىن يۈكنى چۈشۈرۈپ قايتقان تراكتور - ھارۋىلار بۇ پېشكەلچىلىكتىن جىلە بولۇشۇپ، زەيكەشنىڭ ئىككى تەرىپىدە توسۇلۇپ قاتار تۇرۇپ كەتتى.

قالغانلارنىڭ جىلە بولۇشىغۇ تايىنلىق. تۆمۈر - تەسەكلىرى نېمىلا بولمىسۇن قۇرۇق يولدا. ھەممىدىن ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولغىنى ھاۋاز ئاخۇن ئىدى. ئۇ، كوزۇپتىكى خىشلارنى بىردىن - بىردىن قىرغاققا تاشلاپ كوزۇپنى بىكارلىغىچە جېنى تۇمشۇقىغا كېپقالدى. ئىچىدە، كوزۇپ - ھارۋىلىرىنىڭ سايىسىغا ئەدىيال - چاپانلىرىنى تاشلاپ خىرامان ئۇخلاپ ياتقان شوپۇر - ھارۋىكەشلەرنىڭ كېلىپ ياردەم قىلىشىمىنى يەتمىش پۇشتىغىچە تىللاپ، لەنەت ئوقۇدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلارمۇ مۇشۇنداق پېشكەللىككە ئۇچراپ قالسا ئۆزىمۇ ئاشۇنداق خىرامان ئۇخلاپ ئۆچ ئېلىشىنى كۆڭلىگە ئالدىن پۈكۈپ قويدى.

— ھۇخ خوتنۇڭنى! ... — دەيتتى ئۇ ئاغزىنى بۇزۇپ ئۆز - ئۆزىگە، — بىز مۇسۇلمان گۈي چىقىپ ھالىڭ قايداغ دېمەيدا؟ خەپ! ئەمدى كۆرىكىمگە پۇل دەپ كېلىدىكە قېنى،

قىشنىڭ پۇلغا بىز ماشىنا قىش كېلىدىغان بولاپ قالدى... — خۇمدانچى بىلەن شوپۇرلا قار ياغقاندا قۇشقاچ تۇتۇۋاتىدا. بۇنداغ ئىشلانى رەتكە ساممامدىغاندۇ.

— قوي ئەرزان، گۆش قىزىمەت. پۇلنىڭ كۈچى يوق. سېمونت بىلەن قىش قىزىمەت. ئەگەر ھۆكۈمەت تولۇقلىما بەمەيدىغان بوسا ئىشىمىز تەسكەن.

— شۇڭا دىخانلا ھۆكۈمەتتىن تولۇقلىما ئېلىپ پايدا ئېپكەتتى دەپ خوجايىنلانىڭ ئىچى قايناپ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈۋالدىمكى دەيمە جۇما باللا. — شۇ. شەيتاننىڭ ئېشىدىن پەرىشتە قىزغانغاندەك.

— بازا قالايىمقان بوپكەتمىگەن بوسا، تولۇقلىمىنىڭ پايدىسىنى ھەقىقى كۆرە ئىدۇق.

— شۇنى دەيمە. بازادىكى قىزىمەتچىلىك ھۆكۈمەت بەگەن تولۇقلىمىنىڭ بەرىكىتىنى ئۇچۇرۇۋاتىدۇ.

— ھۆكۈمەت بازانى بىز رەتلىسە بولتى، شۇڭا...

خەقنىڭ ئاغزىدىكى دىققەت مەركىزىدىكى پاراڭلار ئاشۇنداق داۋاملىشىۋاتقاندا بىرەيلەن قوشنا ناھىيىنىڭ مۇشۇ مەھەللە بىلەن قوشنا كېلىدىغان يېقىنلا جايدىكى بىر ئورۇندا بىر يېڭى خۇمدان پۈتۈپ ئىشقا كىرىشكەنلىك خەۋىرىنى ئېلىپ كەلدى. ئارىلىق يېقىن بولغاچقا بۇ مەھەللىدىكىلەر سوپەك - تراكتورلىرى بىلەنمۇ ئۆز ھاجىتىدىن چىقالايتتى. شۇڭا ئۆي - ئۆيدىن سوپەك، قول تراكتورلار تارتىلداپ، قوشنا ناھىيىدىكى خۇمداندىن خىش ئەكېلىشكە ئاتلىنىشتى. مەھەللىنىڭ جاڭگالغا چىقىدىغان ھېلىقى يولى خۇمدانغا ھەم ئۇدۇل، ھەم يېقىن بولغاچقا كىشىلەر تەننەرخنى تۆۋەنلىتىش ئۈچۈن مۇشۇ يولنى تاللاشتى.

ئەمدى كىشىلەرگە زەيكەشتىكى ئەسكى كۆۋرۈك پۇتلاشتى. تۆت مېتىر كەڭلىكتىكى، ئىككى مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى زەيكەشنىڭ ھېلىقى كۆۋرۈكى ياغاچلىرى پورلاشقان، ئۇ يەر - بۇيىرى تېشىلىپ، توپىلىرى شىرقىراپ چۈشۈپ تۇرغان ۋەيرانە ھالەتتە تۇراتتى. «ياز يۈرۈش، كۈز كۈرەش» دېگەندەك، كۈز يېقىنلاشقانسىرى ئىشلىرى ئاقساق قېلىشتىن ۋايىم يېگەن خەقلەر ئەسكى كۆۋرۈكنىڭ ياغاچلىرىنىڭ قۇرۇق تراكتورنىمۇ كۆتۈرەلمەسلىكىنى ھېس قىلىشىپ چۈۋۈشتى - دە، زەيكەشنى يول بىلەن تەڭ توپا تاشلاپ تىندۇردى. ئەمدى ھەيدەر ئەلنى تەڭقىسلىق - خىجالەتچىلىكتە قويغان كۆۋرۈكنىڭ جېدىلى توختاپ تۇرغاندەك قىلغانىدى. خەقلەر چوڭ - كىچىك تراكتورلاردىن تارتىپ چوڭراق ئات - ھارۋا، تۆگە ھارۋىلىرىغىچە قۇربىتىگە يارىشا خىش توشۇپ ئىشلىرىنى تېزىرەك پۈتتۈرۈشكە ئالدىرىشاتتى. ئادەتتە پادىچى، تۇزچى ۋە ئوتۇنچىلار بىلەن جىمجىتلىقى بۇزۇلۇپ تۇرىدىغان بۇ جاڭگال ئەمدى قىزغىن، ئالدىراش ئەمگەك قاينىمىغا چۆمگەندى.

ئۈچىنى كېسۋالامسە، تۇۋىنىمۇ دەۋىتىمە... قايلما، ئوسىراق بۇراپ يېتىشىنى ھېچقىزىلاننىڭ. بوينۇك قاتلىشىپ ئۆلەسە، ئىلاھىم.

ھاۋاز ئاخۇن چاقىرتقان توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى زەيكەش ئىچىدىكى تراكتورنى ئالدىچە، كەينىچە تارتىپ باقتى. ھەتتا پولات ئارقانمۇ ئۈزۈلۈپ كەتتى. ئاخىرى ھاۋاز ئاخۇن جاڭگالنىڭ ئىچكىرىسىدە بوز يەر ئېچىۋاتقان خەنزۇ خوجايىنىنىڭ توپا قېزىش ماشىنىسىنى قىممەت باھادا پۈتۈشۈپ چاقىرىپ ئەكىلىپ تراكتورنى چىقىرىۋالدى. زەيكەشتىن تارتىۋېلىنغان تراكتور پاتقاققا قارىغۇسىز بوپكەتكەندى. ھاۋاز ئاخۇن قاپقارا لاي ئېقىپ تۇرغان تراكتورغا بىر ئاز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن بارلىق كۈچىنى تاشلىغا يىغدى:

— خىق... تۇقى!!!...

ئۇ ئارقا-ئارقىدىن تراكتورغا نەچچىنى تۈكۈرۈپ سەل دەردى چىققاندىك بولۇپ، تاماكا ئوراشقا باشلىدى.

5

مەھەللىدىكىلەر يەنە بىر قېتىم كۆۋرۈك سېلىشقا پۈتۈشۈشتى. ھاۋاز ئاخۇننىڭ تراكتورى يېتىپ قالغاندىن كېيىن خەقلەر بۇنداق پېشكەلچىلىكنىڭ يەنە ئايلىنىپ ئۆزلىرىگە كېچىلىشىدىن قورقۇپ قېلىشقاندى. ئەمدى نېمىلا بولمىسۇن ئاتىغىنىنى يىغىش قىلىپ بۇ كۆۋرۈكنى سېلىشقا بەل باغلاشتى. ھەيدەر ئەلى يەنە بىر قېتىم ئۆيمۇئۆي سوكۇلداپ يۈرۈپ پۇل يىغىشقا ئاتلاندى. بۇ قېتىم خەقلەر گەرچە ياقتۇرمايۋاتسىمۇ بەش-ئالتە يۈەندىن بىرنېمە بېرىپ ھەيدەر ئەلىدىن تېزىرەك قۇتۇلماقچى بولدى. تەتۈرلۈك قىلغىنى يەنىلا ھاۋاز ئاخۇن بولدى:

— ئۆتكەندە تراكتورۇم زەيگە يېتىپ قاغاندا بىزكىم ماڭا ياردەم قىلمايدى. ئەمدى مەن ياردەم قىلامدىكەنمە؟

— يانا ئۆتكەندىكىدەك بولاپ قالماسلىق ئۈچۈن ياردەم قىلىڭلا ئەمدى. بوممىسا يانا خاپىلىق تاتىپ قالىمىز.

— خاپىلىقنى يالغۇز مەنلا تاتامدىكەنمە؟ خەقنىڭ تراكتورىمۇ بىز يېتىپ باقسۇنما. ئاندىن پۇل بېرىمە!

— ھوي-ھوي، بۇ قايداغ گەپ ئۆزى، ھاۋازاخۇن. خەقنىڭ تراكتورى يېتىپ قالسا سىلگە نېمە پايدىسى با؟

— ئۆتكەندە تراكتورۇم پاتقاققا يېتىپ قاغاندا ھەقاسىڭلا تاماشا كۆرەپ ئوتتاغان. مەن ئۇ ئىشنى ھەرگىز ئۈنتۈپ قامىدىم.

— ئۈنتۈمىغان بوساڭلا پۇل چىقىرىڭلا. ئۆمىلەكلىشىپ كۆرۈكنى ياسىۋاللى.

ھاۋاز ئاخۇن ئۇيان تارتىشىپ، بۇيان تارتىشىپ يۈرۈپ پىشكى يۈمىشىدى. بەش يۈەننى ھەيدەر ئەلىگە قىيالماسلىق

بىلەن ئۇزاتتى. — شۇنچە يوغان تراكتور بىلەن ئۆتىدىغان كۆرۈككە ئاران بەش كوي بېرىپ قايلاپ تۇدۇڭلىيا. - دېدى ھەيدەر ئەلى نارازى بولۇپ.

— ئەسلى بەمەيتتىم. سائىلدەك ئىشك ئالدىمدىن كەتمەي بوسوغامنى تېشىۋەتمىسۇن دېدىم جۇما. ياراتمىساڭلا ئېككىلىڭلا! ھەيدەر ئەلى ئۇنىڭدىن بەش يۈەن بولسىمۇ چىققىنى ئۈچۈن پۇلنى ئاستاغىنە يانچۇقىغا سالدى.

ھەيدەر ئەلى ئۇزاپ مېڭىۋېدى، ھاۋاز ئاخۇن ئۇنى قايتا چاقىرىۋالدى:

— ھەيدىراخۇن، مەكەڭلا.

ھەيدەر ئەلى ئۇنى قايتا پۇل بەرگۈسى كېپىقلىغان چېقى دەپ ئىتىك مېڭىپ ھاۋاز ئاخۇننىڭ ئالدىغا كەلدى.

— سىللىگە يەنە بىز ئامال كۆستەي دەپ توۋلىدىم.

ھەيدەر ئەلى ھەيران بولۇپ ھاۋاز ئاخۇننىڭ ئاغزىغا قارىدى.

— دەڭلا، قېنى.

— بۇ كۆرۈكتىن خۇدانىڭ يورۇق كۈنى ئۈچ-تۆت نۆۋەت ئۆتەپ تۈز ئىشىدىغان ياپچانلىق قاسىم تۈزچى، زۇلغۇن ئىشىدىغان ئاراللىق سوپى ئارىچى دېگەندەك گۈيلىدىن جىق-جىق زىغىڭلا تازا. كۆرۈكنى بىز ساساق، كۆزىنىڭ پېشىنى قىستۇرۇپ خانلەيلۈننى تولاپ سەمىرىدىغان گۈيلا ئۇلا ئەمەسمە. — تۈزۈك گەپ قىلىڭلا، ھاۋازاخۇن. مەن ئاشۇ قوشنا يېزىلارغا بېرىپ كۆرۈككە پۇل زىغامتىم.

— نېمىداغ نادان ئاداشتۇ ماۋۇ. بامىساڭلىمۇ بولىدۇ. جاڭگالدىكى زەيكەشنىڭ بويدا ئوتتۇراپ ئۇلا كەگەن زامات مانداغ-مانداغ گەپ دەيسىلە.

ھەيدەر ئەلى ئەمدى رەسمى خاپا بولدى:

— مەنزە ئىدەم قىلمايدىغان قىلغىنى قىلىپ قاراچىدەك يول توسايمۇ ئەمدى! شۇنچىۋالا بىز مەھەللىلىك كىشى ئۆمىلەكلىشىپ بىز كۆرۈكنى سالماي يول توساپ ئوتتۇراش نى ئات، نى نومۇس! بۇ كۆرۈكنى ساممىساق مەيلىكى، ئانداغ يول توسىدىغان ئىشنى مەن قىلمايمە جۇما!

ھەيدەر ئەلى پېشىنى قېچىپلا كېتىپ قالدى. ھاۋاز ئاخۇن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ غۇدۇڭشىدى:

— قايداغ ئاداش ماۋۇ؟ پۇل-پۇل-پۇل دەپ ئىشك ئالدىمدىن كەتمەيدا. بىز بەلەن چارە كۆسەتسەم قىغان گېپىنى... قايداغ قىساڭ قىمامسەناۋا. كۆرۈكتىن مەنلا ئۆتەمتىم.

6

ھەيدەر ئەلى بىرسى بىلەن كاجلىشىپ، بىرسى بىلەن خاپا

بولۇشۇپ، بىرسىنى ئالداپ، بىرسىگە يالۋۇرۇپ يۈرۈپ ئاران تەستە ئىككى يۈز يۈەن يىغدى. پۇلنى ساناپ كۆرۈپ كۆڭلى غەش بولدى. بۇنچىلىك پۇل كۆۋرۈكنىڭ شېغىل تېشىغىمۇ يەتمەيتتى. يەنە تېخى سېمونت، پولات چىۋىق دېگەنگىمۇ خېلى جىق پۇل كېتەتتى. كىشىلەرنىڭ مۇئامىلىسىدىن يەنە پۇل دەپ خەقنىڭ ئىشىكى ئالدىغا بېرىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىش تەس ئەمەس ئىدى.

ھەيدەر ئەلى سېمونت، پولات چىۋىق قاتارلىقلارنىڭ باھاسى قانچىلىكلىكىنى، يەنە نەچچىلىك مەبلەغ كەلمەيدىغانلىقىنى مۆلچەرلەش ئۈچۈن بازارغا بېرىپ بېشىدىن تۈتۈن چىقىپلا كەتتى. بۇ يىلقى ئۆي قۇرۇلۇشى دولقۇنى تۆمۈر-تەسەكنىڭ باھاسىنى ئاسمانۇ-پەلەك ئۆرلىتىۋەتكەنىدى. بۇ كۆۋرۈككە ئاز كەم مىڭ يۈەنلىك پولات چىۋىق، بەش يۈز يۈەنلىك سېمونت ئېلىشقا توغرا كېلەتتى. بۇنداق ھېسابلىغاندا كەلمىگەن پۇلنى قانداق يىغارمەن دەپ ھەيدەر ئەلى ئۈمىدسىزلىنىپ كەتتى.

ھەيدەر ئەلى بۇ تەڭلى-خىجالەتچىلىكى يامان ئىشنى قولغا ئېلىپ قالغىنىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى. ئۇ ئەسلى كۆۋرۈك دېگەن كۆپ ئۆتىدىغان، كۆۋرۈك سالسا گۇناھى قارا ئۈجمە تۆكۈلگەندەك تۆكۈلۈپ كېتىدىغان خەيرلىك ئىش، خەقلەر چوقۇم ئاكتىپ-تەشەببۇسكار پوزىتسىيىدە بولىدۇ، دەپ ئويلاپ باشتا بۇ ئىشقا ماقۇل دېگەنىدى. ئەمدىلىكتە بولسا بۇ ئىشنىڭ ئۈنچىۋالا ئوڭاي بىر باشقا ئاچقىقلى بولىدىغان ئىش ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى.

ئۇ، غەم ۋە خىياللار ئىلكىدە يوغان ۋە قوپال ئورالغان تاماكىسىنى كۈچەپ شورغىنىچە قايتىپ چىقىۋېتىپ، دۆلەت يولىنىڭ بويىدىكى يوغان كۈنلۈك تارتىۋېلىپ ئادەم ئولاشقان جايدىكى قىياس-سۈرەننى ئاڭلاپ توختىغۇسى كەلدى. يېقىن كېلىپ بويۇندا قارىۋېدى، ئايال كىشىنىڭ گىرىم ئىشكاپىغا ئوخشايدىغان بىر جاھازىنىڭ تەكشى يۈزىدە پاتېفون تەخسىسىدەك بىر تەخسىنىڭ ئايلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى. تەخسە ئۈستىدە بىر دانە بىليارت تېشى تەخسىنىڭ قارشى تەرىپىگە دومىلاۋاتاتتى. تەخسە ئايلىنىشتىن توختاپ بىليارت تېشى تۇرغۇن ھالەتكە كەلگەن چاغدا جاھازىنىڭ تىك يۈزىگە ئورنىتىلغان چەمبەر شەكلىدە تىزىلغان رەڭلىك لامپۇچكىلارنىڭ مەلۇم بىرى ياناتتى. ھەر بىر لامپۇچكا ئۇدۇلدا تاق ۋە جۈپ نومۇر يېزىلغانىدى. بۇ ئەسلى ئاددىي لاتارىيە ئويۇنى بولۇپ، تاق ۋە جۈپ نومۇرغا دوتىكىپ ئوينىيدىغان ئويۇن ئىدى. تەخسە ئايلىنىۋاتۇرۇلۇپ بىليارت تېشى تەخسە ئۈستىدە تۇرغۇن ھالەتكە كەلگەندە بىليارت تېشى توختىغان جاي تاشنىڭ بېسىمىغا ئۇچراپ مەلۇم بىر چىراغ يانسا، شۇ چىراغ نومۇرنىڭ تاق ۋە جۈپلىكىگە قاراپ ئۈتۈش-ئۆتۈرۈش ھاسىل بولاتتى.

بۇ جايدا ئادەم كۆپ ئىدى. چىراغچى يىگىت ئالدىراش ئىدى. خەقلەرنىڭ قولىدىن پۇلنى ئالاتتى. دو تىككەن نومۇرنى خاتىرىلەپ، تەخسىنى ئايلىندۇراتتى.

ھەيدەر ئەلى ئۆزىمۇ سەزمەي قىزىقسىنىپ قاراپ تۇرغاندا ئولاشقانلار تەۋرەپ كەتتى. جۈپ نومۇرغا دو تىككەن بىر كىشى ئۇتقاندى.

ئۇتقانلارنى كۆرۈپ ھەيدەر ئەلىنىڭ قورسقىغا جىن كىردى. «ماۋۇ بولىدىغان نەرسە ئوخشايدۇ. بىر قول ئويناپ كۆرەيمۇ-يا. ئەگەر ئۇتۇپ قالسام كۆۋرۈكنىڭ پۇلىغا قوشۇپ قويىمەن. ساۋاب بولار...»

ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ خۇمارلىشىپ كەتكىنىنى كۆرگەن چىراغچى ئۇنىڭغا بۇرۇلدى:

— ئاكا، بىز قول سىناپ كۆرەيمىلا؟

— مەيلى، — دېدى ھەيدەر ئەلى ئىككىلىنىپ. — زىگمە كوي تىكىپ باقاي.

— زىگمە كويلۇق يوق، — دېدى چىراغچى ھەيدەر ئەلىگە مەنسىمەي قاراپ، — ئەڭ تۆۋەن ئۆلچىمى يۈز كوي. بايا كۆگەنلا. ئۇتسىلا بىراقلا ئۇتسىلا شۇ.

ھەيدەر ئەلى ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇتسىغۇ بىراقلا ئۇتار. ئۇتۇرسىمۇ بىراقلا ئۇتۇرار ھەقىچان؟

ئۇ ئويلىنىپ تۇرغاندا چىراغچى ئۇنى سىلكىشلىدى:

— ئاكا ھوي، ئوينىسىلا ئوينىسىلا. پۇللىرى بوممىسا ئىيانغا ئۆتسىلە.

— نېمانداغ ھەيدەيلا؟ بازا بۇ، — دېدى ھەيدەر ئەلى تېرىكىپ.

— ھەيدىمىدىم. بۆلەك ئوينىيدىغان ئىدەمنى توساپ تۇسىلا بوممايدا. سىلى ئوينىمىغاندىكىن ئىيانغا ئۆتەپ تۇسىلا بى.

— چىم ئوينىمايمە دەيدا! — ھەيدەر ئەلى تېخىمۇ تېرىكتى، — يۈز كويدۇ ناھايىتى. ماڭدۇرە بىزمەڭنى.

ھەيدەر ئەلى شاققىدە يۈز كوينى چىراغچىغا بېرىپ تاق نومۇر تاللىدى. قىلغان گېپىنىڭ تېزلا ئۈنۈم بەرگىنىگە مەمنۇن بولغان چىراغچى پۇلنى ئېلىپ نومۇرنى خاتىرىلىدى. ئاندىن تەخسىنى ئايلىندۇردى. بىليارت تېشى تەخسە ئۈستىدە غۇيۇلداپ دومىلاشقا باشلىدى. بىليارت تېشى قانچە تېز ئايلىنغانسېرى ھەيدەر ئەلىنىڭ يۈرىكى ھەم تېز سوقۇپ جىددىيلىشىپ كەتتى. ئۇ، مۇشۇ كەمگىچە قىمار ئويناپ باقمىغانىدى. كۆزى دەم بىليارت تېشىدا، دەم چىراغلاردا ئىدى. تاش دومىلاپ-دومىلاپ ئاستىلىغانچە توختىدى. جاھازىنىڭ تىك يۈزىدىكى چەمبەرگە «18» دېگەن ساننىڭ ئۇدۇلىدىكى يېشىل چىراغ لايىپىدە يېنىۋېدى، ھەيدەر ئەلىنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچتى.

بىسىملا دېمەستە يۈز يۈەننى ئۇتتۇرغىنىغا يۈرىكى پىزىلداپ ئېچىشىپ كەتتى .

— ئەسلى جۈپ نومۇرغا تىكەتتە، — دېدى بايا ئۇتقان كىشى ھەيدەر ئەلىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ يول كۆرسىتىپ، — ئۇۇ چىراق بىز دو تاق نومۇردا، بىز دو جۈپ نومۇردا توختايدىكە. مەن بايام ئاشىنداغ ئۇتقان. قايلاپ تۇرۇپ ئۇتادىلا يۈز كوينى. بۇدا بىز قېتىم ئويناپ ئا يۈز كوينى بوسمۇ جايغا ئەكمۇاسلا جۇما. ئاز پۇل ئەمەس ئۇ .

ئۇنىڭسىزمۇ ئىچى قايناپ ئاران تۇرغان ھەيدەر ئەلى يانچۇقىدىن يەنە يۈز يۈەن ئېلىپ تەڭلىدى: — يەنە تىكمە!

تەخسە ئايلاندى. بىليارت تېشى دوملاشقا باشلىدى. ھەيدەر ئەلىنىڭ يۈرىكىمۇ تەڭ دومۇلىغاندەك بولدى. تاش دوملاشتىن توختاپ چىراغ يانغاندا ھەيدەر ئەلىنىڭ جېنى چىقىپلا قالدى. ئۇ يەنە ئۇتتۇرغاندى!

ھەيدەر ئەلى ھېلىقى يول كۆرسەتكەن كىشىگە ئاچچىق بىلەن قارىۋېدى، ئۇ ئادەم ئاقتىمۇ، كۆكتىمۇ يوق بولۇپ چىقتى. ھەر تەرەپكە بويۇنداپ قاراپ قارىسىنىمۇ تاپالماي، ئۇنىڭ چىراغىنىڭ شېرىكى ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ قىزىقتۇرۇشقا قۇربان بويكەتكەنلىكىنى بىلگەندە بولسا سەگەكلىشىپ كەتتى .

— خاپومماي بايامقى پۇللىرىمنى ياندۇرۇپ بەسەلە، — دېدى ئۇ چىراغىغا. ئولاشقانلار پاراقىدە كۈلۈشتى .

— مەس بوپقاللىمۇ - يا؟ — دېدى چىراغى ھەيدەر ئەلىنى مەسخىرە قىلىپ، — ئۇتقان پۇلنى ياندۇرۇپ بېرەمدىمە؟

— قالسىلا، بۇ بەك زۆرۈر پۇل ئىدى دېسەلە. بايام قىزىقچىلىقتا...

— پۇل دېگەن زۆرۈر بوممامتىكى! ئىنداغ تۇسلا دەيمە. — قايلىسىلا، ئۇ ئەسلى كۆرۈككە ئىشلىتىدىغان پۇلتى. — ھەرەمگە بارىدىغان پۇل بوسمۇ ئوخشاش. ئۇتتى— كەتتى دېگەن شۇ!

— ئۇنداغ قىممىسىلا ئۇستام... — چىك - ئاي! ئىنداغ تۇسلا دەۋاتمەن سىلنى، خوتۇن كىشىمۇ يا سىلى! تېقىمىغا سىيىدىغان ئىدەم باشتىلا ئوينىمايدىغان!...

بۇ گەپ ھەيدەر ئەلىنىڭ جان - جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ جاھازنى يانداپ ئۆتۈپ چىراغىغا ئېسىلدى:

— ئەمدى نېمىدېدىڭ؟ يانا بىز دېگەنە! — ياقامنى قوياپە چىدىماس! — ئىشكىكى يۈز كويامنى بە ئاۋلام.

— نېمىشقا بەگۈدەكمە، ئەكىشىمۇ سەن نېما؟ — مەن مۇنداغ كىشى، — دەپلا ھەيدەر ئەلى چىراغىنى جاھازغا ئۇستۇردى. جاھاز سىلكىنىپ توختىدى.

— يوغان كىشىكەنسە، — دېدى چىراغى ھەيدەر ئەلىگە ئېسىلىپ، — يولسىز جېدەل چىقادىڭ. ھېلى پەيچۇسوغا خەۋە قىلمۇپتەمە.

— سەنما! — ھەيدەر ئەلى چىراغىنى كۈچلۈك سىلكىدى، — يول بويىدا خەقنى قىماغا قىزىقتۇرۇپ يانا پەيچۇسوغا خەۋە قىلامسە تېخى؟ قايلماگۇيىنىڭ ئاقسالىقنى... — ئاقسالىق دەمەسە. كۆدۈڭما ئا ھۆكىمەت بەگەن تىجارەت كېنىشكىسىنى.

ھەيدەر ئەلى چىراغى كۆرسەتكەن جايغا قاراپ، جاھازنىڭ بىر چىكىسىگە ئېسىپ قويۇلغان كېنىشكىنى كۆردى. كېنىشكىدە چىراغىنىڭ سۈرىتى تۇراتتى .

— قىماۋازغا كېنىشكا بېرىدىغان قايداغ ھۆكىمەتكەن ئۇ ! كېنىشكام با دەپ كۆزەمنى بويىما جۇما. ھېلى ھۆكىمەت چىقىپ قالسا ئۇنىڭ ئىچىڭگە چۈشۈپ كېتىدا.

— قىماۋاز دېمە جۇما، بۇ دېگەن لاتارىيە. — ئاناڭنىڭ بىر يېرى بوسمۇ كارىم يوق. ئوخشاش ئىدەم ئالدايسە. ئېككە پۇلامنى.

— مەن سېنى زولاپ ئوينا دېدىمما؟ بېشىڭغا ياغلىق سېلىپ كەسەڭ ئاندىن بېرىمە پۇلاڭنى.

ئۇلار ئاشۇنداق تالىشىپ - تۇرتۇشۇپ كەتتى. خەقلەر بۇ ئىككىيلەننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ تاماشا كۆرۈشكە باشلىدى.

7

كۆۋرۈكنىڭ ئىشلىرى يەنە شۇ پېتى توختاپ قالدى. ھەيدەر ئەلى تالا - تۈزگىمۇ كەمدىن - كەم چىقىدىغان بولدى.

تالاغا چىقىسلا بىرسى « كۆۋرۈككە ئاتاپ يىققان پۇل قېنى؟ » دەپ سوراق قىلىدىغاندەك خۇدۇكىسەرەپ ئارقا كوچا ، ئېتىز قىرلىرىنى ئارىلاپ ماڭاتتى. سەيشەنبە كۈنى بازاردا ئۇتتۇرغان ئىككى يۈز كويغا ئىچى پىزىلداپ ئېچىشاتتى. ھېلىقى «قانۇنلۇق قىمارۋاز» نىڭ بوزەك قىلىپ كەتكىنى ئاندىن ئۆتە ئەلەم بولۇپ ئۇيقۇسى كەلمىگەننى ئاز دەپ، ئەلدىن ساۋابلىق ئىش ئۈچۈن يىققان پۇلنى ئۇتتۇرغانلىقىنىڭ گۇناھىغا قانداقتۇر بىرەر پېشكەللىك كېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرەتتى. كېۋەزلەر ئېچىلغان ھامان بىر خالتا كېۋەز سېتىپ پۇلنىڭ ئورنىنى تولۇقلاپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈككەندى.

بىر كۈنى كىشىلەر ئادەتتىكىدەكلا ئۆز ئىشلىرى بىلەن بەند ئىدى. شەھەر تەرەپتىن مەھەللە يوللىرىنى تىرتىتىپ توپا تۈزۈتۈپ كەلگەن يوغان يۈك ماشىنىسى ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. شوپۇرنىڭ يېنىدا كېرەم نوگاي ئولتۇراتتى. ئۇ ھەدەپ قولى بىلەن بىر تەرەپلەرنى كۆرسىتىپ يول باشلىغاندەك قىلاتتى. دېگەندەك ماشىنا ئۇدۇل زەيكەش تەرەپكە قاراپ

كەتتى. خەقلەر ھەيران بولۇشۇپ ماشىنىغا ئەگىشىپ مېڭىشتى. كېرەم نوگاي ئەسلىي مۇشۇ مەھەللىدىن چىققان تىجارەتچى بولۇپ، كونا پۇل، خاتىرە ئىزناك، قەدىمىي بۇيۇملار ۋە قول ھۈنەر بۇيۇملىرى تىجارىتى قىلاتتى.

يېقىندىن بېرى رەسسام - خەتتاتلار بىلەن ھەمكارلىشىپ قاپاق - نوگاي تىجارىتى قىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن خەقلەر ئۇنىڭغا «نوگاي» دېگەن لەقەمنى قويۇشقانىدى. كېرەم نوگاي سەيشەنبە كۈنى ھەيدەر ئەلىنىڭ چىراغ لاتارىيە ئويناپ ئۆتتۈرۈپ قويغىنىنى ئاڭلاپ ۋە جېدەل ئۈستىگە كېلىپ ئاجرىتىپ كەتكەنىدى. ئىشىنىڭ تەپسىلاتىدىن خەۋەر تېپىپ كۆۋرۈكنىڭ ئىشىنى ئۇقۇپ، ئاشۇ كۆۋرۈكنى ياساشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ شېغىل تاش ئېلىپ كەلگەنىدى.

كېرەم نوگاي شوپۇر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تاشنى تۆكۈدىغان جايىنى پىلانلاشقاندىن كېيىن شوپۇر ماشىنىنى ياندۇردى. شۇ ئارىلىقتا زەيكەش بويىغا بىردىن - ئىككىدىن ئولاشقان جامائەت بىلەن كېرەم نوگاي بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىقتى:

— قالسام، جامائەت - يۇرت زەيدىن ئۆتكىچە قىزىلىپ قاپتۇ. خۇدا ئاتا قىلغان بەرىكەتنى خۇدا يولىدا سەرپ قىلاي دەپ ئىش باشلاۋاتىمە. خۇدا خالىسا ئۈچ كۈن ئىچىدە ھەممە ماتېرىيال كېپ بولىدۇ. ئەڭ ئۇستا كۆۋرۈك سالغۇچى تەكلىپ قىلىپ 14مېتىر كەڭلىكتە، كېيىن مۇشۇ يوللا ياخشىلىنىپ ماي - ئاسفالىت بوپقالسىمۇ ماس كېلىدىغان كۆرۈكتىن بىزنى پۈتتۈرۈشكە ئالدىراۋاتىمە. ئىشىمىزنىڭ روناق تېپىشى ئۈچۈن جامائەت دۇئا بېرىشكەيلا.

ئولۇشىپ تۇرغانلا تەڭلا دۇئاغا قول كۆتۈردى. يانچۇقتىن پۇل چىقىشقا قارىغاندا قول كۆتۈرۈش كۆپ ئوڭاي بولسا كېرەك. جامائەت كېرەم نوگاينىڭ خەيرلىك ئىشىغا قولى تېلىپ كەتسىمۇ چىداپ ئۇزاقتىن ئۇزاق دۇئا قىلىشتى. ئاندىن كېرەم نوگاي جامائەت بىلەن خوشلىشىپ كابينىغا چىقتى - دە كېتىپ قالدى.

ماشىنىنىڭ قارىسى يېتىپ بولغىچە تارقىشىۋاتقان كىشىلەر ئۆزلىرىچە مۇلاھىزە قىلىشقا باشلىدى. باشتا ئېغىز ئاچقىنى ھاۋاز ئاخۇن بولدى:

— پۈچۈك نوگاي زىنىدىغان ھۆپىگە ھەجەپ كۆرۈك سېلىشقا قىزىپ قاپتۇيا.

رەمەت زاكونچى ھاۋاز ئاخۇنغا قاراپ بېشىنى گىلدېڭىشتى:

— بۇ دېگەن ئېنىق. بۇ گۈي بىرە ناتوغرا يول بىلەن چۈنتىكىنى توملاپ قاغان چېغى. بوممىسا باكا پۇل باما خەقتە.

— تېخى نەچچە زىنىنىڭ ئالدىدا ھۆكۈمەتتىن قۇتقۇزۇش يەيتتى بۇ پىشتلىق، - دېدى توڭكاي چىش، پاكىنەك ئايال.

— ئەسلى، - دېدى ناسراخۇن ئۈستام بىرسىنىڭ چېچىنى ئالغان جايدىنلا كەلگەچكە يىغىشتۇرمىغان ئۈسترا كاپلىغۇچىنى

قاتلاپ يانچۇققا سالغاچ، - بۇ گۈي بىز يەدە نوگاي - قاپاق ئاپتىكە. بىر تۇل خوتۇندىن ئالغان نوگايدىن تۇخۇمدەك بىزنىسە چىقىپ قاپتىمىش!

— نېمىكەن ئۇ؟

— ئالتۇن!

— ۋاھ! ئالامەت...

— پۇللىرىنى كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈن قىلىۋاتامدىكى

دەيمە، - دېدى توڭكاي چىش، پاكىنەك ئايال، - ما ئىش خەقنىڭ كۆزىگە يوغان كۆرۈنىدۇ ئەمەسمە.

— يوغان كۆرۈنگىدەك ئىش ئەمەس بۇ، - دېدى ھاۋاز

ئاخۇن، - مەيلى، يوغان كۆرۈكتىن بىزنى سالىدىم دەپ كېرىلىپ، ماختىنىۋالا تايىنلىق...

— سەھرادىن چىقماي قۇدۇقتىكى پاقىدەك بوپقانغان

خەقسىلە، - دېدى ھەلىم بايۋەچچى بىلەرمەنلىك چىقىپ

تۇرغان چېقىر كۆزلىرىنى ھەممەيلەنگە بىر سىيرى يۆتكەپ، -

زىتتىق پۇل، پۈچۈك ئىزناك، ئەسكى نوگاي - قاپاق ئېلىپ -

سېتىپ شۇنچە باي بولاپ كېتەمدە كىشى؟ ھازىر دېگەن شەدە

خروئىن دېگەن بىزىمە با. ئاق تاماكا دېگەننى ئاڭلىغانما؟ ھە،

شۇ. ئاشىنداغ بىزنىسە ئېپىساتقان ئادەملا ئىشتىك باي بولاپ

كېتىدا. ما كېرەم نوگاي ئاتتا قاپاق - نوگاي ئېپىساتقىنى بىلەن،

نوگاي - قاپاقنىڭ ئىچىدە بىزنىسە باسكى دەيمە.

خەقنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى:

— شۇنداغمىدۇ؟

— شەدە ئىش تولا.

— ئەسلى مانداغ دەيلى.

— ئىدەمنىڭ تېشىغا ئەمەس، ئىچىگە قايلاش كېرەك.

— كۆۋرۈك ساغان بولاپ ئۆزىنىڭ ئەسكىلىكىنى

يوشۇرماقچىكەندە؟

— كۆز بويامچى خاۋارىج!

— قالىغاندا، مۇشۇ يولدىن ئا نايىگىمۇ ئاشۇ بىزىمنى

يۆتكەپ پۇل تاپسام دەپ كۆرۈك سالغۇسى كېپقانغان

ئوخشىمامدۇ؟

— ھەي ئېست، ئاشىنداغ يامان نىيەتتە دۇئا تەلەپ قىلسا

بىزىمۇنچە دۇئا قىلىپ گۇناغا شېرىك بولاپتىمىز!

— ئۇلۇغ ئاللاھ، گۇناھىمىزدىن ئۆتكەيسە.

خەقلەر ئۇنى - بۇنى بىلىشكەن بولدى، دېيىشكەن بولدى.

خەقلەر نېمە دېسە دېسۇن، بۇ كۆۋرۈك ئاخىرى پۈتىدىغاندەك قىلاتتى.

ئاپتور: قىرغىز، يېڭىشەھەر ناھىيە ئەرمۇدۇن يېزا قىرغىز مەھەللىسىدە

دېھقان، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى (MI)

دەپۈز لۈك ئەخلاقىنىڭ كېلىپ چىقىشى

(ئەبجە شىنامە)

ئابدۇقادىر جالالىددىن

دەل شۇ كۈنى بىر مائىلامچى بالا قۇياشنى دوقمۇشتا كۈتۈۋېلىپ، يەنە شۇ دوقمۇشتا ئۈزىنى قويدى. ئۇنىڭ كۆرۈپ يېتەلىگىنى ئايغالاردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇ، چەملىرىنىڭ ئاستىدىكى يوللارنى كۆرۈشكە ئامالسىز ئىدى.

كىتاب كۆتۈرۈپ رەستىدە كېتىۋاتقاندىم، رەستە بويىدىكى بىر تىلەمچى يېنىدىكى بىر تىلەمچىگە مېنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ بىر نېمىلەرنى دېدى. ئۇلار كىر چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ كۈلدى. مەن ئۇلارغا ھومايدىم.

— كەچۈرۈڭ ئەپەندىم، باج ئالمىغاندىكىن كۈلۈۋەردۇق. مەن نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي ئۇلارغا قاراپلا قالدىم. — بىز ئەرزمەس ئادەملەر، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى، — ئەرزمەس ئادەملەرنىڭ ئالجانابىلار ئۈستىدىن كۈلۈش ھوقۇقى بولار!؟

— ئەمەس نېمىگە كۈلدۈڭلار؟ — كىتابمۇ كۆپىيىپ كەتتى، بىزمۇ كۆپىيىپ كەتتۇق. سىز بۇنى كىتاب ئارقىلىق داۋالىيالايسىز؟ مەن يەنىلا نېمە دېيىشىمنى بىلەلمىدىم. — كىتاب ئالغان پۇلغا بىزدەك تىلەمچىدىن نەچچىنى قۇتۇلدۇرغىلى بولار؟ — دېدى يەنە بىرى.

ئۇلار تىلەمچى بولغاچقا مۇتەپەككۈر بولغانمۇ ياكى مۇتەپەككۈر بولغاچقا تىلەمچى بولغانمۇ، بۇنى ئايرىيالمايمىدۇ. دەماللىققا گاڭگىراپلا قالدىم. قانداقتۇر بىر كۈچ مېنى ئۇلارغا يېقىنلاشتۇردى.

ئىنسانلارنىڭ پەرۋازى زېمىن، ھاۋا ۋە سۇلارنى بىر- بىرىگە تۇتاشتۇردى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئاسماننىڭ يىراق بۇرجىدىكى يۇلتۇزلار... سۈنئىي ھەمراھلار يۇلتۇزلارنىڭ سىرلىرىنى چارلاپ، يەر يۈزىنىڭ ئەلپازىنى نىشانلىدى.

ئەسۋابلار شۇ قەدەر نازۇك، يۈرەكنىڭ ئەنسىز سوقۇشلىرى، ئىچ- باغرىمىزدىكى ئاينىشلار، قان تىپلىرىمىز، گېن تۈزۈلۈشىمىزنىڭ ھەممىسى ئاشكارا. ھەر بىر بوسۇغا، ھەر بىر دوقمۇش ئارخىپىمىزغا يېڭى بىر مەزمۇننى قوشىدۇ. بارغانسېرى كارتىلارغا ئايلاندىم، كارتىلار مېنى توشۇماقتا.

تېلېفون... تېلېفونلاردا پارغا ئايلاندىم، كىملىرىمۇ مېنى سۈزمەكتە لېكىن مەشۇقۇمنىڭ كارى يوق.

يالقۇزلۇق، ھېچكىمگە چۈشەندۈرەلمىگەن گەپلەر بىلەن توشۇپ كەتكەن سوعۇق يالقۇزلۇق بازارغا ئۆتمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆزۈمگە قىپقالدى.

مەنپەئەت مۇرەسسەلىرى ئىنسانلارنىڭ ۋۇجۇدىنى بىر- بىرىگە يېقىنلاشتۇردى. يەتتە ئىقلىمدىن كەلگەن بىر توپ ئادەم بىر شىرنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ قەھۋە ئىچىشتى، ئاندىن پاي چىكى، مۇھىت كىرىزىسى، تېررورىزم ھەققىدە گەپ قىلىشتى.

دەل شۇ ۋاقىتتا، ئوقۇش يېشىدىكى گېزىتچى بالىلار تېررورىزمنى باش ماقالە قىلغان گېزىتنى توۋلاپ سېتىشۋاتاتتى.

روھ چوقانلىرى

— يۇرتىمىزدىن ئېقىپ چىقتۇق. تىلەمچىلىك قىلىپ تەقدىرنىڭ چاقچىقىغا چاقچاق قايتۇرۇۋاتىمىز، — دېدى بىر تىلەمچى.

— ھار ئېلىۋاتقانلىرىمىز، ھەقىچان؟ — سورىدىم مەن.
— ھار ئېلىپ قانداق قىلاتتۇق. ھازىر كىم بىلەن كىمىنىڭ ئىشى!

— ئادەمنى نومۇس ئۆلتۈرىدۇ دېگەن گەپ بار، — دېدىم مەن.

— نومۇس؟! — دېدى بىراقلا ئىككى تىلەمچى، — بىز نومۇس دېگەن گەپنىڭ نېمىلىكىنى ئاللىبۇرۇن ئۇنتۇپ كەتتۇق. بىزنىڭ نومۇسىمىز يۇرتىمىزدىن ئايرىلغاندىلا ئۆلگەن.

ئەندىكىپ كەتتىم. نومۇسنىڭ ئۆلگەنلىكى توغرىسىدىكى خىتابنامىنى تار رەستىدىكى مۇنۇ تىلەمچىلەردىن ئاڭلاپ قېلىشنى خىيالىمغا كەلتۈرمەپتىكەنمەن.

بۇ مەن ئاڭلىغان ئاچچىق، ئەمما دىلكەش بىر پاراڭ بولدى. ھەشەمەتلىك داستانلار سىپايە گەپلەر، ئەدەپ، تەكەللۇپ، تەۋازۇ بىلەن توشۇپ كېتىپ، نەق گەپلەرنى تاپقىلى بولماس بوپكەتتى. شېرىن تاغام، شېرىن كالاملاردا نە كۆڭۈلنىڭ رىزاسى، نە قىسمەتنىڭ داۋاسى، نە ئازادلىك ھاۋاسى!!!

كىرىزىسلىك خىياللارغا پېتىپ يۈرگىنىمگە ئۇزاق بوپكەتكەنمىدى. سائەت - سائەت ئولتۇرۇشلاردا قەلب دېگەن نېمە يوق، پەقەتلا تەخسىدە ئىسكىلىتى كۆرۈنۈپ قالغان بېلىق. تەبەسسۇملاردا مېھرى يوق، پەقەتلا ئۇ بىر ئادەت. سەمىمىي قەلب ئىزدىگەنلەر كور، ئۇلار سېنىڭ سەمىمىي قەلبىڭنى دەسسەپ ئۆتۈپ ھارامدىن لوقما ئىزدىشىدۇ. كۆز يېشىغا باي ئاياللار ھەرگىزمۇ ئالدىدىكى دەرەخنىڭ سايىسىنى كۆزلىمەيدۇ، ئۇلارنىڭ بىقارار كۆزلىرى يىراق - يىراقلىرىغا تەلمۈرۈپ جۇلاسىدىن كېتىدۇ. سۆلەتلىك يىگىتلەرنىڭ لەۋزىدە سالماق يوق، باتۇرلارنىڭ ئەرۋاھى يىراقلىرىغا كۆچمەكتە.

ئېرىشىش قىيىن، ئېرىشىلگەننىڭ قىممىتى يوق. زامان مۇئەككەللىرى چىكىتى يوق تارازلارنى كۆتۈرۈپ بازار ئارىلاپ يۈرۈشىدۇ. جانانلارنىڭ بۈگۈنكى كۈلكىسى سېنىڭ ئەتىكى ئوغاڭ، مۇھەببەت خەتەرلىك ئويۇن... شائىرلىقىمغا سوئال قويۇۋىدىم، ئۇ، سۆزلەرنى سەپكە تىزدى:

شۇنچە ئاختۇرسام تۈزۈك قايلىق يوق،

بىراق بىراققا ئوخشىماي قالىدى.

ھېچكىم لەۋزىدە ئەھدى ۋاپا يوق،

بىراق بىراققا ئوخشىماي قالىدى.

تەم ئوت ياقى كۆڭۈل كۆزىگە،

سالام سالماغا ئوخشىماي قالىدى.
ئۆزگىرىپ تۇردى يارنىڭ قارلى،
جانان جاناغا ئوخشىماي قالىدى.
مېھرىبەن جايلىن چىققىنى قىزىق،
يالان يالانغا ئوخشىماي قالىدى.
دەلدۈش تۈرۈمۈ بېرىمىز بىر تۈرۈ،
ساراڭ ساراڭغا ئوخشىماي قالىدى.
ئېشىڭنى يېرىمۇ بېشىڭنى يېرىدۇ،
بىلاڭ بىلاڭغا ئوخشىماي قالىدى.

ئۆيگە يېتىپ باردىم. كېچە، ھەممە ياق جىمجىت، ئۆزۈمنى تىڭشاپ ئولتۇرىمەن. ئېسىمگە بىر جۈملە سۆز كېلىۋېدى، شۇ يېتى خاتىرىلەپ قويدۇم:

نومۇسنى بىلمەسلىك قورقۇنچلۇق، لېكىن نومۇسنى بىلگەن تۇرۇقلۇق، نومۇس قىلىشقا جۈرئەت قىلالماسلىق تېخىمۇ قورقۇنچلۇق.

بۇ، تىلەمچىلەرنىڭ سۆزىدىن كېيىن مېڭىپ ئويلىنىپ تاپقان يەكۈن بولدى. ئويلاپ باقسام، كۈچىدا ئولتۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلىش بىلەن ئىشخانىدا ئولتۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلىشنىڭ يىلتىزى بىر ئىكەن. قارىغاندا، نومۇسنى قايرىپ قويۇش ئەخلاقى راۋۇرۇس مودا بوپقايتۇ.

قىزىمنىڭ بىر سوئالى ئېسىمدىن كەچتى. ئۇ تۇرغان توختەموفنىڭ «نوزۇگۇم» ناملىق تارىخىي رومانىنى ئوقۇۋېتىپ، شۇنداق سورىغانىدى:

— نوزۇگۇمنى چىڭ لەشكەرلىرى تۇتۇۋېلىپ ھېيتگاھ ئالدىدىن ئېلىپ ماڭسا، كىشەنلەنگەن نوزۇگۇمنى كۆرگەن ئون مىڭلىغان ئامما قاراپ تۇرىدىكەن، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش پەقەت ئۇنىڭ ئاشىقى باقىنىڭلا ئىشى بوپقالدىكەن. بۇنداق ئەھۋال ئەسىرلەر سېپى ئاقسۇدىن ئۆتۈپ، ئىلىغا بارغىچە داۋاملىشىدىكەن. پەقەت ئۇلارغا ئىچى ئاغرىغان نەچچە ئون دەرۋىشلەرلا ئەگىشىپ ماڭىدىكەن. بىچارە نوزۇگۇمغا ياردەم قىلىدىغان تۈزۈك ئادەم چىقمايدىكەن. دادا، زادى تارىخنىڭ ئۆزى شۇنداقمۇ ياكى يازغۇچى شۇنداق يازغانمۇ؟

سوئال ساددا، لېكىن تەبىئىي ئىدى. بۇ تەبىئىيلىكتە تەپەككۈرۈمنى ھالسىرىتىدىغان دەرىجىدە چوڭقۇرلۇق باردەك قىلاتتى. بۇ سوئالنى بىر باكمىز قىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ساپ ئىنسانىي تەبىئەتنىڭ دۇردانىسى دېيىشكە بولاتتى. ئىنسانىيلىق بىلىمىدىن ئەلا دېگەن گەپ شۇنىڭدىن بولسا كېرەك.

قىزىمنىڭ سوئالى نوزۇگۇمنىڭ بىر قوشىقىنى ئېسىمگە سالىدى:

ئېگىز تاغدىن سۇ چۈشتى،
سۈزۈپ ئىچىر يىر بىر مۇ؟
نوزۇك باتقا مۇك چۈشتى،
ئېلىپ كېتىر ئىر بىر مۇ؟

نوزۇگۈمىنىڭ سوئالى بىلەن قىزىمنىڭ سوئالى تېگى -
تەكىتىدىن ئېيتقاندا بىر سوئال ئىدى. بۇ ھەرگىزمۇ بىر
قەلەمكەش ئۆز ئالدىغا يالغۇز جاۋاب بېرەلەيدىغان سوئال
ئەمەس ئىدى. نەق شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، بىر نېمىلەرنى دەپ
قىزىمنى رازى قىلدىم. بىراق، شۇنىڭدىن كېيىن مەن شۇ سوئالغا
ئەسەر بولغىنىمچە ئىزچىل خىيال قىلدىم. ئۈستۈمتۈت شۇ
سوئالغا مۇناسىۋەتلىك قىزىقارلىق بىر تەجرىبىنى بىر
ماتېرىيالدىن ئۇچرىتىپ قالدۇم. بىر ئادەمنىڭ ئەقلى چەكلىك،
كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىدا ئاقلار بار. كۆرگىنىمنى ئوتتۇرىغا
تاشلاپ بېقىشنى لايىق تاپتىم:

تەجرىبە خادىملىرى بەش مائىمۇنى قەپەسكە سولاپ، بىر
ساپاق بانانى قەپەسنىڭ ئۈستۈنكى ئادىسىغا ئېسىپتۇ. ناۋادا
مائىمۇن بانانى ئېلىشقا ئۇرۇنسا، سۇ پۈركۈلۈپ، مائىمۇنلارنىڭ
ھەممىسى تەڭلا ھۆل بوپكىتىدىكەن. بۇنى ئەقىللىق ئالىملار
ئەنە شۇنداق لايىھىلىگەنكەن. دەسلەپتە بىر مائىمۇن بانانى
ئېلىپ يېيىشكە ئۇرۇنۇپتىكەن، نەتىجىدە، بەش مائىمۇننىڭ
ھەممىسى بىردەك ھۆل بوپكىتىپتۇ. مائىمۇنلار نۆۋەت بىلەن
ئەشۇنداق ئۇرۇنۇشتا بولۇپ، ئوخشاش ئاقىۋەتنى كۆرۈپتۇ.
ئاخىرىدا مائىمۇنلار ھۆل بوپكىتىشتىن قورقۇپ، بانانى ئېلىپ
يېيىشكە ئۇرۇنمايدىغان بوپتۇ.

كېيىن، تەجرىبە خادىملىرى بىر مائىمۇنى قەپەستىن
چىقىرىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى بىر مائىمۇنى سولاپتۇ. يېڭى
مائىمۇن بانانلارنى كۆرگەن ھامان ئېتىلىپتۇ، نەتىجىدە، قالغان
تۆت مائىمۇندىن راسا دۇمبا يەپتۇ. چۈنكى ئۇ تۆت مائىمۇن ئۇ
بىزنى ھۆل قىلىۋېتىدۇ دەپ ئەنسىرەيدىكەن. يېڭى مائىمۇن
ئاخىرى ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىپتۇ.

تەجرىبە خادىملىرى ئەسلىدىكى تۆت مائىمۇننىڭ بىرىنى
چىقىرىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىككىنچى بىر يېڭى مائىمۇنى

كىرگۈزۈپتۇ. بۇ مائىمۇنمۇ بانانى كۆرۈپ، ئېلىپ يېمەكچى
بوپتۇ. ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ تەقدىرىمۇ بىرىنچى يېڭى مائىمۇنغا
ئوخشاش دۇمبا يېيىش بوپتۇ. قىزىق يېرى شۇكى، بىرىنچى
يېڭى مائىمۇن كېيىنكىلەردىن ھەممىدىن بەكرەك كۈچەپ
ئۇرۇپتۇ. ئىككىنچى يېڭى مائىمۇن قانچە قېتىم ئۇرۇنسا،
ھەمراھلىرى تەرىپىدىن شۇنچە قېتىم تاياق يەپ، ئاخىرى بولدى
قېتىم.

مائىمۇنلار ئەنە شۇنداق تەرتىپتە ئالمىشىپتۇ، ئاخىرى،
ھېچكىم بانانغا چىقىلالمايدىغان بوپتۇ. ئۇلار بۇنداق بولۇشنىڭ
سەۋەبىنى زادىلا چۈشەنمەيدىكەن، پەقەت بانان يېيىشكە
ئۇرۇنسا، باشقا مائىمۇنلاردىن دۇمبا يەيدىغانلىقىنىلا ئۇقىدىكەن.
يۇقىرىقى تەجرىبە بايانىنى قىزىمغا ئوقۇپ بەرگەن
ئىدىم، ئۇ:

— مائىمۇنلارمۇ قىزىق ئىكەن، ھۆل بوپكەتكەنگە نېمە
بولاتتى؟ — دەپ ئىنكاس قايتۇردى.

— ھۆل بوپكىتىشنىڭ ھېچقىسى يوقلۇقىنى پەقەت تەجرىبە
خادىملىرىلا بىلىدۇ. مائىمۇنلار ئۇنى بىلسە، دۇمبانىڭ ئورنىغا
بانان يېگەن بولاتتى، — دېدىم مەن جاۋابەن.

مائىمۇنلارنىڭ يېڭى ئەخلاقىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەممىمىزگە
چۈشىنىشلىك بولدى. بىراق، تەجرىبە خادىملىرىنىڭ ئەخلاقىنى
چۈشىنىش ئۈنچە ئاسان ئەمەس ئىدى. بۇ يەردە ئىككى خىل
ئەخلاق باردەك قىلاتتى، لېكىن بىر ئەخلاق يەنە بىر ئەخلاقنىڭ
ھېۋىسى ئىدى.

شېكېسپېر دادىللىق بىلەن «ئەمەلىي كۈچ ئەخلاقى»
دېگەنكىن. ئۇ بۇ خىل ئەخلاقنىڭ مەنبەسىنى دېمەپتۇ. چۈنكى،
دادىللىق ۋە ئەمەلىي كۈچنىڭ روھى ۋە ئەقلى مەنبەسى بولىدۇ.
كىشىلەر ھەقىقەتنى ئۆزلىرىنىڭ نەپىس - خاھىشلىرىغا
بويىۋىندۇرۇش يولىدا بىخۇدلارچە ئىلگىرىلەۋەردى. شېكېسپېر
ئېيتقان ئەمەلىي كۈچ ئېھتىياجىغا ھاكىم بولۇشنى
ئىستىگەنلەرنىڭ قولىغا ئۆتكەندە، ئەخلاق خاراب بولدى.

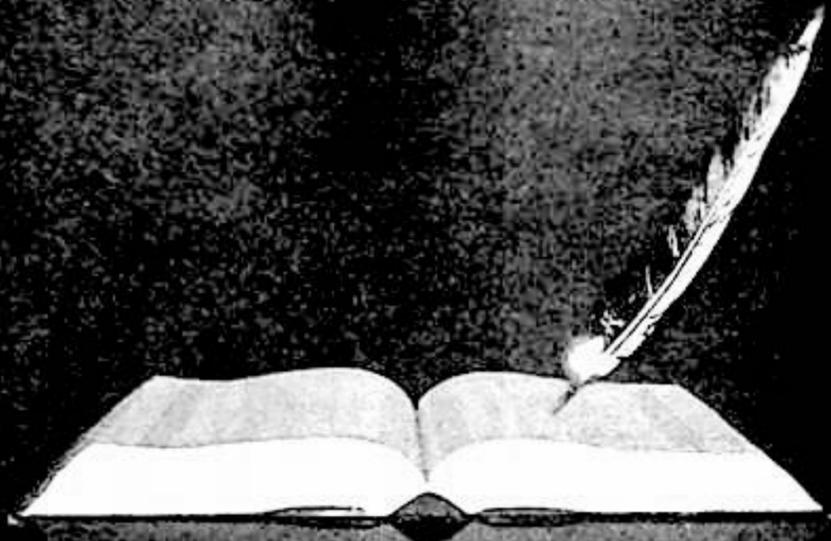
ئاپتور: شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات پروفېسسورى (MI)

مۇشتەرىلەر سەھىگە

زۇرۇنلىمىزغا مەھلىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلاردا ھەركۈنى - قەرەلسىز مۇشتەرى قوبۇل قىلىنىدۇ.
ئۆزىڭىز تۇرۇشلۇق جايىدىكى پوچتىخانىغا زۇرۇنلىمىزنىڭ پوچتا ۋە كالىت نومۇرى 22 - 58 نى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا ئىنتايىن ئاسان
مۇشتەرى بولالايسىز. شۇنىمۇ ئالاھىدە ئەسكەرتىمەكچىمىزكى، تەھرىر بۆلۈمىمىز بىۋاسىتە مۇشتەرى قوبۇل قىلمايدۇ. شۇڭا
ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ پوچتىخانا ئارقىلىق مۇشتەرى بولۇشنى سورايمىز.

— كامالىي ئېھتىرام بىلەن: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» زۇرۇنلى تەھرىراتى

ئۈچ نەرسە بىلەن سۆز

يېزىقچى: شازاد رەھىمتۇللا سۇلتان (پروفېسسور، دوكتور،
 ماگىستىر ئاسپرانتلار يېزىقچىسى، شىنجاڭ يېداگوگىكا ئۈنۋېرسىتېتىنىڭ
 مۇدىرى، شۇ ئۇ ئار يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)
 سۆھبەت ئىشلىتىشچىلىرى: شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى ۋە شىنجاڭ
 يېداگوگىكا ئۈنۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇر ھازىرقى - بۈگۈنكى زامان ئىدېيالىسى

بويىچە ماگىستىر ئاسپرانتلىرى،
 رەتلىپ نەشرىگە تەييارلىغۇچىلار: نۇر مۇھەممەت شۇمىر ئۈچقۇن،
 مۇھەممەتجان ھەسەن، ئابباس كىرى ئابدۇرەھىم، مۇھەممەتئىياز توختى، كامىل
 ئابدۇمۈلۈك (شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى، شىنجاڭ يېداگوگىكا ئۈنۋېرسىتېتىنىڭ
 ئۇيغۇر ھازىرقى - بۈگۈنكى زامان ئىدېيالىسى بويىچە ماگىستىر
 ئاسپرانتلىرى)

ئۆزگىچىرەك يول تۇتاي دېدىم

— يازغۇچى مەمتىن ھوشۇر بىلەن سۆھبەت

ۋاقتى: 2007 - يىلى 25 - نويابىر.
 ئورنى: شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى.
 سۆھبەتتىمىزنى ھايات پائالىيىتىڭىزنى قىسقىچە
 سۆزلەش ئارقىلىق باشلىساقمىكىن؟

مەن 1944 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئانا - ئانام
 كىچىك ۋاقتىمدىلا تۈگەپ كەتكەنىمىكىن. شۇڭا، شۇ چاغلاردا

غۇلجىدىكى «ئىلى مەكتەپ» تە ياتاققا يېتىپ ئوقۇغانمەن.
 1962 - يىلى شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكولتېتىغا
 ئوقۇشقا كىردىم. لېكىن ئۈچ يىل ئوقۇ - ئوقۇمايلا،
 «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ كەتتى. كېيىن يېزىغا
 «قايتا تەربىيە» گە چۈشۈرۈلۈپ ھەم ئىلىدىكى يول
 ئوچاستىكىسى (大路队) دا تۇردۇم. يەنى 1975 - يىلىغىچە شۇ
 يەردە بولدۇم. 1979 - يىلىغا كەلگەندە «مەدەنىيەت زور
 ئىنقىلابى» دىكى قالايمىقانچىلىقلار بېسىقپ، ئىشلار تەرتىپكە
 چۈشكەندەك بولدى. شۇ چاغلاردا «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلى
 نەشر قىلىنىشقا باشلىدى ۋە بۇ ژۇرنالغا مۇھەررىرلىككە تەكلىپ

كىرگەن ئەسەرلەرنى كۆرگەن بولۇشىڭىز مۇمكىن. سىز شۇ ئەسەرلەرنىڭ كېيىنكى ئىجادىيىتىڭىزگە تەسىرى بولدى دەپ ئويلايمسىز؟

مەن شەرقنىڭكى كۆپ ئوقۇمىغان. شۇ چاغلاردا سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن كىرگەن بىر قانچە كىتاب بولىدىغان. ئاتا- ئانىم كىچىك ۋاقتىمىدىلا ئۆلۈپ كەتكەچكە ياتاقلىق مەكتەپتە يېتىپ ئوقۇدۇم. بۇنداق جاپالىق تۇرمۇشنىڭ ئىككى تەرىپى بولىدىكەن، قىيىنچىلىقىمۇ بولىدىكەن، بىراق دەرىستىن چۈشكەندىن كېيىن قايتىدىغان ئۆي، قىلىدىغان ئىش- كۈش، مېنى ئىشقا بۇيرۇيدىغان ئادەم بولمايدىكەن. شۇڭا دەرىستىن چۈشۈپلا كۈتۈپخانغا كىرىۋالاتتىم، كىتاب ئوقۇيتتىم. كۈتۈپخانىدا تاشكەنت، ئالمۇتىنىڭ شۇ چاغدىكى ئېسىل كىتابلىرى بار ئىدى. ماڭا تەسىر قىلغان، كېيىنچە يېزىقچىلىقىمغا تەسىرى بولدى دېگەن كىتابلاردىن «ھىندى يازغۇچىلىرىنىڭ ھېكايىلىرى»، «ئەرەب پروزىسى»، «مۇھەببەت، دوستلۇق، بۇرچ توغرىسىدا» قاتارلىقلار بولدى. 1978 - يىلدىن كېيىن بىزدە «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى نەشرىدىن چىقتى. بۇنىڭدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭمۇ ئىجادىيىتىمگە تەسىرى زور بولدى.

قارىشىمچە، يېزىقچىلىق دېگەن بىر ھۈنەر! مەلۇم يازغۇچىنىڭ كىتابىنى ئوقۇغاندا ئۇنىڭ دېگىنىنى كۆچۈرۈۋالىدىغان ئىش يوق بەلكى ھۈنەرنى ئۆگىنىدىغان گەپ. ياخشى ئەسەرلەرنى قايتا- قايتا ئوقۇسا تىلغا پايدىسى بولىدۇ. ئاپتور تىلىدىكى نۇرغۇن ماھارەت ئۆزلىشىپ قالىدۇ. يازغۇچىلارنىڭ كۆپ كىتاب كۆرۈشى بىلىم قۇرۇلمىسىنى مۇستەھكەملەش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش، يەنى يازغۇچىنىڭ ئەسەرگە قانداق تىل ئىشلىتىپ، ئۇنى قانداق ھۈنەر بىلەن يورۇتۇۋاتىدۇ دېگەننى ئۆگىنىشتىن ئىبارەت. مەن «دۇنيا ئەدەبىياتى»دىكى ئۆزۈم ياخشى دەپ قارىغان ئەسەرلەرنى قايتا- قايتا ئوقۇيمەن. مېنىڭچە، ئەسەر قانچە ياخشى بولسا تىلى شۇنچە ئاددىي، چۈشىنىشلىك، راۋان بولىدۇ. مانا مۇشۇنداق يازماقنىڭ ئۆزى تەس.

ئەسەرلىرىڭىزنىڭ تىلىدا ئىلى چاقچاقلىرىدىكى يۈمۈرىستىك خاھىش ئەكس ئەتكەن. ئەسەرلىرىڭىزنى

قىلىندىم. بۇرۇن بىر نەرسىلەرنى يازغانىدىم، كېيىن - «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا قەلەم تۇتقانلارنىڭ بېشىغا جىق كۈلپەت چۈشكەچكە، قەلەمنى تاشلىۋەتتىم. كېيىن ژۇرنالدا ئىشلەش جەريانىدا باشقىلارنىڭ ھېكايىسىنى كۆرۈش بىلەن بىرگە مەندە بۇرۇنقى ئىلھاملار قايتا قوزغىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ھېكايىگە تۇتۇش قىلدىم. 1995 - يىلىغىچە ئاساسەن غۇلجىدا بولدۇم. 1995 - يىلى سايلامدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە رەئىس بولۇپ سايلىنىپ ئۈرۈمچىگە كەلدىم. شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئۈرۈمچىدە ئىجادىيەت بىلەن ئۆتۈۋاتىمەن.

ئالىي مەكتەپكە كىرىشتىن بۇرۇن، يەنى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىڭىزدا ئەدەبىي ئەسەر يېزىپ باققانىمىڭىز؟

ئالىي مەكتەپكە كىرىشتىن بۇرۇن «شىنجاڭ پىئونىرلىرى» گېزىتىگە شېئىر يازغان، يەنى دەسلەپتە شېئىر يازغان. 1959 - يىلى 7 - سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چېغىمدا «مېنىڭ ئانىم» دېگەن تېمىدا يازغان ئوچىركىم «شىنجاڭ گېزىتى»گە بېسىلدى. شۇ چاغلاردا يازىدىغانلار ئاز بولغاچقىمۇ، بۇ ئوچىركىم خېلى تەسىر قوزغاپ دەرىسلىككە كىرگۈزۈلگەن. شۇنىڭ بىلەن ئەدەبىياتقا قەدەم باستىم. ئالىي مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن «ئالما»، «قىز قەلبى»، «ئاخىرقى سىناق» قاتارلىق ھېكايىلەرنى يازدىم. شۇ چاغلاردا مۇھەببەت مەزمۇنىدىكى ئەسەرلەر «بۇرۇنقى ئىدىيىسى»، «جەمئىيەتنى، ياشلارنى زەھەرلەيدۇ» دەپ قارالغاچقا، مەتبۇئات يۈزىدە ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشەلمەيتتى. لېكىن ئوقۇغۇچىلار بىر- بىرىدىن سورىشىپ خاتىرە دەپتەرلىرىگە كۆچۈرۈۋالاتتى. كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غا كىرىپ كەتتۇق ھەمدە ئەسەر يازغان كىشىلەرنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنى كۆرۈپ، «بۇ، قىلىدىغان ئىش ئەمەسكەن» دەپ يېزىقچىلىقىنى تاشلىۋەتتىم. كېيىن ژۇرنالدا ئىشلەش جەريانىدا قايتىدىن قولۇمغا قەلەم ئېلىپ ئىجادىيەتكە كىرىشىپ كەتتىم.

بىزدىكى ئالدىنقى بىر ئەۋلاد يازغۇچى - شائىرلارغا سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن كىرگەن ئەدەبىي ئەسەرلەر ۋە نەزەرىيەلەرنىڭ تەسىرى زور بولغانىكەن. سىزمۇ بەلكىم ئوقۇۋاتقان مەزگىلىڭىزدە سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن

ئوقۇغان ئادەم ئىسمىڭىزنى كۆرمەي تۇرۇپمۇ ئۇنىڭ تىلىدىن سىزنىڭ ئەسىرىڭىز ئىكەنلىكىنى بىلمۇالالايدۇ. سىز تىلنى قانداق كۆزىتىپ، ئەسەرلىرىڭىزدە قانداق ئىشلىتىسىز؟

بۇ نۇقتىنى ئەدەبىيلەر، ئەدەبىيات ئوبزورچىلىرى ۋە تەتقىقاتچىلىرى، ئوقۇرمەنلەر كۆپ تەتقىق قىلدى. بىزمۇ باشتا باشقىلارنى دوراپ يازدۇق، كېيىن ئۆزگىرىپ قالدۇق. نېمىشقا ئۆزگەردۇق دېگەندە، بىز بۇرۇنقىلارنىڭ يولىدا ماڭغاندا ئۇلارنىڭ يولىنىڭ تارلىقىنى ھېس قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن ئىپادىلەش شەكلىنى قويۇۋېتىش كېرەك، قويۇۋەتكەندە كۆپ نەرسىنى ئىپادىلىگىلى بولىدىكەن دەپ ئىپادىلەشتە سەل ئەركىنرەك بولدۇق. ھېنىڭ تەجرىبەمدە ئەدەبىيات دېگەننى ئوقۇپلا بىلگىلى بولمايدۇ، مەسالەن، مەن ئۇنىۋېرسىتېتتا ئەدەبىياتتا ئوقۇغاندا بىز ئىككى سىنىپ بالا ئىدۇق. ھازىر شۇ بالىلاردىن ئۈچكە يەتمىگەن ئادەم ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ھېنىڭچە، يازغۇچىلارنىڭ تۇرمۇش ئاساسى پۇختا بولسا، كۆپ كىتاب كۆرگەن بولسا ئېسىل ئەسەرلەرنى ۋۇجۇدقا چىقارالايدۇ. مەسالەن ئالايلىق، مۇھەممەت باغراش قاتارلىق بەزى يازغۇچىلىرىمىز تۈزۈك مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن، لېكىن ئۇلار كۆپ كىتاب ئوقۇيدۇ. تۇرمۇش ئاساسى پۇختا. شۇڭا تۇرمۇش ئۆگىنىشى بەزىلەر ئاددىي چاغلىغان بىلەن، تۇرمۇش ئۆگەنمىگەن، تۇرمۇشنى پىششىق بىلمىگەن ئادەم ئېسىل ئەسەرلەرنى يازالمايدۇ. مەسالەن ئەينەكنى مەسالغا ئالساق، ئەينەكتە ئەكس ئېتىدىغان نەرسە بولسا ئەينەككە چۈشىدۇ، بولمىسا چۈشمەيدۇ. ئەدەبىياتتىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش ئەكس ئېتىدىغان نەرسە، يەنى تۇرمۇش بولۇشى كېرەك.

كۆپلىگەن يازغۇچىمىزغا قارىساق، تۇرمۇشتا دەردمۇ، چاپامۇ تارتقان، مۇشەققەتتە ئۆتكەن. تۇرمۇشتا لەيلەپلا يۈرگەن ئادەمدىن ئەسەر چىققىنىنى كۆرمىدىم. مەن غۇلجىدا ئۇزاق تۇرغاچقا، ھەم شۇ يەردە ئۆسۈپ يېتىلگەچكە ئىلىنىڭ چاقچاق سورۇنلىرىغا كۆپرەك قاتناشتىم. چاقچاقلىرىنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى ياخشى گەپلەر دېيىلىدۇ. دەلىللىكى ناھايىتى جايىدا بولىدۇ. ئۇلارنى قىسقا ئەدەبىيات، يەنى ناھايىتى كىچىك قۇرۇلمىلىق ئەدەبىيات دەپ قاراشقا بولىدۇ. بۇ جەريانلاردا شۇ چاقچاقلىرىدىكى دەلىللىك ئەسەرلىرىمىنىڭ تىلىغا كۆپ تەسىر قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن كىتاب ئوقۇشۇمۇ ئىنتايىن مۇھىم. كىتاب ئوقۇشتا ئەدەبىي ئەسەرلەردىن باشقا پەننىي بىلىملەرگە ئائىت كىتابلارنى كۆرۈش كېرەك. بەزىدە مەن ساتىراشلىققا ئائىت كىتابلارنىمۇ شۇنداق قىزىقىپ ئوقۇپ كېتىمەن. ئۇنىۋېرسال بىلىملەرنى ئۆگىنىش - ئوقۇش نېمىگە ئەسقاتىدۇ دېگەندە، يازغۇچى ئەسەر يازغاندا ئەسەردىكى مەلۇم پېرسوناژنى ئىپادىلىگەندە، مەسالەن ھۈنەرۋەننى يازغاندا شۇ ھۈنەرگە ئائىت ئوقۇغان كىتابلىرى ئەسقاتىدۇ ۋە ياراتقان ئوبرازىمۇ چىن-ھەقىقىي چىقىدۇ. يازغۇچىنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسى مۇكەممەل

بولغاندا، بايان ۋە ئىپادىلەشتە قىيىنلايدىغان گەپ. يۇقىرىدا دېگىنىمدەك يازغۇچى تۇرمۇش ئۆگىنىپ، كۆپ كىتاب كۆرگەندىن باشقا، كۆپرەك يېزىپ مەشق قىلىشى كېرەك. بەزى كىشىلەر «نۇرغۇن ئەسىرىڭىزنى ئوقۇغاندا ناھايىتى يېنىك - تېتىملىق. مانا مۇشۇنداق ئەسەرلىرىڭىزنى ئولتۇرۇپ بىراقلا يېزىۋېتەمسىز؟» دەپ سورايدۇ. دەرۋەقە شۇنداق. بەزى ئەسەرلەرنى بىراقلا بىر يولىدا يېزىۋەتكىلى بولىدۇ، لېكىن بەزى ئەسەرلەرگە كەلگەندە راۋان يازغىلى بولمايدۇ، قەلەم تۈزۈك ماڭمايدۇ. قەلەمنىڭ ماڭماسلىقى، راۋان يولغا چۈشمەيۋاتقانلىقى ۋە قەلەمنىڭ قاملاشمىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ئادەم شۇ راۋان يولنى تاپالماي خېلى قىيىنلىدۇ. شۇڭا كۆپ مەشق قىلغاندا يېزىش يولىغا ئاسان چۈشكىلى بولىدۇ. ئادەتتە، بىزمۇ بەزىدە نۇرغۇن ئەسەرنى باشقا چىقرالماي قويۇپ قويمىز، كېيىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن قايتىدىن قول سالىمىز.

1980 - يىللاردا «ساراڭ» دىن باشلاپ بىر يۈرۈش ھېكايىڭىز ئېلان قىلىندى. بۇ ھېكايىلىرىڭىز ئالدى بىلەن ئاپتوردىن، يەنى ئۆزىڭىزدىن باشلىنىدۇ. ئۆزىڭىزگە ئەسەردە مۇشۇنداق سورۇن قالدۇرۇشتا قانداق زۆرۈرىيەت بىلەن شۇ خىل ئۇسۇلنى تاللاپ قالدىڭىز؟

زۆرۈرىيەتتە يوق. «ساراڭ» دېگەن ھېكايەم ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن كۆپ كىشى قىزىقىپ ئوقۇشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇمۇ بولىدىكەن دەپ قاراپ شۇ ئۇسۇلدا بىر يۈرۈش ھېكايە يازدىم. كېيىن چەت ئەللەرنىڭ مودېرنىزم ھەققىدىكى نەزەرىيىلىرى ۋە ئەسەرلىرىنى ئاڭلىدىم. لېكىن ئۇلارنى دوراپ يازمىدىم. ماتېرىياللارنى كۆرسەم، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شۇ يەردە مودىدىن قالغان نەرسىلەر ئىكەن. لېكىن ئاتالغۇسى يېڭى ۋە بىزگەمۇ يېڭىچە تۇيۇلغاچقا، ئەدەبىياتىمىزغىمۇ كىرىپ شۇ ئۇسۇلۇبتا ئەسەرلەر يېزىلىپتۇ. لېكىن ماڭا ئەڭ ياقتىغىنى يەنىلا ئۆزىمىزنىڭ كلاسسىكىلىرىمىزدىكى رېئالىزم، بىراق، ھېنىڭ قارىشىمچە، رېئالىزم ئۇسۇلىنىلا قوللىنىپ يازسا بەزى مەزمۇنلارنى ياخشى ئىپادىلىگىلى بولمايدۇ. شۇ ئاساستا باشقا ئۇسۇللارنىمۇ ئىشلەتسە ئەسەر تېخىمۇ ياخشى چىقىدۇ. مەنمۇ مودېرنىزم ئېقىمى بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن بىر قانچە ھېكايە يېزىپ باقتىم. لېكىن پەقەتلا قاملاشمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمنىڭ ئۇسۇلى بويىچە يېزىۋەردىم.

«بۇرۇت ماجراسى» قاتارلىق بىر تۈركۈم ھېكايىڭىزدە دەل جايىغا چۈشكەن بىمەنىلىك مەۋجۇد. بۇلارنىڭ ھەممىسىدە تۇرمۇشىمىزدا كۆپ ئۇچرايدىغان زىددىيەتلەر دەل ۋاقتىدا بايقالغان. ھەتتا بەزى بايانلار شۇ قەدەر بىمەنە، بىر - بىرى بىلەن باغلىنىشىمىز تۇيۇلىدۇ. لېكىن ئەسەردە تولىمۇ تەبىئىي باغلىنىش ھاسىل قىلىپ كەتكەن. ئەدەبىياتتا بۇ خىل تۇرمۇشنى قانداق بايقايسىز؟

تۇرمۇشىمىزدا ئاجايىپ - غارايىپ نۇرغۇن ۋەقە بار. بۇلارنىڭ بەزىسىگە دىققەت قىلىمىز، بەزىسىگە دىققەت قىلمايمىز.

شېئىرلارنى ۋە بىمەنە سۆزلەرنى ئۆزۈم توقۇغان. لېكىن فىلىم ئىشلىگەندە يەنە نۇرغۇن نەرسە قېتىلىپ كېتىپتۇ.

ھېكايىلىرىڭىز فىلىم قىلىپ ئىشلەنگەندىن كېيىن ئەسلى ئەسەر بىلەن فىلىم ئارىسىدا بەلگىلىك پەرقنىڭ شەكىللەنگەنلىكىنى ھېس قىلدۇق. بۇ پەرققە قانداق قارايسىز؟

«قىرلىق ئىستاكان» ياخشى ئىشلەنگەن. ئۆزىنىڭ ۋەقەلىك لىنىيىسى، ئەسلى ئەسەرنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسىنى ساقلاپ قالغان. «بۇ، چۈش ئەمەس» نىڭ ئىشلەنگەن فىلىمىمۇ بولىدۇ. بۇنىڭدىمۇ ئەسەرنىڭ ئەسلى قۇرۇلمىسى كۆپرەك ساقلاپ قېلىنغان. لېكىن ماڭا «چار خوراز»، «داپ» قاتارلىقلار ئانچە ياقىمىدى. بۇلارنى ئۆزگەرتىش جەريانىدا ھەرىكەتنى، يەنى پېرسوناژ ھەرىكىتىنى كۆپ قېتىم تەكشۈرۈپ، مەسالىن، «داپ» تا پېرسوناژنىڭ يۈگۈرۈش ھەرىكىتىنى كۆپەيتىۋەتكەن. بۇنىڭدا ئەسلى ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسى بۇزۇلۇپ كېتىدۇ. شۇڭا فىلىم ئىشلىگەندە ئاپتورنىڭ پىكىرىگە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىلىشى كېرەك دەپ قارايمەن.

خېلى بولدى، مەتبۇئاتلاردا ئەسەرلىرىڭىزنى كۆپ ئۇچرىتالمايۋاتىمىز، بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلگۈمىز بار ئىدى؟

ئۇزۇن بولدى بىر نەرسە يازمىدىم. بىرسى، ياشمۇ چوڭىيىپ قالدى، ھۈنەرمۇ قېرىيدۇ، قاملاشمىغان نەرسىلەرنى يېزىپ قويىمەنمىكىن دەپقالدىم. ئىككىنچىدىن، «ئىلى ناخشىلىرى ھەققىدە تارىخى بايان» دېگەن تەتقىقات كىتابىغا تۇتۇش قىلىپ، شۇ كىتاب بىلەن بوپقالدىم. تارىخى تەتقىقات پاكىتىنى ئاساس قىلىدىغان بولغاچقا، ھېكايىگە ئوخشمايدىكەن. ھېكايە دېگەننى ئولتۇرۇپ بەزى يەرلىرىگە كەلگەندە بەدىئىي توقۇلمىنى قېتىپ يېزىۋەتكىلى بولىدۇ. لېكىن تەتقىقاتتا ناھايىتى ئەستايىدىل، ئەتراپلىق كۆزىتىپ يېزىشقا توغرا كېلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ بۇ كىتابنى ئىككى يىلدا پۈتتۈردۈم. ئۆزۈمنىڭمۇ يېزىش خىيالىم يوق. ياش چوڭايغانسىرى ئىلھاممۇ تۈزۈك كەلمەيدىكەن.

ئەسەرلىرىڭىزدە چاتما ۋەقەلەر خېلى كۆپ، سەكرەپ - سەكرەپ ئۆتۈپ كېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. مۇشۇ ۋەقەلەرنى ئالدىن ئويلاپ بېكىتىۋالامسىز ياكى يېزىش جەريانىدا قىستۇرۇپ ئۆتۈپ كېتەمسىز؟

يازغۇچى ئەسەر يېزىشتىن بۇرۇن نۇرغۇن نەرسىنى ئويلايدۇ. يازغاندا بەزىدە ئۆزۈم ئويلىغان ۋەقەلەر بىر يەردە قېلىپ، باشقا ۋەقەلەرنى يېزىپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ. يازغۇچى پېرسوناژلار بىلەن يۇقۇشىدىغان ۋەقەلەرنى تاللاپ يازسا، بۇ ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بولىدۇ دەپ قارايمەن. يېزىش جەريانىدا بەزى مۇھىم ۋەقەلەرنى تەپسىلىي يازمەن. بەزىدە يېنىك - يېنىك تاشلاپ ئۆتۈپ كېتىمەن. لېكىن

شۇ دىققەت قىلغانلىرىمىزغا، بىزگە تەسىر قىلغان ۋەقەلىكلەرگە قىزىق، خەلق ھۇزۇرلىنالايدىغان ۋە ئۇلارنى كۈلدۈرەلەيدىغان شۇ كۈلكە، كىنايە بىلەن ئۇلارنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىيالايدىغان قىلىپ ئەسەرگە ئايلاندۇرۇش ئاپتورنىڭ بەدىئىي ماھارىتىگە باغلىق. بەزى قەلەمكەشلەر ئىنتايىن قىزىق گەپلەرنى بايان قىلغاندا ئاددىيلاشتۇرۇپ قويىدۇ - دە، ئوقۇرمەنلەرنىڭ زوقىنى قوزغىيالايدۇ. يەنە بەزى قەلەمكەشلەر ئاددىي ۋەقەلىك بولسىمۇ بايانغا ئىشلەپ، ئۇنىڭغا قىزىق ھەزىل تۈسنى بېرىدۇ. ئەمدى، تارىخىي تېمىلاردا ئەسەر يازغىنىمىزدا بۇ تېمىا چەكلىك ۋە بۇ ئەسەرلەرنىڭ قەھرىمانلىرى خەلق قەلبىدە شەكىللىنىپ بولغان ئوبرازلار بولغاچقا، ۋەقەنىڭ چىنلىقى ۋە ئوبرازنىڭ خەلق قەلبىدىكى ئورنىغا ماس ياكى ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپراق يېزىش كېرەك. لېكىن تۇرمۇش ۋەقەلىكى چەكسىز ۋە ناھايىتى ئۇششاق. بۇ ۋەقەلەرگە بەدىئىي توقۇلمىنى ماس ھالدا بىرلەشتۈرگەندە ئوخشاشلا ياخشى ئەسەرنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ.

ھېكايىلىرىڭىزنى «ئەنئەنە تىپىدىكى ھېكايىلەر»، «ساراڭ» تىپىدىكى ھېكايىلەر ۋە «ئاڭ ئېقىمى» تىپىدىكى ھېكايىلەر قاتارلىق بىر نەچچە تۈرگە بۆلۈش بولدى. سىز بۇ خىل بۆلۈشكە قانداق قارايسىز؟

ھېكايىلىرىمدىن «ئاپخان»، «كۈز يامغۇرى» قاتارلىقلار ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبتا يېزىلغان. بۇ ھېكايىلىرىمنى ياخشى كۆرىمەن. بۇلاردىن باشقا يەنە بەزى ھېكايىلىرىمنى ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە باشقا خىل ئۇسۇلنى قوللىنىپ يېزىپ باقتىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە ماڭا يارايدىغانلىرىمۇ بار، بىر قىسىم تۈيۈلىدىغانلىرىمۇ بار. لېكىن ئەسەرلىرىمنى بۆلۈپ باقمىدىم، ھەم يازغاندا بۆلۈش ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىپ ماۋۇ ھېكايەمنى ئاڭ ئېقىمى بويىچە، بۇنىسىنى ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبتا يازاي دەپ يازمايمەن. بۇنداق يازغاندا ئەسەر ياخشى چىقمايدۇ. ئايرىم ئەسەرلەرنى ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا يازمەن دەپ يازالمايمىز. يېزىپ بېقىپ چۈشۈرەلمەي قالسىمىز. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى باشقىچە ئۇسۇل بىلەن ئىپادىلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئىپادىلەش دېگەن مەلۇم مەقسەتكە يېتىشنىڭ يولى.

بەزى ھېكايىلىرىڭىزدە شېئىرىي پارچىلار ئۇچرايدۇ. مەسالىن «قارا قورساق سەركە»، «قىرلىق ئىستاكان» قاتارلىق... سىز بۇ شېئىرىي پارچىلارنى ئۆزىڭىز توقۇمىسىز ياكى توپلىۋالغان - ئاڭلىۋالغانلىرىڭىزنى ئىشلىتەمسىز؟

بەزىلىرىنى قاتمەن، لېكىن بەزىلىرىنى ئۆزۈم توقۇيمەن. بەزىدە ماڭمۇ شېئىرىي ئىلھام كېپىقلىدۇ. «تەييا باي» (بۇ ھېكايە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1998 - يىل 2 - ، 3 - (قوشما) ساندا ئېلان قىلىنغانىدى. - مەسئۇل مۇھەررىردىن) دېگەن ھېكايەمدىكى شېئىرىي بايانلارنى «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» دىن پايدىلىنىپ يازغان. «قىرلىق ئىستاكان»دىكى

شەھەر» رومانىدىكى تارىخ قاچان، قايسى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دەپ سورىغان. مەن بۇنى تارىخ دېسەمۇ، ئەدەبىي ئەسەر دېسەمۇ بولىدۇ، دەپ قارايمەن.

روماندىكى جاھانگەزدى سۇپۇرگە ئوبرازىنى يېزىشتا قانداق ۋەقە - ھادىسىلەردىن پايدىلاندىڭىز؟

بۇ ئوبرازدا خوجا نەسرەددىن ئوبرازىنىڭ تەسىرى بار دەپ قارايمەن. بۇ رومانم سەل چۆچەككە مايىلراق يېزىلدى. بۇنىڭدىكى ۋەقەلەر بىر قارىسا بىر - بىرىگە ئۇلانمىغاندەك قىلغان بىلەن، يەنىلا بىر - بىرىگە زىچ باغلانغان ۋەقەلەردۇر. يازغانلىرىمنىڭ ئىچىدە بەزى ۋەقەلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا ئاساسى بار دېسەمۇ، يوق دېسەمۇ بولىدۇ.

روماندا بىر خىل چۆچەكلىك خاراكتېرىنى ئالغان رىۋايەتلەرگە ئوخشاش نۇرغۇن باياننى ئۇچرىتىمىز. ئۇلارنى باشقىلاردىن ئاڭلاپ يازغانىدىڭىز ياكى كۆزىتىش ئاساسىدا ئۆزىڭىز توقۇغانىدىڭىز؟

بۇرۇن ئايلىز ھوشۇر «نوزۇگۇم» توغرىسىدا بىر پوۋېست يېزىپ، نوزۇگۇمنىڭ سۆيگىنى باقەمنى تەسۋىرلىگەن ۋاقىتتا، ئۇ ئوبرازنى ئانارنىڭ شېخىغا چىقىپ ئۈزىدىغان قىلىپ تەسۋىرلىگەنكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئوقۇرمەنلەر كۆرۈپ، نەدىمۇ ئانارنى شېخىغا چىقىپ ئۈزىدىغان ئىش بار، دەپ يازغۇچىغا خەت يازغانىكەن. چۈنكى ئاپتور جەنۇبقا بېرىپ باقمىيالا، ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرى بويىچە يازغانىكەن. مېنىڭ يازغانلىرىمۇ شۇنداق كۈلكىلىك بىر ئىش بولمىسۇن دەپ خوتەنگە بېرىپ تۇرمۇش ئۆگىنىش قارارىغا كەلدىم. شۇنىڭ بىلەن خوتەندىكى يازغۇچى نۇرمۇھەمەت توختىنى تېپىپ، ئۆزۈمنىڭ تەكلىماكان توغرىلىق ئەسەر يازماقچى بويىقىلىقىمنى، بۇنىڭ ئۈچۈن تەكلىماكاننى كۆرۈپ كېلىشىمنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتتىم. نۇرمۇھەمەت توختى مېنى باشلاپ بېرىپ يەنە بىر ئادەم بىلەن تونۇشتۇرۇپ قويدى. ئۇ ئادەم ئەسلىدە چەت ئەللىك ساياھەتچىلەرنى تەكلىماكان قۇملۇقىغا ئەكىرىپ چىققان تەجرىبىسى بار ئادەم ئىكەن. مەن ئۇ ئادەمنىڭ يېتەكلىشى بىلەن تولۇق تەييارلىق قىلىپ تەكلىماكان قۇملۇقىنى كۆرۈشكە باردىم. بىز كىرگەن يەردە توغراقلا شالاڭراق ئىكەن. توغراقلارغا ئىنچىكىلىك بىلەن قارىسام، يوپۇرماقلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىكەن، سۆڭەتنىڭ يوپۇرماقلىرىدەك ئىنچىكە يوپۇرماقلىقىرىمۇ بار ئىكەن. ئاشۇ يەردە كېتىۋېتىپ بىر يەرگە قارىسام، بىر ئۆسۈملۈك شۇنچىلىك چىرايلىق چېچەكلەپ ئېچىلىپ كېتىپتۇ. كۆڭلۈمدە، بۇمۇ بىر خىل ھاياتلىق - دە، دەپ ئويلىدىم. مەن تەكلىماكاندىكى ئاجايىباتلارنى كۆرۈپ قاتتىق تەسلىنىدىم. شۇڭا روماندىكى بەزى نەرسىلەر خىيالىي يېزىلغاندەك تۇرغان بىلەن، ئەمەلىي كۆرۈپ يازغان ۋەقەلەردۇر. ئەلۋەتتە توقۇغان نەرسىلەرمۇ خېلى بار. مەسالەن، ئۈچ تۈپ توغراق تۈۋىدە بولغان ۋەقەلەر

ئوقۇرمەن تاشلىماي تەپسىلىي ئويلايدۇ. بۇنداق قىلغانلىق ئوقۇرمەننىڭ تەسەۋۋۇرىغا ھۆرمەت قىلغانلىق ۋە ئويلىنىش پۇرسىتى يارىتىپ بەرگەنلىك دەپ قارايمەن.

ئەسەرلىرىڭىزدە يۈمۈرستىك تۇيغۇ ناھايىتى قۇيۇق. مۇنداق كۈلكە - چاقچاق، ھەزىل تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان بايان، قىستۇرما، گەپ - سۆزلەرنى ئالدىن ئويلىشىۋالامسىز ياكى يېزىپ كېتىۋېتىپ تۇيۇقسىز كالىڭىزدا پەيدا بويىقىلامدۇ؟

ئەسلىدە مەن مۇشۇنداق قىزىقارلىق يېزىپ ئوقۇرمەنلەرنى كۈلدۈرەي دەپ ئويلايمەن. بۇرۇن مەن نۇرغۇن قىزىقارلىق ۋەقەنى ئاڭلىغان، ئۇ چاغلاردا خاتىرەم ناھايىتى ياخشى بولغاچقا ئېسىمدە ساقلىغانىدىم. كېيىنچە بەزىلىرىنى ئۇنتۇپ كەتتىم. بەزىدە ئەسەر يېزىۋاتقاندا ئەينى ۋاقىتتا ئاڭلىغان ۋەقەلەرنى ئەسىرىمنىڭ مۇشۇ يېرىگە تازا ماس كېلەتتى ۋە ئوقۇرمەنلەرنى كۈلدۈرۈۋېتەتتى دەپ ئويلاپ كېتىمەن. بۇرۇن ئالاھىدىدىن دەپ بىر قوشنام بار ئىدى. ئۇ ناھايىتى يۈمۈرستىك ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى. «داپ» دېگەن ھېكايىنىڭ ۋەقەلىكىنى ئاشۇ قوشنام سۆزلەپ بەرگەنىدى. كېيىن كۆرسەتسەم: «بىزنىڭ بېشىمىزدىن ئۆتكەن ۋەقەلەرنى يېزىپسىزغۇ» دېگەنتى. «سەن ئۆزۈڭ سۆزلەپ بەرگەن» دېگەندىم. دېمەك، ئەگەر قىزىقارلىق ۋەقەلەر ئەسەرگە ماس كەلسە، چوقۇم قىستۇرۇپ يېزىش كېرەك. چۈنكى مۇشۇ خىل ئۇسۇل ئارقىلىقىمۇ ئەسەرنىڭ ئېستېتىك قىممىتىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. ئەدەبىيات كىشىنى كۈلدۈرۈپ ئىلھام بېرىدۇ. مەلۇم تەرىپىدىن زوقلاندىرىدۇ، ئوقۇرمەنلەرنى ئويغا سېلىپ مەلۇم پىكىرگە كەلتۈرىدۇ. مەسالەن، «مەنمۇ قىزاردىم» دېگەن ھېكايەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشى ئاشۇنداق قىزىقارلىق چاقچاقلىرى دەل جايدا ئىشلەتكەنلىكىمدىن دەپ قارايمەن. بۇ ھېكايەمنىڭ ۋەقەلىكىنىمۇ بىرسى ماڭا دەپ بەرگەنىدى. باشقىلار دەپ بەرگەن بەزى قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى ئۆز پېتى ئەسىرىمگە قىستۇرۇپ يازىدىغان چاغلارمۇ بار. ئەگەر يازغان ئەسەرلىرىمىز يۈمۈرستىك ۋەقەلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈلسە، ئوقۇرمەنلەرمۇ ناھايىتى خۇشال بويىقىتىدۇ. بەزىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ئەسەرلىرىمنى ئوقۇپ ئولتۇرۇپ ئۆزۈممۇ ناھايىتى ھۇزۇرلىنىپ كېتىمەن.

«قۇم باسقان شەھەر» رومانىڭىزنى قانداق بىر ئىلھام ۋە تەسىرنىڭ تۈرتكىسىدە يېزىشنى ئويلاپ قالغانىڭىز؟

بۇرۇن ئىلى پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتىدا ماناپ قادىر دەپ بىر پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى بولىدىغان (ئۆز ۋاقتىدا ئۇ نۇرغۇن خەيرلىك ئىش قىلغان ئادەم ئىكەنتۇق). بۇرۇن خوتەنگە بارغاندا شۇ يەردە بىر ۋەقەنى ئاڭلاپتىكەن، كېيىن ئۇ ۋەقەنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەنىدى. كالىمغا قاتتىق تەسىر قىلغاچقىمىكىن، ئۇزۇنغىچە ئۇنتۇيالمايدىم. شۇنىڭ بىلەن مۇشۇ ھەقتە رومان يېزىپ بېقىشنى ئويلاپ قالغانىم. نۇرغۇن ئادەم «قۇم باسقان

قاتارلىقلار.

بىزدە ئادەم ھايۋانغا، ھايۋان ئادەمگە ئايلىنىپ كېتىدىغان چۆچەكلەر ۋە باشقىچە ئاجايىپ - غارايىپ ۋەقەلەر سۆزلىنىدىغان چۆچەكلەر ناھايىتى نۇرغۇن تېپىلىدۇ. شۇڭا چۆچەكلىرىمىزدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنالماساق، ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ناھايىتى يۇقىرى بەدىئىي ئۈنۈم ياراتقىلى بولىدۇ، دەپ قارايمەن .

خېلى كۆپ ھېكايىڭىزدە ئىت، توخۇ، چوشقا، بۆرە ۋە ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە ئايىنىپ - ئايلىنىپ كېتىشى موتىفى كۆرۈلىدۇ. سىز مۇشۇ خىل ئۇسۇلدىكى ئىجادىيەتتە مەلۇم كىنايىلىك دارىتمىلاش قاتارلىق تەرەپلەرنى ئويلايمىز؟

بۇ جەھەتتە دەل چۆچەكلىرىمىزدىن ئىلھام ئالدىم دېسەممۇ بولىدۇ. ئەسەر يازغاندا باشتا مەلۇم دارىتمىلاش، كىنايە قىلىش رولىنى ئوينىسۇن دەپ يازمايمەن، ئەسەر پۈتۈپ چىققاندا بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولىدۇ. مۇشۇ ۋاقىتتىكى بەدىئىي ئۈنۈمگە قارايمەن. بۇ مېنىڭ شەخسى كۆز قارىشىم. بەزىدە يازغۇچىمۇ ئۆزى ئويلىمىغان مەنىلەرنىمۇ ئىپادىلەپ قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدىكەن. بەزى تەتقىقاتچىلارنىڭ ئوبزورلىرىغا قاراپ بۇ تەرەپلەرنى ئۆزۈممۇ ھېس قىلماپتىكەنمەن دەپ قالىمەن. مەسالەن، « ئالتۇن چىشلىق ئىت » ناملىق ھېكايەمگە يېزىلغان بەزى ئوبزورلارنى ئوقۇپ ئولتۇرۇپ شۇنداق ھېس قىلغانىم. ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ يازغىنىمۇ خاتا دېگىلى بولمايدۇ. گەپ يەنىلا ئۇلارنىڭ دېگەن بىرىگىچە بېرىشى مۇمكىن.

بەزى ئەسەرلىرىڭىزدە «مەن» ئوبرازى، ھەتتا «مەن» ئىچىدىكى «مەن» ئوبرازىمۇ ئۇچرايدۇ. سىز ئادەتتە ئەسەرلىرىڭىزدىكى پېرسوناژلار بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشىنى خالامسىز ياكى پېرسوناژلىرىڭىزنىڭ مۇستەقىل ھالەتتە بىر - بىرى بىلەن دىئالوگلىشىشىنى خالامسىز؟

مەن ئادەتتە بىرىنچى شەخس تىلىدا يازسام ياخشى يازالايدىكەنمەن. يەنى، بىرىنچى شەخستە يازغان ۋاقىتدا ۋەقەلىك يېنىك ۋە راۋان يېزىلىدۇ، ئىككىنچى شەخس تىلىدا يازغان ۋاقىتدا باشتا سەل تەس تۇيۇلىدۇ، كېيىن راۋانلىشىدۇ. يۇقىرىدا دېگەنلىرىم، نوقۇل مۇشۇ خىل ئۇسۇللاردا يازسا ياخشى دېگىنىم ئەمەس. ئەسەرنىڭ ۋەقەلىك ئېھتىياجىغا ئاساسەن قايسى خىل ئۇسۇل مۇۋاپىق بولسا، شۇ خىل ئۇسۇلنى قوللانغان تۈزۈك دەپ قارايمەن.

بىز ئەسەرلىرىڭىزنىڭ كۆپىنچە ۋەقەلىكىنى غۇلجا تۇرمۇشىدىن ئالغان دەپ قارايمىز. ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ غۇلجاغا بېرىپ تۇرمۇش ئۆگىنىۋاتامسىز؟

ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ بىر قانچە پارچە ئەسەر يازدىم. بۇ ئەسەرلىرىمنىڭ ۋەقەلىكلىرىنى ئاساسەن ئۈرۈمچى تۇرمۇشىدىن ئالدىم دېسەم بولىدۇ. ئادەتتە مەن ئاۋام - پۇقرالار ئارىسىدا يۈرۈشنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن. ئۇيغۇرلار

توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان دۆڭكۆۋرۈك، سەنشىخاڭزا قاتارلىق جايلارنى ناھايىتى كۆپ ئايلىنىمەن. بۇ جەرياندا مەن نۇرغۇن نەرسىنى كۆزىتىمەن. يازغۇچى بولغان ئادەم تۇرمۇشنى كۆزىتىشى ۋە تۇرمۇش ئۆگىنىشى لازىم. مانا بۇ، ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشىدىكى ئەڭ مۇھىم تەرەپلەرنىڭ بىرىسى ھېسابلىنىدۇ.

ياشلاردىن كىملىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ تۇرىسىز؟ ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە قانداق قارايسىز؟

ياشلارنىڭ بىر قىسمى يېزىۋاتقان ئەسەرلەر خېلى ياخشى، ئۈمىد زور. لېكىن ھەممىسىنى كۆرۈپ بولالمايدىم. مەسالەن، رىزۋانگۈل يۈسۈپ ۋە ياسىنجان سادىقلارنىڭ ئەسەرلىرى خېلى بولىدىكەن، بولۇپمۇ رىزۋانگۈل يۈسۈپ يازغان ئەسەرلەردە ئۈمىد خېلى چوڭدەك قىلىدۇ.

پېشقەدەم مەرھۇم يازغۇچىلىرىمىزدىن ئەھمەد زىيائىي، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، زوردۇن سابىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ ۋاقىت چىقىرىپ ئوقۇپ تۇرامسىز؟

زوردۇن سابىرنىڭ خېلى كۆپ ئەسىرىنى ئوقۇغان. قەييۇم تۇردىنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ ئوقۇغانىدىم. لېكىن ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ماڭا ئانچە چوڭ تەسىر كۆرسىتەلمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئىجادىيەت يولى باشقا، ماڭا ئوخشمايدۇ. قەييۇم تۇردى ناچار يازغۇچى ئەمەس. لېكىن ئۇ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان چاغدا ئىجادىيەت ئەركىنلىكى يوق دېيەرلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۇيغۇر ھازىرقى زامان پروژىچىلىقىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاچقا، شۇ دەۋرنىڭ چەكلىمىسىدىن ھالقىپ كېتەلمەيتتى. كېيىن سىياسەت ياخشىلانغاندا قەييۇم تۇردىنىڭ يېشىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى. زوردۇن سابىرنىڭ كېيىن يازغان ئەسەرلىرى ناھايىتى ياخشى چىققان. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ شېئىرلىرىنى ياقىتۇرۇپ ئوقۇيمەن. ياخشى يېزىلغان شېئىرلار بولسا سۆيۈپ ئوقۇپ، تولىمۇ يايىراپ كېتىمەن. چۈنكى شېئىر دېگەن سۆزنى ناھايىتى تېجەپ، ئىخچام يېزىلىدىغان ژانىر ھېسابلىنىدۇ.

قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىكى چىڭغىز ئايتماتوف، ئەزىز نەسىن، ياشار كامال قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ ئوقۇپ تۇرامسىز؟ ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە قانداق قارايسىز؟

ئەزىز نەسىنگە ناھايىتى قىزىقىمەن ۋە ئەسەرلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيمەن. چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ ئەسەرلىرىمۇ بولىدىكەن. ياشار كامالنىڭ چوڭ - چوڭ رومانلىرىنى كۆرۈپ بولالمايدىم. ماڭا «ھىندى ھېكايىلىرى» قاتارلىق ئۈچ پارچە كىتابنىڭ تەسىرى ئەڭ زور بولغان. ئۇ ئەسەرلەرنىڭ ۋەقەلىكى، تىلى، ئۇسلۇبى ناھايىتى ياخشى چىققان دەپ قارايمەن. ھازىر بىر قىسىم تەرجىمە ئەسەرلىرىنىڭ تىلى ناھايىتى شالغۇتلىشىپ كەتتى. باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلغاندا تىل ئالاھىدىلىكى

ھېنىڭمۇ بىر پارچە ئەسىرىم تەنقىدكە ئۇچراپ چۈشۈپ كەتكەندىم. مەن مۇھەممەت پولاتنىڭ يازغان ئوبزورلىرىنى ياخشى كۆرىمەن. ئۇنىڭدىن باشقا قاسم سىددىق دەيدىغان بىر ئوبزورچى بولىدىغان، بىر قانچە پارچە ئوبزور يېزىپ خېلى زور تەسىر قوزغىغان، كېيىن ئوبزورچىلىقنى تاشلىۋەتتى. دېمەك ئەدەبىيات تەنقىدچىلىكىمىزمۇ خېلى ياخشى داۋاملىشىۋاتىدۇ.

ئەسەرلىرىڭىزدىكى پېرسوناژلارنىڭ ئىسمى ناھايىتى ئاددىي، ئەمما قىزىقارلىق ۋە كىشىنى جەلپ قىلىدۇ. سىزچە، پېرسوناژلارغا ئىسىم قويۇشۇمۇ بىر سەنئەتمۇ - قانداق؟

بىزدە ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانلىرىغا، ھەتتا قوشۇمچە پېرسوناژلىرىغا ناھايىتى دەيدەبىلىك ئىسىملارنى قويىدىغان ئىش بار. بۇ خىل ئەھۋال يېڭىدىن ئىجادىيەتكە كىرگەنلەردىمۇ ناھايىتى ئېغىر. ئۇلار ئەسەر پېرسوناژلىرىغا ئالامەت ئىسىملارنى تاللاپ قويىدۇ. سىز ئىسىملارنى ئۈنچە تاللاپ قويمىسىڭىزمۇ، پېرسوناژلارنى ياخشى تەسۋىرلىسىڭىز ئوقۇرمەنلەرنى جەلپ قىلىۋېرىدۇ. بىزنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى تىلىمىزدا تاش، يانتاق دېگەندەك ناھايىتى تەبىئىي ۋە تارىخىي ئىسىملار كۆپ ئۇچرايدۇ. گەرچە بۇ ئىسىملار ئاددىيەك تۇرغان بىلەن، ئۇنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ بولىدۇ، دەپ قارايمەن.

ئەمدى، ئەسەرلىرىمگە قىزىقارلىق، يۇمۇرىستىك ۋە قەلەرنى كىرگۈزۈشۈم، ئوقۇرمەنلەرنى جەلپ قىلىش ئۈچۈندۇر. لېكىن قىزىقچىلىق قىلمەن دەپ ئاتىلغان - كۆرگەن نەرسىلەرنى قالايمىقان يېزۋەرسىڭىز، بۇ توغرا بولمايدۇ. ھەتتا قىزىقچىلىق قىلمەن دەپ يېزۋەرگەنلەرگە قىزىقچىلىقنى بۇنداق قىلسا قانداق بولىدۇ، دەپ خەت كەلگەنلەرمۇ بار. شۇڭا قىزىقچىلىق قىلمەن دەپلا قىزىقچىلىق قىلىۋېرىشكە بولمايدۇ. قىزىقارلىق ۋە قەلەرنى ئەلۋەتتە يېزىش كېرەك، لېكىن بۇ ۋە قەلەر ئوقۇرمەنلەرنى جەلپ قىلالىشى ۋە ئويغا سالالىشى كېرەك، دەپ قارايمەن.

بىر قانچە ھېكايىڭىزنى كەينى - كەينىدىن بىر - بىرىگە چاتما ھالەتتە ئېلان قىلىدىڭىز. قانداقسىگە مۇنداق چاتما ھېكايىچىلىققا قىزىقىپ قالغانىڭىز؟

بۇنداق يېزىش بىر خىل شەكىل، بىر قانچە ئەسەرنى بىر - بىرىگە باغلاش ئۈچۈن شۇنداق يازغان. ئەسلىدە ۋە قەلەر بىر - بىرىگە چىتىلمايدۇ. «ساراڭ» نىڭ ئاغزىدىن بەزى نەرسىلەرنى دېسەك، نۇرغۇن نەرسىنى دەۋەتكىلى بولىدىكەن. شۇ ئارقىلىق ناھايىتى ياخشى ئۈنۈم ھاسىل قىلغىلى بولىدىكەن. ئاشۇ ھېكايىلەردە ئەگەر ساق ئادەملەر شۇنداق گەپ قىلسا ھەرگىز ھاس كەلمەيتتى. بۇنىڭدا بىر خىل ماھارەت ۋە ئۆزگىچىلىك بار. يەنى قانداق يازسا ئوقۇرمەنلەرنى جەلپ قىلغىلى بولىدۇ؟ دېگەندىن ئىبارەت. باش - ئاخىرنى قانداق ماسلاشتۇرۇشتا يازغۇچى ماھارەتلىك بولۇشى كېرەك.

ۋە گۈزەللىكىگە ئەھمىيەت بەرمەيدىغان خاھىش يۈز بېرىۋاتىدۇ. «ئوت كەتكەن دەريا» دېگەن ھېكايىڭىزدە ماۋزۇ تازا روشەن تىلغا ئېلىنمىغاندەك تۇيغۇ بېرىدىكەن. مۇشۇ ئەسەرڭىزنىڭ يېزىلىشى ھەققىدە ئازراق سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

«ئوت كەتكەن دەريا» (بۇ ھېكايە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1999 - يىلى 4 - ساندا ئېلان قىلىنغانىدى. - مەسئۇل مۇھەررىردىن) نى يېزىشتىن بۇرۇن ساراڭلار ساناتورىيىسىگە بارغانىدىم. ياسىنجان دەيدىغان بىر ساۋاقدېشىم بولىدىغان. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاكىسى ئىمام ساراڭلار ساناتورىيىسىدە ئىكەن. ئۇ يەرگە كىرىشىمگىلا ئۇچراپ قالدى. بىر - بىرىمىزنى قاراپلا تونۇۋالدىق. ئۇ مېنى كۆرۈپلا «تاماكى بېرىڭ» دەپ قولنى تەڭلىدى، شۇنىڭ بىلەن سىرتقا چىقىپ تاماكى ئەكىرىپ بەردىم. بۇ جەرياندا ئۇ يەردىكى ھەممە ئىشنى كۆردۈم. بۇ يەردىكى ئەھۋال گەرچە يازغانلىرىمدىكىدەك ئانچە ئېغىر بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ ئادەملەر ئالاھىدە بىر دۇنيا ئىكەن. ساراڭلارنىڭ بەزى گەپلىرى ئالامەت، پىكىر قىلىشى باشقىچە، تەسەۋۋۇرى ناھايىتى جانلىق ئىكەن. ساراڭلىق دېگەن بىردەملىك ئىشقا. ئىككى رۇمكا ئىچىۋالسا ئۆزىنى كونترول قىلالماي، باشقىچە بىر ئادەم بولۇپ، ساراڭدىن چوڭ پەرقى يوق بولىدىغان گەپ. «ئوت كەتكەن دەريا» دېگەن ھېكايەمدە ساراڭلارنىڭ ئەھۋالى توغرىلىق ئازراق يېزىپ باققانىم.

ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ سەۋىيىسى بىلەن ئەدەبىيات تەنقىدنىڭ سەۋىيىسى ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلىۋاتامدۇ؟ ئەدەبىيات تەنقىدچىلىكىگە قانداق قارايسىز؟

بىز ئۈنۈپرسىتىپتۇ ئوقۇۋاتقان ۋاقىتلاردا ئەدەبىيات نەزەرىيىسىدە سىياسى گەپلەر بەك كۆپ ئىدى. ھازىر نەزەرىيىلەرمۇ خېلى يېڭىلاندى. بۇنىڭ تۈرتكىسىدە بىر قىسىم ئەدەبىيات ئوبزورچىسى، تەنقىدچىلەر قوشۇنى بارلىققا كەلدى. مەسالەن، مۇھەممەت پولات، ئازاد رەھمەتۇللا سۇلتان قاتارلىقلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە سالماق بىر قوشۇن بارلىققا كېلىپ، خېلى سىستېمىلىق ماقالىلەرنى يېزىۋاتىدۇ. لېكىن بەزى تەنقىدچىلەر چەت ئەللەرنىڭ تەنقىدچىلىك ئۇسۇللىرىنى دوراپ، ئۇنداق قىلىش كېرەك! بۇنداق قىلىش كېرەك! دەپ شوئار توۋلاپ ئەدەبىياتىمىزنى پۈتۈنلەي يوققا چىقىرىۋېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ يوق ئەمەس. بىزنىڭ 1980 - يىللاردىن كېيىنكى ئەدەبىياتىمىزدىن ئاغرىنغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن بۇرۇن بىزدە ئۈنچە كۆپ ئەدەبىي ئەسەر يوق ئىدى. بولۇپمۇ زوردۇن سابىر، قەييۇم تۇردى قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە خېلى كۆپ نادىر ئەسەر بارلىققا كەلدى.

ئەدەبىيات تەنقىدچىلىكىمۇ ئەدەبىيات ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم ئىكەن. تەنقىد بولۇپ تۇرسا خېلى دىققەت قىلىپ يازىدىكەنمىز.

ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرى، يازغۇچى مەيلى قانچىلىك مەسئۇلىيەتچان - سەمىمىي بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئەسەرنىڭ مەلۇم قىسمىدا، بولۇپمۇ يېشىمىدە ئوقۇرمەنلەرگە مەقسەتلىك ھالدا بىر خىل قىيىنلىق ۋە غۇۋالىقنى قالدۇرۇپ قويىدۇ، دەپ قارايدىكەن. سىزمۇ شۇنداق قىلامسىز؟

پىكىرنى بەك ئوچۇق - ئاشكارا يېزىۋەتسىمۇ ئوقۇرمەنلەرنى زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ، ئەسەر ياخشى چىقمايدۇ. بەزى تەرەپلەرنى ئوقۇرمەنلەرگە قالدۇرۇپ قويساق، ئۇلار ئۈزلۈكسىز ئويلىنىدۇ ۋە تەپەككۈر قىلىدۇ. بۇ، ئوقۇرمەنلەرنى ھۆرمەت قىلغانلىق ۋە ئۇلارغا ئىشەنگەنلىك. بۇمۇ ئوقۇرمەنلەر ئۈچۈن ياخشى.

«قۇم باسقان شەھەر»، «تەييا باي» قاتارلىق رومان ۋە ھېكايىڭىزنى تارىخىي ۋەقەلەرنى ئاساس قىلىپ يازغان بولۇشىڭىز مۇمكىن دەپ قارايمىز. ئىجادىيىتىڭىزگە تارىخ ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ رولى بولغانمۇ - قانداق؟

بەزى يازغۇچىلار ئۆزىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە گەپ بولغاندا مومامدىن نۇرغۇن قوشاق، ئەپسانە ۋە چۆچەكنى ئاڭلىغانىدىم، دېگەندەك گەپلەرنى قىلىدۇ. مومام ماڭا ئۇنداق ئەپسانە ۋە چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بەرگەن ئەمەس. بىراق مەن تارىخ ۋە ئېغىز ئەدەبىياتىمىزغا ئائىت نۇرغۇن ئەسەرنى ئوقۇغان. ھەتتا غەيرىي - غەيرىي نەرسىلەرنى ئېيتىپ بېرىدىغان ئادەملەرنى ئۇچرىتىپ قالسام كۈنلەپ - كۈنلەپ قانماي ئاڭلايدىغان قۇلاق موللىسى ئىدىم. گەپ ئاڭلاشقا بەك ئامراق ئىدىم. شۇنداق ئاڭلاش ۋە كۆرۈش جەريانىدا ئۆزۈمۈ چۆچەك توقۇيالايدىغان بوپكەتتىم. شۇڭا ئەسەرلىرىمدىكى بەزى ۋەقە - ھادىسىلەر ئاشۇلاردىن ئېلىنغان، كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان، بەزىلىرى توقۇلغان.

«قاش بويىدىكى ۋەقە» ھېكايىڭىزگە بىرلەشتۈرگەن ھالدا رېئاللىق بىلەن ئەدەبىي توقۇلمىنىڭ ئىجادىيىتىڭىزدىكى ئورنى ھەققىدە سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

مەن «قاش بويىدىكى ۋەقە» (بۇ ھېكايە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1999 - يىل 4 - ساندا ئېلان قىلىنغانىدى. - مەسئۇل مۇھەررىردىن) نى يېزىش ئۈچۈن ئۇ يەرگە بارغان. لېكىن بۇ ھېكايەم ئانچە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىمىدى. ئۆزۈمگە بۇ ھېكايىنىڭ بىر يەرلىرى ئېغىردەك تۇيۇلىدۇ. «كۈز يامغۇرى» دېگەن ھېكايەمنى باشتا يازغۇم كەلمەي، كېيىن قىزىقىپ يازغانىدىم. يېزىپ بولۇپ مۇھەممەت پولاتقا كۆرسەتسەم، «ناھايتى ياخشى چىقىپتۇ» دەپ ماختاپ كەتكەنىدى. ئەلۋەتتە يازغۇچى يازغان ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقسەن دەيدۇ. لېكىن ئۇنداق بولۇۋېرىشى ناتايىن. يۇقىرىقى ھېكايىلىرىمنىڭ بەزى ۋەقەلىرى ھەقىقەتەن راست بولغان ۋەقەلەر.

1980 - يىللارنىڭ بېشىدا شۇ ئار ئادەبىيات -

سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ياش يازغۇچىلارنى يىغىپ تەربىيەلەش جەريانىدا 15 كۈن ھېكايە يېزىشقا قويۇپ بەردى. بۇ جەرياندا بەزى ھېكايىلەرنى يېزىپ ئەخەت تۇردى، ئابلەمىت سادىق ۋە مالىك كېۋىرلەرگە كۆرسەتسەم، بولماپتۇ، دەپلا باش چايقىدى. كېيىن ئويلاپ باقسام، باش قەھرىمانلار ئوبرازىنى ياخشى يارىتىمەن دەپ نوقۇل يالغان نەرسىلەرنى توقۇۋەرگەچكە، ياخشى چىقماپتۇ. ئەلۋەتتە ئەدەبىياتتا يالغان نەرسىمۇ نۇرغۇن. لېكىن ئەدەبىياتتىكى يالغان نەرسىلەر كىشىلەرنى خۇددى راستەك ئىشەندۈرەلەيدىغان چىن يالغان نەرسىلەردۇر. مىسالەن، «چوشقىلارغا بايرام» ھېكايىسىدىكى چوشقىلارنىڭ بازارلارنى ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋېتىشى ئېنىقلا يالغان. توقۇلما ئەدەبىي چىنلىق بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ خۇددى چىن نەرسىدەك يېزىلغاندىلا، ئوقۇرمەنلەر ناھايتى ھۇزۇرلىنىپ كېتىدۇ، ئەكسىچە بولسا ئوقۇرمەن زېرىكىپ ئوقۇماسلىقى مۇمكىن.

بەزى يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدە تەسۋىر ناھايتى كۆپ. لېكىن ئەسەرلىرىڭىزدە تەسۋىر يوق دېيەرلىك. سىز تەسۋىرنى مەقسەتلىك يازمامسىز ياكى ئۇنى ئانچە مۇھىم دەپ قارىمامسىز؟

كۆڭلۈمدىكى دېسەم، تەسۋىرنى ياخشى يازالمايمەن. پېرسوناژلارنىڭ دىئالوگى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ۋە باشقا ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەيمەن. شۇ ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرگە مەلۇم بىر پىكىرنى يورۇتۇپ بېرىشنى مەقسەت قىلىمەن. بۇنىڭدا مەن يەنە جانلىق تىلىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىمەن. چۈنكى پېرسوناژنىڭ دىئالوگى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ۋە باشقا تەرەپلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ يورۇتۇپ بەرگىلى بولىدۇ. مىسالەن، تونۇش بىر ئادەم سىرتتا گەپ قىلسا، گەرچە بىز كۆرمىسەككۇ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن كىملىكىنى پەرقلەندۈرۈپ بىلەلەيمىز. مانا بۇ ھەقىقىي جانلىق تىل ھېسابلىنىدۇ. ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىمۇ يۇقىرىقىدەك يازالسا، بۇ ناھايتى كاتتا ئىش، ئەلۋەتتە.

ئەسەرلىرىڭىزدە بىر ياقىتىن كۆلدۈرۈپ، بىر ياقىتىن يىغلىتىپ ئازابلايدىغان كۆرۈنۈشلەرنى كۆپ ئۇچرىتىمىز. بۇ خىل ئەھۋال چەت ئەللەرنىڭ ئەدەبىياتىدا «قارا يۈمۈر» دېيىلىدۇ. نېمىشقا بۇ خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى تاللاپ قالدىڭىز؟ بۇنداق ئىپادىلەشكە تۈرتكە بولغان ئامىل نېمە؟

بۇنداق يېزىشىم، ئاساسلىقى ئوقۇرمەنلەرنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن. لېكىن جەلپ قىلىمەن دەپ نوقۇل قىزىقارلىق ۋە كىشىنى ئازابلايدىغان نەرسىلەرنى يېزىۋەرسە بولمايدۇ. چوقۇم شۇ كۈلكە ۋە ئازابنىڭ ئارقىسىغا مەلۇم مەنە يوشۇرۇنۇشى كېرەك. كۈلكىلىك گەپلەرنى مەلۇم مەنە ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ئىجادىيەت يولۇمىدىكى مۇھىم بىر تەرەپ ھېسابلىنىدۇ. ئادەتتە مەلۇم ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنى ھەرخىل ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. بۇ يەنىلا يازغۇچىنىڭ ماھارىتىگە باغلىق. مەن «قارا يۈمۈر ئەدەبىياتى» نى ئانچە

داۋانغا باردىم. ئۇ يەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى بىلىپ باقاي دېگەن مەقسەتتە. مۇزداۋان ئەسلىدە ناھايىتى قەدىمىي جاي ئىدى. نۇرغۇن ئىش-ۋەقە يۈز بەرگەن بۇ جاينىڭ تارىخى ئۇزۇن، ھەم ناھايىتى سىرلىق. بۇرۇن ھازىرقى يوللار يوق ۋاقىتلاردا كىشىلەر ئاشۇ يول ئارقىلىق ماڭاتتى (ھازىر بۇ يول ئەمەلدىن قالغان). ئاقسۇدا تۇغلۇق تېمۇر خان تەختكە چىقىدىغان ۋاقىتتا مۇشۇ مۇز داۋان ئارقىلىق ئۆتۈپ، ئاندىن ئاقسۇغا بارغان. كېيىنچە مۇشۇ ھەقتە قەدىم تەۋرىتىشىنى ئويلاۋاتىمەن. بۇنىڭ قانداق ئەسەر بولۇپ چىقىدىغانلىقىنى ھازىرچە بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ.

چۈشىنىپ كەتمەيمەن. بىلىشىمچە، بىزگە بۇ خىل ئەدەبىياتقا ئائىت ئەسەرلەر كۆپ كىرمەي، ئوقۇل ئاتالغۇلا كىردى. تەتقىقاتچىلار ئەسەرلىرىدىكى ئالاھىدىلىككە قاراپ ئاشۇنداق ئېقىملارغا كىرىدۇ، دەپ قارىغان بولسا كېرەك.

بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىجادىيىتىڭىز ھەققىدە ئاز-تولا بىر نەرسە دەپ بەرسىڭىز؟

كۆڭلۈمدىكىنى دېسەم يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالغاچقىمىكىن، يېقىندىن بېرى ئانچە كۆپ يازالمىدىم. ئوقۇرمەنلەر جىمقراق يېزىشىمنى ئۈمىد قىلاتتى، ئەلۋەتتە. شۇنداقتمۇ تىرىشساۋاتىمەن. بۇ يىل (2007-يىل) مۇز

ئۆزۈمنى يېڭىلىماقچى

— يازغۇچى مۇھەممەت باغراش بىلەن سۆھبەت

ھەپىلىشىپ باقساممۇ، زادى نەدىن كاشىلا چىققانلىقىنى بىلەلمىدىم. ئوكسىگېن خالىتىسىنىڭ ئېغىزى ئوچۇق قىلىپ، ئوكسىگېنمۇ ھاۋاغا تارلىنىپ كېتىپتۇ. ئەنسىرەشكە باشلىدىم. چۈنكى بۇ يەردىكى قاتتىق سوغۇق ۋە ئوكسىگېننىڭ كەمچىل بولۇشى ئادەمنىڭ ھاياتىغا چوڭ بىر تەھدىت ئىدى. تاسادىپىي ماشىنا تاغدىن چۈشۈپ كەتسە، ھېلىغۇ ئادەمكەن، ماشىنىمۇ كۈكۈم-تالقان بويىچە تەتتى. بىر چاغدا كۆزۈمنى ئاچسام، ماشىنام ئوت ئالدىرۇلغان، يېنىمدا بىر ئاداش ئولتۇرۇپتۇ. كالون بويىچە كۆزۈمگە ئەڭ ئىلمايدىغان ئادەم شۇ ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ مەندىن نەچچە كىلومېتىر ئۇزاپ كەتكەنىدى. قارىسا، مېنى ھېچ يەردە كۆرمىگەندىن كېيىن، ئەنسىرەپ

ۋاقتى: 2007-يىل 18-نويابىر.
ئورنى: شىنجاڭ ئونۋېرسىتېتى.
تۇنجى ھېكايىڭىز «سەپداش» 1981-يىلى يېزىلغانىكەن. ھېكايە مەيلى تىل، قۇرۇلما ياكى مەزمۇن جەھەتلەردىكى مۇۋەپپەقىيىتى جەھەتتىن بولسۇن، ھەممىنىڭ بىردەك ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى. مۇشۇ ھېكايىنىڭ ئىجادىيەت جەريانىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟

كچىكىمدىن كىتابقا ھېرىسمەن ئىدىم. يەنە كېلىپ ئون نەچچە يېشىمدا ئارتىس بولدۇم. ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئالىي مەكتەپكە كىرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىدىم. لېكىن ئوقۇشنى، يەنىلا كىتابنى تاشلىمىدىم. شۇنداق قىلىپ

قايتىپ كېلىپ ماشىنامنى ياساپ قويۇپتۇ. شۇ ۋاقىتتا مەن ئادەمنىڭ قەدىر-قىممىتى، ئىنسانىيلىقى، دوستلۇقنىڭ نېمىلىكىنى قايتىدىن تونۇپ يەتتىم. ئۇچاغدىمۇ مەندە بىرەر نەرسە يېزىش ئويى بولمىغان، پەقەتلا بۇ ئاداشنى ئەمدى كەمسىندۈرمىسام، چاقچاقنى ئازراق قىلسام بولغۇدەك دېگەن ئويغا كەلگەنىدىم. كېيىنكى بىر سەپەردە ماشىنامغا ئوت كەتتى. ئەلۋەتتە بۇ ئوتقا ئۆزۈم سەۋەبچى بولدۇم. لېكىن قەستەن قىلمىدىم. بىرسى ماشىنامدىن ماي ئوغرىلاپ ماي تۇرىسىنى ئېتىۋېتىشىنى ئۇنتۇپ قاپتۇ. تاماكامنى تۇتاشتۇرغان سەرەڭگىنى يەرگە تاشلىشىم

يۈرۈپ بىر كۈنلەردە شوپۇر بويىچە بولدىم. ئۇ چاغلاردا تولا ئادەمنىڭ شوپۇر بولۇۋالغۇسى بار ئىدى. ئەينى يىللار (1970-يىللار) دا يوللار ھازىرقىدەك ياخشى ئەمەس، كۆپ قىسمى بۇزۇلغان، ئېگىز-پەس، ئوڭغۇل-دوڭغۇل ئىدى. ماشىنىلارنىمۇ ئانچە سۈپەتلىك دەپ كەتكىلى بولمايتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە تىبەتكە يۈك تارتىدىغان ۋەزىپە چىقىپ قالدى. يەتتە مىڭ مېتىر ئېگىزلىكتىكى، ئەتراپىدا ئىنس-جىن بولمىغان تاغ يولىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ماشىنامدىن چاتاق چىقتى، قار-شۇبۇرغاندا قالدۇم. خېلى

جاۋابكارلىق تۇيغۇسى بىلەن تەۋرىگىنى تۈزۈك. تارىخقا، مىللەتكە، ئەۋلادقا، جەمئىيەتكە جاۋابكار بولۇشىمىز كېرەك، دەپ قارايمەن. بولۇپمۇ ئەدەبىياتقا تارىخىي جاۋابكارلىق نۇقتىسىدىن مۇئامىلە قىلىشىمىز زۆرۈر.

بۇلتۇر (2006 - يىلى) بېيجىڭدا ئىجادىيىتىڭىز توغرىسىدا مەخسۇس مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ ھەقتە تەپسىلىيەرەك سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟

«كەلكۈن» ناملىق پوۋېستىم خەنزۇچىدا «كامالىدىن» دەپ تەرجىمە قىلىنىپ ئېلان قىلىنغانىدى (يازغۇچى مۇھەممەت باغراشنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە نادىر پوۋېستلىرىدىن بىرى «كەلكۈن» ئەسلىدە مەلۇم بىر ئەدەبىي ژۇرنالدىن قايتۇرۇلغاندىن كېيىن تەھرىراتىمىز ئەسەرگە يۇقىرى باھا بېرىپ ئىشلىتىشكە تاللىغان. پوۋېستنىڭ ئەسلىي ماۋزۇسى «قانغا بويالغان نېلۇپەر» ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى بەزى مەمۇرىي ۋە سىياسىي سەۋەبلەرگە كۆرە پوۋېستنىڭ ماۋزۇسى «كەلكۈن» گە ئۆزگەرتىلگەن، يۈكسەك تراپىدىك پەلە بىلەن تاماملانغان پوۋېستنىڭ خاتىمىسىمۇ ئەسەرنىڭ تەبىئىي راۋاجى ۋە ئاپتورنىڭ خاھىشىغا خىلاپ ھالدا ئىجابىي ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇلۇپ، ژۇرنالىمىزنىڭ 1993 - يىلى 5 - ، 6 - (قوشما) سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى. دىلمۇراد تەلەت تەرجىمە قىلغان مەزكۇر پوۋېست 2006 - يىلى نويابىردا غۇلجىدا ئۆتكۈزۈلگەن «خانئەگرى ئەدەبىياتى مۇكاپاتىنى تارقىتىش بويىچە 15 - نۆۋەتلىك يىغىنى» دا «مۇنەۋۋەر تەرجىمە ئەسەر مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن. — مەسئۇل مۇھەررىردىن). بۇ پوۋېست خەنزۇ يازغۇچىلار ئارىسىدا بىر ئاز غۇلغۇلا قوزغىغان ئوخشايدۇ. خەنزۇ يازغۇچىلار بىلىدىغان ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ھەققىدەن ئاز. بۇنىڭدىكى سەۋەب، بىزدىن خەنزۇچە تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئازلىقىدا. بىر قىسىم ئۇششاق ئەسەر تەرجىمە قىلىنغان بولسىمۇ، چوڭراق ھەجىمدىكى ئەسەرلەردىن تەرجىمە قىلىنغانلىرى ھازىرچە تولمۇ ئاز. بۇنىڭدا ئەڭ مۇھىم سەۋەبىنىڭ بىرسى، ئەدەبىيات تەرجىمانلىرى قوشۇنمىز ئاجىز. ئىلگىرى بىر تۈركۈم ئەدەبىيات تەرجىمانمىز بار ئىدى، ھازىر ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى پېنسىيەگە چىقتى. ئەدەبىيات تەرجىمانلىقى ئۆزگەرتىلدىكى كامىل ئىپادىلەش ماھارىتى تەلەپ قىلىدىغان يۈكسەك ئىلىم خىزمىتى. بىر تىلدىكى ئەسەرنى يەنە بىر تىلغا ئۆزۈش، ھۆججەت تەرجىمە قىلغاندەك ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس. شۇ سەۋەبتىن ئۇيغۇر تىلىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ خەنزۇ ئوقۇرمەنلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈشى چەكلىك. ھازىرغىچە ئېلان قىلىنغان ئەسەرلىرىم خەنزۇ تىلىغا ئاساسەن تەرجىمە قىلىندى. «كامالىدىن» پوۋېستى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغاندىن كېيىن خەنزۇ ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا بەلگىلىك تەسىر قوزغاپ، ئۇلاردىكى مۇناسىۋەتلىك ژۇرناللاردا بىر قانچە پارچە ئوبزور ئېلان قىلىندى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن جۇڭگو يازغۇچىلار

بىلەنلا، گۈپلا قىلىپ ماشىنىغا ئوت تۇتۇشۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ماشىنىدىن ئايرىلىپ قالدۇم. كېيىن كالوندىن مېنى باش قىلىپ، نەس باسقان 40 نەچچە شوپۇرنى لەخمە كولاشقا بەلگىلىدى. ئادەتتە بىر كۈنلۈك ۋەزىپىنى كۆپ بولسا ئىككى سائەتلەردە ئورۇنداپ بولاتتۇق. ئۇندىن كېيىن قارتا ئويناقتۇق. شۇنداق قىلىپ ماڭا كىتاب ئوقۇشقا پۇرسەت بولدى، يەنە كىتاب ئوقۇشقا باشلىدىم. بىر كۈنلەردە «خېلى كۆپ كىتابمۇ ئوقۇپتەن، نېمىلا بولسا بىر نەرسە يېزىپ باقمايمۇ» دېگەن خىيال كالامدىن كەچتى. نېمىنى يازسام بولار دەپ ئويلاۋېتىپ، تۇيۇقسىز تىبەت سەپىرىدىكى ئاشۇ ئىش ئېسىمگە كېپىقلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇھېكايىنى ئۈچ ئاخشامدا يېزىپ بولدۇم. پوچتىدىن سېلىۋېتىپ ئىككى ئايدىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ «تارىم» ژۇرنىلى مۇندەرىجە بېتىدە «مۇھەممەت باغراش»، «سەپداش» دېگەن خەتلەرنى كۆرۈپ كۆزۈمگە ئىشەنمەي قالدۇم (1980 - يىللاردا ئۈرۈمچىدىكى ئاساسلىق ئەدەبىيات - سەنئەت ژۇرناللىرىنىڭ يېڭى سانلىرىنىڭ مۇندەرىجىلىرى ژۇرنال نەشرىدىن چىقىشتىن بۇرۇن «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىناتتى. — مەسئۇل مۇھەررىردىن). ئالتە كۈندىن كېيىن بىر پارچە ژۇرنال بىلەن سەكسەن يۈەن قەلەم ھەققىنى تاپشۇرۇۋالدىم. بۇ ماڭا باشقىچە ئىلھام بولدى. چۈنكى ئۇ چاغلاردا ماڭاشم ئاران قىرىق يۈەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ تۇنجى ھېكايەم ئېلان قىلىندى. (ئۇزاق ئۆتمەي شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى بۇ ھېكايىنى رادىئو دراممىسى قىلىپ ئىشلىدى ۋە ھازىرغىچە ئاڭلىتىلماقتا. — مەسئۇل مۇھەررىردىن). مەن ئۇ ھېكايەمنى بەك ياخشى كۆرىمەن.

ئەسەرلىرىڭىزنى كۆرمىگىلى خېلى بويىچالدى. يېزىشتىن توختاپ قالدىڭىزمۇ ياكى ئىجادىيەت ئۈستىدىمۇسىز؟

ئىجادىيەتنى ھېكايىدىن باشلىغاچقا، ئىجادىيەتتە چوڭقۇرلىغانىمىزى ماغدۇرۇمنىڭ يەتمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئالدىنقى ئۆزۈمنى توختىتىپ يېزىۋاتمەن. نۆۋەتتە رومانلار ئارقا - ئارقىدىن يېزىۋاتىدۇ. رومان بولغاندىكىن ئۇ بىر مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ ئۈمۈمىي تەرەققىياتىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر ژانىر دەپ قارايمەن. شۇڭا رومانغا توغرا ھەم مەسئۇلىيەتچان مۇئامىلە قىلىش كېرەك. بۇنداق دېگىنىم، ياخشى رومانلار يوق دېگىنىم ئەمەس، بىراق يېتەرسىزلىكلەرمۇ ساقلانماقتا. ھازىر رومان يازماق ئاسان بولمىگەن، تېخى تۈنۈگۈنلا كىتاب ئوقۇشنى باشلىغان كىشى بۈگۈنلا «ھەر - ھەر رومان» يېزىپ كېتىۋاتقاندا. ھەر بىر يازغۇچى ئەدەبىياتقا تارىخىي جاۋابكارلىق نۇقتىسىدىن مۇئامىلە قىلىش كېرەك، دەپ قارايمەن. ئۆزۈمنى ئەدەبىياتقا نىسبەتەن ئېيتسام، ماغدۇرۇم بوش، بىلىم قورۇلما كەمچىل. بۇنداق شارائىتتا رومانغا ئالدىراپ قول سېلىپ، ئۆزۈمنى چاغلىماي يېزىپ كەتسەم بولماس، دەپ قارايمەن. ئەتراپىمىدىكى ھەۋەسكارلارغىمۇ شۇنداق دېگۈم كېلىدۇ: قەلەمىمىز يۈكسەك مەسئۇلىيەت ۋە

سۇزتلاردىن خەۋەرسىز ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەسەرنىڭ ئىجادىيەت ئۇسلۇبىدىمۇ مۇئەييەن كەمتۈكلۈك شەكىللەندى. بۇنداق بولۇشنىڭ يەنە بىر سەۋەبى، ئۆزگە تىلدىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ (بۇ يەردە ئالدى بىلەن مۇھەررىر كۆزدە تۇتۇلدى) ئىستېتىك قارىشىنىڭ ئوخشاماسلىقى بولۇشى مۇمكىن. ئەسەرلىرىمنىڭ ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى ئەپسانە-رەۋايەتلەردىن پايدىلىنىش. ئۇلارنى چىقىرىۋەتسە، ئەلۋەتتە ئۆزۈم بولماي قالمىدە!

يېقىندا «تارىم» ژۇرنىلىدا «ئۇيغۇر پروژىچىلىقىمىزدا ئۆز ئەۋزەللىكىمىزدىن پايدىلىنمايلى» دېگەن تېمىدىكى ماقالىمىزدا نۇرغۇن تېمىنى ئوتتۇرىغا قويۇپسىز. بىزچە، بۇ تولىمۇ ياخشى ئويلىنىش بوپتۇ. بۇ ھەقتە تېخىمۇ تەپسىلىي تەتقىقات توختىلىپ بېرەلەرسىزمۇ؟

ماقالەمدە كۆرسەتكەنلىرىم پەقەت تېمىلا ئەمەس. ئۇلار ئۇيغۇر پىسخىكىسىدىكى ئۆزگىچە خاراكتېر ھەمدە مەدەنىيىتىمىز، مىللىيەتلىككە بەلگە بولىدىغان كىملىكىمىز ۋە ئۆزگىچىلىكلەر. ئۇ، باشقا مىللەتلەردە بولمايدىغان، پەقەت بىزگىلا خاس بولغان جۇغراپىيىلىك مۇھىت، يۈرۈش-تۇرۇش، كىشىلىك مۇناسىۋەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئۆزگىچىلىك. بۇنى ئەسەرلىرىمىزگە كىرگۈزۈشىمىز كېرەك. بۇنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۆگىنىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۆگىنىش كېرەك. لېكىن يازغۇچىلىرىمىز بۇنىڭغا ئەھمىيەت بەرمەيۋاتىدۇ. بەزى يازغۇچىلارنىڭ قەلىمىدە يارىتىلغان پېرسوناژلارنىڭ زادى قايسى مىللەتكە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق سەۋەب، ئۇلار پېرسوناژلارنىڭ تۈپكى خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى يارىتىشقا دىققەت قىلمايدۇ. دېمەكچى بولغىنىم، ئەسەردە مىللەتنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرىنى ئامال بار تولۇق گەۋدىلەندۈرۈپ، قېنى ۋە جېنى بولغان يارقىن خاراكتېرگە ئىگە پېرسوناژلارنى يارىتىش كېرەك دېگەنلىكتۇر. پېرسوناژلارنىڭ ئىسىملىرىنى مەمەتتاخۇن، سەمەتتاخۇن قويعان بىلەن، ئۇنىڭ ۋۇجۇددا تىپىك ئۇيغۇر خاراكتېرى ئىپادىلىنىپ چىقىمۇ-چىقىمىدىمۇ، بۇنىڭغا قاراش كېرەك-دە. ئاشۇ ماقالىدە تەشەببۇس قىلغىنىم، تېمىدا دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئۆز مىللىي خاسلىقىمىزنى گەۋدىلەندۈرۈش، خەلق نېمىنى ئويلىسا شۇنى يېزىش، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش، ئىجتىمائىيلىقنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت.

سىز پروزا ئىجادىيىتىدە ئەپسانە-رەۋايەتلەردىن ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلىنىدىغان يازغۇچىلارنىڭ بىرى. پروزا ئىجادىيىتىدە ئەپسانە-رەۋايەتلەرنىڭ رولىغا قانداق قارايسىز؟ ئەپسانە-رەۋايەتلەردىن كۆپلەپ پايدىلىنىش ئەسەرنىڭ بەدىئىيلىكىگە تەسىر يەتكۈزۈپ، ئوقۇرمەنلەرگە كۈنلىق تۇيغۇسى بېرىپ قويۇرمۇ؟

جەمئىيىتى ئەسەرلىرىم ئۈستىدە مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈش تەكلىپىنى ئۆزلىرى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ماڭا نىسبەتەن زور ئىلھام بولغان بولسا، پۈتكۈل ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا نىسبەتەن بىر قېتىملىق ئېتىراپ قىلىش بولدى. ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تونۇش ۋە ئۇنىڭ زادى قايسى سەۋىيىدە كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاشتا بىر پۇرسەت بولدى. يىغىنغا خەنزۇلارنىڭ ئەڭ داڭلىق يازغۇچىلىرى ئىستىراپ قىلدى، شىنجاڭدىنمۇ ئون نەچچە يازغۇچى قاتناشتى. يىغىن جۇڭگو بۈگۈنكى دەۋر ئەدەبىياتى مۇزېيىدا چاقىرىلدى. يىغىن مەن ئۈچۈنلا ئەمەس، پۈتكۈل ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن بىر قېتىملىق ئىلمىي باھالاش ۋە كۆرەك بولدى. يىغىندا بەي چۇڭشى، جاۋجېي، خې جىنباڭ قاتارلىق خەنزۇ يازغۇچىلىرى، ئەدەبىياتشۇناس، ئوبزورچىلىرى ئەسەرلىرىمنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈردى، ئەسەرلىرىم ھەققىدىكى قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ساقلانغان مەسىلىلەر-ئاجىزلىقلارنى ئويلىشىپ ھالدا كۆرسىتىپ ئۆتتى. بۇ يىغىن مەن ئۈچۈن بىر قېتىملىق ناھايىتى ئەھمىيەتلىك دەرس بولدى. مۇشۇ يىغىن ئارقىلىق شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدىمكى، ئەسەرلىرىمىزنىڭ ئوقۇرمەنلەر دائىرىسىنى كېڭەيتىمىز، ئەدەبىياتىمىزنى جۇڭگوغا ۋە دۇنياغا يۈزلەندۈرىمىز، باشقىلار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلدۇرىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇمكى، تېخىمۇ نادىر ئەسەرلەرنى يېزىشىمىز، بولسا، باشقا مىللەتلەر تىلىدىمۇ ئەسەر ئىجاد قىلىشىمىز، ئەسەرلىرىمىزنى باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرۇشىمىز كېرەككەن. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز يۇقىرى ساپالىق يازغۇچىلار قوشۇنى ۋە ئەدەبىيات تەرجىمانلىرى قوشۇنىغا موھتاج، ئەلۋەتتە.

«يۈرەكتاغ»، «كەلكۈن» ناملىق پوۋېستلىرىمىز خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ ئېلان قىلىندى. ۋەھالەنكى، ھەر ئىككى پوۋېست قۇرۇلمىسىنىڭ مۇھىم ئامىلى ھېسابلىنىدىغان «يۈرەكتاغ ئەپسانىسى» ۋە «سۇ پەرىسى رەۋايىتى»گە ئائىت تەركىبلەر چىقىرىۋېتىلگەن ھالدا ئېلان قىلىندى. ئەپسانىۋى تەركىب بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ ئىككى مۇتەئەسسىگە چىقىرىۋېتىلىشىگە قانداق قارايسىز؟

كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، ئېلان قىلىنغان بۇ ئىككى پوۋېستىمىزنىڭ خەنزۇچىسىدىن رازى ئەمەس. ئەسەر ھېچقاچان مەن ئويلىغاندەك چىقىمىغان. يەنە بىرسى، ئۇلار ژۇرنالنىڭ سەھىپىسىنى ئويلىشىپ ئەسەرنىڭ 30-40 پېرسەنتىنى قىسقارتىۋەتكەن. ئەسەردىكى مۇھىم بىر يېپنى كېسىۋەتكەن ياكى سۇغۇرۇۋەتكەن. سىلەر ئېيتقانغا ئوخشاش، خەنزۇ يازغۇچىلارمۇ ئەسەردە شۇ خىل سۇزىنىڭ كەم بويىچالغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ كۆرگىنى جان يېرى قىسقارتىۋېتىلگەن تەرجىمە ئەسەر بولغاچقا، ئەسەرنى ئەسەر قىلىپ تۇرغان، ئەسەرلىرىمىزنىڭ جېنى بولغان ئاشۇ خىل

بېرەلەيمەن، زىيالىيلارغۇ يازغانلىرىمىدىن ئاز - تولا بەھرە ئالار، ئەمما بۇ بىچارە خەلقىمچۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلىدىم. بىز شۇلار ئۈچۈن - خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىمىز دە. ئۇلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىمىغان ئەدەبىيات ئاسىي ئەدەبىيات بوپقالمامدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەن ھېلىقى ئىككى يولۇمدىن ياندىم، ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئاسىيلىق قىلدىم. ئۈچىنچى يولنى تاللىۋالدىم. بۇ ئۈچىنچى يول - دەل خەلققە لازىم بولغان، خەلق چۈشىنەلەيدىغان ئەپسانە - رىۋايەتلەردىن پايدىلىنىپ ئۇلارنىڭ تۈرمۈشىنى يېزىش. ئۈچىنچى يولغا كىرىشىمگە سەۋەب بولغان ئامىل خەلققە، ئەدەبىياتقا بولغان ھۆرمىتىم - مەسئۇلىيەتچانلىقىمىدىن ئىبارەت. خەلقنى چۈشىنىشىمىدىكى ئۆزگىرىش ئەمەلىيەتتە ئەدەبىياتقا بولغان تونۇشۇمنى ئۆزگەرتتى.

«نۇر»، «گۈزەل ۋادا» قاتارلىق ھېكايىلىرىمىزدە بوۋايىلار ئوبرازى شۇنداق تەبىئىي، مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان. بۇ ئوبرازلارنى بىز چوڭلارغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت دەپلا چۈشەنسەك، بۇ بەكلا ئاددىي، تومئاق بوپقىلىشى مۇمكىن. بۇنىڭغا يەنە باشقىچە چوڭقۇر مەنە سىڭدۈرۈلگەنمۇ - قانداق؟

ئەسەر يازغاندا بوۋايىلارنى يازاي دېگەن مەقسەتتە ئۇلارنى ئەسەرگە ئەكرەمەيمەن، ئۇ شۇ ئەسەرنىڭ تەبىئىي ئېھتىياجى بوپقالدىغۇ. ئەسەرلىرىمدە كۆپىنچە بىر بوۋاي بىلەن بىر بالا بار. مەن ئۇنى ئاڭلىق يوسۇندا قىلمىساممۇ، ئۇ تەبىئىي ھالدا ئاشۇنداق پۈتۈپ چىقىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبىنىڭ بىرسى، ئاتا - ئانىمى بەك ھۆرمەت قىلمەن، چوڭلارغا بولغان ھۆرمىتىم ئالاھىدە. ئەسەرلىرىمدە نېمىشقا چوڭلار كىرىپ قالىدۇ دېسە، يەنە بىر سەۋەب شۇكى، بىز تەرەققىي قىلىپ ماركسىغا چىقىپ كەتسەكمۇ يەنىلا ئەنئەنىدىن ئايرىلالمايمىز. بىزگە ھەممىنى بەرگەن شۇلار، بىزنى مۇشۇ يېڭى ئېرا ۋە ئەسەرگە ساق - سالامەت يەتكۈزگۈچىلەر ھەم شۇلار. ئۇلانى ئىنكار قىلىشنىڭ ئۆزى ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆتمۈشىمىزنى، تارىخىمىزنى، ئاندىن يەنە بۈگۈننى، تەرەققىياتنى ئىنكار قىلغان بىلەن باراۋەردۇر. بىز شۇلارنىڭ يىلتىزىدىن كۆكلەپ چىقتۇق، ئۇلارسىز مەۋجۇدلىقىمىزنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئەمدى بالىلارغا كەلسەك، ئۇلار كەلگۈسى ئەۋلادلار، تەرەققىياتنىڭ ئۈمىدى، بىزنىڭ ئەتىمىز.

يېقىنقى يىللاردا ئەدەبىياتتا ئەسەر ۋە زانىر جەھەتتىن كۆپ خىل ۋە رەڭدار بولۇشتەك ياخشى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. شۇنداقلا ئەدەبىيات خەلقىنى يىراقلىشىپ كېتىشتەك سەۋەنلىكتىن ھەم خالىي بولالمىدى. سىزچە، قانداق قىلغاندا ئەدەبىياتنىڭ خەلقىنى ئايرىلىپ قېلىشىدەك بۇ ھاڭنى

بىر مىللەتنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلىرى شۇ مىللەت بىلەن تەڭ مەۋجۇد بولۇپ ياشايدۇ. ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشىم، ئەجدادلارنىڭ تەپەككۈر ئۇسۇلى ۋە تەپەككۈر شەكلىنى ئۆگىنىش ھەم ئەۋلادلار ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش. مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تەرەققىياتى ئۆزىنىڭ ئەسلىي ھالىتىگە قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ، ئەدەبىياتمۇ ھەم شۇنداق. ئەپسانە - رىۋايەتلەردىن ئوخشىمىغان ئاپتور ئوخشىمىغان زانىر ئۈچۈن، ئوخشىمىغان شەكىلدە پايدىلىنىدۇ. ئۇ پەقەت ئەدەبىياتىمىزغا قان تولۇقلايدۇ، ھاياتى كۈچ بېغىشلايدۇكى، ھەرگىز كونىراپ قالمايدۇ.

1986 - يىلىدىن كېيىن يازغان ئەسەرلىرىمىزدە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى سىناق قىلىشقا باشلىدىمىز. ئەمما ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە ئۆزگىچە بۇرۇلۇش ياسىدىمىز. بىز بۇنى ئىجادىيەتتىكى بىر قېتىملىق بۇرۇلۇش دەپ قارايمىزمۇ ياكى يېنىۋېلىش دەپ قارايمىزمۇ؟

بۇ ناھايىتى ياخشى سوئال بولدى. ئىجادىيەت جەريانىمى مۇنداق ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈش مۇمكىن. بايا سىلەر ئېيتقاندەك، 1986 - يىلىدىن بورۇنقىسى بىر باسقۇچ، 1986 - يىلىدىن 1992 - يىلىغىچە بىر باسقۇچ، 1993 - يىلىدىن كېيىنكىسى يەنە بىر باسقۇچ. نېمىگە ئاساسەن بۇنداق ئايرىسەن دېگەندە، بۇنى ئاتالمىش رېئالزىمغا بولغان چۈشەنچەنىڭ ئۆزگىرىشى بەلگىلىگەن. بىرىنچى باسقۇچتا رېئالزىمنى تۈرمۈشتىن تەسرىلىنىشلا دەپ چۈشەنگەنكەنمەن. بۇ باسقۇچتا يازغان ئەسەرلىرىمۇ ھەم شۇنداق. 1986 - يىلىدىن كېيىن غەرب ھودېرنىزىمىنى ئىشتىياق بىلەن ئۆگەندىم. بۇ جەرياندا سەل غەلىتىرەك بولسىمۇ ئىنساننىڭ روھى دۇنياسىنى قېزىشقا ئەھمىيەت بەردىم. ھودېرنىزم ئىنساننىڭ روھى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشتە ناھايىتى مۇھىم رولغا ئىگە دەپ قارايمەن. شۇنىڭ بىلەن سىناق تەرىقىسىدە بىرقانچە پارچە ھېكايە - پوۋېست يازدىم. بەزىلەر مېنى يېڭىلىق ياراتتى، دېگەنمۇ بولدى. بىراق يېڭىلىق بولسىلا ئۇنى ئەدەبىيات دېگىلى بولمايدۇ - دە. خەلققە بىر نەرسە بېرىش، خەلقنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقىش كېرەكتە. شۇنداق قايىمۇقۇپ يۈرگەن چاغلىرىمدا شاياردا ئەدىبلەرنىڭ يىغىلىشى بوپتۇ. يىغىندىن كېيىن ئەدىبلەر توغراقلىققا ئوينىغىلى چىقتۇق. يولدا قېرى - ياش، ئەر - ئايال نۇرغۇن كىشىنىڭ پىيادە، ئۇلاغلىق، يالاڭ ئاياغ، بەزىلىرى بالىلىرىنى بوينىغا مىندۈرۈۋالغان ھالدا كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، «بۇ يەردە بازار بارمۇ» دەپ سورىدىم. ئۇلار «ياق» دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، «ئەمەس نەگە بارىدۇ» دەپ سورىسام، «ھېلى بىلىسەن» دەپلا قويدى. كېيىن بىلىسەم، مۇشۇ بىچارە دېھقانلار يازغۇچىلار كېلىدىكەن دېگەننى ئاڭلاپ تەرەپ - تەرەپتىن مۇشۇ يەرگە كېلىپتۇ. ئاشۇ يەردە: «مەن شۇ يازغانلىرىم بىلەن مۇشۇ خەلقىم رازى بولغۇدەك نېمە

تېز ھەم ئۈنۈملۈك تولدۇرۇۋالغىلى بولىدۇ؟

بۇ، ئادەتتە ئەدەبىيات تەشەببۇسى، تېما ۋە ئۇسلۇب بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. قارىشىمچە، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى ھەرخىل. لېكىن بېرىدىغان جاۋابىم شۇكى، خەلق ياقتۇرغان ئەدەبىيات خەلقىگە ئەڭ يېقىن بولىدۇ. بىز ئوبراز ياراتقاندا ئەدەملەرنى ئەسلىي تەبىئىتى بىلەن چىن يازساق، پەردازلاپ بويىمىساق، ھەممە ئۆز ئەينەنلىكىنى ساقلىغان ھالدا تەبىئىي يېزىلسا، خەلق شۇنى ياخشى كۆرىدۇ. ئەدەبىياتتا خەلق نېمىنى ئويلىسا، نېمىگە يېقىن بولسا شۇنى يازساڭ، ئەدەبىيات خەلق بىلەن ئەڭ يېقىن بولغان بولىدۇ. ئەلۋەتتە شەكىل ھەم ئۇسلۇبتا چوڭقۇر ئىزدىنىش كېرەك. رېئاللىقنىڭ ئىمكانىيەت بوشلۇقى بەكمۇ كەڭ، بىزگە ھازىرقى تېما ۋە ئۇسلۇب، شەكىل جەھەتتىكى قاتمىللىق، بىر خىللىقتىن قۇتۇلۇشقا ناھايىتى زور ئىمكانىيەتنى بېرىدۇ. شۇڭا جانسۇرلەك بىلەن تىرىشىپ ئەدەبىياتىمىزنى ھەرخىل شەكىل ۋە يېڭىچە ئىپادىلەش ئۇسۇلى بىلەن بېيىتىپ، ئۇنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ئاشۇرۇشىمىز، بەدىئىي قۇۋۋىتى ۋە ئوقۇشچانلىقىنى كۈچەيتىشىمىز زۆرۈر.

بۈگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەنقىدچىلىكىدە ساقلانغان مەسىلىلەر ۋە تولۇقلاشقا تېگىشلىك جايلار دەپ قارىغانلىرىڭىز ھەققىدە قارىشىڭىزنى ئاڭلاپ باقساق؟

مېنىڭچە، بۇنىڭدا مۇنداق ئىككى خىل خاھىش مەۋجۇد. بىرى، تەنقىدچىلىكتە بەزى تەنقىدچىلەر تېخىچە كونا قارىشىنى يېڭىلاپ بولالمىدى. ئۇلار سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ 1930-يىللاردىكى ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ئەندىزىسى بويىچە ئەسەرگە مۇئامىلە قىلىدۇ. ھازىر دۇنيا، دەۋر، ئەدەملەر ئۆزگەردى، ئەدەبىيات تەرەققىي قىلدى. شۇنىڭغا ماس ھالدا ئەدەبىيات نەزەرىيىسىمۇ تەرەققىي قىلىشى كېرەك، ئەلۋەتتە. ھازىرقى مەسىلە، ئەدەبىيات نەزەرىيىسى بىلەن ئەدەبىيات ئەمەلىيىتى ماس ھالدا تەرەققىي قىلالىدى، ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىق بەك يىراق. بىزدىكى ئەدەبىيات نەزەرىيىسى چوقۇم يېڭىلىنىشى كېرەك. ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىنى چۈشەپ تۇرۇۋاتقان قاتمىل كونا قاراش، ئىدىيىلەرنى چۆرۈپ تاشلايدىغان ۋاقىت كەلدى. ئىككىنچىسى، خاھىشچانلىقتىن ساقلىنىش كېرەك. ئەسەرلەرگە تۇرمۇش قانۇنىيىتى ۋە ئەدەبىياتنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئويىيىكتىپ، ئىلمىي باھا بېرىش كېرەك. بىر قىسىم تەنقىدچىمىز ئاتالمىش تۇرمۇش چىنلىقىغا بەك ئېغىپ كېتىپ، ئەدەبىي چىنلىقنى رەھىمسىزلەرچە ئىنكار قىلىدۇ. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تۇرمۇشتىن يۇقىرى تۇرىدىغانلىقىنى ئونتۇپ قالىدۇ، تۇرمۇش چىنلىقىنى ئەدەبىي چىنلىق ئۈستىگە دەسسىتىش خاھىشىدا بولىدۇ.

شېئىرغا قانداق قارايسىز؟ قايسى خىلدىكى شېئىرلارنى

بەكرەك ياخشى كۆرىسىز؟ «گۇڭگا شېئىرلار» نىچۇ؟

شېئىرنى بەك ياخشى كۆرىمەن، جېنىمدىن ئەزىزلەپ ياخشى كۆرىمەن. ئەسەر يېزىشتىن ئىلگىرى ئېسىل شېئىردىن بىر قانچىنى تاللاپ بالكونغا چىقىپ تازا ئۈنلۈك توۋلاپ ئوقۇيمەن. شېئىر ئوقۇغىنىمدا ھاياجانلانغىنىمدىن كۆزلىرىمدىن ياش چىقىپ كېتىدۇ. شېئىر ئەدەبىياتنىڭ جېنى، گويىكى گۇلخان - ئاتەش ئۇ. شېئىردىن تەسىرلىنىشنى بىلمىگەن ئادەم ھېچنېمىدىن تەسىرلىنىشنى بىلمەيدۇ. ياخشى يېزىلغان شېئىرلار ئادەمگە ھاياتى كۈچ ئاتا قىلىدۇ. كلاسسىكلاردىن نەۋائىي ۋە مەشرەپلەرنىڭ شېئىرلىرىنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيمەن. «گۇڭگا شېئىرلار» غا كەلسەك، بەك سۆيۈنۈپ كەتمەيمەن، ھەرھالدا ئىزدىنىپ باقمەن، بىز ئوقۇپ، چۈشىنىپ باقايچۇ دەپ. «گۇڭگا شېئىرلار» ئىچىدىمۇ ياخشى يېزىلغان ناھايىتى ئېسىل شېئىرلار بار، لېكىن بەك ئاز.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئاياللار ئوبرازى ۋە ئورنىغا قانداق قارايسىز؟

يەرشارىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنسان ئايالى يازماي، ئەدەبىياتتىن گەپ ئاچقىلى بولمايدۇ. يەنە كېلىپ ئايالىسىز دۇنيانى تەسەۋۋۇر قىلغىلىمۇ بولمايدۇ. ئانىلارنىڭ ئۇلۇغلىقى بىزگە ئاق سۈت بېرىپ تەربىيىلەپ، ئەركەكلەردىن قىلىپ قاتارغا قوشقانلىقىدا. ئاشۇنداق ئۇلۇغ ئانىلارنى يازمىساق، ئەسەرلىرىمىزدە گۈل چىراي قىزلارغا ئورۇن بەرمىسەك، بۇنىڭ ئۆزى كۈيۈرلۈك بولمايدۇ.

ئەسەرلىرىڭىزنى ئوقۇغىنىمىزدا، قىرغىز يازغۇچىسى چىڭغىز ئايىتما تونى ئەسەرلىرىدىكى ئەپسانە ئېڭى بىلەن ئەسەرلىرىڭىزدە مەلۇم ئوخشاشلىق باردەك ھېس قىلىدىكەنمىز. سىز ئايىتما تونى ئەسەرلىرىدىن قانداق ئىلھام ئالدىڭىز؟

چىڭغىز ئايىتما تونىنىڭ مەن ياخشى كۆرىدىغان ئەسەرلىرى، ياخشى كۆرمەيدىغان ئەسەرلىرىمۇ بار. ئۇنىڭ تەپەككۈرىدىكى دۇنياۋىلىق، كەڭلىك ھېنى سۆيۈندۈرىدۇ. ئۇ، تۇرمۇش رېئاللىقى ۋە ئۇششاق - چۈششەك ۋەقەلەر بىلەن چەكلىنىپ قالغان ئەمەس. ئۇ، دۇنياغا، يەرشارىغا يۈكسەك نۇقتىدا تۇرۇپ پىكىر قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ ئۇلۇغ پىكىرلىرىنى، ئەپسانىۋى ئىزدىنىشلىرىنى يەنە شۇ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر شەكلىدە ئىپادە قىلغان. دېمەك، ئۇ ئەپسانىلەردىن بەدىئىي شەكىل ئۈچۈنلا ئەمەس، بەدىئىي تەپەككۈر شەكلى ئۈچۈنمۇ پايدىلىنىشنى بىلگەن يازغۇچى. بىزنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلىرىمىز ھېچقاچان مەلۇم زامان بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ. ئۇ شۇنداق كەڭلىككە ئىگە، ماكاننىڭ چىكى يوق، زاماننىڭ چىكى يوق. ئۇ قايسىبىر دەۋرگە تەۋە ئەمەس، ئۇ ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا ئۆلىشىپ كەلگەن مەڭگۈلۈك. ئەگەردە يازغۇچىنىڭ تەپەككۈرى ئاشۇ پەللىگە يېتەلسە، ئۇ يازغۇچى كاتتا يازغۇچىلاردىن ھېسابلىنىدۇ.

ئىبارىلەر مۇ يوق ئىدى. شۇ چاغلاردا مەن يەنە مودېرنىزىمغا تەۋە «ئىپادىچىلىك»، «قۇرۇلمىچىلىق»، «سىمۋولچىلىق»، «سۈررېئاللىزم»، «قارا يۈمۈر»، «گاگىرىغان بىر ئەۋلاد»، «پىسخىك رېئاللىزم»، «ئاۋانگارتلار ئەدەبىياتى» قاتارلىق مودېرنىستىك ۋە غەيرىي رېئاللىستىك ئەدەبىي ئىپادىلەرغا تەۋە ئەسەرلەردىن، ئاندىن كېيىنرەك سېگموند فرېيۇد، كاشېرېر، شۇپېنخائوئېر، سارتىرى قاتارلىقلارنىڭ مودېرنىستىك ئەدەبىياتقا ئىدىيىۋى ئاساس ۋە پەلسەپىۋى يۆلەك بولۇپ كېلىۋاتقان نەزەرىيىلىرىنى ئوقۇدۇم، ھەتتا خېلىلا چوڭقۇر تۈپكەرلىدىم (تەتقىق قىلدىم). چۈنكى شۇ ۋاقىت ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى قاتمىللىق، بىر خىللىق ۋە تۇرغۇنلۇقتىن بىزار بولۇپ، بۆسۈپ چىقىدىغانغا يۈچۈك تاپالماي، بۇرۇقتۇرما بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىم ئىدى. كېيىن مەن ھەيرانلىق ۋە قۇۋانچ ئىلكىدە شۇنى بايقىدىمكى، شۇنچىۋالا كۆپ ئېقىم ۋە ئىزم ئىچىدە بىزنىڭ ئەنئەنىۋى رېئاللىزمىزنى بېيىتىش، ئۇنى بىر قاتاغى (ھاياتى كۈچ)غا ئىگە قىلىش يولىدىكى ئىزدىنىشىمىزگە كۈچ قوشالايدىغان، مۇنداقچە ئېيتقاندا بىزگە «ئاش» بولىدىغان بىر ئىپادىلەش ئۇسۇلى دەل ئاشۇ «كۆمەنلى» رېئاللىزم» («كۆمەنلى» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بولۇپ، «سېھىرلىك»، «سېھىرى» دېگەن مەنىدە. مۇبادا قوبۇل قىلالىساق «كۆمەنلى كۆز كۆرۈچىلىك» دەپ ئالساقتۇ ساپ ئۇيغۇرچە بولغان بولاتتى!) ئىكەن. چۈنكى «كۆمەنلى رېئاللىزم» پەيدا بولغان لاتىن ئامېرىكىسىنىڭ جۇغراپىيىۋى، ئىجتىمائىي (مىللىي، دىنىي) رېئاللىقى بىلەن بىز ياشاۋاتقان زەمىن، مىللىتىمىزنىڭ مىللىي ئېغىزى، تەپەككۈر شەكلى ۋە مىللىي مەدەنىيەت تىندۇرغۇچىلىرىمىزنىڭ ئارىلىقىدا ئوخشاشلىق بەك كۆپ ئىكەن (بۇنىڭغا ھازىرغىچە ھەيرانمەن). ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ قەدىمكى مىللىي ئېغىزى، مەدەنىيەت پىسخىكىسى ۋە تەپەككۈر شەكلى ئاشۇ تولىمۇ مول ۋە رەڭگارەڭ شەكىل ھەم مەزمۇندىكى خەلق ئېغىزى ئەدەبىياتىدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن دېسەك، ئاشۇ مىللىي ئاڭ ۋە تەپەككۈر شەكلى ئۇيغۇرنىڭ بۈگۈنكى دەۋر ھاياتىدا، تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى سالاسىدا، كۈندىلىك ھاياتىنىڭ مەزمۇنلىرىدا، كىشىلىك مۇناسىۋەت، ھايات قارىشى، ئۆلۈم ۋە تۇغۇم، مەۋجۇدلىق، جەمئىيەت، تىرىكچىلىك ۋە ئەمگەككە تۇتقان مۇناسىۋەتلىرىدە، جەمئىيەت ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرىگە بولغان پوزىتسىيىسى، ئۇلارنى چۈشىنىش، قوبۇل قىلىش ھەم رەت قىلىش پىرىنسىپلىرىدا، ياشاغۇ ۋە ئۇنىڭ ئاياغلىشىش، ئىنسان بىلەن ئىلاھنىڭ مۇناسىۋىتى، ئۇلارنىڭ ئورنى، قىممىتى توغرىسىدىكى چۈشەنچىلىرىدە ئۆز ئەينى بىلەن بولمىسىمۇ خېلىلا تولۇق ۋە يارقىن ھالەتتە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرۇپتۇ. بۇلارنى ئەكس ئەتتۈرۈش، ئىپادىلەش ۋە خاتىرىگە ئېلىش قەدىمكى زامان خەلق ئېغىزى ئەدەبىياتى ئارقىلىق ئىشقا ئاشقان بولسا، ئەمدى بۈگۈنكى كۈندە پەقەت يازما ئەدەبىيات

نۆۋەتتە ئەدەبىياتتا ئۇششاق - چۈششەك نەرسىلەرنى يېزىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى يوق دەپ قارايمەن. بولسا، ئىنساننى ئىنسانىي كامالەت - يۈكسەكلىككە باشلايدىغان ئېسىل ئەسەرلەرنى يېزىش كېرەك. بۇنداق ئەسەرلەرنى روياپقا چىقىرىش تەبىئىي يوسۇندا ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە موھتاج بولىدۇ. ئەگەردە ئەسەرلىرىمىزدە مەلۇم ئوخشاشلىق بار دېيىلسە، بۇ بىزنىڭ تەپەككۈردىكى يۈكسەكلىككە ئىنتىلىش، تەپەككۈر شەكلىمىزدىكى مەلۇم ئوخشاشلىقتىن كېلىپ چىققان بولۇشى مۇمكىن.

1980 - ، 1990 - يىللاردا ئەدەبىياتىمىزغا ھەممەيلىن ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى. 1990 - يىللارنىڭ ئاخىرى، يېڭى ئېرا، يېڭى ئەسىر كىرگەندىن كېيىن بۇ خىل غەمخورلۇق، ئەدەبىياتقا بولغان قىزىقىش بارغانچە سۇسلاپ كەتتى. بۇ ھادىسىلەرگە قانداق قارايسىز؟

بۇنىڭغا مۇنداق قارايمەن: 1990 - يىللارنىڭ باشلىرىدا كىشىلەرنىڭ قىزىقىش نۇقتىسىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى. ئىلگىرىكى كىتاب ئوقۇيدىغان ئادەملەر پۇل تاپىدىغان يولغا كىردى، ھەتتا كىتاب يېزىۋاتقان بىر تۈركۈم مۇ بۇ سەپكە قوشۇلۇپ كەتتى. بازار ئىگىلىكى كىشىلەرنىڭ تەپەككۈرى، قىزىقىشىنى ئۆزگەرتتى. ئەدەبىي ئەسەرلەرگە بولغان قىزغىنلىق بارغانچە سۇسلاپ كەتتى. بۇ ھال خەنزۇلاردىمۇ شۇنداق، چەت ئەللەردىمۇ ھەم شۇنداق. ئەمما بۇ ھەرگىزمۇ ئەدەبىياتنىڭ خارابلاشقانلىقى ئەمەس. ئەدەبىيات مەڭگۈ خارابلاشمايدۇ. كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى قانچە ئۆسكەنسېرى، ماددىيەتكە بولغان تەلپى قانغانسېرى، ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان ئېھتىياجى شۇنچە ئېشىپ بارىدۇ. ھامان بىر كۈنى ئەدەبىياتنىڭ گۈللەيدىغان دەۋرى يېتىپ كېلىدۇ. بۇ يەردىكى مۇھىم مەسىلە - نادىر ئەسەرلەرنى يېزىش.

سىز بۈگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا سېھىرى رېئاللىق ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى بالدۇرراق سىناق قىلغان يازغۇچى. ۋەھالەنكى، كېيىنچە بۇ يولدا ئىزچىل ماڭمىدىڭىز. سېھىرى رېئاللىقىغا قانداق قارايسىز، ئەسەرلىرىڭىزدە بۇ خىل ئۇسۇلدىن قانداق پايدىلاندىڭىز؟

مېنى سېھىرى رېئاللىقىغا ئۇسۇلدا ئەسەر يازدى، سېھىرى رېئاللىقىنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئەكىردى، دېيىشىدۇ. دەرۋەقە مەن گارسىيە ماركوسنىڭ «يۈز يىل غەربلىق» ناملىق روھانىنى 1983 - يىلىلا، تېخى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنماستىلا خەنزۇچىسىنى ئوقۇغان. ئۇندىن باشقا كافكا، فولكېنېر قاتارلىقلارنىڭ «شەكىل ئۆزگىرىش خاتىرىسى»، «داغ» («تامدىكى داغ») قاتارلىق سۈررېئاللىق ۋە ئاڭ ئېقىمىدىكى ئەڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىمۇ شۇ چاغلاردا ئوقۇغان. بىلىشىمچە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سالاسىدا ئۇ چاغلاردا «سېھىرى رېئاللىقى»، «مودېرنىزم»، «ئاڭ ئېقىمى»... دەيدىغان

ئارقىلىقلا ئادا بولىدۇ. ئەدەبىياتىمىز بۇنىڭدىن ھەرگىز باش تارتمايدۇ ۋە باش تارتماستىكى كېرەك. يازما ئەدەبىيات بۇ تاماندا نېمىلەرنى قىلالايدۇ؟ ھەممىنى!

دېمەك، يازغۇچى بۈگۈنكى زامان تۇرمۇش مەزمۇنى بىلەن تويۇنغان، ئاتا-ئوغۇشلىرىمىزنىڭ ئەڭ قىلىپلاشقان، ئەڭ ئىپتىدائىي ۋە ئەڭ ئەنئەنىۋى ھايات قاراشلىرىنى، بۇلغانمىغان ۋە ساپ ھالەتتىكى مىللىي ئېغى، دۇنيا قارىشى، ياشاغۇ ۋە ئۆلۈم چۈشەنچىسىنى زەمىن قىلغان بىرلا ئۆزىگە تەۋە، ھېچكىم ئۆزىنىڭ قىلىۋالمايدىغان ئىستېتىك خاسلىقىنى تولۇقى بىلەن جارى ئەتكەن بۈگۈنكى زاماننىڭ، بۈگۈنكى دەۋرنىڭ ئەپسانە، رىۋايەت، ئېپوس، چۆچەكلىرىنى يارىتىشى لازىم. گەپنى قىسقارتسام، ئاتالمىش كۆمەنلى رېئاللىزم (سېھرىي رېئاللىزم) مۇشۇ ئۇلۇغ بۇرچ ۋە مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئەڭ باب كېلىدىغان بىر خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلىدۇر. كۆمەنلى رېئاللىزمىنىڭ تۈپ پىرىنسىپى رېئاللىقنى ئىپادىلەش بولۇپ، چىنلىققا ئەڭ يېقىن تۇرىدۇ. بۇ ئۇنىڭ رېئاللىق ئالاھىدىلىكى. لېكىن ئۇ يەنە رېئاللىقنى بىر خىل كۆمەن، ئارۋۇش (سېھرىلىك، سىرلىق) تۈسكە كىرگۈزۈپ، رېئاللىقنى كۈتمەن شەكىل ۋە ماكان-زامان بوشلۇقىدا ئۈستۈمۈت ئۆزگەرتىپ ئىپادە قىلىدۇ. بۇنداق سېھرىلىك ۋە ئۈستۈمۈتلىق ھەرگىزمۇ قانۇنىيەتسىز ۋە ئاساسسىز بولمايدۇ. ئۇ بۇ جەھەتتە سۈررېئاللىقچە ئىپادىلەش شەكلىدىن ۋەزىنىلىك ھەم سالىماقراق بولۇپ، ھېچبولمىغاندا بۇنداق سېھىر ۋە ئۈستۈمۈت ئۆزگىرىشلەرنىڭ قانۇنىيەت، سەۋەبى ھەم مۇمكىنچىلىكلىرىنى بىز بايا ئېيتقان ئاتا-ئوغۇشلىرىمىزنىڭ ھايات قاراشلىرى ۋە قان-قېنىمىزغا سىڭىپ كەتكەن مىللىي ئاڭ ئارقىلىق چۈشەندۈرەلەيمىز.

كۆمەنلى رېئاللىق ئىپادىلەش ئۇسۇلى تەركىبىدە سۈررېئاللىزم، ئاڭ ئېقىمى، سىمۋوللىزم قاتارلىق ياۋروپا-ئامېرىكا ھازىرقى ۋە بۈگۈنكى زامان ئەدەبىيات ئېقىملىرىنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئارىلىشىپ كەتكەن. لېكىن ئۇنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى يەنىلا مىللىي ئاڭ.

كۆمەنلى رېئاللىق ئارقىلىق يارىتىلغان ئەسەرلەر ئىش يۈزىدە زامانىمىزدىكى رىۋايەت، ئەپسانىلەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئىجادىيەت تەشەببۇسى ۋە خاھىشى، جەمئىيەتتە سادىر بولغان ۋە بولۇۋاتقان چوڭ-چوڭ ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش ۋە ھادىسىگە باغلىنىشلىق چوڭ-چوڭ تېمىنى ئەڭ ئىپتىدائىي ۋە ئەڭ خەلقچىل ئاڭ، نۇقتىدا تۇرۇپ كۆزىتىش ھەم يورۇتۇپ بېرىش دېمەكتۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، كۆمەنلى رېئاللىقچە يېزىش ئۇسۇلى خەلققە، ئاۋامغا ئەڭ يېقىن بىر خىل ئىپادىلەش ئۇسۇلىدۇر.

مەقسىتىمى چۈشەندۈرەلەيدىمۇ-يوق، بۇنىسى ئېنىق ئەمەس. گەپنىڭ تۈگۈنى، كۆمەنلى رېئاللىقچە ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا مايىللىقم ناھايىتى كۈچلۈك. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ مۇشۇ

ئۇسۇلنى داۋاملىق تۈپكەرلەپ ئۆگىنىمەن. خىيالىمدا، ئۆزۈمنى يەنە بىر قېتىم يېڭىلىماقچىمەن. مۇۋەپپەقىيەتلىك بولامدۇ ياكى مەغلۇب بولىمەنمۇ، ھازىرچە بىر نېمە دېمەك تەس. مەن ئۆزۈمدىن مەڭگۈ قانائەتلەنمەيدىغان يازغۇچى، شۇڭلاشقا ئىچىمدە «غۇم» تولا. ئاخىرىدا قانچىلىك يازغۇچى بولالايمەن، بۇنى ۋاقىت، تارىخ بەلگىلەيدۇ. ئاللاھ ھامان ئەزگۈ ئىستەكلىك ئىزدەنگۈچىلەر بىلەن بىللە!

بايا سىز ئېيتقان سېھرىي رېئاللىق كۆزىتىش ئۇسۇلى ئىنسانشۇناسلىقتىكى «ئەزا سۈپىتىدە كۆزىتىش ئۇسۇلى» بىلەن ناھايىتى ئوخشاپ كېتىدىكەن. سىزچە، ئەدەبىياتنىڭ مەدەنىيەتشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە ئىنسانشۇناسلىق قاتارلىقلارنىڭ تەتقىقات ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىش مۇمكىنچىلىكى بارمۇ؟

ئەلۋەتتە، ناھايىتى زور مۇمكىنچىلىكى بار. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، يازغۇچىنىڭ ئۆزى ئىنسانشۇناس دەپ قارىلىدۇ. ئىنسانشۇناسلار ئىنسانلارنىڭ جىسمانىيىتى، قورۇلما ئالاھىدىلىكى، ئىرقى قاتارلىقلارنى ئايرىسا، يازغۇچى ئىنسانلارنىڭ روھىنى تەتقىق قىلغۇچى، روھىنى ئىزدىگۈچى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا يازغۇچى ھەم ئىنسانشۇناستۇر. ئەگەردە بىلىم قۇرۇلما يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئاشۇ ساھەلەرگە يېتىدىغان بولسا، ئۇلاردىن ئەلۋەتتە ئەڭ ياخشى پايدىلىنىمەن. شۇ مۇمكىنچىلىككە ئىگە بولالسام، ئىجادىيەتتە يەنىمۇ يۈكسىلىش ھاسىل قىلالىغان بولاتتىم.

يېقىندا زوردۇن سابىرنىڭ بىرقىسىم ھېكايىسى بىلەن سەيپىددىن ئەزىزىنىڭ «سۇلتان سۈتۈق بۇغراخان» رومانى تۈركچىگە تەرجىمە قىلىنىپ، خېلى ياخشى ئىنكاسلارنى قوزغاپتۇ. بولۇپمۇ «سۇلتان سۈتۈق بۇغراخان» رومانى ئۇلارنىڭ ياقتۇرۇپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بوپتۇ. سىزچە، بەزى ئەسەرلىرىمىزنى تۈركچىگە تەرجىمە قىلىشنىڭ ئەدەبىياتىمىزنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈشتە مۇئەييەن پايدىسى بارمۇ؟

بۇمۇ بىر خىل يول. ماڭاي دىسە يول كۆپقۇ. خەنزۇچە بىر دەرۋازا، تۈركچە بىر دەرۋازا، ئىنگلىزچە بولسا تېخىمۇ چوڭ دەرۋازىنى ئاچقان بولىمىز. مېنىڭچە، يول قويۇلغان، ئىمكانىيەت يار بەرگەن دائىرىدە ئەدەبىياتىمىزنى ھەر خىل ئۇسۇل بىلەن دۇنياغا تونۇتساق تامامەن بولىدۇ. تۈركلەر بىلەن تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى يېقىنلىقىمىز باشقىلاردا بولمىغان بىر ئەۋزەللىك. تۈركچە ئارقىلىق باشقا تىللارغا كىرىپ دۇنياغا يۈزلەنسە يەنە بولىدۇ.

دەسلەپكى ئەسەرلىرىمىزدە ۋەقەلىك ئاساس قىلىنىپ يېزىلغانىدى. كېيىنچە ۋەقەلىكنى يېزىشتىن پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى يېزىشقا كۆچتىمىز. بۇ جەھەتتە قانداق بەدىئىي ماھارەتلەرگە تاياندىمىز،

يازمىسام يازمايمەنكى، ھەرگىز كىتابسىز كۈنۈم ئۆتمەيدۇ. بەزىلەر تىپتىنچ مۇھىت بولمىسا يازالمايدىكەن. مەن يازغاندا يېقىملىق مۇزىكىلارنى قويۇپ، لىرىك مۇزىكىلار ئىچىدە تۇرۇپ يازمەن.

ئەسەر يېزىشتىن ئىلگىرى پېرسوناژلار تەقدىرنى بەلگىلەۋالامسىز؟

ئۇنى ئالدىن بەلگىلەش مۇمكىن ئەمەس، ئۇ، ئەسەرنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ تەبىئىي ھەيدانغا كېلىدىغان مۇقەررەرلىك. تەقدىرى ئالدىن بەلگىلەنگەن پېرسوناژلار ئۆلۈك چىقىدۇ، تەبىئىي چىقمايدۇ. ئەسەرنى يېزىشتىن بۇرۇن ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسى، شەكلى قاتارلىقلار ئۈستىدە كۆپ ئىزدىنىمەن، يازغاندا تېز يېزىپ ئاخىرلاشتۇرىمەن.

ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىڭىزگە باغلاپ سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟

ئەدەبىياتتا قانچە ئىنچىكە بولسا ھەقىقەتكە، تۇرمۇشقا شۇنچە يېقىن بولىدىكەن. بۇنى ماھارەت دېگەندىن كۆرە ئىنچىكىلىك دېيىش كېرەك، ناۋادا ماھارەت دېيىشكە توغرا كەلسە، بۇ ئىنچىكىلىك ماھارىتىدۇر. يېزىشقا تېگىشلىك جايلارنى تەپسىلىي، ئىنچىكە يېزىش كېرەك. ئەدەبىياتتا قانچە ئىنچىكە بولسا، شۇنچە چىن، ھەقىقىي بولىدۇ.

يېزىقچىلىق ئادىتىڭىزنى بىلگۈمىز بار ئىدى؟

مەندە ئالاھىدە بىر يېزىقچىلىق ئادىتى يوق. ئادەتتە ئەتىگەندە يازمەن، چۈشتىن كېيىن كىتاب ئوقۇيمەن. ئەسەر

راست ئىشلارنى يازمەن

— يازغۇچى نەختەم نۇمىر بىلەن سۆھبەت

شائىر دېسە ئۇلارنى بەك ھۆرمەتلەپ، چوڭ بىلەتتى. چىقۇاتقان كىتابلارنى قىزىقىپ ئوقۇيتتى. ئەمما، ھازىرچۇ؟ ئەدەبىياتنىڭ گېپىنى ئەدەبىياتچىلار، ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىلا قىلىدىغان بوپقالدى. شۇنچە كۆپ نوپۇسى بار بىر مىللەتتە، بىر كىتابقا بىرەر مىڭ تىراژنىڭ چىقماستىكى، ئەدەبىياتنىڭ قايسى ھالغا كېچىۋالغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشكە يېتەرلىك. مىڭ تەستە نەشر قىلغان كىتابنى يازغۇچى - شائىرلار، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا زورلاپ سېتىشنىڭ ئۆزى ئىنتايىن زور خارلىق. مۇنداق دېسە،

بىزنىڭ بەزى كەسىپداشلىرىمىز: ئادەملىرىمىز كىتاب ئوقۇمايدۇ، دەپ خەلقنى ئەيىبلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. بىز ئەدەبىياتقا سەمىمىي مۇئامىلە قىلىپ خەلققە پايدىلىق، نەپ تېگىدىغان ئەسەرلەرنى يازالساق، خەلقىمىز كىتاب ئوقۇيدۇ. بىز ئون كويلۇق كىتابىمىزدا خەلققە بىر كويلۇق پايدا بېرەلمەيدىغان نەرسىلەرنى يېزىپ، يەنە خەلقنى ئەيىبلەسەك بولمايدۇ. خەلقىمىز ئەزەلدىن كىتابخۇمار خەلق، قەدىم زامانلاردىن باشلاپ كىتاب ئوقۇشقا ئادەتلەنگەن. مىسالەن، «قىسسەسۇل ئەنبىيا» نەچچە ئون مىڭ تىراژدا بېسىلىپ خەلق

ۋاقتى: 2007 - يىل 10 - نويابىر.

ئورنى: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى.

ئۆسۈپ يېتىلىشىڭىز

توغرىسىدا سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

مېنى ئەدەبىياتقا باشلىغان ئامىل ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مۇھىتى. ئېسىمنى بىلىسەم، قىش كۈنلىرى مەھەللىمىزدە كېچىچە مەشرەپ بولاتتى. تۇن تەڭگىچە مەشرەپ ئويناپ، تاڭ ئاتقۇچە مەدداھ - ۋائىزلاردىن جەڭنامە - قىسىلەرنى ئاڭلايتتۇق. ئۇلار ھەر خىل تارىخىي رىۋايەت، ھېكايە - چۆچەك، ئىسلام ھېكايىسىنى سۆزلەيتتى. قىشنىڭ ئۇزۇن تۈنلىرى ئەنە شۇنداق ئۆتەتتى.

شۇ خىل مۇھىتتا چوڭ بولغاچقىمىكىن، كېيىن ئەدەبىياتقا قىزىقىپ، بۇ كوچىغا كىرىپ قالدىم.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىدىن ئويلىغانلىرىڭىزنى سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

مېنىڭچە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالى خەلقنى رازى قىلىشتىن تېخى يىراق. خەلق بىلەن ئەدەبىيات ئوتتۇرىسىدا بىر ھاڭ بار. ئەدەبىياتىمىز خەلقنىڭ ئويلىغان، ئارزۇ قىلغانلىرىنى تۈزۈك ئىپادىلەپ بېرەلمىدى. 1980 - يىللاردا خەلق ئەدەبىياتقا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى، يازغۇچى -

ئەسەرلىرىڭىزنى ئوقۇغىنىمىزدا تراگېدىك تۈسنىڭ ناھايىتى كۈچلۈكلۈكىنى ھېس قىلىمىز. بۇ خىل تراگېدىيىنى قانداق ئىپادىلىدىڭىز؟

مەن تراگېدىيە يازاي دەپ ئەسەر يازمايمەن، ئەمما تۇرمۇشىمىز تراگېدىيە بىلەن تولغاچقا، ئوقۇرمەنگە شۇنداق تۇيغۇ بېرىپ قويدىكەن. مەن ئاساسەن تۇرمۇشتىكى راست ئىشلارنى يازمەن. كىچىكمىدە رەسىم سىزىشقا بەك قىزىقاتتىم. چوڭ ئانىم رەھمەتلىك سىزغان نەرسىلىرىمنى كۆرۈپ: جانلىقلارنىڭ رەسىمىنى سىزما، بالام. ئۇلار قىيامەتتە سەندىن جان تەلەپ قىلىدۇ، دېگەندى، شۇنىڭ بىلەن چوڭ ئانىمنىڭ نەسەتتىنى ئاڭلاپ، رەسىم سىزىشتىن ئۆزۈمنى تارتتىم. بولمىسا، رەسىم بولۇپ چىقاتتىمكىن دەيمەن. كېيىن مەدداھ-ۋائىزلاردىن ئاڭلىغان جەڭنامە-قىسىلەرنى يېزىشقا باشلىدىم. يازغانلىرىمنى كۆرگەن چوڭ دادام: «پالانى سۆزلىگەننىڭ ھەممىسى راست ئەمەس، بالام. يالغانى يازساڭ رىزىقنى قىلىپ كېتىدۇ» دەپ نەسەت قىلدى. مانا مۇشۇنداق مۇھىت ئىچىدە مەن راست نەرسىلەرنى يېزىشنى ئۆگەندىم. مەسىلەن، ئەسەرلىرىمدىكى ياسىن مەدەك بىلەن تۇردى رەزىقى تونۇش-بىلىشلىرىم، ياسىن مەدەك يېقىن پارتىدىشىم ئىدى.

«قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» پوۋېستى بىلەن «ئاخىرقى كۆل» فىلىمى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى قانداق چۈشىنىمىز؟ ئەسەرنى كىنو فىلىمى قىلىپ ئىشلەشكە قانداق قارايسىز؟

«قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» پوۋېستىنى مەن يازدىم، كىنو سېنارىيىسىنى باشقىلار يازدى. كىنومۇ باشقىلار ئىشلىدى. شۇڭا بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدا پەرق بولۇشى تەبىئىي. مېنىڭچە، ئېسىل ئەسەرلەرنى كىنو قىلىپ ئىشلەش، ئىشلىگەندىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىشلەش ئالغىشلايدىغان ئىش. ئەمما ئۇيغۇر كىنوجىلىقى تېخى ئۇ سەۋىيىگە يېتىشتىن يىراق.

يازغۇچىلارنىڭ زور كۆپچىلىكى ئەسەر يازغاندا، دىئالوگ ياكى بىرەر جۈملە سۆز بىلەنلا باشلاپ كېتىدۇ. ئەمما سىزنىڭ كۆپىنچە ئەسەرلىرىڭىز مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن باشلىنىدۇ. دە، تەسۋىرلىنىۋاتقان مۇھىت ئوقۇرمەننىڭ كۆز ئالدىدا خۇددى كىنو ئېكرانىدەك گەۋدىلىنىپ، ئۇنى كېيىنكى بايان مۇھىتىغا ئىختىيارسىز تارتىپ كېتىدۇ. بۇ ھەقتە سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

ئەسەر يازغاندا بۇ ئەسىرىم كىنو بولسۇن دەپ يازمايمەن. ئەسەرنى ئاپتور بايانى بىلەن بەرگەندىن كۆرە شۇ مۇھىت، شۇ شارائىتتىكى كىشىلەرنىڭ ئۆز تىللىرى ئارقىلىق باشلاشنى خالايمەن. مەن تۇرمۇشنى ئۆز ئەينى خاتىرىلەيمەن. پېرسوناژلىرىمنىڭ ئۆزى تەۋە بولغان قاتلامدا ئۆزى ئادەتلەنگەن تىلدا سۆزلىشىنى ياقىتۇرىمەن، دېھقان دېھقاندىك، كادىر

ئارىسىغا تارىلىشى بۇنىڭ مەسالى. «پاكت مۇنازىرىدىن ئەلا» (مەسئۇل مۇھەررىردىن)، دەۋرىمىزدىن مەسال ئالىدىغان بولساق، «ئىز»، «ئويغانغان زېمىن»، «قۇم باسقان شەھەر»، «ئانا يۇرت» رومانلىرىنىڭ نەچچە ئون مىڭ تىراژدا قايتا-قايتا بېسىلىشى، خەلقىمىزنىڭ كىتاب ئوقۇشقا تولىمۇ ھېرىسمەنلىكىگە ئەڭ ياخشى دەلىل. ئېسىل كىتاب بولسا خەلقىمىز ئوقۇيدۇ. دېمەك، بىز خەلقنى رازى قىلالايدىغان كىتابلارنى يازالمىدۇق. ئەدبىلىرىمىز بىلەن خەلق ئارىسىدا ھاڭ شەكىللەنگەن. ئەدبىلىرىمىزنىڭ خېلى كۆپى خەلقنى تونۇماي، چۈشەنمەي تۇرۇپ ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ ئەسەر يازىدۇ. خەلقىمىز مۇ ئۇنداقلارنى تونۇمايدۇ. قىسقىسى، بىز ئەدەبىياتچىلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ساپانى تۈزۈك ھازىرلىيالمىدۇق. بۇ ھال ئەدەبىياتىمىزدىكى پاسسىپلىقنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ئۇنداقتا سىز ئەدەبىياتچىلار ئۆزىدە قانداق ساپا ھازىرلاشقا تېگىشلىك دەپ قارايسىز؟

ئەدەبىياتچىلار ھازىرلاشقا تېگىشلىك ساپا دېگەندە، يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئۇلارنىڭ تىل ئىشلىتىش مەسلىسىدۇر. ھازىر قەلەمكەشلىرىمىز ئىشلىتىۋاتقان تىل بىلەن خەلق تىلى ئوتتۇرىسىدا پەرق زور. تىلىمىز شۇنچە ئوبرازلىق، رەڭگارەڭ ۋە باي تۇرۇپ، ئەسەرلىرىمىزنىڭ تىلى رادىئو-تېلېۋىزىيىدىكى تەرجىمە تىلىغا ئايلىنىپ قالدى. ھە دېگەندە قېلىپلاشقان تەرجىمە تىلى بىلەن ئەسەر يېزىپ، خەلققە سۇنسا بۇ ئەسەرنىڭ قىممىتى قانچىلىك بولماقچى؟ شۇڭا قەلەمكەشلىرىمىز ئالدى بىلەن خەلق تىلىنى ئۆگىنىشى كېرەك. مەن ئەنە شۇنداق خەلق تىلىدىن يىراقلاشقان، تۈزى تېتىمىغان لاۋزا ئاشتەك ئەسەرلەرنى كۆرگىنىمدە سىقىلمەن، ئوقۇغۇمۇ كەلمەيدۇ. يەنە جۈملە تۈزۈشتىمۇ ئامال بار تۇرمۇش ۋە تىل ئادىتىمىزگە ماس كېلىدىغان سۆزلەرنى قىلغان تۈزۈك. بۇ خۇددى ئوخشاش بىر يۈمۈرنى ھەزىلەش بىلەن ئەزەمە كىشى سۆزلىسە، تەسىرى ئوخشىمىغاندەكلا بىر ئىش.

ئەدەبىيات ئوبزورچىلىرىنىڭ كۆپى ۋە ئوقۇرمەنلەر «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» پوۋېستىڭىزنى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ئەسىرىڭىز دەپ قارايدۇ. سىزچىچۇ؟ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئەسىرىڭىز قايسى؟

ئوقۇرمەنلەر ياخشى كۆرۈپ تاللىغىنى قايسى بولسا، مېنىڭمۇ شۇ. ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن باشقا ئەسەرلىرىمنى ناچار دېمەيمەن. بۇ خۇددى بىر ئادەمنىڭ ئالتە بالىسى بولسا، ئۇ كىشى بالىلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئامراق بولغىنىدەك بىر ئىش. ئەسەرگە پەقەت ئوقۇرمەن باھا بېرىدۇ. مەن «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل»نى ئون يىلدەك ئىزدىنىپ ئاندىن يازدىم. ئىزدەنگەن ۋاقىت ئۇزۇن ھەم تەييارلىقم پۇختا بولغاچقىمىكىن، ئەسەر ئوقۇرمەنلەر كۆڭلىگە ياقتى.

مۇھەررىردىن) دېگەندەك گەپ.

سىز جەنۇبتا تۇغۇلۇپ ئۆستىڭىز، ھەمدە ئىزچىل جەنۇب تېمىسىدا ئەسەر يېزىپ كەلدىڭىز. قارىشىڭىزچە، جەنۇبتىن يېتىشىپ چىققان يازغۇچى - شائىرلارنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى جەنۇب بىلەن، شىمالدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يازغۇچى - شائىرلارنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى رېئاللىق ئارىسىدا قانداق پەرق مەۋجۇد؟ سىزچە، نېمىشقا مۇنداق پەرق كېلىپ چىققان؟

جەنۇبىنىڭ تۇرمۇشى، ھاۋاسى، تەبىئىتى، جۇغراپىيىلىك مۇھىتى شىمالنىڭكى بىلەن ئوخشىمايدۇ. بۇ زېمىنغا يەرشارىدىكى ھەممە خىل مۆجىزات تەڭشەپ بېرىلگەنكەن. ياراتقۇچى بىزگە قۇرغاق، چۆل ئىقلىمىمۇ، شۇنداقلا شىمالنىڭكىدەك شۇ قەدەر ھۆل، گۈزەل ئىقلىمىمۇ، بايلىقىمۇ، ئىشقىلىپ ھەممە نېمىنى بەرگەنكەن. شۇڭا تۇرمۇشىمىز مۇ پەرقلىنىدىكەن. ئاتا - بوۋىلىرىمىز بۇ خىل پەرقنى تاغ ئارقىسى، تاغ ئالدى دەپ تەبىئىي، ئېنىق ئايرىپ كەپتىكەن. مۇھىت، ئىقلىم، جۇغراپىيىسى ئوخشىمىغانكەن، جەنۇب بىلەن شىمالنىڭ ياشاش ئۇسۇلىدىن تارتىپ ئۆزگىچە - روشەن پەرق بولىدىكەن. شۇڭا قەلەمكەشلەرنىڭ يېزىش ئۇسۇلى، تېما تاللىشى، تېمىنى ئەكس ئەتتۈرۈشىمۇ ئوخشىمايدۇ. شىمال - تاغ ئارقىسىدىكى ئەدەبىياتنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىدا گۈزەللىككە، ئىلغار - يېڭى مەدەنىيەت دۇنياسىغا، ئىلمىيلىك، زامانىۋىلىقنى ئىپادىلەشكە ئىنتىلىشچانلىقى كۈچلۈك بولىدىكەن. جەنۇبتا بولسا تۇرمۇش ئىنتايىن جاپالىق، قىيىن؛ رېئاللىق ئىنتايىن ئاچچىق، رەھىمسىز بولىدۇ. جەنۇبتا، بۇغداي تېرىغان ئادەم بىر يىلدا ئۇ بۇغداي نان بولۇپ ئېغىزغا كىرگىچە تەخمىنەن يۈز نەچچە قېتىم تۈۋىگە بارمىسا بولمايدۇ. 18 يېشىدا كەنتكە سېكىرتار بولغانمەن، شۇڭا بۇنى ئوبدان بىلىمەن. شىمالدا بولسا بۇغداينى بىنەمگە بىر تېرىپ قويساق، مۇنبەت تۇپراق، خۇدانىڭ يامغۇرى بىلەن ئوخشايدىغان، خۇش ياقسا ئورۇۋالساقلا بولغۇدەك ئاسايىشلىق يۇرت. جەنۇبتا بولسا بىر قېتىم سۇ باشلاش ئۈچۈن بۇغدايغا بىر قېتىم قان - تەر ئاققۇزمىسا سۇ ھاڭمايدۇ. جەنۇبىنىڭ رېئاللىقى ناھايىتى رەھىمسىز. تۇرمۇش مۇشۇنداق بولغانكەن، ئەدەبىياتتا بۇنى ئىپادىلەشمۇ پەرقلىق بولىدۇ. جەنۇبتا بوش تۇرساق ئاچ قالمىز. شىمالدىكىلەر جەنۇبتىكىلەر تارتقان جاپانىڭ ئوندىن بىرىچىلىك مىدىراپ قويسلا، راھەت كۆرەلەيدۇ. بۇ بۈگۈنلا ئەمەس، نەچچە يۈز يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۇرمۇش. شۇڭلاشقا جەنۇبىنىڭ ئەدەبىياتىدىن رېئاللىقنىڭ ئاچچىق پۇرىقى كېلىپ تۇرىدۇ.

نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا «كروران» ژۇرنىلىدا «ئەختەم ئۆمەر، ئۈرۈمچى، سۈكۈتلۈك ئويلار» دېگەن ماقالە ئېلان قىلىنغانىدى. ماقالىدە، ئەڭ ئېسىل

كادىردەك گەپ قىلىشى كېرەكتە. ئاپتورنىڭ پېرسوناژلارغا ئارىلىشىۋېلىشىنى ياقتۇرمايمەن. شۇڭلاشقىمىكىن، ئەسەرلىرىمىڭ باشلانمىسىدا رېئال تۇرمۇشنىڭ مەنزىرىسى قىستۇرۇلۇپ قالدۇ.

ھەممە ئەسىرىڭىزگە دېگۈدەك ئەرلىك غۇرۇر، ئەركەكلىك روھى سىڭگەن. بۇ ھەقتە ئويلىغانلىرىڭىز بىلەن ئورتاقلاشقۇمىز بار ئىدى؟

ئۇيغۇرلار ئەرلىك غۇرۇرى ناھايىتى كۈچلۈك مىللەت. خەلقىمىز قەدىمدىنلا ئەرلەرنى تاغقا، ئاياللارنى باغقا ئوخشاتقان. بۇنىڭدىن بىز ئەرلىكنىڭ ھېكمىتىنى تونۇپ يېتىمىز. بىر مىللەت، بىر ئائىلىدە ئوغۇلبالا - ئەركەك بولمىسا بولمايدۇ. ئاتىسى يوق بالايۈرەكسىز چوڭ بولىدۇ. قارىشىمچە، ئەركەك دېگەن ئەركەكتەك تۈرگۈن - «زەنجىر ئۈزەر»، قورقماي بۇزۇشىمۇ، يەنە گۈل - گۈلگە كەلتۈرۈپ تۈزۈشىمۇ، بىر قولىدا ئالسا، يەنە بىر قولىدا يېرىشىمۇ بىلمىدىغان بولۇشى كېرەك. بۈگۈنكى ھالىتىمىزدە ئەرلىكنى - ھەقىقىي ئەركەكلىكنى چىلاش زۇرۇر بويىچالدى. ھازىر بىزدە ئاياللار قوپاللىشىپ، ئەرلەر نازۇكلۇقىغا يۈز تۈتتى. ئەرلەردىكى جەمئىيەتلىشىۋاتقان چۈشكۈنلۈك، نامەردلىك، بوشاڭلىقلار ھەقىقىي ئەرلىك روھىمىزنى يوقىتىپ قويدى. شۇڭا مەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ تارىختىكى ھەقىقىي روھى - جاسارتىنى ئەۋلادلىرىمىز بىلسۇن دەپ ئەسەرلىرىمدە خەلقىمىزنىڭ ئەركەكلىك خاراكتېرىنى بەكرەك گەۋدىلەندۈردۈم. «يېگانە ئارال» رومانىدىكى غېنىيا سايت راست ئۆتكەن كىشى، ۋەقەلىكىمۇ شۇ. ئەيسا بەگ، خاتىپ بەگلەر مۇ راست ئۆتكەن كىشىلەر. بۇلارنى يېزىش ئارقىلىق ئۆتمۈشتىكى باتۇر ئەرلىرىمىز ۋە خەلقىمىز ئۆتمۈشتىكى قانداقلىقىنى بۈگۈنكىلەرگە تونۇتۇشنى مەقسەت قىلدىم. ئۆتمۈشتىكى ئېسىل باي - زەردارلىرىمىز مال - دۇنيا تېپىشنى بىلىپلا قالماي، ئۆز قوۋمىدىكى نامراتلار ۋە ئەل - يۇرتىنىڭ ھالىغا يېتىشىمۇ بىلگەن.

غەرب ئەدەبىياتىدىكى مودېرنىزم، سېھرىي رېئاللىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىغا قانداق قارايسىز؟

چۈشىنىشىمچە، سېھرىي رېئاللىق رېئاللىقىمىزنى رېئاللىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن ئىپادىلەش قىيىن بولغاندا قوللىنىدىغان ئۇسۇل ئىكەن. بۇ خىل ئۇسۇلنى قوللىنىش ئەلۋەتتە ئەدەبىياتىمىزغا پايدىلىق. مودېرنىزممۇ ھەم شۇنداق. خەلقىمىز بۇ خىل ئىپادىلەشنى ئۆز ھېكايە - چۆچەك، مەسەل - رىۋايەتلىرىدە ئاللىبۇرۇن ئىشلەتكەنكەن. پەقەت ئۇنىڭغا شۇنداق ئىسىم قويىمىغان، خالاس. گەرچە ھازىر بۇخىل زانىپ غەربنىڭ دېيىلىشىمۇ. بۇ خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى ياخشى بولسىمۇ، ئۇنى ئەدەبىياتىمىزدا قانداق قوللىنىش، خۇددى «قاملاشتۇرالساق گۈل قىس، بولمىسا غىت قىس» (مەسئۇل

ئەسەرلىرىمىزنىڭ قەشقەردە تۇرغان مەزگىللەردە يېزىلغان، ئېلان قىلىنغانلىقى بايان قىلىنىپ، ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىنكى ئىجادىيىتىمىز توغرىلۇق ئەپسۇسلۇق ئارىلاشقان ئوي-ئىنكاسلار يېزىلغانىدى. بۇ پىكىرگە قانداق قارايسىز؟

توختاپ قېلىش دەۋىرىڭ. بۇ، ئۈرۈمچىگە كېلىشىمگە توغرا كېيىنكى قەشقەردە تۇرغان بولساممۇ توختاپ قالارمىدىم، بىلمىدىم. ئىشقىلىپ، توختاپ قېلىش بولدى. مەكتەپتىن قەشقەرگە كەلگەن 1984-يىلى، مەن يىگىرمە ئىككى ياشقا كىرگەن، دۇنيادا ئەدەبىياتتىن باشقىسى بىكار، ئەخمىقانلىك دەيدىغان ئەدەبىياتقا بولغان غالىجىر ئىشقى، سەۋدا بىلەن ئوتتەك يېزىۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. مەن مەكتەپتىن قەشقەرگە ئەدەبىياتنىڭ سەۋەبى بىلەن يېنىپ كەلگەن. قەشقەردە 1984-يىلىدىن 1994-يىلىغىچە ئون يىل تۇردۇم. بۇ ئون يىل مەن ئەڭ ئۈنۈملۈك ھەم كۆڭۈللۈك يازغان يىللار بولدى. يېشىمنىڭ ئەڭ قىران چاغلىرىمۇ شۇنىڭغا توغرا كېيىن قالغانىدى. مەن قەشقەر خەلق رادىئو ئىستانسىسىدا قىلىدىغان ئىش-دېگۈرلۈك. يېرىم سائەتلىك ئاڭلىتىشنىڭ دېگۈرلۈقىنى بىر سائەت ئەتراپىدىلا لېنتىغا ئېلىپ بولاتتىم. دېمەك 24 سائەتنىڭ ئىچىدىكى يىگىرمە ئۈچ سائەت تامامەن ئۆز ئىلكىمدە ئىدى. شۇ چاغدا كۈنىگە سەككىز-توققۇز سائەت يازاتتىم، ئىشلەيتتىم. ئۇ چاغدا پۈتكۈل ئىش ۋاقىت پىلانى ئىچىدە بولاتتى. ئورۇق-تۇغقان، دوست-بۇرادەرلەر بىلەن كۆرۈشۈش، باردى-كەلدىلەرنىڭ ھەممىسىنى شۇ ۋاقىت پىلانىغا چۈشۈرۈپ قىلاتتىم. ۋاقىت پىلانىمغا ئۇدۇل كەلمىگەن ھەرقانداق ئىشنى رەت قىلاتتىم. ئاشۇنداق قاتتىق تەلەپ ئىچىدە ئون يىل يازدىم. كېيىن ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىشكە توغرا كېيىن قالدى. بۇ چاغدا مەن 33 ياشتا ئىدىم. ئەسلى ئۈنۈمدىن ئىككى-ئۈچ يىل ئاۋۋاللا «تەڭرىتاغ» كىنو ستۇدىيىسى مېنى سېنارىستلىققا تەكلىپ قىلغان. لېكىن ئۈرۈمچىگە كەلگۈم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىمۇ قەشقەر خەلق رادىئو ئىستانسىسى مېنى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىغا ئالتە ئايلىق ئۆگىنىش-تەربىيىلىنىش كۇرسىغا ئەۋەتكەنىدى. ئۇ چاغدا مەن ئالتە ئايىنى توشقۇزالمىدىم بەكلا ئىچىم پۇشۇپ، كۆنەلمەي، ئۈچ ئايدىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كەتكەندىم. شۇ سەۋەبلىك ئۈرۈمچىگە كەلگۈم يوق ئىدى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ چىگرا ئومۇميۈزلۈك ئىچىلغان شۇ مەزگىللەردە ئۆزبېكىستان يازغۇچىلار جەمئىيىتىدىن بىر ئۆمەك قەشقەرگە ئېكسكۇرسىيىگە كەلدى. ئۇلار قەشقەردە بىر نەچچە كۈن ئېكسكۇرسىيە-زىيارەتتە بولدى ھەمدە مېنى ئۆزبېكىستانغا زىيارەتكە تەكلىپ قىلدى. «چىقالمايمەن، يېڭى ئۆي تۇتقان، مائاشىم تۆۋەن، قولىم قىسقا، مەكتەپكە بېرىشقا پۇل تاپالمايۋاتسام، ئۆزبېكىستانغا قانداق بارىمەن» دەپ رەت قىلدىم. ئۇلار: «ئۇ تەرەپتە جۇڭگونىڭ <Adidas> ماركىلىق

كىيىمى بەك پۇل بولىدۇ. <Adidas> تىن بىر تاغار ئېلىپ چىقىشىمىز، يازغۇچىلار جەمئىيىتى ئارقىلىق سېتىپ پۇل قىلىپ بېرىمىز» دېدى. ماقۇل بولدۇم، ئۇلار ماڭا ۋىزا ئەۋەتىپ بەردى... شۇنداق قىلىپ پاسپورت بېجىرىپ چىقماقچى بولدۇم. لېكىن سودىگەر ئاغىنىلىرىم: «بۇنداق بىر تاغار <Adidas> بىلەنلا چىقماڭلا، چىقراق بىر نەرسە ئېلىپ بىزگە قوشۇپ قويۇڭلا، سېتىپ پۇل قىلىپ بېرىۋېلى. سىلە يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە بارامسىلە، نەگە بارساڭلا بېرىڭلا» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بانكىدىن 50 مىڭ يۈەن قەرز ئالدىم. ئەمما تۈيۈقسىزلا: جۇڭگودا 1.7 موغا ئالغان چاقماقنى موسكۋادا 17 يۈەندىن ساتقىلى بولىدىكەن، دەپ سودىگەر ئاغىنىلەر بىلەن موسكۋاغا كېتىپ قالدۇق، ئۆزبېكىستان بىر يەردە قالدى. سودا بىلەن پۇل قوغلاپ موسكۋاغا، ئۇ يەردىن باشقا دۆلەتلەرگە سەپەر قىلدۇق. شۇنداق قىلىپ 1992-يىلى نويابرىدا ۋەتەندىن يولغا چىقىپ، 1993-يىلى مارتتا يەنە ۋەتەنگە قايتىپ كەلدىم. كەلسەم قەشقەردە مېنى «چەت ئەلگە قېچىپ كېتىپتۇ» دېگەن ئىغۋا پۇر كېتىپتۇ. («پىتتە-پاساتنىڭ پۇت-قولى بولمىغىنى بىلەن قاننى بار»، «تۆھمەت تامغىسى يوق ئۇقتۇرۇش» (مەسئۇل مۇھەررىردىن) دېگەندەك)، بۇ گەپنى ھەممە ئادەمگە چۈشەندۈرۈشنىڭ ئورنى يوق ئىدى. شۇنداق قىلىپ، قەشقەردىكى ئىشلىرىم خەيرلىك بولمىدى. شۇڭا ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىشكە مەجبۇر بوپقالدىم. ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن باشلاپ تۇرمۇشنىڭ ئېغىر بېسىمىغا دۇچ كەلدىم. ئانام ئاغرىپ قالدى. ئۇنى داۋالاش بىلەن ئۈچ-تۆت يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئاخىرى ئانام تۈگەپ كەتتى. ساقلاپ تۇرغاندەك ئاكام ئاغرىپ قالدى. ئاكامنى داۋالاش بىلەن ئىككى يىل ئۆتتى. ئاكام شىپالىق تېپىۋېدى، ئۆزۈم ئاغرىپ قالدىم. ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن باشلاپ «خۇددى سايمەدەك ئەگەشكەن» (مەسئۇل مۇھەررىردىن) بۇ كۆڭۈلسىزلىكلەر تۈپەيلىدىن ماڭا بىر كۈنمۇ «ئۇھ» دېگۈدەك ئاراملىق، خاتىرجەملىك بولمىدى. بۇ يەردىكى خىزمەتتىم «تەڭرىتاغ» كىنو ستۇدىيىسىدە كىنو يېزىش بولدى. «نەسرەتتىن ئەپەندى» نى 30 قىسىملىق تېلېۋىزىيە فىلىمى قىلىپ بىر يىل يازدىم، ئىشلىتىشىمىدى. بىر يىللىق ئەھمىكىم شۇنىڭ بىلەن بىكار بولدى. كېيىن «غېرىپ-سەنەم» نىمۇ 35 قىسىملىق تېلېۋىزىيە فىلىمى قىلىپ ئىككى يىل يازدىم، ئۇمۇ ئىشلىتىلمىدى. كىنوچىلىق ھاياتىم، ئۈرۈمچىگە چىققان دەسلەپكى يىللاردا قىلغان ئىش ۋە ئۆزۈمنىڭ پىلانى، يازغۇچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشىم بىر يەردە قالدى.

دۇنياۋى شۆھرەتلىك قىرغىز يازغۇچىسى چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ بىزدىكى نۇرغۇن يازغۇچىغا تەسىرى چوڭ بولغانىكەن. سىزمۇ ئۇنىڭدىن تەسىر، ئىلھام ئالغانمۇ؟

مەن ئۇستاز ئايتماتوف ئەسەرلىرىدىن ناھايىتى زور ئىلھام ئالدىم، ئەسەرلىرىنى قايتا-قايتا ئوقۇدۇم. بىز ئەدەبىيات

ياقتۇرمايدىكەن، ئۇنى مىسىر مەدەنىيىتىنى كەمسىتكەن، خۇنۇكلەشتۈرگەن دەپ قارايدىكەن. ھەتتا تېلېۋىزوردا بىزمۇ نەجىب مەھفۇزغا قىلىنغان ھۇجۇم خەۋەرلىرىنى، ئۇنىڭ: «مەندەك بىر قېرىنى قەستلەپ نېمە قىلىدۇ» دەپ يىغلاپ ئاھ ئۇرغىنىنى كۆردۈق. بۇلتۇر(2006-يىلى) تۈركىيە يازغۇچىسى ئۇرخان پامۇك نوپىل مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەمما تۈركىيىلىكلەرمۇ ئۇنى ئانچە ياقتۇرمايدىكەن، غەربپەرەس، ياۋروپاپەرەس، تۈرك مەدەنىيىتىنى كەمسىتىدۇ، دەپ قارايدىكەن. ئەمما نېمىلا بولمىسۇن، «نوپىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نىڭ مىللەتنىڭ ئېڭىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتكەن، مىللەت ئۈچۈن ھەق سۆزلىگەن يازغۇچىلارغا بېرىلىدىغانلىقى راست. ئەگەر بىزدىمۇ ئۆزىنى تونۇغان، مىللەتنىڭ ئېڭىغا تەسىر كۆرسەتكەن، دۇنيانىڭ دىققىتىنى تارتالايدىغان، مەدەنىيىتىگە تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان ئېسىل يازغۇچى، نادىر ئەسەرلەر مەيدانغا كەلسە، «نوپىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» ئالدىنقىلار چوقۇم چىقىدۇ. ھازىر ئەدەبىياتىمىز تېخى گۈدەك ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ. ھاياتىمىز ئاجايىپ قىسمەتلەرگە تولغان. ئەگەردە بىز ئاشۇ تارىخنى ئەدەبىياتىمىزدا ئىپادە قىلالساق، چوقۇم ئېرىشەلەيمىز. يەنە كېلىپ نوپىل ئۇيغۇرلارغا ناھايىتى قىزىققان، تەكلىماكاننى چۆرىدىگەن بەش قېتىملىق ئېكىسپېدىتسىيىگە بىۋاسىتە ئۆزى مەبلەغ چىقارغان. مۇكاپاتقا لايىق ئەسەرلا چىقىدىكەن، مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغان يازغۇچىمۇ بىزدىن چوقۇم چىقىدۇ. بولۇپمۇ دۇنيا يەر شارلىشىۋاتقان مۇشۇنداق شارائىتتا.

ئەدەبىيات ئوبزورچىلىرى ۋە تەتقىقاتچىلىرى ئەسەرلىرىڭىزگە «تەكلىماكان روھى» دەپ باھا بەردى. سىز ئۆزىڭىز «تەكلىماكان روھى» نى قانداق چۈشىنىسىز؟

يازاغاندا «تەكلىماكان روھى» دېگەنلەرنى ئويلىمىغان، بۇنى سىلەر دېدىڭلار. يېزىقچىلىقتىكى غايەم ھەممە نەرسىنى - ئادەملەرنى، مەيلى ئۇلۇغ - ئۇششاق، ئەر - ئايال، ھۈنەرۋەن - كاسپ، ئوغرى - قىمارۋاز... بولسۇن ئەينەن - تەبىئىي يېزىش. دېمەككى، بۇنىڭدىن ھەممە روھ چىقىدۇ. تەكلىماكان روھى چىقىمۇ چىقىدۇ. كېيىن، ئەسەرلىرىمنى باھالاپ يازغان تەتقىقاتچىلارنىڭ يازمىلىرىنى كۆرۈپ: ھە، يازغىنىم تەكلىماكان روھىكەن، دېدىم ئۆزۈمگە.

تىل ئىشلىتىش، تاللاشتىكى ئادەت - تەجرىبىلىرىڭىزنى ئاڭلاپ باقساق؟

بۇنىڭدا ئالاھىدە تەجرىبە دېگۈدەك ھاسىلاتمۇ يوق. قولۇمغا قەلەم ئالغىنىمدا ئالدى بىلەن ئاللاھتىن مۇشۇ ئەسىرىمنى ئىلھام بىلەن ھۇزۇرلىنىپ يېزىشقا نېسىپ قىلىشىنى تىلەيمەن. چۈنكى ھۇزۇر بىلەن يازغان ئەسەرنى ئوقۇغان ئادەممۇ ھۇزۇرلىنىدۇ؛ چىڭقىلىپ، زورۇقۇپ يازغان نەرسىنى ئوقۇغان ئادەمنىڭمۇ زورۇقۇپ، ئىچى پۇشۇپ كېتىدۇ.

كۈچىسىغا كىرگىلىۋاتقان يىللاردا ئوقۇغۇدەك تۈزۈك كىتاب يوق ئىدى. ئايتماتوفنىڭ ئەسەرلىرى بىزگە تەرجىمە قىلىنغان ۋاقىت مەن «سۇ بويىدا» نى يادلاۋاتقان مەزگىل ئىدى. مەن ناھايىتى ھاياجانلانغان ئەسەر «ئاق پاراخوت»، «جەمىلە». ئۇلارنى ئون نەچچە قېتىملاپ ئوقۇغان، بۇ ئەسەرلەر ماڭا ناھايىتى زور ئىلھام بەرگەندى.

«باياۋاننىڭ سىرى» رومانىڭىزنىڭ 1-قىسمى چىققىلى خېلى يىل بولدى، ئىككىنچىسىنى تېخىچە كۆرەلمىدۇق. يازمىدىڭىزمۇ، ياكى...؟

كۆڭۈل بۆلگىنىڭلارغا رەھمەت. بۇ ھەقتە ماڭا نۇرغۇن خەت، تېلېفون كېلىپ، ئۆزۈممۇ ناھايىتى تەڭلىكتە قالدىم. نەشردىن قاچان چىقىدىغانلىقىغا مەن بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. لېكىن ئاللىقاچان يېزىپ نەشرىياتقا تاپشۇرۇپ بولىدۇم.

بىزدىكى مۇنەۋۋەر يازغۇچىلارنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە نادىر ئەسەرلىرى قاتارىدا سىزنىڭمۇ سەرخىل ئەسەرلىرىڭىز خەنزۇ، ئىنگلىز، گېرمان تىللىرىغا تەرجىمە قىلىندى. خۇسۇسەن، ئۆز ئەسەرلىرىڭىز باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىنغاندا قانداق ھېسسىياتتا بولىدىڭىز؟

خۇش بولىدىم دېسەم، يالغان گەپ قىلغان بولىمەن. لېكىن ئۇيغۇرچە ئېلان قىلىنغان چاغدىكىدەك خۇش بولىدىم. ئەسەرلىرىم ئۇيغۇرچە چىقسا، ئۆز خەلقىم ئوقۇسا مەن شۇنىڭغا ھەممىدىن بەك خۇش.

«نوپىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» دۇنيادىكى ئەڭ نوپۇزلۇق مۇكاپات بولمايدى. بۇ مۇكاپات ۋە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ئەسەرلەرگە قانداق قارايسىز؟ سىزچە، بىز «نوپىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن ئەسەرلەردىن قانداق ئىلھام ئېلىشىمىز كېرەك؟

مەن ئۇيغۇر تىلىدىن باشقىنى بىلمىگەندىكەن، «نوپىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» توغرىلىق ئۇيغۇرچە مەتبۇئاتلاردا بېرىلگەن ئۇچۇرلاردىنلا خەۋەردار. مۇشۇ ئۇچۇرلارنى تەپسىلىي كۆزىتىشىمچە، «نوپىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نى بېرىشتىكى جەريان بەكلا مۇرەككەپكەن. مەن مۇنداق بىر نەچچە نۇقتىنى پەرەز قىلىپ باقتىم: بىرى، شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى، ئېڭىغا تەسىر كۆرسەتكەن يازغۇچىغا؛ ئىككىنچىدىن، شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ ئىنسانىي ھوقۇقى ھەققىدە ئادىل سۆزلىگەن، شۇ مىللەتنىڭ ئىنسانىي قىممىتىنى شۇ مىللەتكە، دۇنياغا تونۇتقان يازغۇچىغا بېرىلىدىكەن. مىسىرلىق يازغۇچى نەجىب مەھفۇز ۋە تۈركىيە يازغۇچىسى ئۇرخان پامۇكنىڭ ئەھۋالىغا قارىغاندا، بۇنىڭ تارقىتىلىشىدىمۇ ئوخشىمىغان قاراش ۋە مۇرەككەپلىك مەۋجۇد. ئالايلىق، مەن مىسىردا ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن سۈرۈشتۈرۈپ كۆردۈم، مىسىرلىقلار نەجىب مەھفۇزنى ئانچە

خەلق تىلى بىلەن بىز ھازىر ئەدەبىيات - سەنئەت، مېدىيىلەردە قوللىنىۋاتقان تىل ئارىسىدا ھاڭ بار دېدىڭىز. لېكىن سىز ئەسەرلىرىڭىزدە دولانلارنىڭ، يەنى مەكتىپنىڭ خاس تىل ئادىتىنى ئاساس قىلىدىڭىز. بۇ، بەزى رايونلاردىكى كىشىلەرنىڭ قوبۇل قىلىش ئېستېتىكىسىدا «ھاڭ» پەيدا قىلىپ قويامدۇ - قانداق؟ ئەگەر شۇنداق بويقالسا، بۇنى قانداق ھەل قىلىش كېرەك؟

مېنىڭچە، بۇ يەردە ھاڭ، ھەل قىلغۇدەك مەسىلە مەۋجۇد ئەمەس. نېمىشقا دېسىڭىز، بىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىمىزدا ئۆزىمىزگە خاس يەرلىك شېۋە شەكىللەنگەن. بۇ شېۋىلەرنىڭ رەڭدارلىقى ۋە باي مەزمۇندارلىقى ماھىيەتتە شۇ يۇرت، قوۋمنىڭ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاھاڭ بايلىقى، شېۋە بايلىقى، تىل بايلىقى. ھەممىسى قېلىپتا قۇيغان، زاۋۇتتىن چىققاندىكى ئوخشاش بويكەتسە، يۇرت - قوۋملار، رايونلار ئارىسىدىكى خاسلىق پەرقى نەدە قالىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە بۇ شېۋىلەر 99% چۈشىنىشلىكقۇ. زۇرۇرۇرىيەت تۇغۇلسا، چۈشەنمىگەننى يېشىپ چۈشەندۈرسەك، ئومۇملاشتۇرساق بولىدىغۇ. بىزدە ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئوخشىمىغان يۇرت - رايوندا ئوخشىمىغان ئاتىلىشى بار. بۇ پەخىرلەنگۈدەك بىر تىل بايلىقى.

دۇنيادىكى يازغۇچىلار ئۆز ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلارغا ئىسىم قويۇشتا نۇرغۇن ئۇسۇلنى قوللىنىدىكەن، ئوخشىمايدىغان ئادەتلىرى بار ئىكەن. مىسالەن، ھېمىڭۋاي بىرەر يۈزدەك ئىسىمنى قاتتىقسىغا تىزىۋېلىپ، ياقىمغانلىرىنى بىر چەتتىن چىقىرىپ تاشلاپ، ئاخىرىدا ئەڭ ياقىنىنى تاللىۋالغانىكەن. سىزدىمۇ پېرسوناژلارغا ئىسىم قويغاندا رىئايە قىلىدىغان مۇشۇنداق بىرەر پىرىنسىپ، ئادىتىڭىز بارمۇ؟

ئاساسەن راست بولغان ئىش - ۋەقەلەرنى يازغۇچىمۇ، قايسى ئادەمنى يازسام، شۇنىڭ ئىسمىنى قويۇپ يېزىۋەردىم. ياسىن مەدەك مېنىڭ ساۋاقىدىشىمى. «ھوي ياسىن مەدەك» دېسەم، ئېڭىكىمگە قاس قوياتتى. ياسىننى يازغان چېغىمدا شۇنىڭ ئىسمى بىلەن يېزىۋەردىم. مىسالەن، سىزنى يازسام ئىسمىڭىزنى قويۇپلا يېزىۋېرىمەن. مەكتەپكە بارسام ئاغىنىلىرىم سېنىڭ يېنىڭدا گەپ قىلغىلى بولمايدۇ، گەپ قىلساقلا يېزىۋېتىسەن، دەيدۇ. راست، «غېرىب - سەنەم» نى يازغان چېغىمدا 600 دەك پېرسوناژدىن بىرەر يۈزگە ئىتتىك - ئىتتىك ئىسىم قويۇۋېتىمەن، قالغىنىغا خېلى قىينالدىم. راست ئىسىم قويۇپ يازمەن دەپ دەۋانغا قالغىلى تاس قالغان چاغلىرىمۇ بولدى. (M1)

ئىككىنچى، سۈنئىي - ياسالما كىتابىي تىل، چىنلىق - رېئاللىقتىن چەتنىگەن ئويدۇرما ۋەقە - ھادىسە، تەسۋىر، پەردازلارنىڭ ئەسەرلىرىمگە ئارىلىشىپ قالماستىن ئاللاھتىن تىلەيمەن. شۇنداق تېتىملىق، ئوبرازلىق ئېسىل تىللىمىزغا ئۆزىچە بىرنېمىلەرنى دەپ باھا بېرىپ باقمىدىغان ئادەملەردىن ناھايىتى بىزارمەن. دېھقان تىلى، زاغرا تىلى! نېمىدېگەن گەپ بۇ؟ ئانا تىل دېمەمسەن! دېھقان تىلى، ئاڭلىنىشتا خاتا ئەمەس. ئەمما ئۇنىڭغا بىر خىل كەمسىتىش يوشۇرۇنغان. تېگىمىز دېھقان، بىز ئۇيغۇرلار دېھقان خەق. خوش، ئۆزۈڭنى «زىيالىي» دەيسەنۇ، ئاشۇ نامىڭغا تۇشلۇق دېھقان رازى بولغۇدەك نېمە ئىش قىلىپ بەردىڭ؟ زىيا دېگەن نۇر، خەلققە يول كۆرسەتكۈچى، نۇر تاراتقۇچى دېگەن گەپ. ئۈرۈمچىدىن بىر كىمىلەر مەلۇم بىر يۇرتقا بارسىمۇ، تۆۋەنگە باردۇق دەيدۇ. تۆۋەنگە بارغىلى سەن قانچىلىك يۇقىرىدا ئىدىڭ، دېگۈم كېلىدۇ. يۇرتقا باردۇق دېيىش كېرەك. شۇنىڭغا ئوخشاشلا دېھقان تىلى، زاغرا تىلى ئەمەس، ئۇ ئانا تىل. مەن ئەنە شۇ ساپ ئانا تىلدا، بۇزۇلمىغان، شالغۇتلاشمىغان، ئاتا - بوۋام، ئانا - مومىلىرىمىڭ لەۋزىدەك ھالال - پاك تىلدا يازالسام دەيمەن.

نۇرغۇن يازغۇچى ئىلھامنى بەكرەك تەكىتلەيدىكەن. ئىلھامغا بولغان قارىشىڭىز قانداق؟ قانداق ۋاقىتلاردا ئىلھامىڭىز بەكرەك كېلىدۇ؟

كىچىكىمدىن قورسىقىمغا بەك ئامراق ئىدىم. قورسىقىم ئاچسا بەزىدە چىدىيالىماي يىغلاپ كېتەتتىم. ھازىر قورسىقىم ئاچسا ئۇرۇشۇپ قالىمەن. بۈگۈن ئەسەر يازمەن دېسەم، ئاغىنىلىرىم: يائىلا، بۈگۈن كاۋاپ ئېلىپ بېرىدىغان ئىش چىقىپتۇ - دە، دېيىشىدۇ چاقچاق قىلىپ. ئىنسان نېمىگە ئامراق بولسا، ئامراق نەرسىسىگە تويۇنسا ئىلھامى بەكرەك كېلىدىغان ئوخشايدۇ. ئىلھام بولمىسا يازغىلى بولمايدىكەن. لېكىن ئىلھام ياش ۋاقىتىڭىزدا ئېتىلىپ تۇرغان تاغ سۈيىدەك كەلسە، قېرىغاندا ياۋاشلىغان دەريا سۈيىدەك ئاستىلاپ ۋەزىمىلىشىدىكەن؛ دېمەك ئۇ پەسىللىك دەريادەك بەزىدە كەلكۈنلۈك، بەزىدە ئوشۇققا كەلمەيدىغان ھالەتتە بولىدىكەن؛ بەزىدە قورساق ئاچقاندىكەن، ھاجەتكە قىستىغاندىكەن كېلىدىكەن. ئىشقىلىپ كۆڭلىڭىزدە تۇرمۇشنىڭ غەم - ئەندىشىسى، دوست - بۇرادەر، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارا كۆڭۈلسىزلىك بولمىغان، دىققىتىڭىز چېچىلمايدىغان چاغدا، ئىلھام ئوبدان كېلىدىكەن. دىققىتىم يىغىلمىسا يازالمايمەن. شۇڭا، كېچىسى، جىمى جاھان ئۇيقۇغا كەتكەن جىمجىتلىق ئىچىدە يازمەن. تومۇزدا يازالمايمەن. يازغان ۋاقىتىمدا ھاياجانلىنىپ، تىنالىماي قالىمەن، نەپسىم يېتىشمەي، كاللام ئىشلىمەي قالىدۇ. شۇڭا كۆپ ھالدا قىش، ئەتىيازدا يازغانلىرىم ئوبدان چىقىدۇ.

باشتا سىز تىللىمىزدىكى ھاڭنى تىلغا ئالىدىڭىز، يەنى

«يۈرەكتاغ» نىڭ ئەپسانىۋى قاتلىمى

نۇرئۆمەت ئۆمەر ئۇچقۇن

بىر مىللەتنىڭ ئەپسانىۋى ئېگىنى جۈشەنمى تۇرۇپ، تۈ مىللەتنىڭ ئەدەبىياتىنى ھەقىقىي مەنىدە جۈشەنپ يېتىش مۇمكىن ئەمەس.

— ۋېلىك

شەرقنىڭ ئەدەبىياتى تا بۈگۈنكىچە ئەپسانە - رىۋايەت قۇرۇلمىسىدىن يىراقلاپ كەتكىنى يوق.

— يې ئۆمەت

ئۇ بۇ يولدىن قايتمايدىغانلىقىنى كەسكىنلىك بىلەن بىلدۈردى: «بۇ يولۇمدىن ھەرگىز قايتمايمەن. بۇ يولدىن قايتىش مەن ئۈچۈن پاجىئەلىك چېكىنىشتۇر. چۈنكى بۇ بەللىگە ناھايىتى تەستە، نۇرغۇن ئازابلىق ئىزدىنىش بىلەن يېتىۋاتمەن.» [1] ئۇ، ئەنئەنىۋى زامانىۋىلىق، ئىزدىنىش ئارقىلىق كۈچلەندۈرۈش كېرەكلىكىنى بىلدۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «مەۋجۇدلىق ئۈچۈن ھەم تارىخنى بىلىش، ئاتا- بوۋىلارنى بىلىش، ھەم زامانىۋى ئاڭ ئارقىلىق ئۆزىنى كۈچەيتىش كېرەك.» [2]

بىر يازغۇچىدا مانا شۇنداق تىنىمىز ئىزدىنىش روھى ۋە ئۆز- ئۆزىدىن ھالقىشقا ئىنتىلىش خاھىشى بولغاندىلا، ئاندىن ئۇ تېخىمۇ يۇقىرى بەللىلەرنى يارىتالايدۇ ھەمدە يەنىمۇ نادىر ئەسەرلەرنى مەيدانغا چىقىراالايدۇ. ئەمما ئىقرار قىلىش كېرەككى، ئۇنىڭ ئىزدىنىش نەتىجىسى ھە دېگەندىلا ئوڭۇشلۇق بولمىدى. بىز ئۇنىڭ ئىزدىنىشىنى بەلگە قىلغان ئەسەرلىرىنى ئىپادىلەش ئۇسلۇبى، بايان ماھارىتى، تىل گۈزەللىكى، ئىستېتىك سەۋىيە قاتارلىق نۇقتىلاردىن باھالاپ چىقىدىغان بولساق، روشەن ھالدىكى زورۇقۇش، تەقلىدچىلىك، ئەتەي ۋەقەلىك ياكى ئەپسانىۋى تەركىبلەرنى توقۇپ قىستۇرۇش، سەمۋول، بېشارەت قاتارلىق ۋاسىتىلەرنى ھەددىدىن زىيادە كۆپ ئىشلىتىۋېتىش، ئەپسانە بىلەن رېئاللىقنىڭ، ئەپسانە ئەنئەنىسى بىلەن مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنى لايىقدا بىر تەرەپ قىلالماسلىقتەك بىر قاتار يېتەرسىزلىك، يەڭگىللىك، چى داخۇينىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا «يۇمرانلىق» [3] نىڭ خېلى ئېغىر ساقلانغانلىقىنى بايقايمىز. ئېنىقكى، بۇ يېتەرسىزلىكلەر

مۇھەممەت باغراش ئۇيغۇر بۈگۈنكى دەۋر ئەدەبىياتىدا بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەت قازانغان يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇ دەسلەپكى ئىجادىيىتىدىلا ئۆزىنىڭ مول تۇرمۇش تەجرىبىسى ۋە ئۆزگىچە كۆزىتىش، تەپەككۈر ئىقتىدارىنى ناھايىتى قىلىدىغان بىر تۈركۈم ھېكايىسى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىغانىدى. ئۇ 1986- يىلدىن كېيىن ئۇ ئىجادىيەتتە زور بۇرۇلۇش ياساپ، ئەسلىدىكى ئەنئەنىۋى رېئاللىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن ناھايىتى پەرقلىق ھالدا سېھرىي رېئاللىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوللىنىشقا ئۆتتى ھەمدە قويۇق ئەپسانىۋى تۈس- تەركىبلەر بىلەن تويۇنغان، ئەسەر قۇرۇلمىسى، بايان ئۇسۇلىدا كەسكىن ئۆزگىرىش ياسىغان بىر تۈركۈم ھېكايە- پوۋېستىنى ئارقا- ئارقىدىن مەيدانغا چىقاردى. بىز ئۇنىڭ «مەن ئۆلگەن ئادەمنىڭ قارىچۇقىدا قېتىپ قالغان سۈرەت»، «كەلكۈن» (ژۇرنىلىمىزنىڭ 1993- يىل 5، 6- (قوشما) سانىدا ئېلان قىلىنغان. — مەسئۇل مۇھەررىردىن)، «تۆتقۇلاق»، «ئايئاق ئېچىلغان سۆڭەك گۈلى» (ژۇرنىلىمىزنىڭ 1989- يىل 1- سانىدا ئېلان قىلىنغان. — مەسئۇل مۇھەررىردىن)، «قۇياش ۋە بالا»، «يۈرەكتاغ»... قاتارلىق ھېكايە ۋە پوۋېستلىرىدىن روشەن ھالدىكى ئىزدىنىش، سىناق، شۇنداقلا ئادەتلەنگەن رامكىلاردىن ھالقىپ چىقىشقا بولغان دادىل ئۇرۇنۇش روھىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز. گەرچە بۇنى بەزىلەر ئىجادىيەتتە ئىلگىرىلىگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى، يەنە بەزىلەر ئۇنى چېكىنگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى دەپ قارىسىمۇ، ۋە ھەتتا ئۇنى مودېرنىزمنى قارىغۇلارچە دورىدى دەپ نازازى بولسىمۇ، لېكىن

ئۇنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي سەۋىيىسىگە بەلگىلىك پاسسىپ تەسىرلەرنى كۆرسەتمەي قالمايدۇ. «يۈرەكتاغ» پوۋېستى ئۇنىڭ ئىزدىنىشىنىڭ ئاخىرى ئۈنۈم بەرگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى. بىز «يۈرەكتاغ»دىن ئەنئەنە بىلەن زامانىۋىلىقنىڭ، ئەپسانىۋى ئالڭ بىلەن رېئال ھاياتلىق چۈشەنچىسىنىڭ خېلىلا يۇقىرى بەدىئىي سەۋىيىدە، تەبئىي رەۋىشتە بىرىككەنلىكىنى ۋە ئۆزگىچە ئېستېتىك قىممەت يارىتالغانلىقىنى كۆرۈپ يەتتۇق.

باغراش «يۈرەكتاغ» پوۋېستىدا خەلقىمىز ئارىسىدا ئېقىپ يۈرگەن «بەگقۇلبەگ» ئوبرازىنى ۋە كېيىنچە «كروران گۈزىلى» نامىدا ئاتالغان جەسەت تەمىن ئەتكەن كروران ئۇيغۇر ئېلى ھەققىدىكى رىۋايەتسىمان قىياسنى بەدىئىي تەسەۋۋۇر ۋاستىسى بىلەن جانلاندۇرۇپ، ئۇنى تولمۇ تەسىرلىك مەدەنىيەت ئەپسانىسىگە ئايلاندۇرىدۇ ھەمدە مۇشۇ ئەپسانىگە شەكسىز ئىشىنىپ ياشاپ كېلىۋاتقان شاقۇرلۇقلارنىڭ مەنىۋى ئالمى، ئېستېتىك ئېغى، ھايات، تۇرمۇش قاراشلىرىنى جانلىق ئىپادىلەپ بېرىدۇ. بولۇپمۇ «يۈرەكتاغ» ئەپسانىسىگە چىن دىلىدىن ئىشەنگەن ۋە ئاشۇ ئەپسانىۋى زېمىننى كۆرۈش ئىستىكىدە قاراملارچە تەۋەككۈلچىلىك بىلەن ھالاكەت دېڭىزغا ئىز بېسىپ كىرگەن ئۈچ بالىنىڭ مەنىۋى ئىنتىلىشى ئارقىلىق شاقۇرلۇقلارنىڭ ۋە شاقۇرلۇقلارنى بەلگە قىلغان ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ مەنىۋى تراگېدىيىسىنى ئېچىپ بېرىدۇ، ھەمدە ئۈچ بالىنىڭ ھالاكتى ئارقىلىق بىزگە ئۆزىنىڭ بەدىئىي غايىسىدىن ئۇچۇر بېرىدۇ.

«يۈرەكتاغ» ئەپسانىسىنىڭ باش ئۇچى تەبئىيلا خەلقىمىزنىڭ پىسخىك ئېڭىغا ئۇرۇق بولۇپ تېرىلغان قەھرىمانلىق ئەپسانىسى ۋە توتېم ئېڭىنىڭ يىلتىزغا تۇتاشقان بولۇپ، بەگقۇلبەگ كۆك بۇردىدىن تۇغۇلىدۇ ھەمدە ئەل-ئۇلۇسنى ئۇيۇشتۇرۇپ شۆھرەتلىك، قۇدرەتلىك كروران ئۇيغۇر ئېلىنى قۇرۇپ دەۋر سۈرىدۇ. ئەمما ياۋلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ئۇلارنى تارمار قىلىش جەريانىدا يەجۇجى-مەجۇجلارنىڭ ئەپسۇن سېپىرىگە، قۇم-تۇپراق بالاسىغا ئۇچراپ، پۈتكۈل كروران ئېلى قۇم ئاستىدا قالىدۇ. ئۇ ئامان قالغان كىشىلەرنى باشلاپ پايانسىز دەشتى-قۇمدىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. ئەمما ھەر قانچە قىلىشمۇ چۆلدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ. شۇ ئەسنادا غايىبىتىن بىر ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ. پۈتكۈل ئۇرۇقنىڭ مەۋجۇدلۇقى ئىنتايىن ئېغىر ھالاكەت خەۋىپىگە دۇچ كەلگەن پەيتتە بەگقۇلبەگ ئىككىلەنمەيلا تومۇرىغا خەنجەر ئۇرىدۇ ھەمدە: «نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىز ھەممىدىن كېچىپ بالىلارنى قۇتقۇزۇۋالايلى. بىزنى شۇلار ساقلاپ قالىدۇ» [4] دەپ، قېنى بىلەن ھالسىزلىنىپ كېتىۋاتقان بالىلارنىڭ تەشۋالىقىنى باسىدۇ ۋە كۈلۈپ تۇرۇپ جان بېرىدۇ. ساق قالغانلار ماڭىدۇ، ماڭىدۇ... لېكىن دەشتى-قۇم تۈگمەيدۇ. ئورۇق-ئاجىزلار بىر-بىرلەپ يىقىلىشقا باشلايدۇ.

ئەمدى بەگقۇلبەگنىڭ ئوتلۇق ئاتلىق، ئەل ئىچىدە كۆركىلەننە (گۈزەل ئانا) دەپ شۆھرەت قازانغان پەزىلەتلىك خانىشى ئەل ھايات-ماماتلىق ئېغىر سىناققا دۇچ كەلگەن ھالقىلىق دەققىدە كۆك بۇرنىڭ ۋە ھىيسىمان بېشارىتى ئالدىدا مەردانىلىك بىلەن كۆكرىكىنى بۆسۈپ، يۈرىكىنى سوغۇرۇپ ئېلىپ قۇمغا تاشلايدۇ. قېقىزىل يۈرەك شۇ ھامان بىر تاغقا ئايلىنىدۇ ھەمدە تاغنىڭ ئوتتۇرىسى رەڭمۇ رەڭ گۈللەر دولقۇنلىنىپ، دەل-دەرەخلەر گۈۋۈلدەشپ، بۇلاق سۇلىرى شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان پايانسىز تۈزلەڭلىككە ئايلىنىدۇ. ئۇلار كۆركىلەننەنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە مۇشۇ يەرنى يۇرت-ماكان تۇتۇپ ئولتۇراقلىشىدۇ، ئەۋلاد قالدۇرۇپ كۆپىيىدۇ...

يۈرەكتاغ ئەپسانىسى خەلقىمىزنىڭ تەبىئەت بىلەن سىرلىق رەۋىشتە باغلىنىش ھاسىل قىلغان مەدەنىيەت پىسخىكىسىنىڭ ئىنكاسىدۇر. قەھرىمانلارنىڭ ئۆز جېنى بەدىلىگە قوۋمىنى ياكى بالىلىرى ئارقىلىق يۇرت-ماكاننى، ئەۋلادلارنى ۋە ياكى نەسەب-نزامىنى ساقلاپ قالدىغان مۇنداق مۇتقى دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتنىڭ ئەپسانىسىدە خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. ئەڭ ئاددىيىسى بىز قىزىل تاشكېمىرلىرىنىڭ 38-غار ئوڭ تەرىپىگە سىزىلغان «خاننىڭ كەپتەرنى قۇتقۇزۇپ لاچىنغا ئۆز بەدىنىدىن گۆش كېسىپ بېرىشى»: 17-غار تورۇسىغا سىزىلغان «خاننىڭ لەھەڭ بېلىققا ئايلىنىپ پۇقرالارنىڭ كېسىلىگە داۋا بولۇشى»: 8-غار سول تام ۋە 17-غار ئوڭ تامغا سىزىلغان «خاننىڭ ئۆز قولىنى مەشئەل قىلىشى» [5] قاتارلىق تام رەسىملىرىگە قارىساقلا، ئۆزىنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق باشقىلارنىڭ، بولۇپمۇ ئەل-ئۇلۇسنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قالدىغان مۇنداق جان پىدالىقنىڭ بۇ دىياردا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ ئېستېتىك ئېڭىدا ئىزچىل مەۋجۇد بولۇپ كەلگەنلىكىنى بىلەلەيمىز. بىزدە ئىنسان ياكى مەلۇم بىر قەھرىمان شەخسنىڭ كۆل، دەل-دەرەخ، دەريا قاتارلىقلارنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەبچى بولىدىغان ئەپسانە-رىۋايەت كۆپ ئۇچرايدۇ. بىز بۇرە توتېم ئەپسانىلىرىگە باغلانغان بۇرە بىلەن جۈپلىشىش، بۇرە ۋاستىسى بىلەن كۆپىيىش ۋە دەرەخ كاۋكىدىن خوتۇن تېپىش، دەرەختىن تۇغۇلۇش قاتارلىق ئەپسانىۋى تەركىبلەردىن ئىنسان بىلەن تەبىئەت كۈچلىرى ئارىسىدىكى قانداش-تومۇرداش ھاياتى بىردەكلىكىنى ھېس قىلساق، «جىيا توغرىسىدا رىۋايەت» [6]، «ھاي-ھاي تېرەك» [7]، «قاراقاشلىقلارنىڭ چىشى نېمىشقا ئوتتۇز ئىككى» [8] قاتارلىق ئەپسانە-رىۋايەتلەردىن ئەپسانىۋى شەخس، قەھرىمانلارنىڭ رېئاللىقتىن ھالقىغان چەكسىز كۈچىگە ئىشىنىدىغان، چوقۇنىدىغان، ئىنسان بىلەن تەبىئەتنىڭ ئورگانىك بىر گەۋدىلەشتۈرۈلگەن، تەبىئەتلەشكەن ئەپسانىۋى ئاڭنىڭ چوڭقۇر ئىزناسىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز.

شاقۇرلۇقلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئەشۇ بەگقۇلبەگ، كۆركىلەننەنىڭ ئەۋلاد-بوغۇنلىرى ئىكەنلىكىگە تومۇرىدا ئېقىۋاتقىنىنىڭ بەگقۇلبەگنىڭ قېنى، دەسسەپ تۇرۇۋاتقىنىنىڭ

تەبىئەتلەشكەن بۇ خىل مىللىي روھ ھەردائىم تەبىئەتتىن كۈچ ئالىدۇ ۋە يەنە مۇۋاپىق رەۋىشتە تەبىئەتكە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ.

شاقۇرلۇقلار بۇ زېمىننىڭ يۈرەكتىن بىنا بولغانلىقىغا ئىشىنىدۇ ھەمدە مۇشۇ يۇرتنىڭ ئاۋاتلىقىدىن تارتىپ خارابلىشىغىچە بولغان پۈتكۈل جەرياندا، ھەتتا ھەربىر جاندارنىڭ مىدىرىشىنىمۇ يۈرەكتىن باغلاپ چۈشىنىدۇ. يامغۇر ياغسا، بوران چىقسا، چاقماق چىقىپ، يەر تەۋرىسە بۇنى تەبىئەت ھادىسىسى ئەمەس، قانداقتۇر بالا - قازاننىڭ ۋەھمىسى، يەنە كېلىپ ئۆزلىرىنىڭ گۇناھى، پاسىقلىقى ئۈچۈن كەلگەن جازا دەپ تونۇيدۇ، قورقۇپ تۇرار، قوياي يېرىنى بىلەلمەيلا قالىدۇ. بۇ ئەڭ ئىپتىدائىي تەبىئەت ئىلاھچىلىق قارىشىدىن قالغان ئاڭ بولۇپ، ئۇلارنىڭ قارىشىچە، يامغۇر، چاقماق، بوراننىڭ باستۇرۇپ كېلىشىدەك چوڭ تەبىئەت ھادىسىلىرى تۈگۈل، ھەتتا: «سەن مۇشكۈلچىلىككە يولۇقساڭ، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىساڭ، كېسەل بوپقالساڭ ياكى ئۆلۈپ كەتسەڭمۇ، بۇ چوقۇمكى سېنىڭ گۇناھىڭ سەۋەبلىك بولىدىغان ئىش ئىدى» [9]. بولۇپمۇ، تەبىئەت ئىلاھچىلىق ئېڭى ھېلىمەم خېلى كۈچلۈك دەرىجىدە مەۋجۇد خەلقلەرنىڭ ئېڭى بويىچە بولغاندا، ھەرقانداق بىر تەبىئىي ئاپەت ياكى ھادىسە تەبىئەتنىڭ ئۆز ئىچكى قانۇنىيىتى بويىچە ئەمەس، دەل ئىنساننىڭ گۇناھى تۈپەيلى يۈز بېرەتتى. «ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق خەلقلەر ئاسماندىن بىر يۇلتۇز ئېقىپ چۈشسە بىر ئادەم ئۆلۈپ كېتىدۇ، دەپ قارايدۇ. ھەتتا بوۋاي - مومايلار بۇنىڭدىن قورقۇپ ساراسىمىگە چۈشىدۇ، كۆز يېشى قىلىدۇ»، «مۆلىدۇر - چاقماقنى ئىلاھنىڭ رەزىللىكىگە يۈرگۈزگەن جازاسى دەپ قارايدۇ» [10].

شاقۇرلۇقلاردا بۇ خىل ۋەھىمە، قورقۇش ئېڭى، بولۇپمۇ «يۈرەكتاغ» دىن ئەيمىنىش ئېڭى تولىمۇ كۈچلۈك. چەكسىز ھۆرمەت، ئىتىقاد ئاساسىغا قۇرۇلغان كۆرۈنمەس گۇناھ ئېڭى ئۇلارنى تىزگىنلەپ، چەكلەپ تۇرىدۇ. شۇڭمۇ ئۇلار تەبىئەتنىڭ قەھرى ئالدىدا، «تۆۋە، تۆۋە قىلىدىم خۇدايم، بىزنى بالا - قازادىن ساقلىغىن. قارا بوراندىن، قۇم - تۇپراقنىڭ بالاسىدىن، توپا قازاسىدىن ساقلىغىن، ئادەملەرنىڭ گۇناھىدىن كەچكىن، ئادەملەرنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى كەچۈرگىن، ئاتا - بوۋىمىز ئالدىدىكى گۇمراھلىقتىن كەچۈرگىن، شاقۇرلۇقلارنىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلغىن، ئۇششاق نارەسىدىلەرنىڭ بېشىنى ئامان قىلغىن» [11] دەپ قورقۇپ، تىترەپ تۇرۇپ تىلەك تىلەيدۇ. بەگقۇلبەگ ئەپسانىسىدىن قېپالغان ھالاكەت، ئۆلۈم، بالا - قازا، بولۇپمۇ قارا بوران، قۇم - تۇپراق بالاسىنىڭ ئىپتىدائىي قارا سايىسى ھامان ئۇلارنىڭ ئېڭىدا كېزىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنى يامان ئىش، ۋاپاسىزلىق، يۈزسىزلىك، جەددى - جەھەتتىن يۈز ئۆرۈشتەك گۇمراھلىقلاردىن توسۇپ تۇرىدۇ... باغراش ئۆزى ئېيتقانىدى: «يۈرەكتاغ بىر ھادىيى زېمىنلا

كۆركىلەشكەننىڭ ئىسسىق يۈرىكىدىن ئاپىرىدە بولغان زېمىن ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ ياشايدۇ. شاقۇرلۇقلارغا ئوخشاشلا ئېلدوس، مېراۋۇش، تۈرەك پىتتىن ئىبارەت ئۈچ بالىمۇ «يۈرەكتاغ» ئەپسانىسىگە سىرلىق رەۋىشتە باغلىنىپ قالىدۇ ھەمدە توساتتىنلا ئاشۇ سىرلىق، مۇقەددەس مەنىۋى زېمىننى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ كەلمەكچى بولۇپ تەۋەككۈل قىلىپ چۆلگە يول ئالىدۇ. پايانسىز چۆل ئۇلارنىڭ بالىلارغا خاس ساددا، غۇبارسىز ئوي - خىيالىنى يەپ كېتىدۇ - ئۈچ بالا دەھشەتلىك قارا بوراندا، قۇم - تۇپراق بالاسىدا ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلۈپ كېتىدۇ.

بالىلارنىڭ ئۆلۈمىنىڭ سەۋەبى نەدە؟

«يۈرەكتاغ» پوۋېستىنى ئوقۇپ تاماملىغاندا ئەنە شۇنداق بىر سوئال كىشىنىڭ قەلبىنى ئارامسىزلىنىدۇ؟ راست، ئۇلارنىڭ ئۆلۈمىنىڭ سەۋەبىنى زادى نەدىن ئىزدەيمىز؟ گۇناھ بالىلاردىمۇ؟ ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسىدىمۇ؟ «يۈرەكتاغ» ئەپسانىسىدىمۇ ياكى «يۈرەكتاغ» ئەپسانىسىنى ئولتۇرسا - قوپسا ئېغىزىدىن چۈشۈرمەي يۈرىدىغان، شۇنىڭغا ئىشىنىپ ئەپسانە بىلەن مەنىۋى ئاچلىقنى تويۇندۇرۇپ يۈرگۈچى كىشىلەردىمۇ؟

ئۈچ بالىنىڭ ھالاكىتى ماھىيەتتە «يۈرەكتاغ» پوۋېستىنى ھەقىقىي ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە قىلغۇچى تراگېدىك قىممەتتۇر. مانا شۇ تراگېدىك قىممەتنىڭ ئىچكى تىندۈرمىسىدىن باغراشنىڭ ئېستېتىك غايىسىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

باغراش «يۈرەكتاغ» پوۋېستى ئارقىلىق بىزگە ئەجدادلارنى، تارىخنى ئۇنتۇشنىڭ ئىنسانلارغا ئەڭ ئېغىر پاجىئە - قىممەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى، بىزدە جەزمەن ئۆتمۈش ئەنئەنىسى ئارقىلىق ئۆزىمىزنى غۇرۇرلىنىدۇرۇپ ۋە شۇنداقلا ئۆزىمىزنى كونترول قىلىپ، ھەرىكىتىمىزنى مۇۋاپىق رەۋىشتە چەكلەپ تۇرىدىغان قاتتىق ئەخلاقىي پىرىنسىپ، ۋىجدانىي مىزان بولۇشى كېرەكلىكىنى ئەسكەرتىدۇ ۋە شاقۇرلۇقلارنىڭ مەنىۋى ھالىتى ئارقىلىق بۇ نۇقتىنى روشەن ئېچىپ بېرىدۇ.

شاقۇرلۇقلار قويۇق ئەپسانىۋى مۇھىت ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارچە تاغنىڭمۇ، باغنىڭمۇ، جىگدىنىڭمۇ، ئۈجمىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق رىۋايەت - ئەپسانىسى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە تەبىئەتتىكى ھەربىر مەۋجۇدات مۇئەييەن سىرلىق كۈچنىڭ ھىمايىسىدە مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ، ھەمدە يەنە شۇنداق مۆجىزىۋى تۈستە ئىنسان ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ، ئىنساننىڭ ياخشىلىقى تۈپەيلى زېمىنغا شاپائەت، مېھرىبانلىق يەتكۈزىدۇ، ئىنساننىڭ گۇناھى، جىنايەت، سەۋەنلىكلىرى تۈپەيلى زېمىنغا بالايىئاپەت، بالا - قازا ياغدۇرىدۇ. بۇ روشەن ھالدا ئالتاي تىللىق خەلقلەرنىڭ تەبىئەت ئىلاھچىلىق قارىشىنى دەلىللەپ بېرىدىغان ئىسىم - ئادەتلەر بولۇپ، چوڭقۇر دەرىجىدە

ۋە تارىمىدىكى غېربىلىق» (بۇ ماقالە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1998-يىلى 2، 3- (قوشما) سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى. - مەسئۇل مۇھەررىردىن) ناملىق ماقالىسىدە: «مەلۇم بىر مەدەنىيەت سىستېمىسىدا ئورتاق روھى بىرلىكىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى چوڭ كىلىمات ئۆز تەڭپۇڭلۇقىنى يوقاتقان ھامان، ئۇنى تەشكىل قىلىپ تۇرغۇچى ئۇششاق كىلىماتلارغا مەنئىي يوقىتىش ئېلىپ كېلىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە مىللەتنىڭ گېنىنى ساقلاپ تۇرغۇچى ئىچكى پىسخىك تىنىدۇرمىدا بوشلۇق شەكىللىنىدۇ» [15] دەپ يازىدۇ. پوۋېستىن شۇنى كۆرۈپ يېتەلەيمىزكى، «يۈرەكتاغ» شاقۇردىن ئىبارەت بۇ كىچىككىنە بىر توپنىڭ روھى بىرلىكىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى، شۇنداقلا مەدەنىيەت چەمبىرىكىنى پىرقىرتىپ، ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرغۇچى چوڭ كىلىمات، ھەرىكىتى ئوقتۇر. پوۋېستنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىدە نارىش بوۋاي باشچىلىقىدا ئۈچ بالىنىڭ جەستىنى قايتۇرۇپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئېغىزىدىن بېرىلگەن مۇنۇ بايانلار ئارقىلىق بىز يۈرەكتاغدىن ئىبارەت بۇ ھۆكۈمران ئاڭ، يېتەكچى كۈچنىڭ شاقۇرلۇقلارنىڭ مەنئىي ئالىمىدىكى نوپۇزنىڭ يىمىرىلىشىگە باشلىغىنىنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىز:

— مۇشۇ بالىلارغا نەرسى يۈرەكتاغنىڭ گېنىنى ئۆزىمىز قىلىپ بېرىپ يامان ئۆگىتىپ قويغانمىز. شۇ قۇرۇق گىرلەرنى، ئىپقاچتى گىرلەرنى تۇلارنىڭ ئالدىدا قىلىپ يۈرىمىز بولساق، بۇ بالىلارمۇ بۇگۈنكىدەك....

— شۇ نەرسىمۇ؟ كونا ئادەم قايتىمىز شۇ گىرلەرنى. بولمىسا بىر گىرلەرنى، كۆركىلىشەن دېگەنلەر ئۇيغۇر بولغىنى بىلەن مۇسۇلمان نەرسىسى. نامازمۇ ئوقۇمايدىكەنمۇ.

دېمەككى، شاقۇرلۇقلارنىڭ ئىدىيەسى سىستېمىسىدا ئاللىقاچان ئۆزلىرىنىڭ روھى بىرلىكىنى بىر- بىرىگە باغلاپ تۇرغۇچى مەنئىي زەنجىر ئۈزۈلگەن، ئۇلارنىڭ قەلب ئالىمىگە چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ئورتاق ئېتىقاد لىگىشىپ قالغان، ئۈچ ئەۋلاد ئارىسىدىكى مىللىي گېنىنى ساقلاپ تۇرغۇچى پىسخىك تىنىدۇرمىدا ئاللىقاچان بوشلۇق— ئەۋلاد بوشلۇقى شەكىللەنگەن ۋە تۇرمۇشقا بولغان پوزىتسىيىدە ئۆز ئىپادىسىنى كۆرسىتىشكە باشلىغانىدى. ئورتاق روھى بىرلىك ئۇنتۇلغان، ھەتتا ئۇ گۇمانلىق، شۈبھىلىك، تايىنىسز ئىپقاچتى گەپلەر دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. دەل مۇشۇ خىل ئىچكى، روھى بۆلۈنۈش بۇ كىچىك مەدەنىيەت توپىنى تەشكىل قىلىپ تۇرغۇچى ئۇششاق كىلىماتلارنى ئېغىر دەرىجىدە زەربىگە ئۇچرىتاتتى. بىز بۇ بۆلۈنۈشنىڭ ئەڭ ئېغىر زەربىسىنى ئۈچ بالىنىڭ ھالاكتىدىن ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز. ئەمەلىيەتتە ئۆلگىنى يالغۇز ئۈچ بالىلا ئەمەس، بەلكى ئۆلۈۋاتقنى بەگقۇلبەگنىڭ يۈكسەك ئۈمىد- ئارزۇسى، كۆركىلەننەننىڭ ئىسسىق نەپسى- يۈرىكىگە سىڭىپ كەتكەن ئىشەنچ، شۇنداقلا شاقۇرلۇقلارنىڭ كېلەچىكىنىڭ ئىگىسى، نەسىل- نىزامىنىڭ ۋارىسلىرى ئىدى. ئۈچ بالىنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەكس ئېتىپ تۇرغان تولىمۇ چوڭ بوشلۇقتىن بىز شاقۇردىكى ئىجتىمائىي قاباھەتنى تېخىمۇ ئېنىق ھېس

ئەمەس، بەلكى بىر روھى زېمىندۇر» [12] ھەقىقەتەنمۇ شاقۇرلۇقلار شاقۇردا ياشاۋاتسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئاڭ- روھى ھامان يۈرەكتاغ ئەپسانىسى ئىچىدە كېزىپ يۈرىدۇ، يۈرەكتاغ روھىمۇ شاقۇرلۇقلارنىڭ بارلىق ئىش- ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ تۇرىدۇ. يۈرەكتاغ بەجايىكى شاقۇرلۇقلارنىڭ ھاياتىي نەپسى، جىنايى تۇيغۇلىرىنى چەكلەپ تۇرغۇچى ئەخلاقىي مىزان، ئىجتىمائىي نوپۇز - كۈچ، ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى كۆرۈپ، بىلىپ، مۇۋاپىق ئىنكاس قايتۇرۇپ تۇرغۇچى «ئۈچىنچى كۆز»، يېتەكچى ھاياتلىق ئەندىزىسى سۈپىتىدە شاقۇرلۇقلارنىڭ پىسخىك ئېغىزىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا كۆمۈلۈپ تۇرىدۇ ھەمدە ئۇلارنى تىنماستىن ئۆتمۈشنى، ئاتىلارنى، ئەجدادلارنى، تارىخنى ئۇنتۇماي، پەرزەنتلەرنى يۈكسەك بىر مۇستەھكەم ئېتىقاد ئىچىدە ياراملىق تەربىيەلەش— «ساقلاپ قېلىش» قا دەۋەت قىلىپ تۇرىدۇ.

باغراش «يۈرەكتاغ» ئارقىلىق بىزگە ئىنساندا، ھەرقانداق بىر قوۋم، مىللەتتە مانا مۇشۇنداق بىر يېتەكچى ئېتىقاد، ئەخلاقىي مىزان، ئىجتىمائىي نوپۇز بولمايدىكەن، مۇنداق جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئېكولوگىيىسىنىڭ ئىنتايىن تېز ۋەيران بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. ئەمەلىيەتتەمۇ، «مۇھەببەت ياكى سۆيۈنۈش سەۋەبىدىن ئەمەس، بەلكى قورقۇش، ئەيمىنىش سەۋەبىدىن ئىنسانلار ئېتىكا- ئەخلاق دۇنياسىغا كىرىپ كەلگەن» [13] ھەقىقەتەنمۇ، ئەيىبتىنمۇ، غەيىبتىنمۇ قورقمايدىغان، ھېچقانداق كۈچ، نوپۇزدىن ئەيمەنمەيدىغان ئىنسان ۋە ئىنسانلار توپى ئەڭ قورقۇنچلۇقتۇر.

باغراش «يۈرەكتاغ» دا ئاتا- ئانىغا، ئەجدادقا، تارىخقا بولغان ساداقەت، مۇھەببەت، مەسئۇلىيەتنى بىر خىل ئالجاناب ئەخلاقىنىڭ تۈپ نېگىزى سۈپىتىدە تەسۋىرلەيدۇ، ھەمدە «بوۋايىلار تارىخى بىزگە ئۇلاپ بەرگۈچىلەردۇر، تارىخ بىلەن بۈگۈننى، ئەجداد بىلەن ئەۋلادنى تۇتاشتۇرغۇچىلاردۇر. تارىخنى ئۇنتۇغان، تارىخنى يوقاتقان، تارىخنى ئۇزۇلۇپ قالغان مىللەت پەقەت ئادەملەر توپىلا بولالايدۇكى، ھەرگىزمۇ مىللەت بولالمايدۇ ياكى ھالاك بولىدۇ» [14] دەپ ئەجداد، تارىخ، مىللەت، ئەۋلاد، مەۋجۇدلىق مەسىلىلىرىنى بىر- بىرىدىن ئاجىزالماس ھالدىكى ئورگانىك بىرلىك دەپ تونۇيدۇ. شۇنداقلا بالىلارغا، پەرزەنتلەرگە بولغان تەربىيە، بولۇپمۇ ئەجداد، تارىخ روھى بىلەن سۇغۇرۇلغان ئېتىقاد تەربىيىسىنى ھەممىدىن مۇھىم ئورۇنغا قويىدۇ. بىر ئۇرۇقنىڭ، بىر جەمەت- مىللەتنىڭ «ساق قېلىش»، «ساقلىنىش» نى بىۋاسىتە ھالدا بالىلارغا باغلايدۇ. بىز مۇشۇ نۇقتىدىن، يۈرەكتاغنىڭ ئۇنتۇلۇشى تۈپەيلى كېلىپ چىققان روھىي چېچىلاڭغۇلۇق ۋە ئەڭ ئاخىرىدىكى ئۈچ نارەسىدە بالىنىڭ ھالاكتىنى بىر- بىرىگە باغلىنىشلىق پاجىئە- تراگېدىيىلەر سىستېمىسى دەپ قارىيالايمىز.

دوكتور، پروفېسسور ئەسەد سۇلايمان «20- ئەسىر روھى

قىلالايمىز .

ئېلدوس ئەقىللىق، چىچەن بالا. ئەمما ئۇ ئاتا- ئانىسىنىڭ قېشىدا ئەمەس، بەلكى مومىسىنىڭ قېشىدا ھەقىقىي مەنىدىكى خۇشلۇق تاپىدۇ؛ شەھەردە ئەمەس، ئەپسانە ۋە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مۇھىتى خېلىلا ساپ ھالەتتە ساقلىنىپ قالغان يېزا مۇھىتىدا ئاندىن ھەقىقىي ئادەمىيلىك تۇيغۇلىرىغا ئېرىشىدۇ. «ھاۋاسى، ئادەملىرىنىڭ چىرايى، گەپ- سۆزلىرى مۇزدەك ئاشۇ شەھەر؛ تويما، ئاچ كۆز، ئۆزىدىن باشقىنى ئويلاپ قويمىدىغان، بەگقۇلبەگ، كۆركىلەننەنى ئاللىقاچان يادلىرىدىن چىقىرىشقان، ھەتتا ئۇلار توغرىسىدىكى ئاشۇ گۈزەل رىۋايەتنىمۇ بىلمەيدىغان شەھەرلىكلەر ئۇنىڭغا نېمىشقىدۇر نەپرەتلىك» تۇيۇلىدۇ. شاقۇردىكى تولىمۇ تەبىئىي، مېھرىلىك ئادەمىي مۇھىت ھەمدە گۈزەل، تەسلىك، ئۇنتۇلغۇسىز يۈرەكتاغ ئەپسانىسىنىڭ چەكسىز سېھرىي كۈچى ئۇنى سىرلىق رەۋىشتە ئۆزىگە باغلىۋالىدۇ. بىز ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدىكى روھىي بوشلۇق، قۇرغاقچىلىقنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىز ۋە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئاتا- ئانىسىنىڭ گۈزەل ئەنئەنە- ئېتىقادىدىن، تارىختىن، ئەجدادلار روھىدىن ئاللىقاچان ياتلاشقان قۇرغاق تەبىئىتىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز.

مىراۋۇش زېرەك، بارلىق گەپ- سۆز، ئىش- ھەرىكىتى چوڭلارنىڭكىدەك پىشقان جىگەرلىك بالا. ئەمما ئۇمۇ ئاتا- ئانىسىنىڭ قېشىدا ئەمەس، بەلكى بوۋىسىنىڭ- مەھەللىدىكى ھەممىلا ئادەم ھېيىقىدىغان، ئېغىزغا قارايدىغان دانىش سۈپەت ئاقساقال نارىش بوۋاينىڭ يېنىدىلا چەكسىز غۇرۇر، ئىپتىخار، خۇشلۇق تاپىدۇ. «نېمىدىندۇر بىر نەرسىدىن قورقۇپ كەتكەندەك چۆچۈپ- چۆچۈپلا تۇرىدىغان دادىسىغا بولسا ئاغرىق قويغا ئىچى ئاغرىغاندەك ئىچى ئاغرىيدۇ». سىرتتىن كەلگەنلەر تەرىپىدىن تاياق يەپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان دادىسى ئۇنىڭ قەلبىگە ئاتىلىق پەخىر- ئىپتىخار تۇيغۇسى سالالمايدۇ. بىز مىراۋۇشنىڭ سىرتتىن كەلگەنلەر تەرىپىدىن تاياق يەپ ياۋاشلىشىپ، گالۋاڭلىشىپ كەتكەن دادىسىنىڭ ئوبرازىدىن پۈتكۈل شاقۇرلۇقلاردىكى روھىي، مەنىۋى چۈشكۈنلىشىش، بوشىشىنىڭ ئەكسىنى كۆرەلەيمىز.

تۈرەك پىت بولسا جاھاندىكى جەمى ئەسكى ئىشنىڭ ھەممىسىنى قىلىدىغان بەتقىلىق- ھارامتاھاق بالا. ئۇنىڭ ئانىسى بىلەن دادىسى بىر ئۆيدە ئەمەس، ئاجرىشىپ كەتكەن. شۇڭا ئۇنىڭ بويۇن- گەدىنىدە پىت ئۆمىلەپلا يۈرىدۇ. كىچىك بولسىمۇ، تاماكا چىكىدۇ، ئوغرىلىق قىلىدۇ. بىز تۈرەك پىت ئوبرازىدىن شاقۇرنىڭ ئۆزگىرىۋاتقان ئائىلە، نىكاھ، ئىجتىمائىي ئەخلاق سىستېمىلىرىغا قارىتا بىلىش، تونۇشقا ئېرىشەلەيمىز.

ئۈچ بالىنىڭ ۋۇجۇدىدا بۇ مەدەنىيەت توپىنىڭ تېز سىزمىسى مەۋجۇد. ئورتاق روھىي بىرلىكنى تۇتۇپ تۇرغۇچى چوڭ كىلىماتىنىڭ ئۇنتۇلۇشى كېيىنكى بارلىق پاجىئەنى سۆرەپ قوپقانىدى. بەگقۇلبەگ بارلىق ئۇمىدىنى بالىلارغا باغلىغانىدى.

ۋەھالەنكى، بالىلار ئېغىر روھىي قاغىراش ئاسارىتىدە قالدى. ئۇلار شاقۇر ئىچىدىن ئەمەس، پايانسىز دەشتى- چۆلدە قېپقالغان، يەنى يۈرەكتىن پۈتۈپ يۈرەكلەردىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقان يۈرەكتاغ ئەپسانىسى بىلەن قەلبىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا سوزۇلۇپ ياتقان روھىي تەشۋىشنى قاندۇرماق بولدى. ئۇلار ئاشۇ ئەپسانىگە، گۈزەل روھىي بۈيۈكلۈككە ئۇمىتلىگەن ھالدا جان بەردى. ئۈچ بالىنىڭ ئۆلۈم پاجىئەسى بىزنى تارىخ، ئەجداد، ئەپسانىۋى ئائىلىنىڭ زامانىۋى مەنىسى ھەققىدە قايتا ئويلىنىشقا ئۈندەيدۇ. «ئۆزىنىڭ كىمىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئەۋلادلا ھەقىقىي ۋە سەمەرىي ئىنسان سۈپىتىدە ياشاشنى بىلىدۇ، بۇنداق ئەۋلادتىن ئايرىلغان مىللەت بىچارە مىللەتتۇر.» [16]

شاقۇرلۇقلار بىچارىمۇ؟

نارىش بوۋاي تۇيۇقسىزلا قەلبىدە باش كۆتۈرگەن ھەيران قالارلىق قەتئىي قارار بىلەن بالىلارنىڭ جەستىنى يۈرەكتاغقا ئېلىپ ماڭدى. يۈرەكتاغ شاقۇرنىڭ، مۇشۇ زېمىننىڭ روھىي تۇۋرۇكى، بارلىقى ۋە ھەقىقىي مەنىدىكى مەۋجۇدلىقىنى مەنىگە ئىگە قىلغۇچى بەلگە ئىدى. ۋەھالەنكى، ئارخېئولوگلارنىڭ كۆركىلەننەنىڭ جەستىنى ئېلىپ كېتىشى شاقۇرنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋەتكەندەك، نارىش بوۋاينىڭ نەپىسى- تىنىقىنى سىقىپ دەريانىسىز لاندۇردى. ئارخېئولوگلارنىڭ نەزىرىدە ئۇ مەلۇم بىر تارىخ، ياكى مەدەنىيەتتىن ئۇچۇر بېرىدىغان تېپىلما، جەسەت، بۇيۇم بولغان بىلەن، شاقۇرلۇقلار ئۈچۈن ئۇ تامامىي بارلىقىنىڭ تېمىسالى، مۇشۇ يۇرتنىڭ روھى، جېنى ئىدى. بۇ ئەلنى ۋە بۇ خەلقلنى يۆلەپ، روھىي كۈچ- مەدەت بېرىپ، ئۇلارنى ھەرقاچان تەلپۈندۈرۈپ تۇرغۇچى يادانا شىمان بۇ بىرلىكنىڭ يوقىلىشى، بەجايىكى شاقۇر روھىنىڭ كۈمپەيكۈم بولۇشىغا باراۋەر ئىدى.

مەشھۇر تاتار ئالىمى مۇھەممەد سەلىم مىرزا ئۇمىدىگە ئوغلى «يادىكار» ناملىق ئەسىرىدە، باشقىرتلار بىلەن رۇسلار ئوتتۇرىسىدىكى يەر- زېمىن ۋە ئورماننى تالىشىش ۋە قەسىنى تەسۋىرلەپ مۇنداق يازىدۇ: «باشقىرتلار بىر تۈپ دەرەخ ئاستىغا توپلىشىپ خۇرسىنغان ھالدا مۇنداق دېيىشتى: «كۆپ يىلدىن بۇيان بىز بۇ بىر پارچە ئورمان ئۈچۈن كۈرەش قىلدۇق. بۈركۈتنىڭ يەرگە چۈشۈشى بىزنىڭ بۇ ئورمانلىقتىن مەھرۇم بولۇشىمىزدىكى بەلگە ئىدى. چۈنكى بۈركۈت بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز سۈپىتىدە مۇشۇ ئورمانلىقنىڭ بەلگىسى ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە بۈركۈتنىڭ ئۆلۈشى بىزنىڭ ئورمانلىرىمىزدىن ئايرىلغانلىقىمىزدىن دېرەك بەردى»». ئابدۇلقادىر ئىنان يۇقىرىقى جۈملىلەرنى نەقىل كەلتۈرۈپ: «بۇ ھېكايىدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۈركۈت بىر بەلگە بولۇپلا قالماستىن، يەنە مۇشۇ ئورمانلىقنىڭ روھىغا (خوجايىنىغا، ئىزىغا) ۋەكىللىك قىلىدىغان töz ياكى Ongon ئىدى» [17] دەيدۇ. يۈرەكتاغ شاقۇرلۇقلارنىڭ ئەجدادلىرى سۈپىتىدە مۇشۇ روھىي زېمىننىڭ بەلگىسى، ئونگونى ئىدى. يۈرەكتاغدىن، شاقۇرنىڭ ئونگونىدىن

مەنىدىكى «ساقلىنىپ قېلىش»، مەۋجۇد بولۇپ پۈت تىرەپ تۇرۇش، تەرەققىي قىلىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ بەردى. پوۋېستنىڭ بېشىدىن تارتىپ ئاخىرىغىچە ئۈزۈلمەي داۋاملىشىپ كەلگەن تارىخ، ئەجداد، ئەۋلاد، گۇناھ، ئېتىقاد، مەۋجۇدلىق ھەققىدىكى ئازابلىق تۇيغۇلار لەرزى بىزنى ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرى ھەققىدە چوڭقۇر ئويغا چۆكۈشكە مەجبۇرلايدۇ.

※ ※ ※

«يۈرەكتاغ»دىكى روھ ئۆچمىدى ۋە بەلكى تېخىمۇ يېڭىلاندى، تىرىلدى ھەمدە شاقۇرلۇقلارنى بۇ مەنىۋى تۇپراققا تېخىمۇ چىڭ باغلىدى. ئەزەلدىنلا ئەپسانە ئۈستىگە قۇرۇلغان ھەم ھېلەم قۇيۇق ئەپسانىۋى تۈسنى يوقاتمىغان شاقۇر يەنە بىر يېڭى ئەپسانىدىن سىلكىنىپ ھوشنى تاپتى.

باغراش «يۈرەكتاغ» پوۋېستى ئارقىلىق بىزگە ئەجدادقا، ئەنئەنىگە، تارىخقا ۋە ئورتاق ئېتىقادى بىرلىككە مەڭگۈ سادىق بولۇپ ياشاش كېرەكلىكىنى ئەپسانە ۋە ئەپسانىگە بۆلەنگەن يەنە بىر يېڭى ئەپسانە ئارقىلىق دەپ بەردى. بەلكىم بۇنى يەنە باشقا نۇقتىلاردىن تېخىمۇ ياخشى ۋە چوڭقۇرلاپ تەلقلەش تامامەن مۇمكىندۇر. پېقىرنىڭ ئەپسانىۋى قاتلام نۇقتىسىدا تۇرۇپ كۆزىتىلگەنلىرى مۇشۇنچىلىكلا. ئەپسانە يېشىپ بولغۇسىز ئىچكى مەناغا ئىگە بولغىنىدەك، ئەپسانىدىن پۈتكەن بۇ يېڭى زامان ئەپسانىسىمۇ ھەم شۇنداق مول ئىچكى تىنىدىنسىيىگە ئىگە بولۇشى مۇمكىن. ئىنسان بىر كۈن مەۋجۇد بولىدىكەن، ئۇنىڭ ئەپسانە ئېڭى توختاۋسىز رەۋىشتە كۈللىي كائىناتنى سەيىر ئېتىپ يۈرىدۇ، ئىنساننىڭ ئەپسانە ئېڭى ئۈزۈلمەيدۇ. پۇرسەت بولسا بىزنىڭ بۇ ھەقتىكى زىكىر-تەلقلەنمىزمۇ داۋاملاشقۇسى.

ياتلىشىش، ئۇنى ئۇنتۇش ئېنىق ھالدا ناھايىتىمۇ زور يوقىتىشقا ئېلىپ باراتتى. كۆركىملىك ئەنئەنىنىڭ جەستىنىڭ ئېلىپ كېتىلىشى بەجايىكى شاقۇر روھىنىڭ ۋەيران بولۇشىغا تېمىسال ئىدى.

مۇشۇنداق ئېغىر روھىي بەرباتچىلىق تاپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دەقىقىلەردە نارىش بوۋاي كالىنى چۈھ دېگىنىچە يۈرەكتاغ تامان يول ئالدى. ئۇ، بالىلارنىڭ جەستىنى ئوچۇق، بوش قالغان قەبرىگە قويۇپ يۈرەكتاغنىڭ روھىنى يېڭىلىماقچى، تولۇقلىماقچى بولدى. نارىش بوۋاينىڭ نەزىرىدە ئۈچ بالىنىڭ جەستىنىڭ يۈرەكتاغقا قايتىشى - يالغۇز ئۈچ بالىنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىدىكى ئۈمىد - ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىلا ئەمەس، بەلكى شاقۇرلۇقلارنى بەلگە قىلغان بىر پۈتۈن مەدەنىيەت تۈركۈمىنىڭ روھىي ئەنئەنىسىنىڭ ئەسلىي مەنبەسىگە قايتىشى ۋە بىر مۇقەددەس ئېتىقاد تۇۋرۇكىگە باغلىنىشى ئىدى. شۈبھىسىزكى، بۇ خىل بۇزۇلماس روھىي بىرلىك كىشىلەرنى ئورتاق بىر غايىۋى مەنزىلگە، مەنىۋى زېمىنغا باشلايتتى. باغراشنىڭ سۆزى بويىچە بولغاندا: «ھەممە مىللەتتە مۇشۇنداق بىر مەنىۋى زېمىن بار. بۇنداق بىر مەنىۋى زېمىننى يوق مىللەت مىللەت بولالمايدۇ. بۇنداق مەنىۋى زېمىننى تاشلىۋەتكەن مىللەت ئاخىرى بىر كۈن، ھەتتا ناھايىتى تېزلىكتە ھالاك بولىدۇ! ئاۋال تارىخى، ئاندىن مەدەنىيىتى، ئاخىرىدا بولسا شۇ مىللەتنىڭ ئۆزى يوقىلىدۇ.» [18]

باغراش تولمۇ ئېتىقادىي بىر ئەپسانىنى قويۇق ئەپسانىۋى مۇھىت ئىچىگە قويۇپ تىرىلدۈردى ھەمدە بۇ ئەپسانىنى ئۈستىلىق بىلەن رېئاللاشتۇرۇپ بۈگۈننىڭ، ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ مەنىۋى كىرىزىسىنى، روھىي يوقىتىشىنى چوڭقۇر ئېچىپ بەردى. ئىنساننىڭ ئۆتمۈش بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان روھىي ئەنئەنىنى يوقىتىپ قويسا ئەسلا بولمايدىغانلىغىنى، ئەنئەنە بىلەن زامانىۋىلىقنىڭ باغلىنىشى ئارقىلىقلا ھەقىقىي

ستاتا مەنبەلىرى

[10] دىلمۇراد ئۆمەر: «ئالتاي تىللىق خەلقلەردە شامانىزم»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1996 - يىلى نەشرى (خەنزۇچە)، 58، 59 - بەتلەر.

[11] «يۈرەكتاغ»، 32 - بەت.

[12] ئەنۋەر ئابدۇرېھىم: «يازغۇچىلار بىلەن سۆھبەت»، 225 - بەت.

[13] P. رىكوئېر: «يامانلىقنىڭ سىمۋولى»، 27 - بەت.

[14] ئەنۋەر ئابدۇرېھىم: «يازغۇچىلار بىلەن سۆھبەت»، 223 - بەت.

[15] ئەسەد سۇلايمان: «تەكلىماكانغا دۈملەنگەن روھ»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىلى نەشرى، 56 - بەت.

[16] ئەنۋەر ئابدۇرېھىم: «يازغۇچىلار بىلەن سۆھبەت»، 223، 224 - بەتلەر.

[17] ئەسەد سۇلايمان: «ئۇيغۇر توتېم مەدەنىيىتى» گە كەلتۈرۈلگەن نەقىل. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 - يىلى نەشرى، 256 - بەت.

[18] ئەنۋەر ئابدۇرېھىم: «يازغۇچىلار بىلەن سۆھبەت»، 225 - بەت.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر ھازىرقى - بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى بويىچە ماگىستىر ئاسپىرانتى (M2)

[1] ئەنۋەر ئابدۇرېھىم: «يازغۇچىلار بىلەن سۆھبەت»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 2000 - يىلى نەشرى، 205 - بەت.

[2] يۇقىرىقى كىتاب 224 - بەت.

[3] جى داخۇي: «باغراش ئىجادىيىتىدىكى زامانىۋى مىللىي ئىك»، «يۈرەكتاغ» نەقىل توپلامغا كىرىش سۆز ئورنىدا كىرگۈزۈلگەن، 1999 - يىلى نەشرى، 15 - بەت.

[4] «يۈرەكتاغ» 21 - بەت.

[5] قۇربان ۋەلى: «قىزىل مىڭئۆي رەسىملىرى ھېكايىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986 - يىلى ئاپرېل نەشرى.

[6] «سېپەك يولىدىكى ئەپسانە-رېۋايەتلەر»، ئابدۇكېرىم راخمان تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985 - يىلى نەشرى، 220 - بەت.

[7] «ئالىم ۋە ئەدىبلىرىمىز ھەققىدە ھېكايىلەر»، ھاجى ئەخمەت كۆلتېگىن تۈزگەن، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1999 - يىلى نەشرى، 23 - بەت.

[8] بۇ رېۋايەتنىڭ «قاراقاشلىقلارنىڭ رىسىنى نېمىشقا كەڭرى» دەيدىغان ۋارىيانتىمۇ بار. «قاراقاش خەلق چۆچەكلىرى»، قاراقاش ناھىيە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى توپلاملىرىنى تۈزۈش ھەيئىتى 1992 - يىلى نەشرى.

[9] P. رىكوئېر: «يامانلىقنىڭ سىمۋولى»، شاڭخەي ئەدەبىيات-سەنئەت نەشرىياتى 2005 - يىلى نەشرى (خەنزۇچە)، 29 - بەت.

ھاراق (2)

(ھېكايە)

ئابلېكىم ئەبەيدۇللا

يىللىق سورۇن تۈزۈپ، بىزنى يەنە جەم قىلماقچى، گەپنىڭ ئوچۇقىنى دېگەندە كۆڭۈلدىكى دوستلار ئىچىمەكچى. مېھمانخانىدىكى ھېلىقى رەسۋاچىلىقتىن كېيىن ھاراقنىڭ كاساپىتى بىلەن سادىقنىڭمۇ ئايالىدىن ئاجرىشى كەتكىنىگە بىر نەچچە يىل بويىچە، بىراق بۇ دوستىمىز ھېلىغىچە بوياق، ئەمما ھاراقنى بەدەت قالمىدى.

بۈگۈنكى سورۇن يەنىلا «خانكۆۋرۈك» رېستورانغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. يەنە شۇ ئابدۇسالام تېلېفون بېرىپ توختاتمىغان بولسا ھاراق سورۇنى دېگەنگە يولمىغان، بارساممۇ ئالدىرىماي بارغان بولاتتىم. سەۋەبى، كېيىنرەك بارغان ئادەم ھاراقنى باشقىلاردىن ئاز ئىچىدىغان گەپ، ئۈنۈڭسىزمۇ ھاۋا ئىنتايىن سوغۇق، سىرتتا لەپىلدەپ قار يېغىۋاتاتتى.

— ھى... ھى... ھى... پۇل بەرسىلە، قورسىقىم ئېچىپ... ئالدىراپ كېتىۋاتاتتىم، يېنىمدىلا تىلەمچىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، چۆچۈپ قارىدىم. چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ قۇشقاچ چاڭگىسىدەك بوپكەتكەن، قاسماق، كىيىملىرى جۈل-جۈل جەمىشت ساراڭ ماڭما قاراپ ئىككى قولىنى ئارىدەك سوزۇپ، ھىجايغىنىچە تۇراتتى.

— «تۆگىنىڭ مازار بىلەن نېمە ئىشى» دېگەندەك، ئادەم ئالدىرىغاندا... نەدىنىمۇ پەيدا بولدى ما ساراڭ، — غۇدۇرغىنىمچە يانچۇقۇمنى ئاڭتۇرۇپ، ئاخىرى بەش

ھاراقنى ئۆزۈمنى تارتقىلىمۇ ھەش-پەش دېگۈچە ئۈچ يىل بوپقاپتۇ. ھاراق زورلاشنىڭ كاساپىتىدىن ئاغىنىمىز زاھىر ھاراقنى زەھەرلىنىپ ۋاقتىسىز ئۆلمىگەن، شۇ قېتىمقى ئولتۇرۇشتا ئابدۇسالام مەستلىكتە ئىستاكاتنى ئېتىپ پېشانەمنى يېرىۋەتمىگەن بولسا، يەنە قاچانغىچە ئىچەتتىمكى ھاراق دېگەن شەيتان سۈيدۈكى، بۇشايمان سۈيىنى.

«ئۆگەنگەن خۇي ئۈجمە پىششىقىغىچە» دېگەندەك، دوستىمىز سادىق يېڭى يىلغا توغرىلاپ ئۆتكۈزگەن دوستلار ئولتۇرۇشىغا يەنە چاقىرىپ قالدى. بارماي دېسەم تېخى، ساقلىمىنى قىرىۋېتىپ، پېشانەمدىكى خۇددى ۋۇسۇڭنى پالمىغاندا يۈزىگە چەككەن خەتكە ئوخشاش كۆرۈنىدىغان قىزغۇچ تاتۇققا قارىدىم: مانا بۇ ئابدۇسالامنىڭ مەن بەرگەن زىياپەتتە «تۈزۈنى يەپ تۈزلۈقنى چىقىپتۇ» دېگەندەك، مەست بولغاندا ماڭما قالدۇرغان يالدامسى ئەمەسمۇ؟! شۇ خاپىلىق بولۇپ خېلى بىر ۋاقىتقىچە بىر-بىرىمىزگە تەتۈر قاراپ يۈردۈق. ئاغىنە-بۇرادەرلەرنىڭ سالا-سۇلھىسى بىلەن ئەپلىشىپ قالغىنىمىزغىمۇ تېخى نەچچە ھەپتىلا بولغانىدى. مانا بۈگۈن سادىق يېڭى

مەۋجەتلىكتىن بىرنى تىلەمچىگە تۇتقۇزۇدۇم. تىلەمچى خۇشھاللىقىدا بىرنىمىلەرنى دەپ يۈگۈرگەنچە كېتىپ قالدى.

— بەللى، مەنسۇر ئاداش، سورۇنغا كېچىكىپ كېلىدىغان كونا ئادىتىڭ پەقەت ئۆزگەرمەپتۇ جۈمۇ. ئۆزۈڭ رېستورانغا چاقىرساڭغۇ كېچىكىپ كېلىسەن، خەق مېھماندارچىلىققا چاقىرسىمۇ كېچىكىپ كېلەمسەن؟ بىز خەقنىڭ مۇشۇ ۋاقىت قارىشىمىز. بولۇپمۇ بىزنىڭ مۇشۇ يۇرتتا چاقىرغان يەرگە ئىككى سائەت كېچىكىپ كېلىدىغان ناچار ئادەت پەقەت ئۆزگەرمەيۋاتىدىغۇ تاڭ... — ياسداق ئايرىمخانىغا كىرىشىمگە ئاغىنىلەر گەپتە چاقىلى تۇردى.

— ئازراق بىر ئىش بىلەن ھايات بوپقالدىم، ئەپۇ قىلىڭلار، ئاغىنىلەر.

— خەپشۈك، ئەمدى ئاغىنىلەرمۇ تولۇق كېلىپ بولدى، سورۇنمىزنى داۋاملاشتۇرساق، — دېدى سادىق لىق ھاراق قويۇلغان رۇمكىنى قولغا ئېلىپ، — بۈگۈن ئەل-ئاغىنىلەر يەنە جەم بولدۇق. ئۇزۇن بوپتىكەن بۇنداق يىغىلمىغىلى. ئۆز ۋاقتىدا مۇشۇ ھاراقنىڭ كاساپىتىدىن يېقىن دوستىمىز زاھىردىن ئايرىلىپ قېلىپ، ھاراق دېگەن ئوغىنى ئىچمەسلىككە نەچچە قېتىم قەسەم قىلىشقان بولساقمۇ، «ھاراق ئۆزى ئاچچىق نېمە، لېكىن مېھرى تاتلىق نېمە» دەپ، يەنىلا كۆڭۈل قويىمىدى. دېمىسىمۇ ھاراقسىز بۇ مەنىسىز كۈنلەرنى قانداقمۇ ئۆتكۈزگۈلۈك. ئادەمدىن دەردۇ-ھەسرەت، قايغۇ-ئەلەمنى كۆتۈرۈۋېتىپ، خۇددى قىز بالىدەك ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدىغىنى، ئۆزى زەھەردەك ئاچچىق بولسىمۇ، لېكىن مەرى ئىسسىق مۇشۇ ھاراقكەن ئەمەسمۇ، ئاغىنىلەر. «ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە ئويناپ-كۈلگىنىڭ قالدى» دەپتىكەن. شۇڭا بۇرۇنقى كۆڭۈلسىز ئىش، كونا گەپلەرنى قويۇپ، بۇندىن كېيىن پات-پات تېپىشىپ، كۆڭۈلنى خۇش قىلىپ ئۆتسەك دەيمەن. شۇڭا مەنسۇر ئاغىنىمىز كېچىكىكەن جازاسى ئۈچۈن سورۇنمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ئۇدا ئۈچ رۇمكا ئىچسە قانداق دەيسىلەر؟

— قائىدە شۇ، ئاختارمىسىنى قاندۇرمىساق قانداق بولىدۇ!

— مەنسۇر ئاۋۋال قورسىقىغا بىرنەرسە يەۋالسۇنمىكەن؟

— قورسىقىنى ئىچكەج ئەستەرلىۋالمامدۇ.

— ئارىلاپ تەڭشەيلى، بىراق ئارقا-ئارقىدىن ئىچمىسۇن،

ئاسان مەست بوپقالدۇ!

ئۇنى-بۇنى دەپ ئاغىنىلەر تالاش-تارتىشقا چۈشۈپ

كەتتى، بىر-بىرنىڭ گېپىنى زادىلا ئاڭلايدىغاندەك ئەمەس.

— ھاي-ھاي ئاغىنىلەر، ماۋۇ ئىشىمىز قالماسمىدى.

بۈگۈن مەن ساقى، شۇڭا شۇك ئولتۇرۇپ گېپىمنى

ئاڭلىمامسىلەر دەيمەن. تېخى بىرەر-ئىككى رۇمكا ئىچەر-

ئىچمەيلا دەتالاش قىلىپ سورۇننى يىپ بازىرىغا ئايلاندۇرغىلى

تۇردۇڭلارغۇ.

— ئادىشوي، بۇيەرگە بىز ئاچ قېلىپ كەلمىدۇق، ئاغىنىلەرنىڭ كۆڭلىنى دەپ كەلدۇق. بىزگە ھاراق قويۇپ بەردىم دەپ ھەممە گەپنى ئۆزۈڭ تارتىۋېلىپ، بىزنى گەپ قىلغىلى قويمامسەن؟ سورۇن دىگەندە ئىچىدىغان، سۆزلەيدىغان گەپ، — دېدى ئابدۇسالام تېرىكىپ.

— بىر-ئىككى رۇمكا ئىچەر-ئىچمەي ھاراق كالاڭغا تەپتىمۇ-نېمە؟ گەپنى يا مەن ساڭا يالغۇز دېمىسەم، باشقىلار گەپ قىلمىسا ساڭا نېمە دەز كەتتى؟ — سادىقنىڭمۇ سەل ئاچچىقى كەلگەنىدى.

— بولدى سادىق، بولدى قىلە، — دەرھال رۇمكىنى ئالدىمدا، «خۇشە!» دەپ كۆزۈمنى يۇمۇپلا ئىچمەۋەتتىم. ئاچ قورساققا ئىچىلگەن ھاراق شۇ زاماتلا ئاشقازىنىمنى ۋاززىدە كۆيدۈرۈپ مېڭەمگە تەپتى. گەپ يامانكەن، ئاغىنىلەرنىڭ ئون مو يەرگە ئوغۇت بولغىدەك سېسىق گېپىگە چىدىماق تەسكەن. ئىچمەي دېسەم ئاغىنىلەرگە يۈز كېلەلمەي قالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇسالام بىلەن سادىق ئۇرۇشۇپ قالدىغاندەكلا قىلاتتى. «ئاغىنىمنى دەپ بويۇمدا قالدى» دېگەن شۇدە ئۆزى.

— ئاغىنىلەرنىڭ كۆڭلىگە كىرىپ چىقسام، ھاراققا تازا تاۋى

يوق تۇرىدۇ، سازەندە ئاغىنىمىزمۇ ئۇزاق قالماي كېلىدۇ، ساز-

پاز قىلىشارمىز. ئاڭغىچە ئىچىشىمىزچە ئىچىپ تۇرمايمىزمۇ؟

كۆپ ئىچسەك زاھىر ئاغىنىمىزنىڭ جېنىنى ئالغاندەك بىزنىڭمۇ

جېنىمىزنى ئالمىسۇن بۇ ھاراق دېگەن كاساپەت. ھە راست،

بىلەمسىلەر كىن، بەش يىل بۇرۇنقى مۇشۇنداق قارا قىشتا

جەمىشت مۇئەللىمنىڭ ئىككى بالىسى تەڭلا ئۆلۈپ

قالمىدىمۇ، — سادىق ئۇلۇغ-كېچىك تىنىپ سۆزىنى

داۋاملاشتۇردى، — شۇ كۈنى جەمىشت مۇئەللىم ھاراقنى

چىلاشقىچە ئىچىپ تۇن تەڭدە ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئىشكىنى بىر

ھازاغىچە قاققانكەن، خوتۇنى ئاچماپتۇ. ئىشكىنى قاتتىق

ئۇرۇپ، تەپكەنكەن، خوتۇنى ئاڭلاپ ئاندىن ئېچىپتۇ. جەمىشت

مۇئەللىم شۇ مەستچىلىكتە ئاچچىقىنى خوتۇنىدىن ئېلىپ تازا

دۇمبالاپتۇ. خوتۇنى جان ئاچچىقىدا ئىككى نارەسىدىسى بىلەنمۇ

كارى بولماي، قازناق ئۆيىگە كىرىپ كېتىپتۇ. يامان يېرى،

جەمىشت مۇئەللىم ئىشكىنىمۇ ياپماي، مەستلىكتە بالىلار يېنىپ

ياتقان يوتقانى تارتىپ، ئۆزى يېنىپ ئۇخلاپتۇ. مەشتكى

ئۆتمۇ ئۆچۈپ قالغانكەن. ئاقىۋەتتە، بىرسى ئۈچ ياشقا، يەنە

بىرسى بەش ياشقا كىرگەن ئىككى بالىسى سوغۇقتا توڭلاپ

ئۆلۈپ قاپتۇ. ئەتىسى جەمىشت مۇئەللىم مەستلىكى يېشىلگەندە

بۇ كەلگۈلۈكتىن ئۆزىنى كاجاتلاپ ھۆڭرەپ يىغلاپ، ئۆيىدىن

چىقىپ كەتكەنچە نېرۋىسىدىن ئادىشىپ قالدى، ئۆيىگە

كىرمەيدۇ، كوچىدا ئاللاڭزەدە سۆزلەپ يۈرۈيدۇ. «جەمىشت

ساراڭ» دېسە ھەممە ئادەم بىلىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئەسلى

ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكىنى بىلىدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس. ئايالى

بىچارە بالا دەردىدە يىغلاپ تەنھا ياشاۋاتىدۇ.

— ئۆمۈرلۈك پۇشايماندا قايتۇ - دە...

— ۋىجدان ئازابى يامان - دە...

— بىز دائىم كوچىدا كۆرىدىغان جەمىشت ساراڭ دېگەن ئەسلى مۇئەللىمكەن دەڭلار!

— ھاراق ئىچمىسە مۇشۇ ئىشمۇ يوق!

— ئاشۇ مۇئەللىم دېگەنلەرنىڭ گېپىنى قىلمىساق قانداق، ئۆلەمدۇ، تىرىلەمدۇ، نېمە كارىمىز!

— مېنىڭمۇ مۇئەللىم دېگەنلەر بىلەن ئەزەلدىن ئېقىم كېلىشمەيدۇ. شۇڭا ئەپەندى خەق بىلەن قەتئىي ئارىلاشمايمەن، ئۇلاردىن بىرمۇ ئاغىنەم يوق. قانداق دېسەڭلار، بۇ ئەپەندى دېگەن بارغۇ ئۆتۈپ كەتكەن گىرى، تېرىققا ئۆشكە قويدىغان، قۇمدەك سۆزلەپ قىلىنى قىرىققا يارىدىغان زۇغۇي خەق. ئولتۇرۇشقا كىرىدىغان بولسا يەپ تىنمايدۇ. قولى چوڭدا، ئاغزى گەپتە، بىرە تەخسە قورۇما، بىرەر بوتۇلكا ھاراق ئالاي دېمەيدۇ، گېپىنىڭ يوغانلىقى. سورۇندا ھەممىنى ئاغزىغا قارىتىپ گەپ ساتقىلى تۇرسا ئادەمنىڭ قۇلاق - مېڭىسىنى يەپ بولىدۇ. شۇڭا بۇ خەق بىلەن زادى...

— ھاي - ھاي، خۇددى مۇئەللىمنىڭ قولىدا ئوقۇمىغاندەكلا گەپ قىلىسىلەرغۇ، — مېنىڭمۇ ئايالىم مۇئەللىم بولغىنى ئۈچۈنمۇ، گەپ قىستۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم، — ئۇستازلارنى ئۇنداق ھاقارەتلىمەيلى، شۇڭمىغۇ كۆرگەن كۈنىمىز...

— بولدىلا ئاغىنىلەر، ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرىدىغان گەپلەرنى قىلىشماي ھارىقىمىزنى ئىچەيلى، — دېدى پەرھاد بىزار بولغاندەك.

— دېمىسىمۇ سادىق، ئەل - ئاغىنىلەر ئاران بىر جەم بولغاندا نەدىكى بىر جەمىشت ساراڭنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەپ كۆڭۈلنى غەش قىلغۇچە قۇلاققا خۇش ياققۇدەك گەپلەرنىڭنى قىلماسەن؟ — قانداق دېدىم دېگەندەك ئابلەت ھەممىمىزگە تەكشى قاراپ قويدى.

— ئابلەتمۇ توغرا دېدى، — بىر پارچە لوقمىنى ئاغزىغا تولدۇرۇپ سېلىۋالغان ئابدۇسالام ئالدىراپ گەپ باشلىدى، — بىزگە ئاچچىق ھارىقىڭنى زورلاۋەرمەي ھېلىقى خانلىرىڭنى چاقىرمامسەن، تۈزۈك بىر پەيزى قىلايلى. رەڭلىك ئولتۇرمىساق سورۇنمۇ قىزىمىغىدەك. بىر چاغدا سابىق خوتۇنۇڭ سانىيە مېھمانخانىنىڭ ياتقىدىن سېنى تۇتۇۋالغاندا پەيزى قىلغاندەك، بىزمۇ بىر ئوت چىقىرىۋەتمەيلىمۇ؟...

— ۋەيت! — ھەممەيلىن مەرزە قىلىپ كۈلۈشتۈق، پەقەت سادىقلا ئىچىگە تىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. بەلكىم ئىككى بالا بىلەن سانىيەدىن ئايرىلىپ قالغىنى ئېسىگە كېچىپ كۆڭلى يېرىم بولغاندۇ. «بىر كۈنلۈك ئەر - خوتۇندا يۈز كۈنلۈك مېھىر - مۇھەببەت بولىدۇ» دېيىشىدۇ. نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇلار

ئاجرىشىپ كەتمىگەندە ياخشى ئۆتكەن ئەمەسمۇ!
— ئەسسالام ئەلەيكۈم، — ئىشىك ئېچىلىپ، يېشى ئەللىكلەرگە بېرىپ قالغان دىقماق، قىزىل يۈز، شاپ بۇرۇت بىرەيلىن سول قولىدا تەمبۇر تۇتقان ھالدا ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، سالام بىلەن كىرىپ كەلدى.

— كەلسىلە، قېنى تۈرگە... — بۇ كىشىنىڭ قولىدىكى تەمبۇرنىڭ ھۆرمىتىدىنمۇ ياكى ئەدەپ بىلەن كىرگەنلىكى ئۈچۈنمۇ، ئەينى ئۇرۇر، دۈررىدە ئورنىمىزدىن تۇردۇق.

— مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇۋېرەي، — ئۇ يەنىلا ئەدەپ بىلەن ئىشىككە يېقىنلا يەردىكى بوش ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇردى، — قولۇمدىكى تەمبۇرۇممۇ سەل ئەپسىزەرەك، ھېلى چالغاندا مېھمانلارغا تاقىشىپ ئاۋارە قىلىدۇ.

— يېڭى مېھماننى تونۇشتۇراي، — سادىق بىر رۇمكا ھاراقنى مېھمانغا ئۇزىتىپ گەپ باشلىدى، — بۇ مېھمان دۆڭمەھەللىدىن، تەمبۇرنى «تەمبۇر شاھى» ھۈسەنجان جامىكامدەك چالىدىغان توختى تەمبۇر دېگەن ئاكىمىز بولىدۇ. قېنى، قىزغىن قارشى ئالايلى!

ھەممىمىز ھاياجاندا چاۋاك چالدۇق، توختاخۇن تەمبۇرۇمۇ مەمنۇنىيەت بىلەن باش لىڭشىتىپ، ساقىي تۇتقان ھاراقنى كۆتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن تەمبۇرنى سازلىدى ۋە ساقىيدىن تەلەپ قىلىپ يەنە بىر رۇمكا ھاراق ئىچكەندىن كېيىن ناخشىنى باشلىدى:

بىردە تۈرۈپ بىردىگە يۈرۈم تىز يۈكۈپ،
بۇ قىسمىتكە نېمە دەي، ئۆزۈمنىڭ تورى.
تىزدىمىگە تىز بېرىپ قىلىم ياتى تۈكۈپ،
بۇ قىسمىتكە نېمە دەي، ئۆزۈمنىڭ تورى.

توختىكامىنىڭ ناخشىسىدىن سورۇنمىز باشقىچە قىزىپ كەتتى. سورۇندىكىلەر پۇتى كەلسۇن - كەلمىسۇن ئۇسۇلغا چۈشتى. ھايال بولمايلا سورۇنمىزنىڭ گۈللىرىمۇ ئەتىرگۈلدەك خۇش پۇراق چېچىپ، ئارقا - ئارقىدىن كېيىنكەنەك كىرىپ كەلدى.

— ھوي سادىق، ھارىقىڭنى قۇيمايمسەن؟
— ھاراققا پۈلۈك چىقىشمىغۇدەكمۇ - يا؟

«جىق قۇيۇۋەتتىڭ...»، «تىز بوپكەتتى...»، «بۇ نوۋەت مەندىن ئۆتۈپ كەتسۇن» دېگەنلەر ئەمدىلىكتە ھاراقنى تالىشىپ ئىچمەكتە، ئىچكەنسىرى خۇمارلاشقان كۆزلىرىنى قىزلاردىن ئۈزەلمەيتتى، ئوغرى مۇشۇكتەك قىزلارنىڭ بەدىنىدىن ئاللىنىمىلەرنى ئىزدەيتتى.

— ھاي كۈتكۈچى، قىزلار ئىچىدىغانغا قىزىلدىن ئەكېلىڭ!
«ھاراق ئىچمەيمىز، چاي ئىچىپ ئولتۇرايلى...» دېگىنىگە قارىباي ساقىي قىزىل ھاراق ئەكەلتۈرۈپ، قىزلارغا قۇيۇشقا باشلىدى. ئەمدىلىكتە ھەممىسى ئۆز پارىڭى بىلەن، توختىكامىنىڭ

مەن پەرھادنىڭ نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىغا قىزىقىپ قالدىم، سورۇندىكىلەرمۇ پەرھادقا نېمە قىلماقچىدۇ، دېگەن ئوي بىلەن ھەيرانلىق ئىچىدە قاراشتى. توختاخۇنكام تەمبۇرنى خۇشياقمىغاندەك چېلىپ، پات-پات سورۇندىكىلەرگە قاپقىنى تۈرگەن ھالدا قاراپ قوياتتى.

— سادىق ئاداش ھارنىقنى بېرىپ تۈرە، — پەرھاد سادىقنىڭ قولىدىن بوتۇلكىنى ئېلىپ، پىيالىگە يېرىم ھاراق قويدى ھەم ئارقىدىنلا مومىنى تىتىپ، پىيالىدىكى ھاراققا سالدى. مەن ئۆتمەي موما ھاراق بىلەن بىرلىشىپ، سۇغا چىلاپ قويغان بۇلۇتتەك كۆپتى.

— ئابدۇسالام بالاڭزا، ھاراق دېگەننىچۇ مۇنداقمۇ ئىچىپ قويۇشىمىز بار، — پەرھاد خۇددى قايماق چاي ئىچكەندەك پىيالىدىكى مومىنى شالاپىشتىپ يېيىشكە باشلىدى. «ھاراقكەش ئادەم ئىچىدە توڭگۇز، توڭگۇز ئىچىدە ئادەم» دېگەننى ئويلىدىم ئابدۇسالامدىن سەسكەنگىنىمدىن.

— ھاي مېھمانلار، مەن ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا ساتار چېلىۋاتمايمەن، ئۇيغۇرلارنىڭ ب د ت خەتلىگەن ئالىي مۇزىكىسى مۇقامغا چېلىۋاتمەن، نېمە تۈگمەيدىغان كوت-كوت گەپ بۇ؟! — توختى تەمبۇرنىڭ رەسمىي ئاچچىقى كەلگەندى. ئۇ مۇقام ئاخىرلاشمايلا چېلىشتىن توختىدى، — بىر ئوبدان ساز قىلىپ بېرىۋاتسام، كارىڭلار يوق ئۆزۈڭلارنىڭ پارنىقىنى قىلىپ ئولتۇرۇۋېرىسىلەرغۇ؟ — ئۇ چايدىن بىر ئوتلىۋېتىپ گېپىنى داۋام قىلدى، — بىز مۇشۇ كۈنلەردە ھاراقنى بېشىمىزغا ئىچىۋاتىمىز. ھازىر بىزنى كاردىن چىقىرىۋاتقىنى ھاراق. دانىشمەنلەر: ھاراقكەش ئاۋۇپ كەتكەن يۇرتتا ئىمان كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ، ئىمان كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن يۇرت بىر كۈنى خانىۋەيران بولىدۇ دەپتىكەن. قارىسام، ھەر قايسىڭلار مەندىن كۆپ سەۋىيىلىك، خىزمىتى بار ئادەملەرگە نىسبەتەن، مۇشۇنداق قىلساڭلار قانداق مەنغۇ مەيلى، ماۋۇ مۇقامنىڭمۇ ھۆرمىتى يوقما؟

شۇ گەپ بىلەن تەڭ قايناۋاتقان قازانغا سۇ قويغاندەكلا ھەممەيلىن جىمىپ كەتتۇق. ئاخىرى سادىق ئېغىز ئاچتى:

— دېمىسىمۇ توختىكامنىڭ گېپىمۇ ئورۇنلۇق. بىزمۇ ئۆز گېپىمىز بىلەن بولۇپ، ساز چالغاندا تۈزۈك ئاڭلىساق، سورۇننىڭ پەيزىنى ئۇچۇرمىساق، نۆۋىتىمىز كەلگەندە ئىچىپ، كۈلكە-چاقچاق بىلەن خۇشھال ئولتۇرساق، قىزلارمۇ زېرىكىپ قالمىسا، — سادىق نېمە ئامال دېگەندەك ماڭا مەنىلىك قاراپ قويدى. ئۇ خېلىلا تەڭشىلىپ قالغانىدى.

— ئەمدى VCD نى قويۇپ، تانسا-پانسا قىلمايمىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇسالام ساز ئەمدىلا توختىشىغا تەخىرسىزلىك بىلەن، — پۇتلار قىزىپ كېتىۋاتىدۇ، بۇ يەرگە يەپ-ئىچىش ئۈچۈنلا كەلمىگەندىكىن ئوينىغاچ تۇرمامدۇق؟

ناخشىسى قۇلاققا كىرەر ئەمەس. يىگىت-قىزلار بىر-بىرىگە قۇلاق يېقىشىپ، ئۆز پاراڭلىرى بىلەن كۈلۈشەتتى، ھاياسىز چاقچاق-قىلىقلارنى قىلىشاتتى.

— سادىق ئاغىنىمىز باياتىن توغرا دېدى. باشقىلار ئىچسە، بىز ئىچمىسەك غەلىتە تۈرىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاراق سورۇنىدا ھاراق ئىچمەي ئولتۇرۇشۇمۇ بىر ئازابكەن، — باياتىن «ئەمدى ماڭا قۇيما، قۇيساممۇ ئىچمەيمەن» دەپ سادىققا ئالاھىدە ئەسكەرتكەن ئابلەت تۇرۇپلا ھاراق تەلەپ قىلىپ، رۇمكىنى قولىغا ئالدى، — سورۇنىمىزغا ھۆسن قوشقان ماۋۇ خانىقىلارنىڭ ھۆرمىتىگە بىر قەدەر كۆتۈرۈشتىن ئىلگىرى بىر شېئىر ئوقۇغۇم كېلىۋاتىدۇ...

— ھەببەللى، قېنى ئوقۇ، شائىر! — ھەممەيلىن تەڭلا چاۋاك چېلىشتۇق.

ھاراق ئىچىم جۈزىدا،
ئايىمىغان داڭلىق بىلەن.
ئاجىزنى كىلە ئۇرانۇر،
قولىدىكى ياغلىق بىلەن.

— ئالامەت شېئىركەن، قالتىس شېئىركەن، يەنە بىرنى. ھاراقسىز ئۆتمەدۇ ئىلمدە بىر كۈن، خانىقىلارنى كۆرگەندە يايىراپ كېتىر يۈرۈكۈم. — ياشاپكەت، كۆڭلىمىزدىكى تاپتىڭ.

— خۇشە! — ئابلەتمۇ پەخىرلەنگەن ھالدا خۇشامەتگۈيلىق بىلەن قولىدىكى رۇمكىنى ھەر بىر قىزنىڭ قولىدىكى قىزىل ھاراق بىلەن سوقۇشتۇرۇپ چىقتى.

— قىزلارنىڭ ھۆرمىتىگە مەنمۇ كۆتۈرۈم ئەمەسە، — ئابدۇسالاممۇ ئارقىدىنلا رۇمكىدىكى ھاراقنى ئالدىدىكى كىچىك تەخسىگە قويدى، — مەن شېئىر ئوقۇيالمىمەن، ئەمما ھاراقنى ئۆزگىچە ئىچىپ، قىزلارغا ھۆرمەت بىلدۈرمەكچى، مانا بۇنى بىز ئەركەكچە ھاراق ئىچىش دەيمىز. قېنى، خۇشە! — ئابدۇسالام ھاراقنى تەخسە بىلەن كۆتۈرۈپ ئىچتى. ئۇ ھاراق ئىچكەندە جاۋغايلىرىدىن ھاراق ساقىپ ئېقىپ چۈشتى. بۇمۇ ئاز كەلگەندەك تەخسىدىكى ھاراق يۇقىنى تىلى بىلەن يالۋىدى، كۆڭلۈم ئاينىپ تاس قالدىم ياندۇرۇۋەتكىلى.

— يارايدۇ! ئەجەب يامانكەن، — قىزلار چاۋاك چېلىشىپ، ئابدۇسالامنى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختاشقا باشلىدى.

— ئۇ قانچىلىك ئىشتى؟ — پەرھاد بىردىنلا يېڭىنى شىمايلىدى، — پىيالىە بىلەن ناندىن بىرنى ئەكېلىڭ!

— كەچۈرۈڭ، رېستورانىمىزدا نان يوق، موما بار، — دېدى كۈتكۈچى قىز ئۇيۇقلۇق كۆزلىرى بىلەن بىرنى ئەسنۈپتېپ.

— ياپىرىم، ئۇيغۇرنىڭ رېستورانىدىن نان تېپىلمايدىغان زامان بويىچە تىتما ئەمدى؟ موما بولسىمۇ ئەكېلىڭ!

ئولتۇردۇق. ئۇنىڭ بىلەن گەپ تاكالاشقۇم يوق ئىدى، شۇڭا ئاچچىقىمغا ھاي بېرىپ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم.
 - بۈگۈنكى سورۇننى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرساق قانداق؟ - مەن مۇزىكا توختاش بىلەن سادىققا تەكلىپ تەرىقىسىدە دېدىم.

- بولمايدۇ، تازا قىزىغان يېرىگە كەلدۇق!
 - كېچىگىچە ئوينايمىز!

- ھاراقنىڭ پەيزىنى سۈرمىسەك قانداق بولىدۇ؟

سادىق بىرنەرسە دېگىچە، تۇشمۇ تۇشتىن ھەممىسى قارشى چىقتى. ئۇلار ھازىر ھەممىنى ئۇنتۇۋالغانىدى. مەنلا باشتىن - ئاخىر سەگەك ئولتۇرۇۋاتاتتىم. سادىق باياتىن دەپ بەرگەن ئىشلارنى ئويلاپ، ئىككى بالام ئېسىمگە كەچتى: «بىنا بولغاندىكىن ئۆيدىغۇ پار بار، ئالھادىس...» مەن خۇددى بىر ئەمەس بىر خىيالىنى قىلغاندەك، يوقلاڭ ئىشنى ئېسىمگە كەچۈرگەندەك، تۇرۇپلا ئۆزۈمنى ئەيىبلەپ قالدىم. «ھەي مەنسۇر، ھاراق ئىچىپ قىزلار بىلەن خۇش كەيپ ئولتۇرغىنىڭدا، بىچارە ئايالنىڭ بالىلىرىنىڭ قورسىقىغا تاماق بېرىپ، يەنە ئۇلارغا تاپشۇرۇق ئىشلىتىپ، سەندىن ئەنسىرەپ، ئۇخلىماي ئۆرە ئولتۇرغىنىنى ئويلا...»

- ھۆ! - توساتتىن توختاخۇن تەمبۇر ئولتۇرغان يېرىدىلا ياندۇرۇشقا باشلىدى، قۇسۇق ھىدى ئايرىمخانىنى بىر ئالدى. چۆچىگەن قىزلار بۇرۇنلىرىنى تۇتۇشۇپ بىر - بىرلەپ سىرتقا قاچتى.

- ھاي قىزلار، ئۇنداق قىلماڭلار!

- ئالدىرىماڭلار دەيمەن، يەنە قىلىدىغان ئىش بار تېخى...!

شەھۋەت نەپىسى قۇترىغان ئاغىنىلەر ھەرقانچە قىلىپمۇ قىزلارنى توساپ قالالمىدى، بولۇپمۇ ئابدۇسالام بىلەن پەرھادنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلگەنىدى.

- ئاكاھوي، سىرتقا چىقۇۋاراق بىر جايىنى تېپىپ ياندۇرسىڭىز بولماسمىدى؟ نېمىدېگەن رەسۋاچىلىق بۇ؟! - ئىشنى بۇزدىڭىز ۋا ئاكا. بىر ئوبدان توغرىلىنىپ بولغان ئىش سېسىق قۇسۇقىڭىز بىلەن بۇزۇلدى.

ئابدۇسالام بىلەن پەرھاد توختاخۇن تەمبۇرغا تەڭلا دۇق قىلىشقا باشلىدى.

- بولدى قىلىڭلار، ئاغىنىلەر، توختاخۇنكام تەمبۇرنى ئەيىبلەۋەرەڭلار. سىلەرمۇ ياندۇرۇپ باققان. تېخى بايىلا بىر قانچىڭلار تازىلىق ئۆيىگە چىقىپ ياندۇرۇپ كىردىڭلار. نېمىدەپ بۇ ئاكامىزغا قاتتىق گەپ قىلىسىلەر؟ ئاشۇ قىزلار سىلەرگە شۇنچىلىك مۇھىمما؟ ئۇنداق يەپ قاچتى جىنلار كەتسەكە تەمەمدۇ!

- مەن ناماقۇل، مەن توغرا قىلمىدىم، بەك سەت بولدى،

- شۇنداق قىلايلى، - دېدى خۇددى شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، قىزىل ھاراقىدىن كۆزلىرى خۇمارلاشقان بىر قىزنىڭ بېقىنىغا كىرىۋالغان ئابلەت ئالدىراپ، - ھاي كۈتكۈچى، ناخشا - مۇزىكىنىڭ نوچىسىنى قويۇڭ، جاڭگالدىكى ئوتۇنچىنىڭ ناخشىسىدەك مۇقام - مەشرەپ دېگەنلەرنى ئەكەلمەڭ، قىزلارنىڭ بېلىدىن قورۇپ تۇتۇپ ئوينايدىغان شوخ، لىرىك تانسا مۇزىكىسى بولسۇن!

قۇلاقنى يارغۇدەك جاز مۇزىكىسى قويۇلدى، ئاران تۇرغان قىز - يىگىتلەر بىر - بىرىگە يېپىشتى. توختىكام بولسا تەمبۇرنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، ھاراق بوتۇلكىسىنى ئېلىۋېلىپ، ئەمدى ئۆزى قويۇپ ئىچمەكتە ئىدى. ئۆزىمۇ تەمبۇرىدەكلا غېرىبىسىنغان. بىر توپ مەدەنىي ھايۋان ئىچىدە ئولتۇرغاندەك كەيپى ئۇچقانىدى.

- تانسا بىلمەيمەن دەپ ئۆڭگىلە بىر گەپنى قىلىسىز؟ سىز ئوغۇلبالىمۇ - يە؟! نېمانداق بىر مەتۇ قېرى سەھراالقىنى سورۇنغا باشلاپ كەلگەنسىلەر دەيمەن؟ - دېدى ئاينىگار ئىسىملىك قىز مەن بىلەن تانسا ئويناۋېتىپ. قىزىل ھاراق ئۇنى خېلىلا شوخلاشتۇرۇپ قويغان بولسا كېرەك، «تانسا بىلمەيمەن» دېگىنىمگە قويماي مېنى تانىسىغا تارتىپ تۇرۇۋالغانىدى، - ھازىرقى زاماندا كىم ئاڭلايدۇ قەبرە - گۈمبەز پۇرايدىغان ئاتام زامانىدىكى بۇنداق كونا ناخشىنى. بۇ ئوغرىنىڭ گېپىنىڭ قوپاللىقى تېخى، ب د ت خەتلىگەن دەپكېتىشلىرى ئادەمنىڭ قوۋۇرغىسىنى ئېگىپ. بۇ سەھراالقىنىڭ ناخشىسىنى ب د ت نەدىن بىلسۇن؟ خوپ بوپتۇ ئوغرى، ئاشۇنداق ئۇخلاپ ياتسۇن! - قىز ئۆز گېپىدىن مەمنۇن بولۇپ ھۇزۇرلىنىپ كۈلدى. توختىكامغا قارىسام، ئۇ كۆپرەك ئىچىۋالغاقچىمۇ ئالدىغا سەل ئېڭىشكەن ھالدا خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى.

- بۇنداق گەپلەرنى ئىككىنچى قىلغۇچى بولماڭ؟ - ھەيرانلىق ئىچىدە قىزغا جىددىي تەلەپپۇزدا دېدىم، - مۇقام دېگەن قىممەتلىك مەنىۋى بايلىقىمىز، دۇنيا ئېتىراپ قىلغان، دۇنيا مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلۈپ، ب د ت ئەنگە ئالغان بىباھا گۆھەر. سىز ئوقۇتقۇچىمەن دەيسىز، ئادەم تەربىيىلەيدىغان ئىلىم ئەھلى تۇرۇپ، بۇنداق كۈلكىلىك گەپنى قىلىشىڭىز ئۇيات ئەمەسمۇ سىزگە! ئۇنىڭ ئۈستىگە باشقىلارنى ھاقارەتلىسەك تېخىمۇ بولمايدۇ - دە!

- نېمە؟ ماڭا دەرس ئۆتۈۋاتامسىز تېخى؟! - تېرىككەن ئاينىگار قولىنى سىلكىپ دېگۈدەك ئاللىقانلىرىمىدىن سۇغۇرۇۋالدى، - ئوھۇش، نەدىكى بىر ئادەمنى تانىسىغا تارتىپ ئىناۋىتىمنى پۇش قىلىپ يۈرۈپتىمىنا، ئېست! بۇ سورۇندا مەيدىسىدە تۈكى بار تۈزۈكەرەك ئەركەك يوقمۇ نېمە؟! ھەر ئىككىمىز مۇزىكا ئاخىرلاشمايلا ئورنىمىزغا بېرىپ

بىگىز قولىنى نوقۇۋاتقان پەرھادنىڭ كاپىتىغا بىرنى سالىدى. ئەسەبىيلەشكەن ئابدۇسالام سادىققا شىردەك تاشلاندى.

— كىمىڭگە قول تەگكۈزۈۋاتىسەن گۈي، قارىڭىنى ئېشىۋىتىمەن ھىجىقىز! — ئابدۇسالاممۇ پىچىقىنى سۇغۇردى. ئۇنى توسۇپ بولغىچە «ۋايجان» دەپ سادىق بېقىنىنى تۇتقىنىچە يەردە ئولتۇرۇپ قالدى. غەزەپلەنگەن توختى تەمبۇر جىنىدىن ئەزىز كۆرۈدىغان ئىككى مىڭ يۈەنلىك تەمبۇرنى يەردىن ئېلىپ، ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئابدۇسالامنىڭ بېشىغا كۈچەپ بىرنى سالىدى. تەمبۇر پاچاقلىنىپ، ئابدۇسالاممۇ دەلدەڭشىگىنىچە يەرگە يىقىلدى. مەن دەرھال دوختۇرخانىنىڭ جىددى قۇتقۇزۇش ماشىنىسىغا تېلېفون قىلدىم.

— ئاستا، پەم بىلەن ماشىنىغا سېلىڭلار، — ھايال بولمايلا يېتىپ كەلگەن دوختۇرخانا قول-قول تۇتۇپ سادىقنى ماشىنىغا سالىدى.

— ئېھتىيات قىلىڭلار!

— قان چىقىۋاتقان جاينى چىڭ تۇتۇۋېلىڭ!

قىيا-چىيا بىلەن قۇتقۇزۇش ماشىنىسىغا چىقىپ، ۋەھىملىك سىگنال ئىچىدە دوختۇرخانىغا باردۇق. دوختۇرخانىغىچە بولغان ئون مىنۇتلۇق يول ماڭا بىرەر سائەتتەك تۇيۇلۇپ كەتتى. ھەممىمىز سادىقنىڭ ھايات قېلىشىنى تىلەيتتۇق. دوختۇرخانا سادىقنى جىددى قۇتقۇزۇش ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ كېتىشتى. ھەممىمىز بېشىمىزنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرىمىز، كېيىنكى ئىشلارنى پەرز قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتۇق. مەستلىكىمىز يېشىلىپ كەتكەندى. ئارىلىقتا قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتى، بىر چاغدا دوختۇرخانا چىقىپ مەيۈسلۈك بىلەن بېشىنى چايقىدى. سادىقنىمۇ ئايرىلىپ قالغاندۇق. بېشىمىزدا چاقماق چىقىلغاندەك بولدى. بىر-بىرىمىزگە قاراشقىنىمىزچە سۈكۈت ئىچىدە تۇرۇپ قالدۇق... ھەي ھاراق، ھەي ھاراق، يەنە قانچىمىزنىڭ بېشىغا چىقارسەنكىن...؟!

2008-يىلى 25-ئاپرېل، كۇچا

* ھېكايە ئاپتورنىڭ ژۇرنىلىمىزنىڭ 2007-يىلى 5-سانىدا ئېلان قىلىنغان «ھاراق» ناملىق ھېكايىنىڭ راۋاجى سۈپىتىدە داۋاملىشىدۇ.

ئاپتور: ج ك پ كۇچا ناھىيە سۈپەتلىك ئۈرۈمچىلىك مەيدانى باش باجىيىكىسىنىڭ سېكرېتارى (MI)

ئەپۇ قىلىڭلار، — توختاخۇن تەمبۇر ئاغزىنى سۈرتكەچ ئۆزىغاھلىق ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى، — ئىشىڭلارنى بۇزۇپ قويۇپتىمەن، سىلەردىن كەچۈرۈم سورايمەن، — توختاخۇن تەمبۇرنىڭ كەيپى ئۇچقان دەسلەپكى ھالىتىدىن ئەسەرمۇ قالمايغانىدى، ياندۇرغاندىن كېيىن سەگىپ ئىچى بوشاپ قالغاچقىمۇ، خۇددى ئەيبىكاردەك يۇۋاش، رايىش بوپقالغانىدى. ئابدۇسالام بىلەن پەرھاد يەنىلا بولدى قىلمايۋاتاتتى.

— ئەپۇ سوراڭ بىلەن سورۇن ئەسلىگە كېلەمدۇ؟ قىزلارنىڭ ھەممىسى كەتكەن تۇرسا!

— شۇنى دەيمەن، ئۇنداق ئادەم يا ئۆيىگە بېرىپ ئۇخلاسا...

— ئىككىڭلار بولدى قىلامسىلە، مەن پۇل خەجەلەپ قىلغان سورۇن بۇ، گەپ قىلمىسا ئەزەپلەپ كەتتىڭلارغۇ؟

— نېمە دەيسەن ئادىشوي، بىز ماۋۇ بۇرادەرگە گەپ قىلىۋاتساق ساڭا نېمە دەز كەتتى؟ — ئابدۇسالام سادىققا ھۈرپەيدى.

— دېمىسىمۇ سەن نېمە ئارىلىشىسەن، ئىشىڭنى قىل! — پەرھادمۇ ئابدۇسالامغا بولۇشتى.

— بىلىپ قويۇش، بۇ مەن چاقىرغان مېھمان، ھەرقايسىڭنىڭ مېھمانغا دېگىنى ماڭا دېگىنىڭ!

— ھاي-ھاي ئاغىنىلەر، بولدى قىلىڭلار! — مەن ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى پەمەلەپ، دەرھال ئوتتۇرىغا چۈشتۈم. ئەمما ئۇلار گېپىمنى ئاڭلار ئەمەس.

— قوي ئوسۇرۇق گېپىڭنى، بىزگە ئىش ئۆگىتىمەن دېمەي، ئۆمچىڭنى ئىچە!

— ھۇشۇڭنى تېپىۋال جۈمۇ، سادىق!

— ھۇشۇمنى تاپمىسام قانداق قىلاتتىڭ؟!

— ئانا-ماناڭنى، ئىگىچە-ئاچاڭنى نەق قىلاتتىم! — دېدى ئابدۇسالام ئاغزىنى بۇزۇپ. پەرھاد بولسا سادىقنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ بولغانىدى.

— ماۋۇ تۈزكۈرنى كۆرۈڭ، مېھمان قىلغىنىمىڭ گۇناھىغا تېخى مېنى تىللاۋاتىدۇيا، گەپ قىلمىسام!

— سەن گۈيىنى تىللىماي كىمنى تىللايمىز؟!

— ھۇ ھەزىلەك...!

— مانا ئەمەسە يىغىمىغان ئاغزىڭغا، — سادىق بۇرنىغا

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۈرۈمچى شەھىرى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە «ئىزچىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ تارقىتىلىدۇ. كىتاب-ژۇرنال تىجارەتچىلىرىنىڭ «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز. كىتابخانا ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھەر «غالبىيەت» يولى 100-نومۇر، ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 - 0991، ئالاقىلاشقۇچى: نۇرشاد ھاكىم

ئەكس ئېتىدۇ.

▲ تەن سېزىمى ئۆتتە، ئەقىل سېزىمى ھەرىكەتتە.
— غوپۇر جان ياقۇپ سەگەك

ئاپتور: يېڭىشەھەر ناھىيە يېڭىشېرىق يېزا قۇملۇق كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىدە مۇئەللىم

※ ※ ※

▲ بىر دۆلەتتىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئېتىراپ قىلىشقان ۋاقتى — ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىق ۋە ئومۇميۈزلۈك گۈللىنىشنىڭ شۇ ئەلگە يېتىپ كەلگەن ۋاقتىدۇر.

▲ پۇل تېپىشقا تەدبىرلىك، خەجلىشكە دانا بول.
▲ تارىختىن مەلۇمكى، بۈگۈنكى دۇنيادا مۆجىزە خاراكتېرلىك دەپ قارالغان قۇرۇلۇشلارنىڭ ھەممىسى، ئۆز ۋاقتىدىكى ھاكىمىيەتلەرنىڭ دىكتاتورلىقىدىن بىنا بولغان.
▲ مىللەت ئەزالىرىنىڭ ئۆزىدە ياخشى ئادەتلەرنى يېتىلدۈرگىنى، شۇ مىللەتنىڭ بېشىغا بەخت قۇشنىڭ قونغىنى.
— ئو.م. ئالغا

ئاپتور: شىنجاڭ «ئۇلتاش» مەكتىپىدە ئىنگلىز تىلى مۇئەللىمى
▲ سەن خاتالىقنى بويىنۇڭغا ئالمىساڭ، يېڭى خاتالىقلار

ھاياتلىق تەسراتلىرى

- ▲ باش كۆتۈرۈشنىڭ تۇنجى قەدىمى، مەسىلىلەرگە سەۋەب — نەتىجە بىلەن مۇئامىلە قىلىشتۇر.
- ▲ ھاياتنىڭ ھەيۋىسى كۈچى تۈگىگەچە، ئادەمنىڭ ھەيۋىسى تىنقى توختىغۇچە.
- ▲ زىياننىڭ مەنىسىنى پايدا ئېلىۋاتقانلار بەك چۈشىنىدۇ.
- ▲ تۆردىكى مېھمان، بىرى، ئەڭ ئېسىل، يەنە بىرى، ئەڭ رەزىل ئادەم بولۇشى مۇمكىن.
- ▲ سەن توغۇرلۇق ئەڭ كۆپ سۆزلەيدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ھەسەتخورلاردۇر.
- ▲ ئېرىشكەن نەرسىگە نىسبەتەن كىشىدە قەدىرلەش كەمچىل بولغانلىقتىن، جازالىنىش ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىش مەيدانىغا كەلگەن.
- ▲ چاچ — ساقىلىڭ ۋاقتى — قەرەلىدە ئېلىنىپ تۇرمىغان بولسىدى، سەنمۇ بىر چاتقاللىققا ئايلانغان بولاتتىڭ.
- ▲ مەدەنىيىتىڭنىڭ ئۇلۇغلىقى، ئادەمنى ئۇلۇغ كۆرۈشۈڭدە

ئۆزى كېلىپ بوينۇغا مىنىدۇ.

دوستلۇق ئالبومىدىن پارچىلار

▲ دوستىڭىز مۇۋەپپەقىيىتىڭىزنى يۈرەك ياشلىرى بىلەن تەبرىكلەيدۇ، دۈشمىنىڭىز شېرىن سۆز ۋە خۇشامەت كۈلكىسىدە.

▲ دوستىڭىز ياردەمگە موھتاج ئىكەنلىكىنى خىجىللىق سۆزلىرى بىلەن ئىپادىلەيدۇ، دۈشمىنىڭىز سىزنى كۆككە كۆتۈرۈپ، يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ.

▲ دوستىڭىز سىزنى بىلىم ۋە گۈزەل ئەخلاق جەھەتتىن ھۆرمەت قىلىدۇ، دۈشمىنىڭىز بولسا مال-دۇنيا ۋە چىرايدا ئۆزى بىلەن سېلىشتۇرىدۇ.

▲ قانداق ئادەم بىلەن دوست بولۇشىڭىز ساپايىڭىزغا باغلىق.

— بىلىقىز تىلىۋالدى

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتى 2007-يىللىق 3-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

ئەقىل تەرمەچلىرى

▲ ھەرقانداق ئىشنى ئۆزىدىن باشلىيالايدىغان ئادەم، ئاندىن ھەقىقىي باشلامچى بولالايدۇ.

▲ ئۆزۈڭ بىلمىگەن ئىشتا ھەرگىزمۇ باشقىلارغا باشلامچى بولالمايسىن.

▲ ئاتىسىدىن ئىلىم-ھېكمەت مىراس قالغانلارنىڭ قان-قېرىنداشلىق مېھرى ئېشىپ، ئىناق-ئىتتىپاقلىقى بارغانسېرى كۈچەيسە، ئەكسىچە، مال-دۇنيا مىراس قالغانلارنىڭ قېرىنداشلىق مېھرى سوۋۇپ، جېدەل-ماجرالىرى بارغانسېرى كۆپىيىدۇ.

▲ قانۇن-تۈزۈم ئائىلىق ئادەملەر كەڭ-كۈشادە، ئاڭسىز ئادەملەر قىستىلىپ ماڭىدىغان يول.

▲ ئەخلەت-چاۋارلارنى ئېلىۋەتسەڭ، ھەجىم كىچىكلىگەن بىلەن قىممەت ئاشىدۇ.

▲ بالىنىڭ كەپسىزلىكىدىن رەتسىزلىكى يامان.

▲ ئەخلەتخانىدىن دائىم ھەرتۈرلۈك پۇراق كېلىپ تۇرىدۇ. سېنىڭ چېچىڭدىن بىر خىل، قېشىڭدىن بىر خىل، كىيىنىشىڭدىن بىر خىل... مەدەنىيەت پۇرقى كېلىپ تۇرسا، ئۇنداقتا كاللاڭ ھەر خىل مەدەنىيەتنىڭ ئەخلەتخانىسى بولماي نېمە بولىدۇ؟

▲ شاللاش بولمىسا، تاللاش بولمايدۇ، تاللاش بولمىسا، پەرق بولمايدۇ، پەرق بولمىسا قىممىتىنى بىلگىلى بولمايدۇ.

▲ كاللىسىدا نىكاھ، ئائىلە ئۇقۇمى بولمىغان ئادەملەرنىڭ ئۆيى ئېغىلغا ئوخشايدۇ. نىكاھ، ئائىلە ئارقىلىق ئەۋلاد تەربىيەلەش پەقەت ئىنسانلارغىلا خاستۇر.

▲ ئىنساننىڭ ۋىجدانى بىلەن ئەخلاقى يوقالسا، پەقەت ئۇنىڭ تويماق نەپىسىلا قالىدۇ.

▲ ھەممە ئادەم پەقەت ئۆزىنىڭلا غېمىنى يەيدىغان يەردە مېھىر-مۇھەببەت بولمايدۇ.

▲ ئەمگەك قىلماق تەس ئەمەس، لېكىن ئەمگەك مېۋىسىنى باشقىلارنىڭ ئۆزىنىڭ قىلمۇبىلىشىغا قاراپ ئولتۇرماق تەس.

▲ ۋاقىتتىن مەنە تېپىش، دەل ھاياتنى قەدىرلەش دېمەكتۇر.

▲ بىلىمىسىزلىك نادانلىققا، ھۈنەرسىزلىك يارىماسلىققا، ئەخلاقسىزلىق پەسكەشلىككە ئېلىپ بارىدۇ.

▲ ئەخلاق ئۆيگە، بىلىم ئۆيىدىكى مال-مۈلۈككە ئوخشايدۇ.

▲ ياشلار كەلگۈسىنىڭ ئۈمىدى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى جاۋابكارلىرىدۇر.

▲ ئەقلىڭ ئېچىلغانسېرى ۋات-ۋات ئېغىزىڭ ئېتىلىدۇ، ۋات-ۋات ئېغىزىڭ ئېچىلغانسېرى ئەقلىڭ كېسىلىدۇ.

▲ نامراتلىق ئۈستىگە قۇرۇلغان بەزمە-مەشرەپ كۈلكىدە باشلىنىپ، جېدەل-ماجرادا ئەۋجىگە چىقىپ، ئاچچىق كۆز يېشى ۋە ھالاكەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

▲ ئىشلەپ يېگەن ئادەمنىڭ قورسىقىمۇ، كۆزىمۇ تويىدۇ؛ ئىشلىمەي يېگەن ئادەمنىڭ قورسىقى تويىمۇ كۆزى تويمايدۇ.

▲ ھېسسىياتنىڭ ئەقىل تەرىپىدىن كونترول قىلىنىشى ئادەمىيلىك، ئەقلىنىڭ ھېسسىيات تەرىپىدىن كونترول قىلىنىشى ھايۋانىيلىقتۇر.

▲ پۇل «شەھەر ئايلىنسا» كۆپىيىدۇ.

▲ رىقابەت پەللىسى-ئۈستۈنلۈك، جەڭ پەللىسى-غەلبە.

▲ چۈشەنمىسەڭ دۈشمەنمۇ دوست، دوستمۇ دۈشمەندەك كۆرۈنۈۋېرىدۇ.

▲ دانا كىشى قانۇنىيەتنى ئاساس قىلىدۇ، نادان كىشى ھېسسىياتنى.

▲ قىلغان ئىشلىرىڭدا ئويلىغىنىڭنىڭ ئەكسىچە ئۈنۈم كۆرسەڭ، ئۆزۈڭنى ئەقىلسىز، نادانكەنمەن دېسەڭ بولۇۋېرىدۇ.

▲ بىلگەن ئادەم بىر قېتىم زىيان تارتىدۇ، بىلمىگەن ئادەم تاكى ئۆلگىچە.

▲ بەھۈدە ئۆتكەن ۋاقىت، ھايات زەنجىرىنىڭ ئۇزۇلگەن قىسمى.

▲ جەمئىيەتكە نىسبەتەن ئىقتىسادنىڭ ئايلىنىشى، بەدەندىكى قاننىڭ ئايلىنىشىغا ئوخشايدۇ.

▲ مەغلۇبىيىتى كۆپ ئىشنىڭ ئىزباسارى ئاز بولىدۇ.

▲ تەييارتاپلار كۆپ جەمئىيەتنىڭ يۈكى ئەڭ ئېغىر.

— مۇھەممەتجان ئابدۇغەنى

ئاپتور: جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى كېرىيە ناھىيە خەلق قوراللىق بۆلۈمىدە ئوفىتېر

تەپەككۈر تامچىلىرى

▲ باشقىلارنىڭ قىيىنچىلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسلىككە سالغىنىڭ ئاجىزلىقى، كۈلگىنىڭ نامەردلىكى، ياردەم بەرگىنىڭ مەرد - ئەركەكلىكى.

▲ باشقىلارنىڭ غەلبىسىنى كۆرگەندە خۇشھال بول، ھەرگىز شېرىك بولۇشنى ئويلىما.

▲ باشقىلارنى مەسخىرە قىلىشتىن بۇرۇن ئەتراپىڭغا ئوبدانراق قاراپ باق، كىم بىلىدۇ، ئارقاڭدا سىنى مەسخىرە قىلىۋاتقانلار بارمۇ تېخى.

— غەيرەتجان ھامۇت

ئاپتور: شىنجاڭ ساغىچى ئوفىستىرلىرى ئالىي تېخنىكومى 2007 - يىللىق 7 - چوڭ ئەترەت 20 - تارماق ئەترىتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى

ئۇنىڭ ئىسمىز ئىمدالار

▲ ئۈگەنگەن نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرەلمەسەك، زاماننىڭ ئارقىدا قاپتىمەن ياكى ئالدىغا ئۆتۈپ كېتىپتىمەن دەپ چۈشەنسەك، مېنىڭچە، چوڭ خاتالاشقان بولمايمىز.

▲ بىراۋنىڭ مەقسەتلىك ماختاشلىرىغا خۇشھال بولپكەتمىگەن ۋاقتىمىز، ئەقلىمىزنى ھەقىقىي تاپقان ۋاقتىمىزدۇر. ▲ ئىشچانلار ئىشنى سەھەردە باشلايدۇ، ھۈرۈنلار بېشىنى قاشلايدۇ.

▲ ھۈرۈننىڭ ئەتىسى تۈگمەس، قېلىن مېھماننىڭ پەتىسى. ▲ ھەقىقىي شېئىرنىڭ زادى قانداق بولىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيدىغان ئادەملەر، شېئىر يازغان ئادەمنىڭ ھەممىسىنى شائىر دەپ ئاتايدۇ.

— ئەكبەر جاپپار دەردى

ئاپتور: قەشقەر ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەش ئورنىنىڭ خادىمى

※ ※ ※

▲ مەلۇم ئورۇندا ياشىغان ئادەمنىڭ تەپەككۈرى ۋە بىلىشى شۇ ئورۇننىڭ ئومۇمىي سەۋىيىسىدىن ھالقىپ كىتەلمەيدۇ، ھالقىپ كەتسە، شۇ يەردىكى كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنمايدۇ.

— غوپۇرجان ئىبراھىم

ئاپتور: كونا شەھەر ناھىيە ئاققاش يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىدە مۇئەللىم

▲ ھازىر قانچىلىك ئۇخلىساڭ، شۇنچىلىك ئاچ قالسىەن. — ئابدۇخالىق تۇرنىياز

ئاپتور: پىچان ناھىيە پىچان بازىرى لەڭگەر كەنت شاھەھەللىسىدە دېھقان

تەپەككۈرۈمدىن تامچىلار

▲ يازغۇچى كىتابقا بېسىلغان ئىسمىنى خەلقنىڭ قەلبىگە يازالسا، مانا بۇ ھەقىقىي يازغۇچىدۇر.

▲ ئەگەر ھەقىقەتنى تونۇپ يەتمەكچى بولساڭ، زالىملارنىڭ قولىدا ئىشلەپ باق.

▲ «ھەقىقەتەن» دېگەن سۆزنى كۆپ ئىشلەتكەن ئادەم بىر بولسا ئەڭ بىلىملىك، يەنە بىر بولسا ئەڭ خۇشامەتچى.

▲ «ئەتە نېمە ئىش قىلمەن» دېگەن ئادەم، ئاللىبۇرۇن بۈگۈنكى ئىشنى تۈگىتىپ بولغان ئادەمدۇر.

— ئابدۇقەييۇم مۇھەممەتئېلى

ئاپتور: ئاقتو ناھىيە كوسىراپ يېزا ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3 - يىللىق 10 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

※ ※ ※

▲ ئەرلەر تەلۋىلىك قىلسا قاراملىق بولۇر، ئاياللار تەلۋىلىك قىلسا ساراڭلىق.

▲ باشقىلارنىڭ ساڭا بەرگەن ئورۇنلۇق تەنقىدى — نۇقسانلىرىڭغا يېزىلغان توغرا رېتسىپ.

— نۇرئېلى كېرىم

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى شىمالىي مەكتەپ رايونى تەبىئىي پەن 2008 - يىللىق 18 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

ئەتراپىمغا بىر نەزەر

▲ ھاراق - شارابقا بېرىلگەن ئايال (قىز) بېشىدا ئۆزىنى، ئاندىن پەرزەنتىنى، ئاخىرىدا جەمئىيەتنى ۋەيران قىلىدۇ.

▲ ئىنسان كۆزى بىلەن كۆرگەن، مەۋجۇد بولۇپ تۇرغان ئەمەلىيەت ئارقىلىق ئىسپاتلانغان نەرسىگە ئەڭ ئىشىنىدۇ.

▲ قانداق تۇرمۇش كەچۈرۈشۈڭدىن قەتئىينەزەر، ئەڭ خاتىرجەم، ئەڭ غەمەسز كۈنلىرىڭ يەنىلا ئاتا - ئاناڭنىڭ يېنىدا تۇرغان چاغلىرىڭ.

▲ بىزنىڭ ئۇزاق مەنزىلىمىزگە سەپەرداش، مەسكىن قەلبىمىزگە دىلداش، مەنىۋى تەشنىقلىمىزغا ئوزۇق بولۇپ روھىيىتىمىزنى ئويغىتىدىغان، لېكىن بىزدىن سەھمىيەتتىن باشقا ھېچنېمە «تەلەپ» قىلمايدىغان يېقىن بىر سىرداش دوستىمىز بار. ئۇ بولسىمۇ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدۇر.

— بەھرىنسا ئادىل دىلەفكار

ئاپتور: شىنجاڭ «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىنىڭ خادىمىسى

※ ※ ※

▲ بىزنىڭ ئوقۇش ھاياتىمىزنى مۇنداق تۆت باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ: باشلانغۇچ مەكتەپ — تۈگۈن، تولۇقسىز

چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن ئەمەس، چوڭقۇر چۈشىنىپ قالمايلىقى ئۈچۈن بىر ئۆيدە ياشىيالايدۇ.

▲ كەم نەرسىمىزنى تولۇقلاپ بولالماستىمىز، بار نەرسىمىزنى قەدىرلىمىگەنلىكىمىزدىندۇر.

▲ ئايرىلغاندا مۇھەببىتى ئۈچۈن يىغلىغان ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ دوست، ئەقىدىسى ئۈچۈن يىغلىغانلارنىڭ بىر بولسا دۈشمەن بولۇشۇپ كېتىش ئېھتىماللىقى كۆپرەك بولىدۇ. — ئەكبەر جان ئەخمەتنىياز ئۇيغۇر تاپمىش

ئاپتور: قاراقاش ناھىيە ھۈنەر-تېخنىكا ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئەدەبىيات مۇئەللىسى

▲ تەكرارلانمىغان دەرس — پەرۋىشىز قالغان كۆچەت.
▲ قاچان «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى بىلەن ئۇچراشتىم، شۇ چاغ يېڭىچە ھاياتىم باشلاندى، يېڭىچە ئاڭ ۋە يېڭىچە نەزەر بىلەن جەمئىيەتكە نەزەر تاشلىدىم.
— ھاۋاگۈل روزى

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى

سۈكۈناتتىن سادا

تارىخىي تۈزۈمىش

بوۋامغا ئۇلۇغ بوۋام دەپتىكەن:

— بالام، ئادەمدەك ياشا!

بوۋام دادامغا دەپتۇ:

— بالام، ئادەمنىڭ قىلقىنى قىل!

دادام ماڭا دېدى:

— قالايىمقان ئىشلارغا ئارىلاشما، ئۆزۈڭگە پايدىسىز ئىش

قىلما!

مەن بالامغا دېدىم:

— كۆپ تىل ئۆگەن، پۇل، ئابروي تېپىش ھەممىدىن

مۇھىم.

بالام نەۋرەمگە نېمە دەر؟! —

▲ ھازىر خوتۇنلارنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە تىكەن سوۋغا

قىل!

▲ پارىخور مەنەسەپدارلارنىڭ سېمىز قورسىقى ھەقىقىي

سېمىزلىك ئەمەس، ھارامدىن ئۆنگەن بالا!

— پولات مىكائىل سۈكۈنات

ئاپتور: غۇلجا ناھىيە ئۈچۈن خۇيزۇ يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىدە مۇئەللىم

ئوتتۇرا مەكتەپ — راۋاج، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ — كولمىناتسىيە، ئالىي مەكتەپ — يېشىمىدۇر...

— ئاسىيە ئەزىز

ئاپتور: يوپۇغا ناھىيە 1-ئوتتۇرا مەكتەپ ئىجتىمائىي پەن 3-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈرۈمدىن تۇنجى چەشمىلەر

▲ بىلگىنىكى، ياقتۇرمايدىغان بىرەر ئادىمىڭنىڭ بولغىنى مەيلى، لېكىن كۆزگە ئىلمايدىغان بىرەر مۇ ئادىمىڭ بولمىسۇن.

▲ ئىلگىرى يېزىمىزدا ھەر خىل مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى ئېچىلسا ياخشى دەپ ئويلايتتىم. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، يېزىمىزدا بىر كىتابخانىنىڭ بولمىغانلىقىدىن ئۆكۈنۈۋاتىمەن.

▲ ئىپتىتىنى ساقلىيالىمىغان قىز — مەزگىلىسىز ئۇششۇك تەگكەن گۈل.

▲ خاسلىق — مەراس.

— ئۆمەر جان ھاجى (قۇتلۇق)

ئاپتور: بەيزاۋات ناھىيە 1-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3-يىللىق 9-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈرۈمدىن تامچىلار

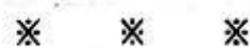
▲ ئۆزىدىن ئۇيالىمىغان، ئۆزىدىن ئۇيالىماس.

▲ مەغلۇبىيەت، بىرى ئەجىزسىزلىكتىن، يەنە بىرى تەجرىبىسىزلىكتىن.

▲ ئادەمنى چۈشىنىشكە ۋاقىت، ھاياتىنى چۈشىنىشكە ۋاقىت كېرەك.

— يۈسۈپجان مۇھەممەت

ئاپتور: قەشقەر ۋىلايىتى 6-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3-يىللىق 4-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئەيىب يىغىلسا پاش بولۇر، دەرد يىغىلسا ياش.

▲ يىغلاپ تۇرۇپ سىرنى ئالغۇچە، كۈلۈپ تۇرۇپ جېنىنى ئال.

— زۇلخۇمار قۇربان

ئاپتور: جىڭ ناھىيە 2-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3-يىللىق 14-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈر مېۋىلىرى

▲ بەزىدە ئەر-خوتۇنلار بىر-بىرىنى ياخشى

سەھىپىسى ئاڭسىزلارنى ئاڭلىق، يۈرەكسىزلەرنى يۈرەكلىك، ئەدەپسىزلەرنى ئەدەپلىك قىلىپ، خېلى كۆپ سانلىق كىشىنى يامان يولدىن قايتۇرۇۋالدى.

— ھىدايەت ئەھمەت

ئاپتور: لوپ ناھىيە ھاڭگىيا يېزا باش خانىقا ئېرىق كەنتىدە دېھقان

※ ※ ※

▲ بىرىنچى قېتىم يول قويۇشۇڭ ئاقىللىقتىن، ئىككىنچى قېتىم يول قويۇشۇڭ ئالىجانابلىقتىن، ئۈچىنچى قېتىم يول قويۇشۇڭ باشقىلارنىڭ ئىشلەڭگە مەنئۇبلىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بەرگەنلىكىڭدىن ئىبارەت.

— مەنسۇر جان نۇرىي

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتى تىل-ئەدەبىيات 2007-يىللىق 3-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈر مېۋىلىرى

- ▲ پەرقى تۆۋەن نەرسىنىڭ نەرقى تۆۋەن بولىدۇ.
- ▲ ئۆز ئالدىغا (مۇستەقىل) قىلمىغان ئىش — بارسا كېلەر، ياكى كەلمەس يول.
- ▲ ئوغلى جىقنىڭ يۈزى، قىزى جىقنىڭ گېپى كۆپ بولىدۇ.
- ▲ قىزلارنى، بىرى، سىرتتىكى، يەنە بىرى، كېچىدىكى يۈرۈش — تۇرۇشىدىن چۈشەنمىگەن ئادەم، مەڭگۈ چۈشەنمەيدۇ.
- ▲ بىر نەرسىنىڭ قەدەر — قىممىتىنى، بىرى، تەتقىقاتچىلار، يەنە بىرى، يىغىپ ساتقۇچىلار بەك چۈشىنىدۇ.
- ▲ شەھەردىكى ئادەملەرنىڭ بېشىنى ماشىنا، سەھرادىكى ئادەملەرنىڭ بېشىنى ھاشار تولا ئاغرىتىدۇ.

- ▲ ھۈرۈنلۈك كەلگۈسىنى ئويلىمىغانلىقتىن كېلىپ چىقىدۇ.
- ▲ ھەقىقىي سۆيگەنگە ئەل يېقىن، نەپىنى سۆيگەنگە ئەجەل.
- ▲ ئەقىللىق قۇش تۆۋەن يەرگە ئۇۋا سالمايدۇ.
- ▲ «خۇدا ساقلىسۇن» — بارلىق ئىنسانلارغا ئورتاق شوئاردۇر.
- ▲ باشقىلارغا ئىشەنمەيدىغان ئادەملەر ئىچىدىن، بىرى، ساداقەتسىز، يەنە بىرى، پاراسەتلىك ئادەملەر كۆپ چىقىدۇ.
- ▲ ئادەمنى ئەڭ جەلپ قىلىدىغان نەرسە — رەڭدۇر.
- ▲ تارىختىن مەلۇمكى، ئۆزىنى — ئۆزى تونۇشتۇرالمىغانلارنى باشقىلار خاتا تونۇشتۇرۇپ قويدۇ.
- ▲ ئىتتىك پىشقان تائام تەمسىز (تۈزسىز)، ئاستا پىشقان تائام تۈزلۈك بولىدۇ.
- ▲ قىزىقىشى ئوخشاش كىشىلەر بىر بولسا بەك ئاسان چىقىشىپ كېتىدۇ، بىر بولسا بەك ئاسان قىزىرىشىپ قالىدۇ.
- ▲ پۇلدارلارنىڭ بېشى بىلەن قورسىقىغا، يوقسۇللارنىڭ پۇت — قولىغا ئارامچىلىق يوق.

ئەقلىدىن تامچىلار

- ▲ چىرايى ئوچۇقنىڭ يولى، قولى ئوچۇقنىڭ ئىشىكى ئوچۇق بولىدۇ.
- ▲ سالام بىلەن ئېگىلسۇن بېلىك، ۋىجدان بىلەن تىك تۇرسۇن قەددىڭ.
- ▲ ئاشكارىلانمايدىغان سىر يوق، پارچىلانمايدىغان تاش.
- ▲ تارىختا شاھلار تەزكىرىسىنى تاشقا پۈتكەن، ئالىملار خەلق قەلبىگە.
- ▲ ھىجىيىپ كۈلگەن خوتۇندىن ئېھتىيات قىل، ئېگىلىپ پۈكۈلگەن ئەردىن.
- ▲ بالىنى كۆچەتكە ئوخشاشساق، ئائىلە تەربىيىسى كۆچەتنىڭ يىلتىزىنى يېتىلدۈرىدۇ؛ مەكتەپ تەربىيىسى شاخلىتىپ چېچەكلىتىدۇ؛ جەمئىيەت تەربىيىسى يا مېۋىگە كىرگۈزىدۇ، يا چېچىكىنى قېقىۋېتىپ مېۋىسىز دەرەخ قىلىدۇ.
- ▲ دەرەخ ئۈچىدىن قۇرۇيدۇ، زىرائەت يىلتىزىدىن.
- ▲ ئەڭ چوڭ ئەخمەقلىق — رەقەبە سەل قارىغانلىق.
- ▲ سەن قىلغان ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ ھەممىسى خۇددى بالاڭدەك سېنىلا تاپىدۇ.
- ▲ يىلتىزى قۇرۇغان دەرەخ پور بولۇر، ئاتا-ئانىسىنى خورلىغان بالا خار.
- ▲ قېرى دەرەخنىڭ پۇتقى جىق، قېرى قىزنىڭ چاتقى.
- ▲ خوتۇنى ياسانچۇقنىڭ ئېرى قارانچۇق، بالىلىرى تاشلاندىق.
- ▲ ئات قېرىسا تۈزدە مۇدۇرۇلىدۇ، ئادەم قېرىسا سۆزدە يېڭىلىدۇ.

ئاپتور: مورى قازاق ئاپتونوم ناھىيە ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىپىدە مۇئەللىم

تەپەككۈر تەرمەچلىرى

- ▲ ئىسراپچىلىق تولا يەردە مېشچانلار كۆپ، بېسىم تولا يەردە غۇلغۇلا.
- ▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ «تەپەككۈر كۆزى» جەزىمدار سەھىپىدۇر. ئەمما بەزىلەرنىڭ قىلمىشىغا زەربىدار سەھىپىدۇر.
- ▲ ماھىرلار تولا يەردە مۇسابىقە بولىدۇ، ئالىملار تولا يەردە مۇلاھىزە.
- ▲ ھايۋاننى ئارغامچىدا باغلىغۇلۇق، ئادەمنى گەپ-سۆزدە چاغلىغۇلۇق.
- ▲ قىزلارنىڭ گىجىڭلىرى، ئوغۇللارنىڭ بوشاڭلىرى كۆپ ھالدا بويتاق قالىدۇ.
- ▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ «تەپەككۈر كۆزى»

بۇلاقى چەشمىلىرى

- ▲ تارىخقا قىزىقماسلىق — ئۆز تەقدىرىگە قىزىقماسلىق بىلەن باراۋەردۇر.
- ▲ زارلىنىش — يېرىم مەغلۇبىيەت.
- ▲ ئۆزىمىزنىڭكىنى بىلمەي، باشقىلارنىڭكىنى دوراش، قارىغۇنىڭ ھۈنەر ئۆگەنگىنىگە ئوخشاش.
- ▲ ۋاز كېچىش بولسا — بىر بولسا ئاقلىنىڭ ئىشى، بىر بولسا مەغلۇبىيەتچىنىڭ.
- ▲ ئۆز-ئۆزىڭىزنى تونۇش، ھاياتىڭىزدىكى ئەڭ چوڭ بايقاش.
- ▲ «پاكت — مۇنازىرىدىن ئەلا»، شۇنچا كۆپ ۋاقىتلاپ تۇرماي، ئەمەلىي پاكىتنى كۆرسەت؟! — مۇھەممەتتوختى مۇھەممەتنىياز بۇلاقى

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتى 2006-يىللىق 15-سېنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈرۈمدىن تامچىلار

- ▲ بۇ دۇنيادا قىز بالىنى بىر ئۆمۈر ياخشى كۆرىدىغان بىرلا ئەر بار. ئۇ بولسىمۇ — شۇ قىزنىڭ ئۆز دادىسىدۇر.
- ▲ ئايغا چىققىلى بولغان بىلەن، خىيالىنىڭ تېگىگە يەتكىلى بولمايدۇ.
- ▲ پىكىردىكى بىردەكلىك بىلەن تەقدىرلا ئادەملەرنى بىر يەرگە جەم قىلالايدۇ.
- ▲ كۈنلار ھەمىشە «ئوتى بار يەرنىڭ سۈيى يوق، سۈيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق» دەيدۇ. بۇ سۆزنىڭ ئۆزىدىن ئېنىقلا تۇرمامدۇ، سۇ بار يەردە ئوت قانداقمۇ مەۋجۇد بولالسا؟ — مەريەمگۈل تۈرەك

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتى 2007-يىللىق 1-سېنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈر تامچىلىرى

- ▲ ساختا بېپەرۋا. ئارقاڭدىن كۆزەتكۈچى.
- ▲ نىشانسىز ياشىغۇچىلار — «پۇلسىرات كۆۋرۈكى» دە تەمتىرەپ يۈرگۈچىلەر.
- ▲ سەن بىراۋنىڭ ئالدىدا ئەپت-بەشرىسىنى ئېچىپ گەپ قىلساڭ ياكى كۆتۈرۈلسەن ياكى چۈشۈرۈلسەن.
- ▲ كاللاڭنى ئەرگىن تۈت، ئۆزۈڭنى تۈزۈم ئىچىگە قوي.
- ▲ سەن تۇغۇلغاندا قويۇلغان ئىسمىدىن باشقىسى سېنىڭ ئۆزگەرگەن قېتىم سانىڭ.
- ▲ شاخ-پۇتاقلىرى بولمىغان دەرەخكە يامىشىش قىيىن.

- ▲ دېھقان چىرايىنى ئىمان-ئېتىقادنىڭ، كادىر پاكىزلىقىنىڭ بەلگىسى دەپ بىلىدۇ.
- ▲ ياخشى مالىنى ساتماق ئاسان، سېتىۋالماق قىيىندۇر.
- ▲ مۇنداق ئۈچ نەرسە ئۇخلىمايدۇ: سۇ، يەرشارى، ۋاقىت.
- ▲ ئادەمنىڭ، بىرى، كۆڭلى يېرىم بولغاندا، بىرى، خۇشال بولغاندا ئۇيقۇسى كەلمەيدۇ.
- ▲ «ئېشەكنىڭ ئۆزى ھارام، كۈچى ھالال» دېگۈچىلەر بىر بولسا ئىنساپ-دىيانەتلىك، بىر بولسا ئائىنساپ-بۈزۈك كىشىلەردۇر.
- ▲ سەھەر تۇرغان ئادەم بىر بولسا تەبىئەتنى، بىر بولسا تەنھەرىكەتنى سۆيىدىغان ئادەمدۇر.
- ▲ مۇۋەپپەقىيەت — ئەركىنلىك ئىلاھى.
- ▲ سۆزى يالغاننىڭ يا يۈرىكى يارا، يا يۈزى قارا بولىدۇ.
- ▲ قۇرۇق دەرەختە قۇشقاچ، قۇرۇق قول ئەردە خوتۇن تۇرماست.
- ▲ ئادەم، بىرى، بىر نەرسىگە ئېرىشكەندە، يەنە بىرى، بىر نەرسىنى يوقاتقاندا ئۆزىنى چۈشىنىدۇ.
- ▲ ئۆزۈڭنىڭ قانداق ياشاۋاتقانلىقىڭنى باشقىلارنىڭ ساڭا بولغان پوزىتسىيىسىدىن بىل.
- ▲ «بويۇنلا» دېيىش بوشاڭلىقنىڭ، «توختا» دېيىش ھوشيارلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر.
- ▲ ئىشەنچسى ئاجىز ئادەم تولماق ئۆتمۈشنى، ئىشەنچسى مۇستەھكەم ئادەم تولماق كەلگۈسىنى ياد ئېتىپ ياشايدۇ.
- ▲ غەلبە بىر بولسا تىرىشچانلارغا، بىر بولسا پۇلدارلارغا مەنسۇپ.
- ▲ قىزلار بىلەن كۆپ ئارىلاشقان ئادەم بىر بولسا ئېتىقاد، بىر بولسا ئىقتىساد كىرىسىگە دۇچ كېلىدۇ.
- ▲ «قوشۇش» ۋە «ئېلىش» نى پىششىق بىلمىگەن ئادەم باشقىلارنىڭ قولىدىن ئاسانلىقچە نان ئېلىپ يېيەلمەيدۇ.
- ▲ كۆزگە سىغىمىغان كۆڭۈلگە سىغىماس.
- ▲ بىر يار كەتكەن يەر ھەرگىز ساق تۇرمايدۇ.
- ▲ يېقىنلىشىش قانچە تېز بولسا، ئايرىلىش شۇنچە تېز بولىدۇ.
- ▲ «ياخشى كۆرىمەن» دېگەن سۆزنى كۆپ ئاڭلىغان قىزلار تەكەببۇر كېلىدۇ.
- ▲ ئىتتىك بىر قارارغا كېلەلمەيدىغانلار بىر بولسا قورقۇنچاق، بىر بولسا پۇرسەتپەرەس كىشىلەردۇر.
- ▲ قارىغۇ قاراڭغۇدىن قورقماست، گاچا تىل-دەشنامىدىن.
- ئابدۇغەنى توختى توغرىل

ئاپتور: ئۈرۈمچى «توغرىل» كىتابخانىسىنىڭ خادىمى

▲ بولۇپمۇ ھازىرقى جەمئىيەتتە كۆزۈك ئىككى بولسىمۇ، قۇلىقنىڭ تۆت بولسۇن!

▲ ئادىل بول، دادىل بول.

▲ ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئۇرۇنمايدىغان ئادەم بار دېيىلسە، ئۇ بىرى ساراڭ، يەنە بىرى، يالغاندىن كەمتەر بولۇۋالغانلار.

▲ ئۆزۈمنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكىدىن ئاخىرى باشقىلارنىڭ شاھ- مات ئۇرۇقىغا ئايلىنىپ قاپتىمەن.

▲ دۈشمىنىڭگە يىغلاپ قارىما، دوستۇڭغا كۈلۈپ.

— ئابابەكرى ئوبۇل

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى ھاياتلىق ۋە مۇھىت ئىلىمى فاكولتېتى قوللىنىشچان خىسبە 2006- يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈر مېۋىلىرى

▲ قۇياشنىڭ نۇرىغا پەرۋاسىز قاراپ، شامنىڭ يورۇقىنى تالاشقانلار ھامان بىر كۈنى كۆزدىن ئايرىلىپ قالىدۇ.

▲ چىراي گۈزەللىكىنى ئەينەكتىن، قەلب گۈزەللىكىنى خەلقىن كۆرۈۋال.

▲ ۋاقتىنى خار قىلىۋاتقانلار، ئەمەلىيەتتە ئۆز كەلگۈسىنى دەپسەندە قىلىۋاتقانلاردۇر.

▲ قىزلارنىڭ ئوغۇللارنى سۆيۈشى ئائىلىنى، ئۆزىنى سۆيۈشى ئانا ۋە مىللەتنى سۆيگەنلىكىدۇر.

▲ ئاچچىق ئالدىدا ۋىجدانىڭنىڭ، شادلىق ئالدىدا ئىمانىڭنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلسەن.

▲ بۇرۇن كىيىم- كېچەكنىڭ بەدەننى ياپالماستىقى نامراتلىق سەۋەبىدىن بولغان بولسا، ھازىر ناپاكتلىق سەۋەبىدىندۇر.

▲ غەم ئادەمنى بىر بولسا دۆلەتمەن، بىر بولسا كېسەلمەن قىلىدۇ.

— ئەخمەتجان ئابلىمىت

ئاپتور: شىنجاڭ سەنئەت ئىنىستىتۇتى مۇزىكا مائارىپى 2006- يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

سوغۇق تىنىقلار

▲ بەزىدە ئاددىي ئويىدىن ئۇلۇغ بىر ھەقىقەت، ئاددىي سۆزدىن ئۇلۇغ بىر ھېكمەت تۇغۇلىدۇ.

▲ كۆرۈش كۆزدە، ئىشىنىش قەلبتە بولىدۇ.

▲ ئەمەلىيەتتىن چەتلىگەن ئويلىنىش — خىيال، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ ئويلىنىش — تەپەككۈردۇر.

▲ ھاياتلىقتىكى ئۇچ ئۇلۇغ تەركىب: مەۋجۇدلۇق، ۋاقىت، ئۆلۈم. چۈنكى بۇلار ھەممىمىزگە ئوخشاش بېرىلگەن ئىنئام.

▲ «مەڭگۈلۈك» پەقەت ئۆلۈپ كەتكەنلەرگىلا خاس.

چۈنكى ئۇلار مەڭگۈ تىرىلمەيدۇ.

— ھەسەنجان مۇسا

ئاپتور: شىنجاڭ تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتى «يېتۈك ئىزباسارلار» ئىنىستىتۇتى كلىنىكا دورىگەرلىكى 2007- يىللىق 1- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

***

▲ بەختنىڭ تەمىنى بىلمەكچى بولساڭ ھېنەتنىڭ مېۋىسىنى تېتىپ باق؛ زۇلمەتنىڭ ئازابىنى بىلمەكچى بولساڭ، جاھالەتلىك دەۋردە ياشاپ باق.

— توختى ناسىر

ئاپتور: قاراقاش ناھىيە ھۆنەر- تېخنىكا تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىدە مۇئەللىم

تەپەككۈر مېۋىلىرى

▲ قەھرىماننىڭ كۆزىدىن ئاقىنى ياش ئەمەس بەلكى قان.

▲ كۈچلۈكلەرنىڭ كۆز يېشى — روھىي جەھەتتىكى ئاجىزلىقتىن.

▲ مەغلۇبىيەتچىلەرنىڭ كۆز يېشى — ئۆز مەغلۇبىيىتىنى ئۇن- تىنىسىز تەن ئالغانلىقىدىن.

▲ تارىخىي چىنلىق يوشۇرۇنغان جايدىن سۈكۈت ئىچىدىكى قەھرىمان كۆپ چىقىدۇ.

— نەسىمى

ئاپتور: قەشقەر شەھەر 16- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3- يىللىق 1- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

***

▲ شەھەر ھەممە مەدەنىيەتنىڭ تارقىلىشى ھەم خاراب بولۇشىدىكى ئاساسىي مەنبە.

▲ زۇلپىقار بارات ئۆز باشىنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2008- يىل 4- سانىدىكى «ياغلىق قاپاق ۋە بۇلغانغان كىملىك» ناملىق مۇھاكىمىسى، مىللىي كىملىكىمىزنىڭ قىممىتىنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى.

— تۇرسۇن ھەسەن

ئاپتور: مەكىت ناھىيە قۇرما يېزا تېرىمبەھەللە كەنتىدە دېھقان

▲ پۇلى بار، بىلىمى يوق ئادەم، مېيى بار، شوپۇرى يوق ماشىنىغا ئوخشايدۇ.

▲ باشقىلاردىن ئاغرىنىشىنىمۇ ئۆگىنىپ قوي، بولمىسا مەۋجۇدلۇقىڭنى ئۇنتۇپ قالىدۇ.

▲ بىرلا ئادەمدىن خۇشھاللىق كۈتكەن كىشى، مەڭگۈ خۇشھال بولالمايدۇ.

— ئامانۇللا ھېزبۇللا

ئاپتور: قاغىلىق ناھىيە جايىتېرەك يېزا توغۇتاش كەنتىدە دېھقان

▲ رېئاللىقتا تەڭسىزلىككە دۇچ كەلسەڭ، بىرى، ئاھالىسىز قالسىڭ، يەنە بىرى، ئۆزۈڭنىڭ تېخى پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىڭنى ھېس قىلىسەن.

— مۇختار ھاجى

ئاپتور: كۈنئەھەر ناھىيە يېڭىئۆستەڭ يېزا سەيپۇڭئېرىق كەنتىدە دېھقان
▲ ئەرزمەس نەرسىلەرنى يازغىنىڭ — ئوقۇرمەننىڭ ۋاقتىنى ئالغىنىڭ.

— ئەسقەر ئەنۋەر

ئاپتور: شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى ئىقتىساد باشقۇرۇش ئىنستىتۇتى
ئۈچۈرچىلىق 2005-يىللىق 2-سېنىپ ئوقۇغۇچىسى

ئارزۇ تىنىقلىرى

▲ بىلىم بىلەن كىيىم — ئىنسان بىلەن ھايۋاننى ئايرىپ تۇرىدىغان ئەڭ روشەن پەردە.

▲ ئىنساننىڭ ئاجىزلىقىنى جىسمانىيەتتىن، ئۇلۇغلۇقىنى روھىيەتتىن بىلىسەن.

▲ ئىنساندا قورقۇش بولمىغان بولسا، ياراتقۇچىدىن خۇدالىق تالاشقان بولاتتى.

▲ ئۆزىنى باشقىلار بىلەن بەك كۆپ سېلىشتۇرغان ئادەم — بىر بولسا ئەڭ تېز تەرەققىي قىلىدۇ، بىر بولسا ئەڭ تېز مەغلۇب بولىدۇ.

▲ بىرگە ئەڭ ئېسىل ئادەمنىڭ، يەنە بىرگە ئەڭ رەزىل ئادەمنىڭ دۈشمىنى كۆپ بولىدۇ.

▲ ئۆلگەنلەرمۇ دۈشمەنسىز ياتالمايدۇ.

▲ باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ بولۇپ ئىشەنچسىزدىن قېلىش — ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقىپ بولۇپ بەرگە قاتتىق چۈشكەنگە ئوخشايدۇ

▲ ئۆزۈڭگە پۇختا بولماي تۇرۇپ، ئىشلىرىڭدا پۇختا بولالمايسەن.

▲ ئېغىزىڭغا پۇختا بولغىنىڭ — رىزىقىڭغا پۇختا بولغىنىڭ.

▲ سەن ئاچچىق قىسمەتلىك تارىخقا ئىگە بولماي تۇرۇپ بۈگۈنكى كۈنۈڭدىن رازى بولمايسەن.

▲ ئەڭ دانا ئادەملەرلا بۈگۈندە تۇرۇپ ئەتىدە ياشىيالايدۇ.

▲ ھازىرقى زاماندىكى نادانلىق — ساددىلىق (ياۋاشلىق).

▲ سەن مەشھۇر (داڭلىق) شەخسكە ئايلانغان ۋاقتىڭدا سايەڭگە ئەگىشىپ ماڭىدىغانلار كۆپىيىدۇ.

▲ تەمەخورلار — سايىگە ئوخشاش، سەن نەدە بولساڭ شۇ يەردە پەيدا بولىدۇ.

▲ سېنى قوللايدىغانلارنىڭ چىققانلىقى — قەدىر-قىممىتىڭنىڭ يوقالمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

▲ قېرىلىق روھىي چۈشكۈنلۈكتىن، ناھىياتلىق ھۇرۇنلۇقتىن ئادەمنى ئاسانلا ئۆزىگە قۇل قىلىۋالىدۇ.

— ئەلجان رەھمان (ئەلنۇر)

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتى ئاخبارات
2005-يىللىق سېنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈردىن تەرمىلەر

▲ پەخىرلەنمەكچى بولساڭ خىزمەت ئورنۇڭدىن ئەمەس، خىزمەت نەتىجەڭدىن پەخىرلەن.

▲ چىرايلىق يۈزىدىن، قاتىل كۆزىدىن، ناتىق سۆزىدىن بىلىنۇر.

▲ ناھەردىنىڭ يېتىم ئوغۇلغا قارشى، ئۇنىڭ مېراسىغا كۆز تىككەنلىكىدىن.

▲ كىشىلەرنىڭ ساڭا نېمە دەپ باھا بەرگىنىگە قارىماي، كىمىنىڭ باھا بەرگەنلىكىگە قارا.

▲ تارىختىن ساۋاقكى، دۈشمەن يازغان تارىخنى قارشى مەنىدە ئويلىساڭ ھەقىقىي تارىخ نامايان بولىدۇ.

— ئېلى توختى (ئەينەك)

ئاپتور: باي ناھىيە 3-ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇئەللىم

※ ※ ※

▲ ئايالىنىڭ چېھرىدىكى تەبەسسۇم ئەر ئۈچۈن مەدەت، بالا ئۈچۈن مۇھەببەت، ئۆزى ئۈچۈن گۈزەللىكتۇر.

▲ كۈلكە ھاياتقا بېرىلگەن جاۋاب، ئۆلۈمگە قىلىنغان چاقچاقتۇر.

▲ ئوقۇتقۇچىلاردا دېھقاندىك ئىللىقلىق، دوختۇردەك ئەستايىدىللىق، ساقچىدەك سەۋرچانلىق بولغاندىلا، ھەقىقىي تەربىيىلىگۈچى بولالايدۇ.

— ئابدۇغەنى ئابدۇۋاھىد

ئاپتور: قەشقەر شەھەر تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2-يىللىق 1-سېنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ پۇل، مال-دۇنيا غەم ئەندىشىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ، بىراق يوقىتالمايدۇ.

▲ ئۆزىڭىز ئېرىشمەكچى بولغان نەرسىگە ئېرىشكىنىڭىز — يېرىم مۇۋەپپەقىيەت. يەنە يېرىمى بولسا ئۇنىڭدىن ھۇزۇرلىنىش.

▲ «ياش» بىلەن «تەر» نىڭ خىمىيىۋى تەركىبى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بىراق ئالدىنقىسى پەقەت ھېسداشلىققا ئېلىپ كېلىدۇ. كېيىنكىسى مۇۋەپپەقىيەت.

— گۆھەرنىسا مەجىت

ئاپتور: بېيجىڭ بوچتا-تېلېگرافى ئۈنۋېرسىتېتى مىللەتلەر مائارىپى ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى

▲ ھايات يولۇڭدا ئۇچرىغان ھەر بىر توسالغۇ - ھاياتىڭدىن سورالغان سوئال .

▲ سېنى قوللىغۇچىلار - سېنى ئۈزلۈكسىز ھالەتتە ئالغا ئىتتىرىپ ماڭغۇچىلاردۇر .

▲ ئادەملەرنىڭ رەزىللىكى - پايدا - مەنپەئەت ئالدىدا كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ .

▲ تەسەللى بىلەن ئۆرە تۇرىدىغان ئادەم - باشقىلارنىڭ يۆلەپ تۇرۇشىغا موھتاج ئادەمدۇر .

▲ بېشىدىن كۆپ ئىش ئۆتكەن ئادەم - تىرىك تارىخقا ئايلىنىپ قالغان ئادەمدۇر .

▲ ئېغىز خاتالىقى - بەزىدە مەڭگۈلۈك خاتالىققا ئايلىنىپ قالىدۇ .

▲ پۇرسەت بېرىش - ئەڭ چوڭ كەڭچىلىك ، پۇرسەتلا كۈتۈش - ئەڭ چوڭ كەمچىلىك .

▲ پۇل - مېلىغا ئىشىنىدىغانلار - كىشىلەردىن ئەڭ تېز يىراقلىشىدىغانلاردۇر .

▲ دائىم ياخشى گېپىڭنى قىلىدىغانلاردىن ئوننىڭ ئىچىدىن بىرەرسىنىڭ راست دەيدىغانلىقىنى بىلەلسەڭ ئىدىڭ ، ئارتۇقچە ماختاشلارغا پەرۋا قىلمىغان بولاتتىڭ .

▲ ئادەمنىڭ خاراكتېرى باشقىلارغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ئارقىلىق بىلىنىدۇ .

▲ گەپ - سۆز تەسىر قىلمايدىغان ئادەم - يۈرىكى كونىراپ كەتكەن ئادەمدۇر .

▲ ئادەملەر رەزىللەشكەنسىرى ئەتراپىدىكى نەرسىلەرنىڭ قەدىر - قىممىتى قالمايدۇ .

▲ ئۆزىنى ئۆزى قوغدىمىغان ئادەمنى باشقىلارمۇ قوغداپ بولالمايدۇ .

▲ پۇشايمان - كۆيەلمىگەن ئوتۇندىن چىققان تۇتۇنغا ئوخشايدۇ .

▲ ھۆرمىتىڭنى بىرگە سىرنىڭ ، بىرگە ياخشى ھېلىڭ ، يەنە بىرگە بىلىمىڭ ساقلاپ قالالايدۇ .

▲ كۆڭۈل سىرنىڭ ئېيتىلىپ كەتكەندە ، ئۇ سىر ئەمەس كىرگە ئايلىنىدۇ .

▲ كېسىردىن يىراق - كۆڭۈل كىرىدىن يىراق .

▲ كۆڭلۈڭ يېرىم بولغان ۋاقىتتا ھەممە نەرسىنى ئويلىيالايسەن .

▲ سەن ئەڭ يېقىن ئۆتكەن ئادەملەرنىڭ كۆڭلىدىن ئۆچكەن ۋاقىتتىدا ئۆزۈڭنى ئۆلگەنلەر قاتارىغا چىقىرىۋەت ! دۈشمەنلەشكەنلەرنىڭ كۆڭلىدىن كېچىپ تۇرغاندا دۈشمەنلىشىشىڭنىڭ كۈچەيگەنلىكىنى تونۇپ يەت .

▲ ئازاب - پۇشايماننىڭ نەتىجىسى .

▲ ئادەم ئۈچ خىل ئەھۋالدا ئۆزىنى ئەڭ بەختلىك ھېس

قىلىشى مۇمكىن: 1. ئۆزىنى چىن دىلىدىن ياخشى كۆرىدىغان ئادەمنىڭ بارلىقىنى بىلگەندە; 2. ئۆز ۋۇجۇدىدىن تۆرەلگەن ئېسىل پەرزەنتىنى كۆرگەندە; 3. ئۆز ئەجىر - مېھنىتىنىڭ مېۋىسىنى كۆرگەندە .

▲ باشقىلارنى قەدىرلەي دېسەڭ ، ئەڭ ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىشىنى قەدىرلە .

▲ خورازنىڭ نەزىرىمىزدىكى ھۆرمىتى - چىللىغانلىقىدا ئەمەس ، بەلكى شۇنچىۋالا كۆپ مېكىيان ئارىسىغا يات خورازنى كىرگۈزمىگەنلىكىدە .

▲ سەن ئاياللارنى ھەقىقىي چۈشەنگەن ۋاقىتتا - بىرگە ، سىر ئېيتما ، يەنە بىرگە ئەيىبىڭنى كۆرسەتمەس بولسەن .

▲ ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق كۈرەش - ھەرىكىتىنىڭ مەقسىتى ئەركىنلىك ۋە مۇھەببەت ئۈچۈندۇر .

▲ كۆڭلۈڭ يار ئۈچۈن گۈزەل بىر باغ ، دۈشمەن ئۈچۈن سەن تەرەپكە ئۆتەلمەيدىغان ئېگىز تاغ بولسۇن .

▲ چىن مۇھەببەت كۆيۈش بىلەن ، ساختا مۇھەببەت سۆيۈش بىلەن باشلىنىدۇ .

— مەھمۇتجان ئابدۇۋەلى داۋۇد ئۇيغۇرزادە

ئاپتور: ئاقتو ناھىيە بارىن يېزا قىزىلتۆستەك كەنت لىڭگەر مەھەللىسىدە دېھقان

▲ باشقىلارنى ياراتماسلىق ، بىر بولسا شۇ كىشىنىڭ ئۇلاردىن ئېشىپ چۈشكەندەك ئىقتىدارىنىڭ بولغانلىقىدىن ، يەنە بىر بولسا ئۇ ، قولىدىن پوق كەلمەيدىغان ئەخمەقنىڭ ئىشى .

— تۇرپانگۈل مۇھەممەت

ئاپتور: شىنجاڭ ئۈنۈپىرىستېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى 2006 - يىللىق 2 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

چەشمە ئۈنچىلىرى

▲ «مەڭگۈ» - ئىسپاتلانمىغان سۆزدۇر . قانۇنىيەت شۇكى ، ھېچقانداق نەرسە مەڭگۈلۈك ئەمەس . شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئورنىغا «بىر ئۆمۈر» دېگەن ئەقىلگە مۇۋاپىق .

▲ كىمكى تولا كۈلسە ، كىشىنى شۇنچە بىزار قىلىدۇ . ئاز كۈلسە ، كۈلكىسى شۇنچە ئىنتىزار قىلىدۇ .

▲ كۈلگۈنچەكنىڭ راست كۈلكىسى بولمايدۇ .

▲ ئادەمنىڭ كۆڭلى قەغەزگە ئوخشايدۇ . ئۇنى بىر پۇرلىدىڭمۇ ، ھەرقانچە قىلىپمۇ ئەسلىدىكىدەك تۈزلىيەلمەيسەن . بەربىر قەغەزدە قالىدىغىنى ئىز ، كۆڭۈلدە بولسا داغ .

— گۈلبۇستان ئوبۇل

ئاپتور: يوپۇغا ناھىيە 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ (تولۇق) تەبىئىي پەن 1 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

※ ※ ※

▲ ھۇرۇننىڭ قىلغان ئىشىدىن باھانىسى كۆپ.

— يۈسۈپجان راخمان

ئاپتور: مەكىت ناھىيە 1-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2-يىللىق 7-سىنىپ

ئوقۇغۇچىسى

▲ نيۇتون ئالما دەرىخى ئاستىدا كىتاب كۆرۈپ ئولتۇرۇپ بېشىغا چۈشكەن بىر تال ئالمدىن ئالەمنىڭ تارتىش كۈچى قانۇنىيىتىنى بايقىغان. سىزمۇ كۈتۈپخانىغا كىرىپ كىتاب كۆرۈپ بېقىڭ، ھېچ بولمىغاندا بىرەر كىتابنىڭ تارتىش كۈچىنى بايقاپ قېلىشىڭىز مۇمكىن.

— يۈسۈپجان توختى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى 2005-يىللىق 2-

سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ تۇغقىنىنىڭ ئايالى ئۆپكە كېسىلى ئىدى. ئېرى دېگەن بىچارە بايقۇش 700 يۈەن خەجلىپ 15 موللامغا بىر كۈن دۇئا ئوقۇتۇپتۇ. ئېسىت پۇل! ئۇنىڭدىن كۆرە خوتۇنغا كۈندە بىر يۈەنلىكتىن چامغۇر ئېلىپ بەرسىچۇ!

— ئىمىن ئېلى

ئاپتور: شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئارمىيىسى يېزا ئىگىلىك 3-

دېۋىزىيە 53-بولك ئورمانچىلىق بونكىتىنىڭ ئىشچىسى

ئىگىرىغان نەپەسلەر

▲ ھازىر ئۆز گېپىگە ئىگە بولالمىغانلار، كەلگۈسىدە ئۆز ئائىلىسى، مىللىتى، ۋەتىنىگە ئىگە بولالمايدىغانلاردۇر.

▲ ھازىرقى بەزى تاماقلارغا زەھەر ئارىلاشمىغىنى بىلەن غەرەز ئارىلاشقان.

▲ ھازىرقى كۆپ ساندىكى كىشى ئىشلارنىڭ ياخشى-يامانلىقىنى ئۆزىگە قانچىلىك پايدا-مەنپەئەت كېلىدىغانلىقى بىلەن ئۆلچەيدۇ.

▲ يىغىنىڭ قولىدىن ئىش كەلسە ئىدى، ئاياللار بارلىق مەقسەتكە يەتكەن بولاتتى.

— قەلبىنۇر سېيتىياز چاقماق

ئاپتور: قەشقەر يېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 2006-يىللىق

3-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

※ ※ ※

▲ «خۇدا قوشقان بىر جۈپلەر» — مۇھەببەتنىڭ كىشىلەر نەزىرىدىكى ئەڭ ياخشى بەلگىسى.

▲ بولغىنىۋاتقىنىنىڭ مۇھىتلا ئەمەسلىكىنى نۇر-مۇھەببەت ئۆمەر ئۇچقۇنىنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2008-يىل 5-سانىدىكى «داستىخان» ۋە زۇلپىقار بارات ئۆز باشىنىڭ «بەدەن، مودا ۋە كەملىك» دېگەن ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ،

ھەقىقىي ھېس قىلدىم.

▲ ئازابلىنىپ تۇرۇپ ۋاز كەچكەن ۋاقتىڭ، بىر بولسا سېنى توغرا يولغا باشلايدۇ، يەنە بىر بولسا، ساراڭ قىلىپ قويدۇ.

▲ يېتىلىش باسقۇچىدىكى قىزلار سەھمىگە: بىرى، مەسئۇلىيەتسىز ئوغۇللاردىن، يەنە بىرى، ھاياسىز قىزلاردىن نېرى تۇرۇڭ.

▲ نەزىرىدىكى يېتىملەر: 1. ئاتا-ئانىسىدىن كىچىك قالغانلار؛ 2. ئەل نەزىرىدىن چۈشكەنلەر؛ 3. ئۆز-ئۆزىنى چۈشەنمىگەنلەر؛ 4. ئاتا-ئانىسىنى پەس كۆرگەنلەر.

▲ ئەڭ بەختسىزلەر — بەخت ئىچىدىكى بەختسىزلەر.

▲ دوستۇڭنىڭ سۆزىدىن قورقماڭمۇ، كۆزىدىن قورق

▲ بەخت ئۆزىدە تۇرۇپ بەخت ئىزدەيدىغانلار، بىرى، نادانلار، يەنە بىرى دانالاردۇر.

▲ ناداننىڭ تەربىيىلىگەن بالىسى — «قۇدۇق ئىچىدىكى

پاقا»دۇر.

— سائادەتگۈل تۇرغۇن

ئاپتور: كوناھەر ناھىيە 1-ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئۆزىگە باھا بەرمەكچى بولسىڭىز، ئۇنىڭ دوستى بولۇڭ يا دۈشمىنى.

— روزىھاجى كىچىك

ئاپتور: قىزىلۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى 1-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 1-

يىللىق 4-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئۆزىدىكى ئارتۇقچىلىقنى بايقاش — مۇۋەپپەقىيەت يولىنى تېپىشتۇر.

▲ ئادەم بەزىدە ئاغزىدا ئىنكار قىلىسىمۇ، قەلبى ئاشكارىلاپ قويدۇ.

— ئاينىساگۈل مۇھەببەت

ئاپتور: شىنجاڭ يېداگوگىكا ئۈنۋېرسىتېتى جۇغراپىيە ئىلمى ۋە ساياھەت

ئىنستىتۇتى ساياھەت باشقۇرۇش 2005-يىللىق 7-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئېرىشكەن نەتىجىلىرىڭىز ھاياتقا بولغان ئىشەنچىڭىزنى كۈچەيتسە، دەۋرگە بولغان مەسئۇلىيەتچانلىقىڭىز سىزنى ئۇن-تىنىسىز ئىزدىنىشكە دەۋەت قىلىدۇ.

— ئىسلامجان ئەمەت پىغانى

ئاپتور: يوپۇغا ناھىيە خەلق تەبىئىي مەھكىمىسىدە ياردىمچى تەبىئىي

▲ تاش قاتتىقلىقىدىن ھەررۇر بولسىمۇ، ئۆزئارا سوقۇلسا ھامان پارچىلىنىدۇ.

▲ زىيادە قىلىنغان گىرىم — تەڭرىنىڭ لايىھىسىدىن قۇسۇر چىقارغانلىق.

▲ ئالدىراقسانلىق قىلما. چۈنكى ئادەم يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ يىقىلسا، مېڭىپ كېتىۋېتىپ يىقىلغاندىن قاتتىق چۈشىدۇ.

▲ «پۇل تېپىش» ئىككىلا ئېغىز سۆز. بىراق پۇل تېپىش

▲ يېڭىش - يېڭىلىش پەقەت بىر نىسپىي جەريان. ئۇنىڭغا تۇتقان پوزىتسىيە بولسا كېيىنكى مۇتلەق غەلبىنىڭ مەنىسى ئاساسى.

▲ ئەخلاقسىزلىق - پۈتكۈل جەمئىيەت ئېكرانىنىڭ تېتىقسىزلىشىشىدىن باشلىنىدۇ.

- ئوسمانجان ئوبۇل

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى سىياسى ۋە ئاممىۋى باشقۇرۇش ئىنستىتۇتى جەمئىيەتشۇناسلىق 2005 - يىللىق 2 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۈر مېۋىلىرى

▲ ئائىلە - ئەخلاق ۋە ئەخلاقسىزلىقنىڭ تۇنجى بېكىتى.
▲ ئائىلە تەربىيىسى ئوق، مەكتەپ تەربىيىسى تاپانچا، جەمئىيەت تەربىيىسى تەپكە بولسا، ۋەتەنگە قەھرىماندىن بىرسى قوشۇلدى دېگەن گەپ.

▲ ئەدەپتىن باش، قۇلچىلىقتىن بەل ئېگىلىدۇ.

▲ باتۇرغا چاۋاك كۆپ، خائىنغا تاياق.

▲ ئېتىقادسىز ئادەمگە جىمى نەرسە ھالالدىر.

▲ ئۇخلىغاننى ئويغىتىش ئاقىلىنىڭ، ئىشلىگەننى توختىتىش غاپىلىنىڭ ئىشى.

▲ ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىش قىزلارنى ئىپپەتتىن، ئوغۇللارنى قىممەتتىن مەھرۇم قىلىۋېتىدۇ.

▲ كۈندە بىر بەت بولسىمۇ كىتاب ئوقۇمىسام، ۋاقىت تەرىپىدىن تالاق قىلىنغاندەك تۇيغۇغا كېپقالمەن.

▲ تېنىڭنى شەھۋەتتىن، دىلىڭنى غەپلەتتىن، تىلىڭنى پىتتە - پاساتتىن يىراق تۇتساڭ ئائىلىدە ھۆرمەتكە، جەمئىيەتتە قىممەتكە ئىگە بولىسەن.

▲ نادان ئەرنىڭ ئۆمرى قۇللۇق بىلەن، نادان ئايالنىڭ ئۆمرى تۇللۇق بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

▲ بىلگەنلەر يول ئۈستىدە، بىلمىگەنلەر قىل ئۈستىدە.

- ئابدۇۋەلى ئابدۇغەنى

ئاپتور: كېرىيە ناھىيە لەڭگەر بوزيەر دېھقانچىلىق مەيدانى باشقۇرغۇچىسى كەنتىدە دېھقان (M1)

ئۈچۈن بىر ئۆمۈر تەر تۆكۈمىز.
▲ نەتىجە، ماڭغان يولۇڭنىڭ توغرا ياكى خاتالىقىنى ئىسپاتلايدىغان ھەقىقىي ئىسپات.

▲ مۇقىم خىزمەت، ھازىرقى كىشىلىرىمىزنىڭ كۈن ئۆتكۈزۈشتىكى بىر ھودا ئۇسۇلى.

▲ بۈگۈنكى ياشىرىپ سايە تاشلاپ تۇرغان دەرەخ تۈنۈگۈنكى كۆچەت، ئەتە بولسا قۇرۇق ياغاچ.

- ئۆمەر جان رەھىمتۇللا

ئاپتور: ئۈرۈمچى كەسپلەر ئۇنىۋېرسىتېتى سودا - سانائەت مەمۇرىيىتى ئىنستىتۇتى كارخانىلار مەمۇرىيىتى 2007 - يىللىق 2 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ نېمە ئىش قىلىشنى بىلەلمەي تۇرغان بولساڭ ئەتنىڭ تەييارلىقىنى قىل.

▲ دۇنيادا قىلاي دېسەڭ ئىش دېگەن تولا. گەپ ئۆزۈڭدە.

▲ بىرتال سوراق بەلگىسى يەرشارىنى ھەم جىمى ئادەمنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ. ئەجەب، سېنى ئۆزگەرتەلمەسمۇ؟

- گۈلباھار رەھىمتۇللا

ئاپتور: قۇمۇل تېخنىكا مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى

دىل ئۇچقۇنلىرى

▲ ھەقىقەت ئۇقۇمنى ئەمەلىيەتتىن كۆرەلگەنلەرگە قۇرۇق نەزەرىيە ھاجەتسىز.

▲ چىن دىلىڭدىن چىققاننىڭ ھەممىنى قىل، ئەمما تىلىڭدىن چىققاننىڭ ھەممىنى قىلىۋەرمە!

▲ ھايات بىر چاقماق تاشقا ئوخشايدۇ. ۋاقتى كەلسە پىللىدە يورۇيدۇ - دە، غايىب بولىدۇ.

▲ بىراۋنىڭ راست گېپىنى ئاڭلىماقچى بولساڭ، گەپ چىقۇۋاتقان ئېغىزىغا ئەمەس، بىئاراملىقتا قىيىلىۋاتقان دىلىغا قارا.

▲ بۇ دۇنيادا پەقەت قورقۇشقا تېگىشلىك ئۈچ نەرسە بار: ياراتقۇچى، قەرز، تايىنىش.

▲ سېنىڭ جەمئىيەتنى چۈشىنىش دەرىجەڭ ئادەمىيلىك دەرىجەڭ بىلەن ئوڭ تاناسىپ.

ھېكمەتلەر

▲ جەڭدە ئۆلمىگەن باھادىر، خىيانەتتە ھالاك بولىدۇ.
- شەۋكەت رەھمان

▲ بىراۋنى ئويغىتىشقا ئۆزۈڭنى ئويغىتىشتىن كۆپرەك ئەقىل كېرەك.

- مىشل دىمونتىن

▲ ئەقىل بولۇشلا كۇپايە ئەمەس، مۇھىمى ئۇنى ئىشلىتىشنى بىلىش.

- رېنى دېكارت

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مۇھەممەد كامال خۇشخوي

▲ يۇتقىنىڭ ئۆزۈڭنىڭ، چايناۋاتقىنىڭ گۇمان
- ئابدۇلھەمىد چولپان

▲ ھەممىگە دوست ئادەم، ھېچكىمگە دوست ئەمەس.
- ئارىستوتېل

▲ كىشىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلاش خائىنلىق، ئۆز سىرىنى ئاشكارىلاش ئەخمەقلىقتۇر.

- ۋولتېر

▲ ھەقىقەتنى يامان كۆرىدىغان ئادەملەر ئۇنى دادىل قوللىغۇچىلارنى ھەم يامان كۆرىدۇ.

- فىلىنون

نەزىرىمىدىكى پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى

ۋە رېئاللىقىمىز

دىئارام قۇربان ئايتۈرك

شۇ پۇل — ئىقتىساد توغرىلىق پىكىر قىلىپ باقايلى. گەپنى ئاۋۋال تۆۋەندىكى قىسقا خەۋەرلەردىن باشلىغان تۈزۈك: «نەچچە قېتىملىق ئىقتىسادىي بوھراندىن مۆجىزىلەرچە ئامان قالغان، 158 يىللىق شانلىق تارىخى بار، ئامېرىكىنىڭ سېلىنىپ بانكىسى ساھەسىدە 4 - ئورۇندا تۇرىدىغان «لېمان ئاكا» ئۆكۈملەر شىركىتى، بۇ يىل 16 - سېنتەبىر ۋەيران بولغانلىقىنى جاكارلىدى.»

«بۇ يىل مايدىن بۇيان روسىيىنىڭ پاي چىكى بازىرى كۆرسەتكۈچى 50 پىرسەنتتىن ئارتۇق چۈشۈپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن روسىيە باش مىنىستىرى پۈتۈن پۇل مۇئامىلە بازىرىنىڭ ئوبوروتىنى قوللاش ئۈچۈن مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ 150 مىليارد رۇبلى، مەركىزىي بانكىنىڭ 325 مىليارد رۇبلى ئاجراتقانلىقىنى ئېيتتى.»

«پاكىستان پاي بازىرى كۆرسەتكۈچى ئۈچ ئاي ئۇدا شىددەت بىلەن تۆۋەنلەپ 40 پىرسەنت چۈشۈپ كەتكەچكە، زىيانغا چىدىمىغان پايچىكلار 18 - ئىيۇل كاراچى ئاكسىيە بېرژىسىنى ۋە شۇ ئەتراپتىكى بانكىلارنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىنى چىقىپ چۈل - چۈل قىلىۋەتتى.»

«جۇڭگو پاي بازىرى كۆرسەتكۈچى بۇلتۇر 16 - ئۆكتەبىردىن بۇيان شىددەت بىلەن تۆۋەنلەپ 70 پىرسەنت چۈشۈپ كەتتى. بۇ ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىش ئىدى.» «ياپونىيە باش ۋەزىرى تارائاسو ئاۋام پالاتانىڭ خامچوت كومىتېتى يىغىنىدا بۇ قېتىمقى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېدى: بۇ قېتىمقى كىرىزىس 1929 - يىلى كۆرۈلگەن ئىقتىسادىي كىرىزىسقا ئوخشاشلا ئىنتايىن ئېغىر بولدى. ئامېرىكىدىن باشقا، ياۋروپا ئىتتىپاقىغا ئەزا دۆلەتلەرمۇ بۇ قېتىمقى كىرىزىسنىڭ تالاپىتىگە ئۇچرىدى. ياپونىيىمۇ ھەم

«ئامېرىكا ئىقتىسادى چېكىنىۋاتىدۇ. ئىشىزلىق نىسبىتى يەتتە پىرسەنتكە يەتتى، سەككىز پىرسەنتكە يېتىشىمۇ مۇمكىن. سېنتەبىردە سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 34 يىلدىن بۇيان ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە چۈشتى. ئۆي - مۈلۈك بازىرىدىمۇ كۆرۈنەرلىك ياخشىلىنىش بولمىدى. ئىستېمالچىلارنىڭ ئىشەنچسىمۇ ئاجىزلاشقا باشلىدى...»

مانا بۇ، «2008 - يىللىق نوپىل ئىقتىساد مۇكاپاتى» ساھىبى، پرىنستون ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، «نيۇ - يورك ۋاقىت گېزىتى» نىڭ مەخسۇس ستون يازغۇچىسى پائۇل كروگماننىڭ 18 - ئۆكتەبىر ئامېرىكا «بلومبېرگ» تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى مۇخبىرلىرىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا ئېيتقانلىرى. پائۇل كروگمان 1997 - يىلدىكى ئاسىيا پۇل مۇئامىلە كىرىزىسىدىن 1994 - يىلىلا بېشارەت بەرگەنىدى. ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە ساھەسىدە كۆرۈلگەن كىرىزىس ئاخىرى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە بوھرانىنىڭ پىلتىسىگە ئوت ياقى. تېلېۋىزىيە، گېزىت - ژۇرنال، ئىنتېرنېت دۇنياسىنى پۇل مۇئامىلە كىرىزىسىگە ئاتت بەھس - مۇنازىرىلەر قاپلاپ كەتتى. خۇش، ئۇنداق بولسا، پۇل مۇئامىلە كىرىزىسى قانداق پەيدا بولدى؟ ئۇنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولىدۇ؟ جۇڭگوغا تەسىرى قانچىلىك؟ رايونىمىز ھەم مىللىتىمىزگىچۇ؟

پۇل مۇئامىلىسى پۇلنى ۋاستە قىلغان ئىقتىسادىي پائالىيەت دېمەكتۇر. «پۇلنىڭ بىر ئۈچى بىلەكتە، بىر ئۈچى يۈرەكتە» دېگەن گەپ بار. ئۇنداقتا، بىر ئۈچى يۈرەككە تۇتاشقان ئەنە

چېكىندۈرۈپلا قالماي، دۇنيا پۇل مۇئامىلە بازىرىغىمۇ سەلبىي تەسىر كۆرسىتىپ، ئاخىرى بۇ قېتىمقى زور كرىزىسنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ زادى كىمنىڭ سەۋەنلىكى؟ سۈرۈشۈرۈپ كەلسە، ئامېرىكىنىڭ سىياسىي - ئىقتىساد ساھەسىدىكى ھەربىر شەخسنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق مەسئۇلىيىتى بار. ئەلۋەتتە، رەئىس جۇمھۇر جورجى ۋولكېر بۇنىڭ مەسئۇلىيىتى ھەممىدىن ئېغىر. بۇنى گەرچە ئامېرىكا تارىخىدا تۇنجى MBA (سودا - سانائەت باشقۇرۇش ماگىستىرى) سالاھىيىتى بار رەئىس جۇمھۇر بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەر ئۇنىڭ ئىقتىسادىي كالىسىدىن گۇمانلانماقتا. ئۇ قوزغىغان «ئىراق ئۇرۇشى»، «ئىككىلەمچى قەرز سىياسىتى» ئۇنىڭ ئامېرىكا تارىخىغا قوشقان ئىككى چوڭ «تۆھپە» سى بولغانىدى.

«ئىككىلەمچى رەنلىك قەرز سىياسىتى» قانداق پەيدا بولغان؟ ئۇ قانداقسىگە پۇل مۇئامىلە كرىزىسنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى باش ئامىللارنىڭ بىرى بولغانىدى؟ بۇنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئىناۋەتلىك قەرز سىياسىتىنى (بۇ باشقا دۆلەتلەردىمۇ، جۈملىدىن جۇڭگودىمۇ مەۋجۇد) بىلىشكە توغرا كېلىدۇ.

ئىناۋەتلىك قەرز - مۇقىم مال - مۈلكى، خىزمىتى ۋە ماۋاھى بارلار بەھرىمەن بولالايدىغان، بانكىدىن قەرز ھېسابىدا پۇل ئېلىپ خەجلىيدىغان بىر تۈرلۈك بانكا مۇلازىمىتىدۇر. ئىناۋەتلىك قەرزدىن بەھرىمەن بولغۇچى بانكىلاردىن قەرز ئېلىپ ئۆي، ماشىنا سېتىۋالالايدۇ؛ جىددىي پۇل لازىم بولغاندا ئىناۋەتلىك كارتا ئارقىلىق نېسى ئىستېمال قىلىپ كېيىن پۇل تاپقاندا، ماۋاھى ئالغاندا تۆلەپ قويسا بولۇۋېرىدۇ؛ ئىناۋەتلىك قەرز ئامېرىكا تۇرمۇشىدا بەكمۇ ئومۇملاشقان. ئۇلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆيىدىن تارتىپ ماشىنىلىرىغىچە، ئىناۋەتلىك كرىدىت كارتىسىدىن تېلېفون كارتىسىغىچە ھەممە يەردە مۇنداق ئېلىم - بېرىمنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. ئامېرىكىدا نەق پۇل تۆلەپ تاۋار سېتىۋالدىغانلار ناھايىتى ئاز. قىسقىسى، ئامېرىكىلىقلارنىڭ چۈشىنىشىگە كىرمىگەن پۇلنى ئالدىن خەجلىش، نېسى ئىستېمال قىلىش ئىدىيىسى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، پۇل بولمىسىمۇ ئاۋۋال تۇرمۇشنىڭ پەيزىنى سۈرىدۇ، ئاندىن قەرز تۆلەيدۇ. ئېشىنچا پۇلغا ھەرخىل ئاكسىيە سېتىۋېلىپ پۇلدىن پۇل ئۈندۈرۈشنى ئويلايدۇ. دېمەككى، ئامېرىكىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم كىشى بانكىغا قەرزدار. بانكىغا كېلىدىغان پايدىمۇ، بېسىمۇ ئېغىر. ئەگەر ئىقتىسادتا كۈچلۈك داۋالغۇش كۆرۈلسە قەرزدارلار قەرزنى تۆلىيەلمەي قالىدۇ. دە، بانكىلار دەرھال ئېغىر كرىزىسكە پاتىدۇ. ئامېرىكا چوڭ دۆلەت. ئۇ، پۇرسەت، تەۋەككۈلچىلىك، خەتەرگە تولغان دۇنيا (مەن بۇ يەردە بازار، ئىقتىسادنى كۆزدە تۇتۇم). «11 - سېنتەبىر ۋەقەسى» دىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ بىر تەرەپلىملىرىچە ئۇرۇش قاينىمىغا ئۆزىنى ئېتىشتەك مەغلۇبىيەتلىك سىياسىي ئەندىزىسى تۈپەيلى ئىقتىساد ئىزچىل چېكىنگەن؛ تەرەققىيات، قۇرۇلۇش، پاراۋانلىق، سودا، مۇلازىمەت ئۈچۈن ئىشلىتىلىشى كېرەك بولغان غايەت زور مەبلەغ ئوتتۇرا شەرق ھەم ئافغانىستاندىكى ئۇرۇش ۋە ئەسكەر بېقىشقا ئېقىپ كەتكەن؛ ھۆكۈمەتكە بولغان نارازىلىق كۈچەيگەن؛ ئىشسىزلىق نىسبىتى تېخىمۇ ئۆرلىگەن؛ ئىش تېپىش

شۇنداق. شۇڭا ئىقتىساد ۋە پۇل مۇئامىلىسى خۇسۇسىدا قوللىنىدىغان كارغا كېلەرلىك ئامال - چارىلەر ئۈستىدە جىددىي ئىزدەنمىسەك ھەرگىز بولمايدۇ. «

4 - ئۆكتەبىر ئامېرىكا پارلامېنتى 700 مىليارد دوللار مەبلەغ ئارقىلىق پۇل مۇئامىلە بازىرىنى قۇتقۇزۇش لايىھىسىنى ماقۇللىدى. «

«ئىسلاندىيە باش مىنىستىرى گېيىر ھىلمېر خاردى 6 - ئۆكتەبىردىكى جىددىي باياناتىدا ئاۋام پۇقرانى ئېلىمىز بۇ قېتىم ئۇچرىغان كۆتۈرۈپ قويۇش ئىقتىسادىي زىيان ۋە جىددىي ھالەك بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالدى، دەپ ئاگاھلاندۇردى ۋە باشقا ئەللەردىن ئىقتىسادىي ياردەم سورىدى. «

«يېقىندىلا تېخى روزا ھېيت قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن ئوتتۇرا شەرق ئەللىرىدىكى پاي چېكى بازارلىرى ھەددىدىن زىيادە كاساتچىلىققا يۈزلەندى. سەئۇدىي ئەرەبىستاننىڭ پاي چېكى بازىرىدا پاي كۆرسەتكۈچى ئۇدا ئىككى كۈن ئون پىرسەنت، مىسردا 16.4 پىرسەنت چۈشتى. بۇ ھال ئەزەلدىنلا باياشات ياشاپ كەلگەن ئوتتۇرا شەرق ئەللىرىنى ھەيران قالدۇردى. «

«13 - ئۆكتەبىر فرانسىيە، گېرمانىيە ۋە ئەنگىلىيىنى ئاساس قىلغان ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرى بەس - بەستە بانكا ساھەسىنى قۇتقۇزۇشقا مۇناسىۋەتلىك پىلانلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈردى. بۇنىڭ بىلەن بۇ ئەللەرنىڭ كۈندىن - كۈنگە خارابىلىشىۋاتقان بانكا سىستېمىسىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن سالغان ئومۇمىي مەبلەغى 2 تىرليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. «

«جۇڭگو دۆلەت ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ باياناتچىسى لى شياۋچاۋ 20 - ئۆكتەبىر بايانات ئېلان قىلىپ: «بۇ قېتىمقى پۇل مۇئامىلىسى كرىزىسى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشنىڭ تۈرتكىسى بىلەن يەرشارىلاشتۇرۇش مەنزىلىگە قاراپ دادىل قەدەم بېسىۋاتقان جۇڭگوغىمۇ خېلى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ» دېدى... «

بۇ قېتىمقى دۇنياۋى پۇل مۇئامىلە كرىزىسىگە ئائىت قىسقا خەۋەرلەرنى كۆرۈپ چىقتۇق. خوش، ئۇنداقتا كرىزىس نەدىن كېلىپ چىقتى؟ ئۆزىنى دۇنياۋى ئەرەك ئىقتىسادنىڭ خوجىسى ھېسابلايدىغان ئامېرىكىنىڭ پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى كاساتچىلىقنىڭ سەۋەبى نەدە؟ بۇنىڭ مەنبەسىنى ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ تارىخى ۋە ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى، سىياسىي تۈزۈلمىسىدىن ئىزدەش مۇمكىن.

ئامېرىكا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن تەدرىجىي جۇغلانغان ئىقتىساد، تېخنىكا ئەۋزەللىكى ئارقىلىق تېزلا دۇنيادا ئۈنۈپرسال ئەمەلىي كۈچى ئەڭ زور دۆلەتكە ئايلاندى. نەتىجىدە ئامېرىكىنىڭ ئىستېمال يۈزلىنىشى پۈتكۈل يەرشارى ئىقتىسادىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئاساسلىق ئامىللاردىن بولغانىدى. يېقىنقى مەزگىللەردىكى «11 - سېنتەبىر ۋەقەسى»، ئافغانىستان ۋە ئىراق ئۇرۇشى قاتارلىقلار ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە چىقىمىنى شىددەت بىلەن ئاشۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ئاقۋىتىنى ئويلاشمايلا ئىجرا قىلىنغان «ئىككىلەمچى قەرز سىياسىتى» ۋە ئۇنىڭ مەغلۇبىيىتى ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادىنى

قايتىپ كېلىشى بىلەن بۇ جايلاردىكى ئەسلىدىنلا ئەرزىغان ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ كۈرسى تېخىمۇ چۈشۈپ، ئىش ھەققى شىددەت بىلەن تۆۋەنلەپ كەتتى. جۇڭگونىڭ ئېكسپورت تاۋارلىرى ئېكسپورت سودىسىنىڭ كاساتلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئىچكى بازارغا تۆكۈم قىلىندى. نەتىجىدە بۇ تاۋارلار دۆلەت ئىچىدىكى ئەسلىدە بار بولغان تاۋارلار بىلەن باھا رىقابىتىگە چۈشۈپ، مال باھاسى بەس- بەستە تۆۋەنلىدى. بازار- دۇكانلاردا ماللار ئېتىبار باھادا سېتىلىۋاتسىمۇ، كىشىلەر ئۇنىڭغا ئانچە قىزىقمايدىغان بوپقالدى. چۈنكى ئاۋامنىڭ يانچۇقىمۇ قۇرۇقلىشىغا باشلىغانىدى.

بۇنىڭدىن بىز بۇ قېتىمقى پۇل مۇئامىلە كرىزىسىنىڭ يەرشارى خاراكتېرلىك ئومۇمىي ھادىسە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. جىمى نەرسىنىڭ يەرشارىلىشى بىزگە جاھاننىڭ يىراق بۇرجىكىدىكى ئۆزگىرىش، داۋالغۇشنىڭ تەمىنىمۇ ئوخشاشلا تېتىماقتا. بىز ئاسىيانىڭ يىراق ئىچكى قۇرۇقلۇقىدا تۇرۇپمۇ ئامېرىكا، ياۋروپادىكى ئىقتىسادىي چېكىنىشنىڭ ۋەھمىسىدىن ئەندىشە قىلماقتىمىز. ئۆي- مۈلۈك سودىسى ئاقسىدى. ئۆي باھاسى پەيدىنپەي چۈشۈپ، ئولتۇراق ئۆي قۇرۇلۇشى ئاستىلىدى. نەتىجىدە قۇرۇلۇشقا كېرەكلىك پولات- تۆمۈرگە بولغان ئېھتىياج ئازلاپ، پولات- تۆمۈر سودىسىنى ئاقساتتى. پاختا پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى ئازلىدى. پاختىغا بولغان ئېھتىياج تۆۋەنلىدى. پاختا باھاسى ئۆتكەن يىللاردىكىدىن كۆرۈنەرلىك چۈشتى. ھەتتا ھەر كلوگراممدا ئىككى - ئۈچ يۈەندىن تۆۋەنلەپ، كېۋەز تېرىقۇچى، بىر يىللىق تۇرمۇشنى پاختا پۇلى ئارقىلىق قامداش ئىستىكىدە يۈرگەن ھېسابسىز جاپاكەش دېھقاننىڭ يۈرىكىنى خۇن قىلدى. ئۇلارنىڭ مۈتلەق كۆپچىلىكى ئۇرۇق، سۇلياۋ يوپۇق، خىمىيە ئوغۇتلارنى نېسىگە ئېلىپ تۇرۇپ تېرىغانىدى. پاختا پۇلىدا ھەممە قەرزنى قايتۇرماقچى، بىچارە خوتۇن- بالىلىرىنىڭ ئۈستۈبىشىنى يېڭىلماقچى، كۆمۈر ئالماقچى، يېتىپ كېلىۋاتقان قۇربان ھېيتىنى ياخشىراق ئۆتكۈزمەكچى ئىدى. مانا ئەمدى قاچىسىغا توپا چۈشتى. شۇنچە ئاپئاق، پاكىز پاختا ساھان نەرقى، ھەتتا ئەرزىغان ئالدىغانغىمۇ بەزى يەرلەردە تۈزۈك ئادەم يوق...

نيۇ- يوركتىكى دۇنيا پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنىڭ يۈرىكى بولغان ۋال سترىت كوچىسىدىن باشلانغان بۇ قۇيۇن دۇنيادىكى ھەربىر ئاكسىيە بازىرىنى ئوخشىمىغان دەرىجىدە تەسىرگە ئۇچراتتى. جۇڭگو بۇ يىل ئۈنۈملىك تارىختا ئاز كۆرۈلگەن قار، يەر تەۋرەش قاتارلىق ئېغىر ئاپەتلەرگە ئۇچرىدى؛ شۇنداق ئېغىر ئەھۋالدىمۇ 29- نۆۋەتلىك دۇنيا ئولمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىگە ساھىبخانلىق قىلدى. ئولمپىك مۇسابىقىسى غەلبىلىك ئۆتكۈزۈلگەنلىكىدىن پەخىرلەنگەن ۋە ئۈمىدكە تولغان چوڭ- كىچىك پايچىكلەر، فوندىچىلار ھالسىرىغان پۇل مۇئامىلە بازىرىغا ئۈمىد بىلەن قارىغانىدى. لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا «سەنلۇ (ئۈچ بۇغا) ۋەقەسى» چىقتى- دە، جۇڭگونىڭ يېمەك- ئىچمەك، بولۇپمۇ يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش ساھەسى مۆلچەرلىگۈسىز ئېغىر تەسىرگە ئۇچرىدى. سۈت پاراشوكىدىن مېلامىن بايقىلىشى، جۇڭگونىڭ دۆلەت ئىچى

قىيىنلاشقان؛ مۇقىم كىرىم كاپالىتى يوق مۇنداق پاسسىپ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي شارائىتتا بانكىلاردىن ئىناۋەتلىك قەرز ئېلىش تەسلىشىشكەن... دەل مۇشۇ مەزگىلدە بانكىلار ئىككىلەمچى رەئىلىك قەرز سىياسىتىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان. يەنى، ئەسلىدە بار بولغان ئۆيى (بەلكىم بانكىدىن قەرز ئېلىپ سېتىۋالغان، قەرز پۇلى تېخى تۈگىمىگەن بولۇشى مۇمكىن) رەنىگە قويۇپ يەنە قەرز ئېلىش سىياسىتىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇنىڭ بىلەن قەرزنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى ئارتىپ كەتكەن. بانكىلار ئەينى ۋاقىتتا بۇ سىياسەتنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ئۆي باھاسى يۇقىرى، سېتىلىشىمۇ تېز ئىدى. ناۋادا قەرز ئالغۇچى قەرزنى قايتۇرالمىسىمۇ بانكا رەنىگە قويغان ئۆيىنى ئېلىۋېلىش ئارقىلىق قەرزنى، ئۆسۈمىنىمۇ چىقىرىۋالالايتتى. لېكىن ئۆي باھاسىنىڭ تۈيۈقسىز چۈشۈشى، ئىشىسىزلىق نىسبىتىنىڭ ئۆرلىشى، پۇل پاخاللىقى، بانكا ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ ئۆرلىشى قاتارلىق ئامىللار قەرزدارلارنى قەرزنى قايتۇرالماس قىلىپ قويدى. بانكىلار رەنىگە قويۇلغان ئۆيى ساتاي دېسىمۇ ئالدىغان ئادەم چىقمىدى، سېتىلغان تەقدىردىمۇ باھانىڭ تۆۋەنلىكىدىن قەرزنىمۇ ئۈندۈرۈۋالالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بانكىلارنىڭ مەبلەغ ئوبوروتى كۈچلۈك توسالغۇغا ئۇچرىدى. ئامېرىكا بانكىلىرى ئەينى ۋاقىتتا پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى رەنىگە ئېلىپ قەرز بەرگەندىن كېيىن، رەنە ھۆججەتلىرىنى ھەرخىل پاي شەكلىدە ئەسلىي نەرقىدىن يۇقىرى باھادا باشقا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىغا سانغانىدى. بۇنداق ھاسىلى پاي چەكلەر پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ئارىسىدا قولدىن- قولغا ئۆتۈپ باھاسى بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەپ كەتتى. بۇنىڭغا قىزىققان ياۋروپا ۋە ئاسىيادىكى نۇرغۇن تەرەققىي قىلغان ھەم تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتتىكى شىركەت، پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىمۇ بۇ خىل پاي چېكىنى كۆپلەپ سېتىۋالغانىدى. يەنى پۈتكۈل دۇنيادىكى شىركەت، گۇرۇھ، پۇل مۇئامىلە سىستېمىلىرى بىر- بىرى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق ئىقتىساد زەنجىرىنى ھاسىل قىلغانىدى. ئامېرىكا پۇل مۇئامىلە بازىرىدا بوران- چاپقۇن كۆتۈرۈلۈش تۈگۈل ئازراقلا شامال چىقسىمۇ، پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئىقتىسادىدا قۇيۇن چىقىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. مانا، «ئامېرىكا چۈشكۈرسە دۇنيا زۇكامدايدۇ» دېگەن گەپ رېئاللىققا ئايلاندى. ۋال سترىت كوچىسىدىن باشلانغان ئىقتىسادىي بوھران پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئىقتىسادىي سىستېمىسىغا، ھەربىر ئادەمنىڭ تۇرمۇشىغا غايەت زور سىلكنىش، زەربە، ۋەھىمە ئېلىپ كەلدى.

ئامېرىكا چوڭ ئېكسپورت دۆلىتى، غايەت زور ئىستېمال بازىرى. ئامېرىكا ئىقتىسادىدىكى چېكىنىش ئىستېمالچىلارنىڭ ئېھتىياجىنى تۆۋەنلەتتى. جۇڭگونىڭ نۇرغۇن مېلى ئامېرىكىغا چىقىرىلىدىغانلىقى ئۈچۈن بۇ قېتىمقى كرىزىس جۇڭگونىڭ ئېكسپورت سودىسىغا ۋاسىتىلىك تەسىر كۆرسەتتى. بۇنىڭ تەسىرىدە جۇڭگودىكى نۇرغۇن زاۋۇت- كارخانا ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى ئازايتىشقا، سۈرئىتىنى ئاستىلىتىشقا مەجبۇر بولدى؛ سودا ئاقسىدى؛ ھەتتا ئوتتۇرا ۋە كىچىك كارخانىدىن نەچچە ئون مىڭى ۋەيران بولدى. دېڭىز بويىدىكى تەرەققىي قىلغان شەھەرلەردە ئىشلەيدىغان ئىشلەمچىلەر خىزمىتىدىن ئايرىلىپ يۇرتىغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى. نۇرغۇن ئەمگەك كۈچىنىڭ

دۇنيادىن ئۇلارنىمۇ بىللە ئېلىپ كېتىشى تاللىدىم. « مانا بۇ ئۇنىڭ ئۆزىنى ئېتىۋېلىشتىن ئىلگىرى قالدۇرغان خېتى. قىيىنچىلىق ھەرقانداق ئادەمگە پىسخىك بېسىم پەيدا قىلىدۇ. لېكىن ساغلام روھ - ئېتىقادىكى ئىنسان قىيىنچىلىققا مۇنداق تېخىمۇ بىمەنە ئۇسۇل بىلەن ئىنكاس قايتۇرمايدۇ. ئۇ بەلكىم پايدا ئالغاندا بۇ ئالەمنى شۇنچە گۈزەل، ئۆزىنىمۇ قالتىس ئىقتىدارلىق دەپ ئويلىغان، ئىشەنگەن بولغىنى. جەبىر - جاپا باشقا كېلىپ بولغۇچە دۇنيانى رەزىل، ئىپلاس، ئادالەتسىزگە، ئۆزىنى يارىماس، كېرەكسىزگە چىقىرىۋېتىش ساغلام روھتىكى بەندىنىڭ ئىشى ئەمەس. بىز ئۇنىڭغا كەلگەن زور يوقىتىشقا ھېسداشلىق قىلىمىز، لېكىن ئۇنىڭ قىيىنچىلىق ئالدىدا كۆرسەتكەن مۇنداق زەئىپانە ئىنكاسقا نەپرەتلىنىمىز. نەھايەتتىكى، مەن تېخى بىرەر ئۇيغۇرنىڭ تۇيۇقسىز كەلگەن بېسىم، زىيانغا مۇنداق ئەخمىقانە ئىنكاس قايتۇرغانلىقىنى ئاڭلاپ باقمىدىم. لېكىن بىزنىڭ پايچىكلىرىمىز ۋە فوندىچىلىرىمىزنىمۇ بەزىبىر پىسخىك ھەسەلە كۆرۈلۈشكە باشلىدى. ئەتراپىمىدىكى ۋە ئۇيغۇر ئىقتىساد تورلىرىدىكى پۇل مۇئامىلە بازىرىدا زىيان تارتقان كىشىلەرنىڭ ھەسرەتلىرىنى كۆرۈپ ۋە ئاڭلاپ، بۇ بازىرىدىكى بوران - چاپقۇننىڭ قېرىنداشلىرىمىزغا خېلىلا پىسخىك بېسىم ۋە ھەسەلە ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدىم. بۇ سودىغا كىرىشكەن بىزدىكى كۆپلىگەن كىشى تېخى بۇ سودىغا خام ۋە ياكى يېڭى ئىش باشلىغان. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى دۆلەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى. ئۇلار ئىشلەپ نەچچە يىلدىن بېرى مىڭبىر جاپادا يىغقان پۇلغا، ھەتتا بەزىلەر قېرىنداش، دوست - بۇرادەر، خىزمەتداشلىرىدىن پۇل ئۆتنە ئېلىپ ياكى ئۆيلىرىنى رەنەگە قويۇپ بانكىدىن قەرز ئېلىپ پاي چىقى - فوندى سېتىۋالغان. مانا ئەمدى دەسماينىڭ نۇرغۇن قىسمىدىن ئايرىلىپ قېلىش، ئائىلىدىكى ئىقتىسادىي ئۈزۈكچىلىك، قەرز ئىگىلىرىنىڭ سۈيلىشى، بانكا قەرزىنىڭ بېسىمى بۇ سودىدا زىيان تارتقان ھەربىر كىشىنى ھەرخىل روھىي بېسىم - ئازابقا دۇچار قىلىدۇ، ئەلۋەتتە. چۈنكى ھەممە ئادەمگە زىيان ئاچچىق - تە! «ئەمدى قانداق قىلىمەن، تۈگەشتىم، ھەممىسى مېنىڭ خاتالىقىم.» مانا بۇ بەزىلەرنىڭ ھەسرەتلىك نىداسى: «ھەممىنى قىلغان ئاشۇ، مېنى بۇ ئىشقا قىزىقتۇرغانمۇ، يول كۆرسىتىپ دەيدەيگە سالغانمۇ شۇ. «بىر بالاسى بولمىسا، قۇيرۇق ياتامدۇ تاشتا» دەپ، بىلەتتىم ئۇنىڭ كەينىگە كىرگەننىڭ پوق يەيدىغانلىقىنى.» مانا بۇ بەزىلەرنىڭ زىيان تارتقاندىكى كىملىرىدىن ئاغرىنىشى: «ئابرويۇم قالمايدى، قەرز سورىمىغان ئادىم قالمىغانىدى، باشقىلار ئالدىدا پونى چوڭ ئېتىۋېتىشكەنمەن، ھەي ي...» مانا بۇمۇ زىياندىن كېيىنكى قەرزدارلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلغان غايەت زور پىسخىك بېسىم. بۇنداق ئېغىر بېسىم، قايغۇ - ھەسرەتلەر بىرلىشىپ زىيان تارتقۇچىلارنىڭ تۇرمۇش رېتىمى، روھىي تەڭپۇڭلۇقىنى بۇزىد. ئادەتتە پىسخولوگىيىدە مۇنداق بېسىمنىڭ ئوڭايلا مەجەز قوداڭشىش، چۈشكۈنلۈك، ئۈمىدسىزلىك، ئىشلاردىن راھىي قايىتىپ كېتىش قاتارلىق بىنورماللىقنى پەيدا قىلىپ، ئىشتىھاسىزلىق، ئۇيقۇسىزلىق، تۇرمۇش رېتىمى بۇزۇلۇش، ھەتتا نېرۋا خاراكتېرلىك تۈرلۈك كېسەللىكنى كەلتۈرۈپ

بازىرىغا ئەمەس، ئېكسپورت سودىسى، پۇل مۇئامىلە، ئاكسىيە بازىرىمۇ ئېغىر توسالغۇ ئېلىپ كەلدى. خەلقئارا پۇل مۇئامىلە كرىزىسىنىڭ پارتلىشى بىلەن جۇڭگو ئاكسىيە بازىرى نۆۋەتتە بىر ئۆسۈپ، ئىككى چۈشۈشتەك داۋالغۇش ئىچىدە تۇرماقتا. بىزدىمۇ ئىقتىسادىي كالىسى ئويغىنىپ، باشقا ئەل - مىللەت كىشىلىرىنىڭ تاپقان پۇلنى بانكىغا قويۇش بىلەن كۇپايىلەنمەي، ئاللىقانداق فوندى ياكى پاي چىكى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش ئارقىلىق مەبلەغىنى نەچچە ھەسسە دەھشەتلىك ئارقىلىق كۆرگەن - ئاڭلىغان بىر قىسىم ئۇيغۇر بۇ بىر - ئىككى يىل مابەينىدە ئاكسىيە بازىرىغا قەدەم باسقانىدى. بۇ قېتىمقى كرىزىس ئۆز نۆۋىتىدە ئاكسىيە بازىرىغا ئەمدىلەتن قەدەم قويۇۋاتقان ئۇيغۇرلارغىمۇ تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدى.

ئەلۋەتتە، بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇنقى پۇل مۇئامىلە بازىرى تازا ئاۋات ئىدى. ئۇ چاغدا ئىقتىسادمۇ تازا گۈللەنگەنىدى. ئۆي - زېمىن باھاسىمۇ، پاي چىكى - فوندى باھالىرىمۇ تېز ئۆرلەۋاتقانىدى. فوندى - پاي چىكى بازىرىدىكى كۈتۈلمىگەن ئۆسۈش - چۈشۈشلەر ئالدىن مۆلچەرلەنمىگەن بۇنداق ئەۋزەل شارائىت كىشىلەرنى ئاسانلا بىخۇدلاشتۇرۇپ، كۆزنى غەلەت قىلىپ، ئەقلىنى كېسىپ قويدۇ. لېكىن ئىقتىساد ساھەسىدىكى بۇ قېتىمقى بوران - چاپقۇندا مەيلى پىشقان كەسىپ ئەھلىلىرى بولسۇن، ياكى يېڭىدىن ئىش باشلاپ بۇ قاينامغا كىرگەنلەر بولسۇن زىيانغا ئۇچرىغانلار ئاز بولمىدى. قىسقىسى ئىقتىساد ئېڭى، بازار ئانالىزىنىڭ تايىنى يوق، جاھان رەپتارى بويىچە جەمئىيەت ياشايدىغان ئاددىي ئادەملەرلا ئەمەس، ئىقتىسادىي ئىستراتېگىيە جەھەتتە قاقۋاشلاردىن سانلىدىغان پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى كاتتىلار، نوپۇزلۇق شەخسلەر، داڭدار بايلاردىن تارتىپ ئۈنۈپرسىتىپلارنىڭ ئىقتىساد پەنلىرىدىكى دوكتور، پروفېسسورلار، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىلىرىنىڭ ئىقتىساد قانلىنىنىڭ تەكلىپلىك ئانالىزچىلىرىغىچە ھەممىسى زىيانغا ئۇچرىدى، ھەتتا بازارنىڭ نەگە بېرىپ نەدە توختايدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپمۇ ئۈلگۈرەلمىدى.

بۇ قېتىمقى دۇنيا مىقيالىق پۇل مۇئامىلە كرىزىسىنىڭ زەربىسى ئىقتىسادىي تەسىردىن ھالقىپ، كىشىلەردە پىسخىك بېسىم ۋە ئەندىكىش سۈپىتىدە بەكرەك خاراكتېرلەندى. بۇ خىل ئېغىر زىيان، بېسىمغا تېخىمۇ قاتتىق، بىمەنە ئۇسۇل بىلەن ئىنكاس قايتۇرىدىغان ئەخمىقانە پاجىئەلەرنى مەيدانغا كەلتۈردى. بىز ئامېرىكا، ياۋروپادا قەرزگە پېتىپ زىيان تارتىپ، ۋەيران بولۇپ ئۆلۈۋالغۇچىلار سانىنىڭ خېلىلا چوڭ سالماقنى ئىگىلىگەنلىكىنى ئاڭلاپ، بىلىپ تۇردۇق. ئالايلى، ئامېرىكىنىڭ لوس ئانجېلىس شەھىرىدە 6 - ئۆكتەبىردە ھىندىستانلىق كۆچمەن، 45 ياشلىق كارسىك راجارام ئالدى بىلەن ئايالى، بالىلىرىنى ۋە ئاخىرىدا ئۆزىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى. پاي چىكى بازىرى ۋە ئۆي - مۈلۈك بازىرىدا ناھايىتى ئوبدان پايدا ئېلىپ كەلگەن كارسىك بۇ قېتىملىق كرىزىستە نۇرغۇن يىلدىن بېرى توپلىغان مەبلەغىدىن، بوغالتىرلىق خىزمىتىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغان، ھەتتا گەدەنگىچە قەرزگە پاتقاندى. «ئەسلى ئۆزۈملا ئۆلۈۋېلىشىنى ئويلاشقان. ئۇنداق قىلسام خوتۇن - بالىلىرىم مەندىن كېيىن تېخىمۇ ئېغىرچىلىققا قالدۇدەك. شۇڭا بۇ رەزىل

ئارقىمۇ - ئارقىدىن يولغا قويۇلۇۋاتقان بازارنى قۇتقۇزۇش تەدبىرلىرى ۋە سالغان مەبلەغلەر، ھەرقايسى دۆلەتنىڭ مەركىزىي بانكىلىرىنىڭ ئاساسىي ئۆسۈم نىسبىتىنى تۆۋەنلىتىشىگە ئوخشاش ھاكىمىيەت تەدبىرلىرى ئۈنۈمنى كۆرسىتىپ، كىشىلەردە دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە ئۈمىد پەيدا قىلماقتا. لېكىن ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ ئەنگىلىيە مەركىزىي بانكىسىغا ئوخشاش بىر يىل ئىچىدە ئۈچ قېتىم چوڭ كۆلەمدە چۈشۈرۈلۈشى (يەنى يېرىم ئەسىردىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن ئۆسۈم نىسبىتى كۆرۈلدى) يەنە كۈتمىگەن يېڭى تەھدىتلەرنى ئېلىپ كەلمەكتە. ئۆسۈم نىسبىتى چۈشسە قەرزدارلارنىڭ يۈكى يېنىكلەيدۇ. لېكىن يامان يېرى، بانكىدىكى زاپاس مەبلەغنىڭ سىرتقا ئېقىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ - دە، ئايلىنىم مەبلەغنىڭ تۇيۇقسىز كۆپىيىشى، مەبلەغنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى پۇل پاخاللىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. پۇل مۇئامىلە بازىرىدىكى ھەربىر ئامىل زەنجىرىسىمان باغلانغان. ئۇلار ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەلۇم بىر ئامىل يەنە بىر ئامىلنىڭ سەۋەبى ۋە شۇنداقلا نەتىجىسى بولمايدۇ. پۇل پاخاللىقى پۇل مۇئامىلە كرنىزىسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى ئىدى. ئەمدى پۇل مۇئامىلە كرنىزىسى تېخىمۇ چوڭ بولغان پۇل پاخاللىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە، مۇتەخەسسسلەر مەسىلىنى ھەل قىلغاندا سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنى ئوبدان ئويلىشىپ، مۇۋاپىق تەدبىر قوللىنىدۇ. لېكىن دۇنيانىڭ قانۇنىيىتىنى مەلۇم بىر تەڭلىمىگە سېلىپ، رېتىملىق باشقۇرۇش مەلۇم بىر ئورگان ياكى دۆلەتنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس. دۇنيانىڭ ئىشلىرى ھەممە ئىنساننىڭ ئورتاق باش قاتۇرۇشى، ئىلمىي، ساغلام ئۇسۇلدا بىر تەرەپ قىلىشى ئارقىلىقلا ئوڭۇشلۇق يۈرۈشىدۇ.

دۇنيا بانكىسىنىڭ ئالىي مۇئاۋىن باشلىقى، ئىقتىسادشۇناس لىن يىڭو: «جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ تۆت تىرىليون خەلق پۇلى بىلەن مالىيىنى قوللاش پىلانى جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 9 - 8 پىرسەنتكىچە ئېشىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. بۇ، جۇڭگونىڭ يەرشارى ئىقتىسادىغا قوشقان چوڭ تۆھپىسى» دېدى. ئەلۋەتتە بۇ، جۇڭگو ئۈچۈنلا ئەمەس، خەلقئارا ئىقتىساد ئۈچۈنمۇ ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىدىغان ياخشى يۈزلىنىش.

مەيلى بۇ قېتىمقى ئىقتىسادىي بوران - چاپقۇن تۇرمۇشىمىزغا تەسىر كۆرسەتسۇن ياكى كۆرسەتمەسۇن، دۇنيا تىنچ بولسا بىزمۇ تىنچ بولىمىز، تەرەققىي قىلسا بىزمۇ تەرەققىي قىلىمىز. «كېمىگە چىققانلارنىڭ ئۈمىدى بىر» دېگەندەك، ھەممىمىز يەرشارى ئاتلىق بۇ غايەت زور كېمىگە چىققۇچىلارمىزغۇ ئاخىر. ھەممىمىز سەگەك ئىقتىسادىي ئاڭ ۋە چۈشەنچە بىلەن قوراللانغىنىمىز تۈزۈك. ئورۇنسىز، قارىغۇلارچە مەبلەغ سېلىش ئازغىنا ئىقتىسادىمىزدىن ئايرىمىغاي، ئىلاھىم.

چىقىرىدىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. ئەتراپىمىزدا كۆرۈلۈۋاتقان بۇ كۆڭۈلسىزلىكلەر كىشىلەردە مۇنداق پىسخىك بېسىمنىڭ ئاز ئەمەسلىكىنى دەلىللىپ تۇرۇپتۇ. شۈكرىلەرگى، بىزلەرنىڭ ئەقىدە - ئېتىقادلىق، مەجەزى ئوچۇق، مېھماندوست، ئويۇن - تاماشىغا ئامراق، ھال - مۇڭغا خۇشتار، چاقچاقچى، ئۆزىدىكى پىسخىك بېسىم ۋە روھىي توسالغۇلارنى پەسەيتىشى، ئىچ پۇشۇقنى چىقىرىشىنى بىلىدىغان خەق بوپقالغىنىمىز؛ ھەرقانچە ئېغىر كۈلپەت كەلسۇمۇ يەنىلا ھاياتقا مۇھەببەت، چىدام، غەيرەت، ئۆلەمس ئېتىقاد بىلەن مۇئامىلە قىلالايدىغان ئادەملەردىن بوپقالغىنىمىز...

پۇل مۇئامىلە كرنىزىسى نۇرغۇن كىشىنى ئېھتىياتچان، تېجەشلىك، سەگەك قىلدى. ئىسپانىيىدىكى نۇرغۇن ياش ئىجارىگە ئالغان ئۆيىنى قايتۇرۇۋېتىپ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كەلدى. سۇسلىشىپ كەتكەن ئائىلە مېھرى، ئاتا - بالا مۇناسىۋىتى چىڭدى؛ ئورتاق پاجىئە، ئوخشاش غەم - غۇسسە ياتلىشىپ كەتكەن قېرىنداش، ئىنسانلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرلىكنى كۈچەيتتى. كىشىلەر ساياھەت، كۆڭۈل ئېچىش، قىممەت باھالىق زىبۇ - زىننەت، يېڭى ئۆي جاھازىلىرى ۋە يېڭى كىيىم سېتىۋېلىشتا زۆرۈر ئېھتىياجىدىن باشقا چىقىملىرىنى ئامالنىڭ بارىچە تېجەشكە قىلىشقا باشلىدى. ياۋروپادىكى نۇرغۇن كىشى بۇرۇنقىدەك قىممەت باھالىق ئورگانىك كۆكتات سېتىۋېلىشتىن ئەرزان كۆكتات سېتىۋېلىشقا يۈزلەندى. دۇنيا بويىچە قىممەت باھالىق بۇيۇملار (ئالماس، داڭلىق ماركىلىق مەھسۇلاتلار) نىڭ سودىسى ئومۇمىيۈزلۈك كاساتلىشىشقا يۈزلەندى. خوتەن قاشتېشى سودىسىنىڭمۇ سۇسلاشقانلىقى مەلۇم.

بىزدىكى نۇرغۇن كىشى خەلقئارادىكى بۇ غايەت زور ئىقتىسادىي كرنىزىنىڭ تەھدىتىنى بەك ئېنىق ھېس قىلمىغان بولۇشى مۇمكىن. توغرا، بىز ھازىرچە ئۈنچىۋالا خەتەرلىك ئىقتىسادىي قالايمىقانچىلىققا ئۇچرىمىدۇق. لېكىن خەلقئارا ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر زەنجىرىسىمان باغلىنىشلىق سىستېما. زەنجىرنىڭ بىر ئۇچى سىلكىنىسە يەنە بىر ئۇچىمۇ تەۋرىنىدۇ. ئىنەكنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغا كەلمەيدۇ، دەپ ھېچكىم ھۆددە قىلالايدۇ. شۇڭا ئېھتىيات قىلماي، سەگەك، تۇيغۇن، تېجەشلىك تۇرمۇش ئادىتى ۋە سالماق، تەمكىن پىسخىك ھالەت ھازىرلىماي بولمايدۇ.

ھازىر بۇ كرنىزىنىڭ ئەڭ خەتەرلىك پەيتى ئاساسەن ئۆتۈپ كەتتى. ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا، جۇڭگونىڭ بۇ يىللىق ۋە كېلەر يىللىق ئىقتىسادىي ئېشىش نىسبىتى 9.7 پىرسەنت ۋە 9.3 پىرسەنت بولىدىكەن. بۇ، ئۆتكەن يىلدىكى سۈرئەتتىن ئاستىلىغان بولسىمۇ، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئېشىش سۈرئىتىگە قارىغاندا تېز بولىدىكەن.

ئىشەنچ - كاپىتال بازىرىنىڭ ئاساسى. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدىكى ئىقتىسادىي كاساتچىلىق مەزگىلىدە ئامېرىكا رەئىس جۇمھۇرى فرانكلن روزۋېلت: «پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى تەڭشەشتە پۇل ۋە ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك بىر ئامىل بار، ئۇ بولسىمۇ - خەلقنىڭ ئىشەنچى» دېگەنىكەن.

ئاپتور: تېبىي پسخولوگىيە ماگىستىرى(M3)

«توغۇرتتا ئۆلگەن» قازانلار

(فېلىيە تون)

ئابدۇرەھىم ھەكىمى

ئۇ چاغدا بۈگۈن سېتىۋالغان فوندىنىڭ باھاسى ئەتىسىدىن باشلاپ ئۆسۈپ تۇرغانى.

«ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتماپتۇ» دېگەندەك، بۇلتۇر يىل ئاخىرىدىن باشلاپ ھەممە ئادەمنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلغان بۇ جىلۋىگەر سەتەڭگە بىراقلا كۆز تەگدى. فوندىنىڭ باھاسى كۈنسىرى چۈشۈشكە باشلىدى. ياق، داۋاملىق چۈشۈۋەرمىدى، ئەكسىچە، ئارىلاپ ئۆسۈپمۇ قويدى. لېكىن ئۆسكىنى چۈشكىنىگە دال بولالمىدى. خۇددى ئون قېتىم ئالغان تاھارەت بىر قېتىملىق ئوسۇرۇقتا سۇنغاندەك .

ھانا، ئارىدىن بىر يىل ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە ئۆتكەنكىدەك يەنە تۆت ئادەم بىر يەرگە جەم بولساق: «فوندى سېتىۋالغانمۇ؟ قانچە پۇللۇق سېتىۋالغان؟ قانچە پۇل زىيان تارتتىڭلار؟» دەپ ئەھۋاللىشىدىغان بولدۇق. ئاز سېتىۋالغانلار جىق سېتىۋالغانلاردىن ئۆزىنى ئەقىللىق چاغلایدىغان؛ جىق سېتىۋالغانلار ئۆزىنى ھاماقەت چاغلایدىغان؛ پەقەت سېتىۋالغانلار ئۆزىنى ھەممە ئىشنى ئالدىن كۆرەر دانىشمەن ھېسابلايدىغان بولدى.

مۇشۇ يېقىندا فوندىنىڭ غەيۋىتى تازا قىزىغان بىر سورۇنغا داخىل بوپقالدىم. سورۇندىكىلەر ئوتتۇز يىل بانكىدا ئىشلەپ يېقىندا ئارامغا چىققىنىمنى ئۇقۇپ، كۆڭلىدىكى مۇجىمەل قاراشلارغا مەندىن توغرا جاۋاب ئالماقچى بولۇشۇپ سوئال-سوراق دېگەننى ياغدۇرۇۋەتتى:

- فوندى دېگەن ئەسلى پۇقرالارنىڭ قولىدىكى پۇلنى يىغىۋېلىش ئۈچۈن قۇرغان قىلتاقمىكىن دەيمەنغۇ؟
- بەزى فوندى شىركەتلىرى پۈلمىزغا ئامېرىكىنىڭ پاي چىكىنى سېتىۋاپتىكەن دەپ ئاڭلايمىز، بۇ راستمۇ؟
- بەزى فوندى شىركەتلىرىنىڭ ئەمەلدارلىرى مەبلەغنى يۆتكەپ چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەن ئىشلارمۇ بارمىشقا؟

21- ئەسىر ئىنسانلار ئۈچۈن تولمۇ كۆپ يېڭىلىق ئىپكەلدى. بولۇپمۇ بىزدەك جاھاننىڭ ئەڭ چەت بۇلۇڭىدا بېكىنمە ھالەتتە ياشاۋاتقان «قۇدۇق پاقىلىرى»غا نىسبەتەن بۇ خىل يېڭىلىقلار خۇددى بىر چوڭ مۆجىزىدەك تۇيۇلۇپ، ھەممىمىزنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى. مانا قاراڭ، جۇڭگونىڭ دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇشى، ئىقتىسادنىڭ يەرشارىلىشىشى، پۇل مۇئامىلە تاللا بازارلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى، پۇقرالارنىڭ پاي چىكى ئوينىشى، فوندى سېتىۋېلىپ باي بولۇشى، ئىنتېرنېتتا مۇھەببەتلىشىشى، مال سېتىۋېلىش... قاتارلىقلار ئون يىلنىڭ ئالدىدا ئۇخلىساق چۈشمىزگە كىرمەيدىغان ئىشلار ئىدى. مانا بۇلار ھازىر كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىغا ئايلاندى. بۇلتۇر مۇشۇ كۈنلەردە تۆت ئادەم بىر يەرگە كەلسەك: «ئەسسالامۇ ئەلەيكمۇ، ئائىلەڭلار تىنچ-ئامانمۇ؟» دېگەننىڭ ئورنىغا: «فوندى سېتىۋالدىڭلارمۇ؟ قايسى تۈردىن ئالدىڭلار؟ قانچە پۇللۇق ئالدىڭلار؟» دېگەندەك دىققەت مەركىزىدىكى ئىشلاردا سۆزلىشىدىغان غەيرىي رەسمىي ئادەت شەكىللەنگەننى. ئۇ چاغدا فوندى سېتىۋالغانلار، سېتىۋالغاندىمۇ قانچە كۆپ سېتىۋالغانلار ئۆزىمىزنى قالىتىس چاغلایتتۇق. فوندى سېتىۋېلىشقا قۇربىتى يەتمىگەنلەر، ھەمدە پۇلى بولسىمۇ فوندى سېتىۋېلىشقا جۈرئەت قىلالماي پۇلنى يەنىلا ئەنئەنىۋى ئۇسۇل بويىچە بانكىدا ئامانەت قويغانلار ۋەياكى زايوم سېتىۋالغانلار بىچارە، نامرات، زاماننىڭ كەينىدە قالغانلار سانىلاتتى. شۇ ۋەجىدىن بەزىلەر پايدا قوغلاشسا، يەنە بەزىلەر مودا قوغلىشىپ، ئېشىنچا پۇللىرىنى بانكىدا قەرەللىك ئامانەت قويغانلار ئامانەتنىڭ قەرەللىكى بۇزۇپ ئېلىپ، ئارتۇقچە پۇلى يوقلار تېخى ئالمىغان مائاشىنى بانكىغا رەنگە قويۇپ قەرز ئېلىپ، ھەتتا بەزىلەر ئالتۇن جابدۇق، ئۆي-زېمىنلىرىنى سېتىپ بولسىمۇ فوندى سېتىۋالدىغان دولقۇن كۆتۈرۈلگەننىدى. دېمىسىمۇ

—...؟

مەن بىرنىمە دەپ بۇ ئادەملەرنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلەمسام، ئۇلاردىن تېخىمۇ يامان گەپلەر چىقىپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. پۇقرالار زىيان تارتقان فوند شىركەتلىرىنى ئاقلاپ گەپ قىلاي دېسەم، مېنىڭ دەردىمۇ شۇ تاپتا ئۇلارنىڭكىدىن قېلىشمايتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ غۇلغۇلىسىنى كۈلكىگە يۆلەپ ئاخىرلاشتۇرماقچى بولدۇم.

— ئاغىنىلەر، مەن فوند بازىرى ۋە بىز زىيان تارتقان فوند شىركەتلىرىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ھەققىدە سىلەر قانائەتلەنگۈدەك بىر نېمە دەپ بېرەلمەيمەن. بىراق سىلەر مەندىن سوراپ قالدىڭلار، شۇڭا مەن سىلەرگە ئەپەندىمىنىڭ كىچىك ۋاقتىدا دادامدىن ئاڭلىغان مۇنداق بىر لەتىپىسىنى دەپ بېرەي، — دېدىم.

ئۇلار شۇ ھامان مېنى نېمە دەيدىكەن، دەپ ئاغزىغا قاراپ تۇرۇشتى.

— بىر كۈنى، — دەپ باشلىدىم مەن لەتىپەمنى، — ئەپەندىمىنىڭ ئۆيىگە مېھمان كېچىپتۇ. ئەپەندىمىنىڭ قازىنى كىچىك بولغاچقا قوشنىسىنىڭ قازىنىنى سوراپ ئاچقىپ ئاش ئېتىپ مېھماننى ئۈزىتىپتۇ. كېيىن ئەپەندىم قوشنىسىنىڭ قازىنىنى پاكىز يۇيۇپ، ئۇنىڭ ئىچىگە ئۆزىنىڭ كىچىك قازىنىنى سېلىپ ئاچقىپ بېرىپتۇ. قوشنىسى تاماق ئېتەي دەپ تۇۋاقنى ئاچسا قازىنىنىڭ ئىچىدە يەنە بىر قازان تۇرغىدەك. بۇنى كۆرۈپ قوشنىسى ئەپەندىمىنىڭ ئۆيىگە كىچىك قازاننى كۆتۈرۈپ كىرىپ: «ئەپەندىم، سىلگە بىر قازان بەرسەم، سىلى ماڭا ئىككى قازان ئاچقىپ بېرىپتىلغۇ؟» دېگەنىكەن، ئەپەندىم: «تەقىسر، قازانلىرى ئېغىر قاتكەن، بىزنىڭ ئۆيدە يەڭگىدى. ئىچىدىكىسى قازانلىرىنىڭ بالىسى، شۇڭا ھەر ئىككى قازان سىلىنىڭ، خاتىرجەم ئىشلىتىۋەرسىلە» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن «ئەپەندىم قازان تۇغدۇرايلىدەكەن» دېگەن گەپ پۈتكۈل يۇرتقا پۇر كېتىپتۇ. ئەپەندىم بىردىنلا قازان تۇغدۇرايلىدىغان كارامەت ئىگىسىگە، خاسىيەتلىك ئادەمگە ئايلىنىپتۇ. بۇ گەپكە ئىشەنگەن نادان پۇقرالار ئۆيلىرىدىكى چوڭ قازانلىرىنى ئەپەندىمىنىڭ ئۆيىگە ئەكىلىپ ئۆزلىرىنىڭ قازىنىنىمۇ تۇغدۇرۇپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. ھەتتا ئۆيىدىكى قازىنىنى كىچىك كۆرگەنلەر قوتاندىكى قوي-ئۆچكە، قازنىقىدىكى بۇغداي-قوناقلىرىنى سېتىپ، بازاردىن چوڭ داش قازانلارنى سېتىۋېلىپ ئەكىلىپ

بېرىپتۇ. ئەپەندىمۇ كەلگەنلىكى قازاننى قايتۇرماي ئېلىۋېرىپتۇ. قازانلار ھويلىغا دۆۋىلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئەپەندىم كونا قازاندىن ئىككى-ئۈچىنى چىقىپ چۆيۈنلىرىنى ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا دۆۋىلىپ قويۇپ، قالغان قازانلارنى بىر كېچىدىلا ھارۋىغا بېسىپ بازارغا ئەكىرىپ سېتىپ خەجلەپتۇ. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپ قوشنىلار يىغىلىپ: «قازىنىمىز تۇغدۇمىكەن، ئەپەندىم؟» دەپ سوراشقانكەن، ئەپەندىم قازان ئىگىلىرىنى ھويلىغا باشلاپ كىرىپ، ناھايىتى قايغۇلۇق تەلەپپۇزدا: «ھەر قايسىلىرىنىڭ قازانلىرى ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر قات ئىكەن، بىراق تۇغۇتى ئوڭۇشلۇق بولماي، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇنچە كۆپ قازاننىڭ تولغىقى بىراقلا تۇتقاچقا ئۈزۈم يالغۇز يېتىشىپ بولالماي قازانلىرىڭلار تۇغۇتتا ئۆلۈپ كەتتى. جەستىنى ئېپىكىتىپ دەپنە قىلىشىۋىتەرلا!...» دەپتۇ ۋە ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئەسكى قازانلارنىڭ چۆيۈن پارچىلىرىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ، — دەپ لەتىپەمنى تۈگەتتىم.

— ۋۇي، بىز زىيان تارتقان ئاشۇ فوند شىركەتلىرىمۇ داداڭنىڭ مۇشۇ لەتىپىسىنى ئاڭلاپ قالغانمۇ-يا؟ دەپ سورىدى ئارىدىن بىرەيلەن.

— فوند شىركەتلىرىنى قويىمىچىمىكەن دەپ قېلىۋاتامسىلەر-قانداق؟ — دەپ سورىدىمەن دەرھاللا.

— ياق، دەيمىزا ئەمدى شۇ. — يولىڭمۇ ئوڭغۇل-دوڭغۇلى بولىدۇ. «ساڭزا-قۇيماق يېڭىلى كۈندە ھېيت ئەمەس»، «خۇدايىمىنىڭ بەزى كۈنلىرىدىن ئۆزگىلىپ كېتەي، بەزى كۈنلىرىنىڭ كۆتىگە تېپەي»، «ئامەت بىلەن ئاپەت قوشكېزەك» دېگەندەك، ئوشۇقۇڭلىمۇ ھەدېسىلا ئالچۇ چۈشۈۋەرەيدۇ-دە. فوند سېتىۋالغان زالىنىڭ تېمىغا ئېسىقلىق تۇرغان ئېكراننىڭ ئوڭ بۇرجىكىدىكى «خەتىرى بار كەسىپ، ئېھتىيات بىلەن ئىش كۆرۈڭ» دېگەن خەتنى كۆرمىگەنمۇ؟

بۇنى ئاڭلاپ بەزىلەر كۈلدى، بەزىلەر يىغلىدى، يەنە بەزىلەرنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، چىرايلىرى تاتىرىپ كەتتى، يەنە بەزىلەرنىڭ...

2008-يىلى 29-ئىيۇن، شەھىرى خوتەن

ئاپتور: جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى خوتەن ۋىلايەتلىك شۆبىسىنىڭ پېنسىيونېرى (M2)

بۇ ساننىڭ مەسئۇل كوررېكتورى: قۇربان مامۇت؛ كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ماشىنىست ۋە بەتچى: رسالەت مۇھەممەت، نۇر مۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن

ئەقىل-پاراسەت، مەۋجۇدلىق ۋە مەھكۇملۇق

تۇرسۇنمۇھەممەت توختى

ئىنسانىيەت تارىخى ئۇزۇن تەرەققىيات جەريانىدا مول بىلىم ۋە تەجرىبىلەرنى توپلاش بىلەن بىرگە، ئەقىل-پاراسىتى ۋە زېھنى قۇۋۋىتىنى ئۈزلۈكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مۆجىزىلەرگە باي بۈگۈنكىدەك زامانىۋى دۇنيانى ياراتتى. ئىنسانىيەتنىڭ ئالەمگە يۈرۈش قىلىشى، ئاسمان-پەلەك بىنالارنىڭ زېمىن يۈزىدە قەد كۆتۈرۈشى، كلون تېخنىكىسى، كومپيۇتېر ۋە ئىنتېرنېتنىڭ ئەقىلنى لال قىلىدىغان يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرى، مېكرو دۇنيا تەتقىقاتىدىكى بۆسۈش خاراكتېرلىك نەتىجىلەر... ئىنسانىيەت ئەقىل-پاراسىتىنىڭ نامايەندىسى سۈپىتىدە كۆز ئالدىمىزدا زامانىۋى بىر دۇنيانى پەيدا قىلدى. تەرەققىي قىلغان ئەللەرنىڭ سانائەت ئىگىلىكى دەۋرىدىن بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىگە ئۆتۈشى، نۆۋەتتىكى ئاساسىي رىقابەتنىڭ ئىختىساسلىقلار رىقابىتى ئىكەنلىكى، ئەقىل ئىنقىلابىنىڭ رەسمىي باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى. بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردا مېڭىنىڭ غايەت زور ئىقتىدارىنى ئېچىش، ھاياتىي كۈچنى يەنىمۇ ئۇرغىتىش ھەققىدىكى تەتقىقاتلار ئالىم-مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئىگە بولالايمىز.

دېققىتىنى تارتقان ئەڭ جەلپكار تېمىغا ئايلىنىپلا قالماستىن، ئادەتتىكى كىشىلەرگە بەھس-مۇنازىرە قىلىشىدىغان قىزىق نۇقتىغا ئايلىنىپ قالدى. چۈنكى بۇ مەۋجۇدلىق ۋە مەھكۇملۇقتىن ئىبارەت ھاياتلىق رىقابىتىنىڭ نازۇك ۋە ماھىيەتلىك تەرەپلىرىگە تاقىلىدىغان، زامان تەقدىز قىلغان تەخرىسز مەسىلىلەر ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە، ئەقىللىك ھۆكۈمرانلىق ئورۇنغا ئۆتكەن يېڭى ئىبرا ۋە ئەسىر پۇقراسى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئەقىلنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش، ئەقىلى بايلىقلارنى قانداق ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن قانداق ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش، ئەقىلنى نېمەگە، نەگە ئىشلىتىش مەسىلىلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە بەھس-مۇنازىرىلەرنى قانات يايدۇرۇش - ھاياتىي كۈچىمىزنى ئۇرغىتىش، مەۋجۇدلىق ئاساسىمىزنى مۇستەھكەملەشتىكى تەخرىسز زۆرۈرىيەت ھېسابلىنىدۇ. گەرچە ئەقىلنىڭ نېمە ئىكەنلىكىگە كېسىپ بىرنەرسە دېيىش تەس بولسىمۇ، يەنە كېلىپ ھازىرچە بۇ ھەقتە بىرلىككە كەلگەن ئورتاق تەبىر بولمىسىمۇ، لېكىن بىز ئۇنىڭ ئىپادىلىرىدىن ئەقىل-پاراسەت ھەققىدىكى ئومۇمىي تەسراتقا

ئەقىل دېمەك بايلىق دېمەكتۇر

ئىنسان تەبىئىتىدىن ئېيتقاندا ھەرقانداق ئادەم ياشاش

ئامىل ئىكەنلىكىدە. يەھۇدىيلارنى ئالماق، گەرچە ئۇلار پۈتكۈل دۇنيا ئاھالىسىنىڭ پەقەت 0.3% پىرسەنتىنى ئىگىلىسەمۇ، يەھۇدىي كارخانىچىلار پۈتكۈل دۇنيادىكى داڭلىق كارخانىچىلارنىڭ يېرىمىنى ئىگىلەيدۇ. شۇڭا كىشىلەر: «دۇنيانىڭ بايلىقى يەھۇدىيلارنىڭ يانچۇقىدا، يەھۇدىيلارنىڭ بايلىقى ئۇلارنىڭ كالىسىدا» دەپ قارىشىدۇ.

ئەقىل قارىماققا ئابستراكت تۇيغۇ بەرسەمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئىپادىلىرى كونكرېتتىكى ئىشلاردا ئەكس ئېتىدۇ. مەسىلەن: بىر تۇيغۇ تىجارەتچى ئامېرىكىغا چىقىپ گۆشنان پىشىرىپ سېتىش تىجارىتى قىلغان. گەرچە ئۇنىڭ گۆشنانلىرى ناھايىتى ئوخشىمىمۇ، لېكىن سېتىۋالدىغانلار ناھايىتى ئاز بولغاچقا تىجارىتى يۈرۈشمەي، ئاشخانىسى تاقىلىش گىرداپىغا بېرىپ قالغان. لېكىن ئۇ بۇ سودىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈۋەتمەي، نېمە ئۈچۈن گۆشنانلىرىنىڭ بازار تاپمايۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبى ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ، بازار تەكشۈرۈش، ئامېرىكىلىقلارنىڭ يېمەك-ئىچمەك ئادىتىنى كۆزىتىش ئارقىلىق ئۇلاردا ۋاقىت ئېگىنىڭ ناھايىتى يۇقىرى ئىكەنلىكىنى، ھەتتا يولدا كېتىۋېتىپمۇ ئۈزۈۋالغانلىقىنى بايقاپ، دەرھال گۆشناننىڭ شەكلىنى ئۆزگەرتىش، كۆركەم، يېشىكە قولايلىق قىلىپ ئوراپ، ماركا چاپلاپ سېتىش قارارىغا كەلگەن. نەتىجىدە، ئۇنىڭ تىجارىتى يۈرۈشۈپ، ئىگىلىك تىكلەش مەقسىتىگە يەتكەن.

بۈگۈنكى كۈندە تەرەققىي تاپقان ئەللەر بىلىمنى ئىگىلىك شەكلى قىلغان ئۈچۈر دەۋرىنى يارىتىپ، بىرىنچى قېتىملىق زامانىۋىلىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇردى. ئۇلار ئەمدىكى دىققەت نەزىرىنى تەبىئىي بايلىقلارنى قالايمىقان ئېچىپ پايدىلىنىشتىن ئەقلىي بايلىقلارنى ئېچىشقا قاراتتى. بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە بىلىم ۋە ئەقىلنىڭ ئوينايدىغان رولى ئەڭ گەۋدىلىك بولغاچقا، تېخنىكا ئىقتىدارى يۇقىرى ئەقىل-پاراسەت ئىگىلىرى بىلەن، تېخنىكا ئىقتىدارى يوق، بىلىمسىز كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى بايلىق پەرقى كۆرۈنەرلىك زورىيىپ كەتتى. ياپونىيە ماٹارىپ ۋە پەن-تېخنىكىغا تايىنىپ گۈللەنگەن دۆلەت بولۇپ، «2003-يىلى ياپونىيە كارخانىلىرى دۇنيادىكى 500 كۈچلۈك كارخانا ئىچىدە يەنىلا 88 نى ئىگىلەپ كەلگەن. 2003-يىلى جۇڭگونىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىمى تۇنجى رەت 1000 ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ، 1080 دوللارغا يېقىنلاشقان بولسا، ياپونىيەدە كىشى بېشى كىرىمى 33077 دوللارغا يېتىپ، جۇڭگونىڭ 31 ھەسسىسىگە توغرا كەلگەن.» [1] «برازىلىيە ۋە مېكسىكىنىڭ نوپۇسى ئايرىم-ئايرىم ھالدا 170 مىليون ۋە 100 مىليوندىن ئاشىدۇ. مىكروسوفت شىركىتىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرى بولسا ئاران 32 مىڭ نەپەر بولۇپ، 2000-يىلى مىكروسوفت شىركىتىنىڭ ياراتقان ئىقتىسادىي قىممىتى 592 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، برازىلىيەنىڭ 1998-يىلىدىكى ئېكسپورت ئومۇمىي سوممىسىنىڭ ئون ھەسسىسىگە، ئامېرىكىنىڭ 2-چوڭ سودا شىپىرىكى بولغان مېكسىكىنىڭ ئېكسپورت ئومۇمىي

جەريانىدا ئۆزى موھتاج بولۇۋاتقان نەرسىلەرگە ئېرىشىش، گۈزەل ھەم باياشات تۇرمۇش بەرپا قىلىش يولىدا تىرىشىدۇ. ھاياتلىقنىڭ نورمال داۋام ئېتىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئادەم ئالدى بىلەن قورساق تويغۇزۇش، تۇرالغۇ ۋە زۆرۈر تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى دېگەندەك ئەقەللىي ماددىي نەرسىلەرگە موھتاج بولىدۇ. بۇ خىل موھتاجلىق ھاياتلىق كۈرىشىنىڭ ئەسلىي مەنبەسى بولۇپ، ئۇ، ئىنسانلارنى قايناق ھەم رەڭدار، زىددىيەت- توقۇنۇشلارغا دېيەرلىك تويۇنغان رىقابەت دۇنياسىغا باشلاپ كىرىدۇ. بىراق، تىل ۋە تەپەككۈردىن ئىبارەت بۇ خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر ئىنسان ۋۇجۇدىنى مۇرەككەپ ۋە چەكسىز ئېھتىياج قاتلاملىرىغا ئىگە قىلغان بولغاچقا، بىر خىل ئېھتىياجنىڭ كاپالىتى يېڭى بىر خىل ئېھتىياجنىڭ بالاغىتىنى پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل ئېھتىياج قاتلىمى ئىنسانغا مەڭگۈ قانائەتلەنمەسلىكتىن ئىبارەت ئالغا ئىنتىلىش تۇيغۇسى ئاتا قىلىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل تۇيغۇنىڭ تۈرتكىسىدە ئادەم ئۈزلۈكسىز ئىنكار بەدىلىگە ئۆز تۈسىنى يېڭىلاپ، مۇكەممەللىشىپ بارىدۇ. ئىنسان تەبىئىتىدىكى بۇ خىل ئۆزئارا ئۈستۈنلۈك تالىشىش، باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشۈش، يۇقىرى نوپۇزغا ئېرىشىش، ھەممىنى ئۆزىگە قارىتىش ۋە بويسۇندۇرۇشتەك شىپىرنى ئىستەك ھاياتلىق سەھنىسىنى كەسكىن جەڭ مەيدانىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. ھاياتلىق رىقابىتىنىڭ رەھىمسىزلىكى كۈچلۈكلەر تاللىنىپ، ئاجىزلار ئېچىنىشلىق شاللىنىشتەك قىسمەتتە ئەكس ئېتىدۇ. رىقابەت ئۆز نۆۋىتىدە ئەقىل-پاراسەتنىڭ ئىشكىنى چىكىپ، ۋۇجۇدنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئۇرغىتىپ، ئىنساننى چەكسىز تەرەققىيات بوشلۇقى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. رىقابەت تەرەققىياتى ئىچكى ئېنېرگىيە ۋە ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بىلەن تەمىن ئېتىپ تۇرىدۇ. رىقابەت قانچە كۈچلۈك بولغانسېرى ئەقىل-پاراسەتمۇ شۇنچە تۇيغۇنلۇق ۋە قوزغىلىش ھالىتىگە ئۆتىدۇ. ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە جىسمانىي كۈچ ھەل قىلغۇچ ئامىل ھېسابلىنسا، زامانىۋى جەمئىيەتتە ئەقلىي كۈچ ھەل قىلغۇچ ئامىلغا ئايلاندى. مەيلى ئەنئەنىۋى ياكى زامانىۋى جەمئىيەت بولسۇن شەخس، مىللەت شۇنداقلا دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاساسىي زىددىيەت ماھىيەتتىن ئېيتقاندا يەنىلا بايلىق يارىتىش ۋە بايلىق تالىشىش كۈرىشىدە مەركەزلىك ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا بايلىق ئېڭى كىشىلەرنىڭ بارلىق ئىش-ھەرىكىتىگە سىڭىپ كەتكەن بولىدۇ. ئىدىيە ھەرىكىتىگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ.

پۇل تېپىش، ئىگىلىك تىكلەش ئالدى بىلەن مەزكۇر شەخسنىڭ ئىقتىسادىي ئېڭى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ماھارىتى، نۇتۇق قابىلىيىتى، پۇرسەت ئېڭى، ئادەم بىلەن شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىچ مۇناسىۋەتنى چۈشىنىش ۋە نازۇك ھالقىلارنى ماھىرلىق بىلەن بىر تەرەپ قىلىش ئىقتىدارى، ساپا قۇرۇلمىسى، قابىلىيىتى دېگەندەك بىر قاتار پاراسەت تەلەپ قىلىدىغان مەسىلىگە بېرىپ چىتىلىدۇ. ھالال مېھنىتى ئارقىلىق بېيىغان، ئىگىلىك تىكلەنگەن كىشىلەرنىڭ «ئەقىللىق» دەپ ئاتىلىشىدىكى سەۋەبمۇ دەل ئەقىلنىڭ بايلىق پەيدا قىلغۇچى

«ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىش» كۈرىشىگە ئاتلاندى. تەرەققىياتقا نىسبەتەن تەلپۈنۈشمىز ھەسسىلەپ ئېشىپ، تەرەققىياتنىڭ «چىڭ قانۇن» ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتۇق. ئەينى دەۋر تەسىرىدىن بولسا كېرەك، بۈگۈنكى كۈندىمۇ بەزى كىشىلەرىمىزدە پۇل ۋە بايلىققا سەلبىي نۇقتىدىن قارايدىغان، ئىقتىسادىي ئامىلنىڭ ھەل قىلغۇچ رولىغا سەل قارايدىغان خاھىشلار مەۋجۇد. «قولى يەتمىگەن شاپتۇل ئاچچىق» دېگەندەك، بۇ خىل خاھىش پۇلى يوقلارنىڭ پۇلدارلارغا نىسبەتەن ھەستىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. («19 - ئەسىر - ئىمپېرىيە دەۋرى، 20 - ئەسىر - ئۇرۇش دەۋرى، 21 - ئەسىر - ئىقتىساد دەۋرى» دەپ قارىلىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا. - مەسئۇل مۇھەررىردىن) كىمىنىڭ كۈچلۈك، كىمىنىڭ ئاجىزلىقى ئىقتىسادىي ئەھەلىي كۈچ تەرىپىدىن بەلگىلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە پۇلنىڭ ياخشى - يامانلىقى ھەققىدە بەھس - مۇنازىرە قىلىپ يۈرۈش ئەخمىقانلىك ھېسابلىنسا كېرەك. نەچچە ئەسىرلىك جاھالەتلىك دەۋرنى غۇربەتچىلىك ئىچىدە ئۆتكۈزۈپ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە ھالسىراپ كەتكەن خەلقىمىز شۈكۈر - قانائەتتىن ئىبارەت پاسسىپ جاھاندارچىلىقنى - ئاڭنىڭ تەرەققىياتىنى چەكلەپ تۇرىدىغان ئۆلۈمتۈك روھ، مەنىۋى كۈشەندىنى ۋۇجۇدىغا يىلتىز تارتقۇزۇۋالغان بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندە ئاڭ ۋە ئىدىيە قاراشلىرىنى يېڭى دەۋر روھى بىلەن سۇغۇرماي، غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغانماي، قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى قانداقتۇر بىر غايىۋى پۇرسەتلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتۈش بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتسە، ئەنئەنىۋى ئىقتىسادىي ئاڭنىڭ رامكا - چۈشەنكىلىرىنىڭ بويۇنتۇرۇقلىرىدىن قۇتۇلۇپ، ئەقىل ئارقىلىق پۇل ۋە بايلىق يارىتىش كۈرىشىگە ئاتلانمىسا، كېچىكىشىنىڭ تېخىمۇ ئاچچىق قىسمەت شارابىنى يۇتۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۈكۈر - قانائەت ئاجىزلارنىڭ ئۆزىنى بەزلەيدىغان تەسلىمچان روھىدىن ئىبارەت. غالىبلار ھامان ئالدىغا قارايدۇ، ئارقىسىغا تولا قارايدىغان ئادەملەردىن بىرەر ئۈمىد كۈتكىلى بولمايدۇ. شۈكۈر - قانائەت قىلىش مەزكۇر كىشىدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئىستىكىنىڭ يوقالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇنداق ئادەملەر تېنى ساق، كىيىمى پۈتۈن، قورسىقى توق بولسىلا بەخت دېگەن شۇ دەپ قارايدۇ. دە، ھاياتنىڭ ھەقىقىي مەنىسى ۋە قىممىتىنى چۈشەنمەي، بىر پۈتۈن ئۆمرىنى تولىمۇ ئاددىيلىق ئىچىدە جان باقتىلىق بىلەن ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ.

ئۇلۇغلىرىمىزدىن : «باي بولمەن دېسەڭ شەھەر كەز» دېگەن ھېكمەت قالغانىكەن. دەرۋەقە ئادەم بىر ئورۇندا ئۇزۇن مەزگىل تۇرۇۋەرسە قۇدۇق ئىچىدىكى پاقىدەك قۇدۇقنىڭ ئېغىزىنى ئاسمان شۇ دەپ ياشايدىغان روھىي ھالەت شەكىللىنىپ قالىدۇ. بېكىك دۇنيا، تەكرار تۇرمۇش، ئادەت كۈچى ئىنسان تەپەككۈرىنى ئاسانلا كېرەكتىن چىقىرىدۇ. پەقەت سېلىشتۇرۇپ ئانالىز قىلىشلا تەپەككۈرىنى ئۇرغۇتىدىغان ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇل بولۇپ، شەھەر كەزگەن - دۇنيادىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەر

سوممىسىنىڭ بەش ھەسسىسىگە توغرا كەلگەن. 1990 - يىلى دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا ئون باي ئىچىدە بىرىمۇ ئامېرىكىلىق يوق بولغان بولسا، 2000 - يىلغا كەلگەندە ئامېرىكىلىقلارنىڭ سانى ئالتىگە يەتكەن. [2] بۇنىڭدىن، نۆۋەتتىكى بايلىق يارىتىش شەكلىنىڭ نوقۇل ھالدا تەبىئىي بايلىقلارنى بولۇشىغا ئېچىش ۋە پىششىقلاپ ئىشلەشتەك كونا سانائەت شەكلىدىن ، بىلىم ئىگىلىكىدىن ئىبارەت ئەقىلنى تۈۋرۈك قىلغان يېڭىچە سانائەتلىشىش شەكلىگە ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا بولىدۇ. دەرۋەقە، تەبىئىي بايلىقلارنى قالايمىقان ئېچىشمۇ سىجىل تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە خىلاپ ھەرىكەت بولۇپ، بۇ ھەم كەلگۈسى ئەۋلادلار ئۈچۈن ئېغىر مەسئۇلىيەتسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. جۇڭگو ئېلىكتر ئېنېرگىيىسى كارخانىلار بىرلەشمىسىنىڭ ئالىي ئىنژېنېرى شىياخېچاڭنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىچە: «جۇڭگونىڭ ئىشلىتىشكە بولىدىغان كۆمۈر زاپىسى 190مىليارد توننا بولۇپ، ئەگەر ھازىرقى يىلغا بەش مىليارد توننىلىق سەرپىيات بويىچە ھېسابلىغاندا ئاران 40يىلغا يېتىدىكەن. بۇ، دۇنيادا ئىشلىتىدىغان ھەر ئۈچ توننا كۆمۈرنىڭ بىر توننىسى جۇڭگودا ئىشلىتىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.» [3] قارىغاندا، ئەمدى قارا كۈچكە، قالاق يېزا ئىگىلىكىگە، ئەرزان ئېلىپ قىممىتىگە ساتىدىغان ئەنئەنىۋى سودا شەكلىگە ، تەبىئىي بايلىقلارغا تايىنىش يوللىرى ئارقىلىقلا پۇل تاپقىلى بولىدىغان زاماننىڭ ۋاقتى ئۆتكەندەك قىلىدۇ. مەيلى تىجارەت يولىنى تاللايلى ياكى كارخانا ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنايلى، ئەمدىكى دىققەتنى بىلىم ئېلىشقا ، ئەقىل - پاراسەتنى ئىشقا سېلىشقا قارىتىپ، ئىدىيىدە ئويغىنىش ھاسىل قىلمىغاندا قىممەتلىك پۇرسەتلەر قولدىن كېتىپ قالىدۇ. چۈنكى ئەقىل بايلىقنى پەيدا قىلغۇچى مەنىۋى ئامىل بولۇپلا قالماي، ئەقىلنىڭ ئۆزىمۇ كاتتا بايلىق بولۇپ، بايلىق يارىتىشتا ماھىيەتلىك رول ئوينايدۇ.

جۇڭگودا جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇپ 30يىلغا يېقىن سىنىپىي كۈرەش تۇتقا قىلىنىپ، كاپىتالىست، باي - پومپىشچىكلار يەتكۈچە كۈرەش قىلىنىپ جازالاندى، ھاقارەتلەندى، دۇمبالاندى. نامراتلىقنى شەرەپ ھېسابلاپ كاپىتالىزمىنى ھارغىچە تىللاش، ئايىقى ئۈزۈلمەس تۈرلۈك سىنىپىي كۈرەش، سىياسىي كۈرەش ۋە دەبدەبىلىك شوئارلىرىمىز بىلەن كوممۇنىزمغا يەتمەكچى بولىدۇق. شۇ كۈنلەردە تىجارەتتىن ئېغىز ئېچىش ئۇياقتا تۇرسۇن ھەتتا كىشىلەر بىرەر قۇر يېڭى كىيىم كىيىشكەمۇ پېتىنالمى (1958 - يىللاردىكى ئاتالمىش «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» تە «ئۈچ يىل يېڭى كىيىش، ئۈچ يىل يۇيۇپ كىيىش، ئۈچ يىل ياماپ كىيىش» شوئارى تەشەببۇس قىلىنىپ. - مەسئۇل مۇھەررىردىن)، ياماق چۈشكەن كىيىم ھودا بوپكەتتى. تەرەققىي تاپقان ئەللەر جۇڭگولۇقلارنىڭ تولىمۇ ساددا ۋە ئەخمىقانە قىلىقلىرىغا ھەيرانلىق نەزىرى بىلەن ھېقىقدە كۈلۈپ قويۇپ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات يولىدا تەۋرەنمەي ئۈزلۈكسىز ئالغا ئىلگىرىلەۋەردى. بۈگۈنكى كۈندە بىز « نامراتلىقنىڭ سوتسىيالىزم ئەمەس» لىكىنى تونۇپ يېتىپ،

ئاشۇرۇپ قويىدىغان ئەھۋاللارنى ئۇچراتسا ئەڭ ئېغىر ئالدىدۇ. بۇ خىل رېئال مەسىلىلەرنى قىممەت قاراش، مەدەنىيەت، ساپا قۇرۇلما نۇقتىسىدىن چوڭقۇرراق مۇلاھىزە قىلىپ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ ھەقتىكى قىممەتلىك ئۆگۈت-نەسىھەتلىرىنى ئۆز ئەمەلىيىتىمىزگە تەتبىقلاپ كۆرۈشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

ئەدەبىياتشۇناس ئابدۇقادىر جالالىددىن بىلىم بىلەن نامراتلىقنىڭ مۇناسىۋىتى ئۈستىدە توختىلىپ: «نامراتلىق كىشىنى ئەۋزەل بىلىم ئېلىش شارائىتىدىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. بىلىمىسىزلىك كىشىدىكى نامراتلىقنى نەچچە ھەسسە قاتلىۋېتىدۇ» [4] دېگەنىدىن. دەرۋەقە نادانلىق بىلەن نامراتلىقمۇ قوشكىزەك بولۇپ، نامراتلىق ئۆز نۆۋىتىدە ئەقىلنى چەكلەپ تۇرىدۇ. نامرات ئادەملەرنىڭ روھىيىتىمۇ، تەپەككۈرىمۇ نامرات بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە قارىتا ھەق-ناھەقنى پەرق ئېتىش ئېڭى ئاجىز بولىدۇ. بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرۈشكە ئادەتلىنىپ قالغاچقا يىراققا نەزەر سېلىش روھىدىن مەھرۇم قالغان. نامراتلارنىڭ مۇستەقىللىق ئېڭى، تەۋەككۈلچىلىك روھى تولىمۇ ئاجىز بولغاچقا يېڭىلىق يارىتىش، ئۆزىگە خاس يول ئېچىشقا تېخىمۇ جۈرئەت قىلالايدۇ. يېقىندىلىك ئېڭى كۈچلۈك بولغاچقا، ۋۇجۇدىغا قۇلچىلىق ئىدىيىسى يىلتىز تارتقان بولىدۇ. تېخىمۇ يامىنى، نامراتلىق ئادەمنى مەھكۇملۇققا باشلايدىغان ناچار ئىللەتلەرنى پەيدا قىلغۇچى مەنبە ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا نامرات قوۋمدا ھەرىكەت ۋە بەرىكەت ئاز، پىتىنە-پاسات كۆپ بولىدۇ توپلىشىپ ياشاش ئاجىزلارنىڭ تەبىئىتى بولۇپ، قارىماققا ئۇلار ئۆم-ئىتتىپاقىدەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە روھىيىتى ھەقىقىي بىرلەشمىگەچكە، ھالقىلىق پەيتلەردە ئاسانلا چېچىلاڭغۇلۇق كېلىپ چىقىدۇ.

پەقەت قورساق تويغۇزۇش، جان ساقلاشنىڭ ساراسىمىدە پىتراپ يۈرگەن كىشىلەر، شۈبھىسىزكى قارا نامراتلاردۇر. تاشتىن قاتتىق غۇربەتچىلىك ئۇلارنىڭ روھىنى ئېغىر دەرىجىدە سىندۇرغاچقا، تەبىئىتىدە غۇرۇر تۇيغۇسى سۇسلاپ كەتكەن بولىدۇ. ھەتتا ئازغىنە پۇل ئۈچۈن رەزىل ئىشلارنى قىلىشتىن يانمايدۇ. 300 يىل ھۆكۈم سۈرگەن «جاھالەت پىرلىرى» بولمىش خوجا-ئىشانلار دەۋرىدە داشقايناق قازاننىڭ تامىقىغا ئېرىشىش ئۈچۈن «پىر-غوجاملار»غا ئېتىقادىنى ئاتىۋەتكەن كىشىلەر ئازمۇ؟ گېزىتىدىن كۆرۈشۈمچە، يېقىندا ئىككى بۇلاڭچى بىر يۈەننى بۇلاش سەۋەبلىك بىرى بەش يىللىق، يەنە بىرى ئۈچ يىللىق كېسىلىپ، قىممەتلىك ياشلىق باھارنى تۈرمىدە ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولغان! دېمەك، ئادەم قاچانكى غۇرۇردىن ئىبارەت ئادەمىلىك ئەڭگۈشتىرىدىن ئايرىلىپ قالسا، شۇندىن تارتىپ قەدىر-قىممىتىنى يوقىتىدۇ. نامراتلىقنىڭ تۈرلۈك سەۋەبى بار، شۇڭا ئۇنى ئەيىب ھېسابلاشقا بولمايدۇ. بىراق ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش يولىدا تىرىشچانلىق ھەقىقىي ئەيىب ھېسابلىنىدۇ. بۇ ھەقتە «قۇرئان كەرىم» دېمۇ: «ھەرقانداق

بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرغاندا، چېگرا - توساقلاردىن ھالقىپ كەڭ دائىرىدە ئىدىيە ئالماشتۇرالمىغاندا، يەرشارىنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشىنى، ھەرقايسى مىللەت، قوۋمنىڭ ئومۇمىي روھىي قىياپىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمىگۈدەك سەۋىيە ھازىرلىغاندا ئەقىل باشقىچە ئېچىلىپ، ھاياتنىڭ مەنىسىنى يېڭى بىر نۇقتىدىن تونۇش ئىمكانىيىتىگە، ئىگىلىك تىكلەش پۇرسىتىگە ئىگە بولغىلى بولىدۇ. ئادەمنىڭ ئىلگىرىلىشى، ھاياتتىن ئالدىدىن ھوسۇلى نىشانغا قارىتا بولىدۇ. نىشانى يوق ئادەملەر بىر پۈتۈن ئۆمرىنى خۇددى شامالنىڭ يۆنىلىشى بويىچە ئۇچۇپ يۈرىدىغان قامغاقىدەك ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. نىشان ئادەتتىكىچە بولسا ئۆمۈرمۇ ئادەتتىكىچە ئۆتىدۇ، نىشان ئۇلۇغۋارلاشقانسىرى ھاياتى كۈچمۇ باشقىچە ئۇرغۇپ، ئەقىل-پاراسەتمۇ شۇنچە نۇرلىنىشقا باشلايدۇ. ئەمەلىيەتتە ئاڭنىڭ ماددا تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغانلىقى، ئەقىل ئارقىلىق بايلىق ياراتقلىقى بولىدىغانلىقى، پۇل-بايلىقنىڭ ئۆز نۆۋىتىدە ئەقىلنى ئاچىدىغانلىقىدەك ئاددىي قائىدىگە چوڭقۇر ماھىيەتلەر يوشۇرۇنغان بولۇپ، بىز پەقەت بۇ خىل ھېكمەت-قائىدىلەرنى شۇئار تەرىقىسىدە قوبۇل قىلىشقا ئادەتلىنىپ قالغان. ھەرقانچە ئىلغار ئىدىيە بولغان تەقدىردىمۇ ھەرىكەتتە ئىپادە قىلىنمىسا مەڭگۈ قىممەت يارىتالمايدۇ.

پۇل تېپىش جاپالىق جەريان بولۇپ، پۇلنى قانداق تېجەش، قانداق خەجلىش، نېمىلەرگە ئىشلىتىش مەسىلىسى تېخىمۇ كۆپ ئەقىل تەلەپ قىلىدۇ. ئىسراپچىلىق، بەتخەجلىك، ئىككى نان تاپسا بىرنى داپ چېلىش - نادان، شۆھرەتپەرەس كىشىلەرنىڭ ئۆزىنى كۆز-كۆز قىلىشتىكى ساختا دەبدەبىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. بۇ خىل روھىي ھالەت «قۇل ئات مىنە چاچمىغان دۆڭى قالماس، دېدەك مونچاق ئاسا كىرمىگەن ئۆي» دېگەندەك، ساپاسىزلىق ۋە روھىي جەھەتتىكى ئاجىزلىقنىڭ يېڭىچە شەكىلدە ئىپادە قىلىنىشىدۇر. مېۋىلىك دەرەخ ئېڭىلىپ تۇرغىنىدەك، ھەقىقىي پۇلدارلار كەمتەر، كېيىرىسىز كېلىدۇ. تۇرمۇشتا تېجەشلىك بولۇپ، ئاددىي-ساددىي تۇرمۇش ئىچىدىن مەنە ئىزدەشنى بىلىدۇ. دۇنيادىكى بايلارنىڭ رەت تەرتىپىدە ئۇدا 14 قېتىم 1-لىكىنى قولدىن بەرمەي كېلىۋاتقان «دۇنيا كومپيۇتېر شاھى»، ئامېرىكىلىق كاتتا باي ھەم ساخاۋەتچى بېل. گېتتىسنىڭ گەرچە 100 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىن پۇلى بولسىمۇ تۇرمۇشتا ناھايىتى تېجەشلىك بولۇپ، ئەدناسى پىكاپىنى توختىتىشقا توغرا كەلسە ئەرزىنراق ھاشىنا توختىتىش ئورۇنلىرىنى نىشانلايدىكەن، ئوزۇقلىنىشىمۇ ئادەتتىكىچە ئىكەن. شۇڭا ئۇ بىر قىسىم ئامېرىكىلىقنىڭ نەزىرىدە «پېخىل» ھېسابلىنىدىكەن. ئەمەلىيەتتە 20 نەچچە مىليارد دوللار پۇلىنى خەير-ساخاۋەت ئىشلىرىغا ئايىماي سەرپ قىلغان بۇ كاتتا باي نېمە ئۈچۈن تۇرمۇشتا شۇنچە تېجەشلىك؟! ياپونىيىلىكلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى بىزگە نىسبەتەن نەچچە ئون ھەسسە يۇقىرى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئىسراپچىلىقنى مەدەنىيەتسىزلىكنىڭ بەلگىسى دەپ قارايدۇ؟ ئىشتىھاسىغا تۇشلۇق تاماق بۇيرۇتماي

ئېلېكترونلاردىن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئېلېكترونلارنىڭ ئېنېرگىيىسى قانچە تۆۋەن بولغانسېرى يادروغا شۇنچە يېقىن جايدا ھەرىكەت قىلىدۇ، ئېنېرگىيىسى قانچە ئاشقانسېرى يادرودىن شۇنچە يىراققا ھەرىكەت قىلىدۇ، يىراقلىغانسېرى يادرونىڭ چەكلەش كۈچى ئاجىزلاپ بارىدۇ. نامراتلارنى ئاشۇ ئېنېرگىيىسى تۆۋەن ئېلېكترونلارغا ئوخشىتىشقا بولىدۇ. ئۇلارنىڭ پائالىيەت ئوربىتىسى كىچىك بولۇپ، پائالىيەت دائىرىسى تۈرمۇشتىن ئىبارەت يادرونى مەركەز قىلغان بولىدۇ. ئېنېرگىيە ئارتقانسېرى (بايلىق كۆپەيگەنسېرى) پائالىيەت دائىرىسىمۇ شۇنچە كېڭىيىپ كۆزمۇ ئېچىلىپ، ئۆزىگە نىسبەتەن ئىشەنچىسى مۇستەھكەملىنىپ بارىدۇ. ئەڭ خەتەرلىكى، ئاڭ ۋە ئىدىيىنىڭ تار ئوربىتا ئىچىدە قاپسىلىپ، چەكلىمىدىن ھالقىپ چىقالماسلىقىدۇر. بىر ئادەم ھاللىق تۈرمۇشقا ئېرىشكەن تەقدىردىمۇ ئاڭ جەھەتتە ھاللىق سەۋىيە ھازىرلىمىسا تۈرمۇشى پۈجەك بويىقىلىدۇ.

مىليادىلارغا نىسبەتەن بايلىقنىڭ ناھايىتى ئاز قىسمىلا پۈتكۈل ھاياتنى باياشات ئۆتكۈزۈشكە يېتىپ ئاشىدۇ. ھايات ئۆتكۈنچى بىر جەرياندىن ئىبارەت بولۇپ، بايلىقنى ئۇ دۇنياغا بىرگە ئېلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. گەرچە ئۇلار بۇ نۇقتىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇقلۇقمۇ نېمە ئۈچۈن بايلىقنى تېخىمۇ كۆپەيتىش يولىدا شۇنچە تىرىشىدۇ؟ مېنىڭچە، ئۇلار نوقۇل ھالدىكى بايلىققا ئېرىشىشنى ھەرگىزمۇ ھاياتنىڭ بىردىنبىر مەزمۇنى قىلمايدۇ. بۇنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىگە مۇرەككەپ روھىيەت ئامىللىرى يوشۇرۇنغان بولىدۇ. پەقەت ئەقىلنىڭ بالاغىتىگە مۇيەسسەر بولالسا قلا نۇرغۇن سىرنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلىدۇ.

بىلىم ئەقىلنى نۇرلاندۇرغۇچى مەنبەدۇر

بىلىم گەرچە ئەقىلنىڭ ئۆزى بولمىسىمۇ، لېكىن ئەقىلنى پەيدا قىلغۇچى ئاساسلىق ئامىل ئىكەنلىكىدە شەك يوق. بىلىم بىلەن ئەقىلنىڭ مۇناسىۋىتىنى چۈشىنىشتە ئالدى بىلەن بىلىمنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» دە بىلىمگە: «1. كىشىلەرنىڭ ئەھەلىيەت جەريانىدا ئېرىشكەن بىلىش ۋە تەجرىبىلىرىنىڭ مەھسۇلى ياكى مۇئەييەن ساھەگە ئائىت بولغان مەلۇماتلارنىڭ يىغىندىسى. 2. مەدەنىيەت - سەۋىيىنىڭ دەرىجىسى، مەلۇمات» [7] دەپ تەبىر بېرىلگەن. «بۈيۈك خەنزۇ تىلى لۇغىتى» دە «1. پەن، سەنئەت، تەلىماتلارنىڭ بەزى تارماقلىرى؛ ئۆگىنىش، مەشغۇلات ۋە ھۈنەرلەرگە ئائىت چۈشەنچىلەرنىڭ جۇغلانمىسى. 2. ئوقۇتۇش، ئۆگىنىش، تەتقىقات، تەجرىبىلەر ئارقىلىق مەلۇم ئەھۋال ۋە پىرىنسىپلارنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن مەلۇمات. 3. ئېرىشىلگەن ھەقىقەت، بىلىم ۋە پىرىنسىپلارنىڭ نەتىجىسى. 4. ئۆگىنىش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن بىلىم ۋە نەتىجىلەر...» [8] دەپ شەرھلەنگەن. «ئامېرىكا ئىنگىلىزچىسىنىڭ ۋەبىستەر لۇغىتى» دە «بىلىم بولسا پاكىت، چىنلىق ياكى قاندىلەر ئارقىلىق

قوۋم ئالدى بىلەن ئۆز ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىمگۈچە، ئاللا ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىدۇ» [5] دېيىلگەن.

بايلار بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ تۇرمۇش ۋە مەسىلىلەرگە تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ پەرقلىق بولىدۇ. ئالايلىق: «كەمبەغەللەر ۋاقتىنى پۇل ھېسابلىمايدۇ. بىر باش چامغۇرنى بىر تىن قىممەت ئېلىپ قويغىنىغا قورسىقى ئاغرىيدۇ - يۇ، بىر كۈننى بىكار ئۆتكۈزۈۋەتكەنلىكىگە ئىچى پۇشمايدۇ. باينىڭ ئارامى تەننىڭ ئارامى بولۇپ، ئۇلار كۈچىنى توپلاپ باي بولۇش يولىغا ئاتلىنىدۇ. لېكىن كاللىسى ئارام تاپمايدۇ. كەمبەغەللەرنىڭ ئارامى كاللىنىڭ ئارامى بولۇپ، پۈت - قولغا ئارام يوق. (ئەسكى تامنى يۆلەپ، ئاچچىق موخۇركىنى بىر - بىرىگە تۇتۇشۇپ چەككەچ. - مەسئۇل مۇھەررىردىن تولۇقلىما) قارتا ئويناش دېگەندەك ئىشلار بىلەن ئاۋارە. كەمبەغەللەر ھۈنەر ئۆگەنسە، بايلار باشقۇرۇشنى ئۆگىنىدۇ. كەمبەغەللەر قانداق قىلغاندا پۇل تاپقىلى بولىدىغانلىقى توغرىسىدا ئويلىنمايدۇ ۋە ئىزدەنمەيدۇ. بىر پۇغنى قانداق قىلىپ ئىككىگە بۆلۈپ خەجلەشنى ئويلايدۇ. بايلارنىڭ پۇل تېپىش ئېڭى كۈچلۈك بولۇپ، قانداق قىلىپ بىر پۇغنى ئىككى پۇغنىغا ئايلاندۇرۇشنىڭ غېمىدە بولىدۇ. كەمبەغەللەر تېلېۋىزور كۆرگەندە تايىنى يوق فىلىمنىڭ ۋەقەلىكىدىن تەسىرلىنىپ كۆز يېشى قىلىپ كېتىدۇ. بايلار ئەزەلدىن بىكار تۇرمايدۇ. گولفى توپ ئوينىغىلى بارسىمۇ بېجىرىدىغان توختاملىرىنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمايدۇ. كەمبەغەللەرنىڭ بوش ۋاقتى كۆپ بولۇپ، تورغا چىقسا قۇرۇق پاراك سېلىشىدۇ. بايلارغا بولسا توردىن ئۆزىگە نەپ تېگىدىغان ئۇچۇرلارنى ئىزدەيدۇ. كەمبەغەللەر ئۆزىنى توققۇزى تەلدەك سېزىدۇ، بايلار بولسا شۇنچە كۆپ نەرسىسى يېتىشمەيۋاتقاندا تويۇلىدۇ...» [6] نامراتلاردىكى ئەجەللىك روھىي ئاجىزلىق - نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئىستىكىنىڭ بولماسلىقى، ئۆزىگە نىسبەتەن ئىشەنچنىڭ ئاجىزلىقى، تېخىمۇ مۇھىمى ئەقىل - پاراسەتتىن پايدىلىنىشنى بىلمىگەنلىكىدە. ئەھەلىيەتتە باي ۋە نامراتلىق بىر ئادەمنىڭ پېشانىسىگە پۈتۈلۈپ كەتكەن قىسمەت ئەمەس. ئۆزىگە نىسبەتەن داۋاملىق جەڭ ئېلان قىلىپ تۇرىدىغان شىجائەت، ئالغا ئىنتىلىش روھى ۋە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئىستىكى كۈچلۈك؛ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارنى بايقاش ۋە جارى قىلدۇرۇشقا ماھىر، روھىي ئىنتىلىشچانلىقى ئاكتىپ كىشىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا نامراتلىق ئۆزىنى تاۋلايدىغان، چىنىقتۇرىدىغان پىچ، شۇنداقلا ئۆتكۈنچى بىر دەۋردىن ئىبارەت. دۇنيادا نۇرغۇن مۇتەخەسسس، ئالىم ھەتتا رەئىس جۇمھۇرنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئىنتايىن جاپالىق ۋە غۇربەتچىلىك تۇرمۇشىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئاخىرى مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىغا دائىر تەسىرلىك ناھايەتلىك كۆپ.

خىمىيە ئىلمىدە مۇنداق بىر قانۇنىيەت بار: ماددىنى تۈزگۈچى زەررىچىلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىغان ئاتوم، ئاتوم مەركىزىگە جايلاشقان ئاتوم يادروسى بىلەن يادرو سىرتىدىكى

ئىگىلىنىدۇ» [9] دېيىلگەن. «تۈركچە سۆزلۈك» تە « دۇنيانىڭ ياكى بىلىشنىڭ مەلۇم بىر ساھەسىنى تېما قىلىپ، تەجرىبىگە تايىنىپ چىقىرىلغان مېتود ۋە پىرىنسىپلار ئارقىلىق ئېرىشلىگەن تەرتىپلىك چۈشەنچىلەر تۈركۈمىدىن ئىبارەت» [10] دەپ ئىزاھلانغان.

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بىلىم تەجرىبە ۋە ئەمەلىيەتنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن ھەقىقەت، ئىنسانلارنىڭ بىلىمىگە ۋاسىتىلىك ئېرىشكەن تەجرىبىلىرىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە ئىلمىي ھالدا سىستېمىلىشىشى؛ شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتى، ئىچكى ماھىيەتلىك باغلىنىشلىرى ھەققىدىكى بىلىش ۋە چۈشەنچىلىرى، شۇنداقلا ئۆگىنىش، ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش ئاساسىدا ئېرىشلىگەن يېڭى مەلۇماتلارنى كۆرسىتىدۇ.

جەمئىيەتنىڭ ئەقىلىلىشىشكە قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ بىلىم مىقدارىمۇ زور دەرىجىدە ئاشماقتا. بولۇپمۇ 20- ئەسىردە يارىتىلغان يېڭى بىلىم، يېڭى قاراشلار تارىختىكى ھەرقانداق بىر دەۋرگە سېلىشتۇرغاندا سان ۋە سۈپەت جەھەتتە يېڭى پەللە ياراتتى، بىلىمنىڭ مەزمۇنى ۋە تۈرلىرىمۇ ھەسسىلەپ كۆپەيدى. مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، بۈگۈنكى كۈندە تەبىئىي پەننىڭ تارماق پەنلىرىلا 2400 خىلدىن، ئىجتىمائىي پەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىلىم - پەن تۈرلىرىلا 4000 خىلدىن ئېشىپ كەتكەن. پىسخولوگىيە پېنى پەيدا بولغان 1879- يىلدىن ھازىرغا قەدەر 70 تىن ئارتۇق تارماق پەن بولۇپ كۆپەيگەن. ھازىر دۇنيادا ئىلىم - پەنگە ئائىت ژۇرنال 100 مىڭ خىلدىن، ھەر يىلى نەشىردىن چىقىۋاتقان كىتاب 500 مىڭ خىلدىن ئېشىپ كەتكەن.

دېمەك، بىر ئادەمنىڭ چەكلىك ئۆمرىگە نىسبەتەن بىلىم چەكسىزدۇر. شۇنداق ئىكەن، بىلىمگە ئېرىشىشتە ھەممىگە تەڭ ئېسىلۋالماي، زۆرۈر ۋە ئېھتىياجلىق بىلىملەرنى مۇھىملىق تەرتىپى بويىچە ئۆگىنىشكە، دىققەتنى بىلىم ئېلىشقا مەركەزلەشتۈرۈۋالماي بىلىمگە ئېرىشىشنىڭ يوللىرى ئۈستىدە كۆپرەك ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ. بارلىقنى ئىلىم - پەنگە ئاتىۋەتكەن، يەنە كېلىپ ۋاقىتقا ئەڭ ئۈنۈملۈك جەڭ ئېلان قىلالغان ئۇلۇغ ئالىم ئېپىستېمىمۇ بىر ئۆمۈر ئۆگىنىش ۋە ئىزدىنىشتىن ئېرىشكەنلىرىنى ناھايىتى ئوبرازلىق قىلىپ، چەكسىز بىلىم دېڭىزىنىڭ ساھىلىدىن پەقەت بىرەر تال «قۇلۇلە قېيى» غا ئېرىشكەنلىكىنى كەمتەرلىك بىلەن ئەسكەرتكەن. بىلىم ئېلىشتا نىشان ئېنىق، ھەرىكەت ھەقسەتلىك، ئۇسۇل توغرا بولمىسا ئۈنۈمدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. ھەر بىر ئادەم ئۆز نىشانى، ئۆز ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلىپ ئەسقاتىدىغان بىلىملەرگە دىققەتنى مەركەزلەشتۈرگەندىلا كۆپرەك ئۈنۈمگە ئېرىشىش، قىممەت يارىتىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

ئۇزۇن تارىخىي جەريانلاردا ئىنسانىيەتنىڭ توپلىغان بىلىملىرى ئاساسەن يېزىق ئارقىلىق كىتابلارغا پۈتۈلۈپ، ئۈزلۈكسىز بېيىش ئارقىلىق غايەت زور بىلىم خەزىنىسى پەيدا

قىلغان. بۈگۈنكىدەك زامانىۋى دۇنيادىمۇ كىتاب يەنىلا بىلىمگە ئېرىشىشتىكى ئاساسىي ۋاسىتىلىك رولىنى ئويناپ كەلمەكتە. گەرچە بىلىم تەجرىبىدىن ئۆتكەن، ئەمەلىيەتتىن كەلگەن رېئال ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە بولسىمۇ، ئەمما بىلىم ئالغۇچىغا نىسبەتەن بىلىم تەجرىبە ۋە تەسىراتىنىڭ مەھسۇلى بولمىغاچقا، ئادەتتە ئابىستراكت، نەزەرىيىۋى تۈس ئالغان بولىدۇ. ئۆگەنگۈچىگە نىسبەتەن جانسىز، ئۆلۈك نەرسىدەك تۇيغۇ بېرىدۇ. شۇڭا بەزى ئادەملەرنىڭ كىتابىي بىلىمى مول بولسىمۇ ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشنى بىلىمگە چىكە، جانلىق بىلىمگە ئېرىشەلمەيدۇ. كىتابىي بىلىم ئەمەلىي بىلىمگە ئايلىنىپ قوللىنىلىشچانلىققا ئىگە بولغاندىلا ئىقتىدار ناھايىتى بولغان بولىدۇ. مىسالەن: سۇ (H_2O) نىڭ ھىدروگېن (H_2) بىلەن ئوكسىگېن (O_2) دىن ئىبارەت ئىككى خىل ئېلېمېنتتىن تەركىب تاپىدىغانلىقىنى بىلگەنلىك بىلىمگە ئىگە بولغانلىق ھېسابلىنىدۇ. قول سېلىپ ئىشلەش ئارقىلىق ھىدروگېن گازىنى ئوكسىگېن گازىدا كۆيدۈرۈپ سۇ ھاسىل قىلىش جەريانى بولسا ئىقتىدار ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئۆگەنگۈچى ئېنېرگىيە مەسىلىسىنىڭ پۈتكۈل دۇنيا خەلقىنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋاتقان ئەڭ زور مەسىلە ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىپ ئۆز - ئۆزىگە: « ھىدروگېن ئوكسىگېن كۆپىنچە سۇ ھاسىل بولىدۇ، يەنە كېلىپ مۇھىت بۇلغىمايدۇ. يەر شارىدا بولسا سۇ بايلىقى ئەڭ مول. شۇنداق ئىكەن، نېمىشقا سۇنى پارچىلاپ ھىدروگېن ۋە ئوكسىگېن ھاسىل قىلىشتەك يېڭى ئېنېرگىيەگە ئېرىشىشنىڭ يوللىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ كۆرەيمىز؟» دېگەندەك سوئالنى قويايلىسا، بۇ، ئۆگەنگۈچىدە ئىجادىي پىكىر قىلىش روھىنىڭ بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. ئىقتىدار بىلىمنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش، جانلىق ئىشلىتىش مەسىلىسى بولۇپ، پىكىر ۋە تەپەككۈرنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىدۇ. بىلىمنى ئۆلۈك قوبۇل قىلىشتەك پاسسىپ ئۆگىنىش ئۇسۇلىنى ئىسلاھ قىلىپ، ئىزدىنىش، تەجرىبە قىلىش، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش، پىكىر ۋە تەپەككۈرغا تايىنىشتەك جانلىق ئۆگىنىش ئۇسۇلىنى قوللانغاندىلا ئىقتىدارنى شەكىللەندۈرگىلى، نىشاننى يېڭىلىق يارىتىش يولىغا بۇرغىلى بولىدۇ. ئامېرىكىلىق پەيلاسوپ مورتىمېر ئادلىپ ئىلىم - پەننى ئەقىل، پەلسەپىنى پاراسەت، دىننى روھ دەپ قارىغان ھەم بىلىم بىلەن پىكىرنىڭ مۇناسىۋىتى ئۈستىدە توختىلىپ: «بىرلا خىل پىكىر قىلىشقا مەجبۇرلىغان نەرسە بىلىمدۇر، ئۇ خىل ياكى بۇ خىل شەكىلدە پىكىر قىلىشقا مەجبۇر قىلغان نەرسە پىكىردۇر» [11] دېگەن. ئەپلاتون: «قانداق پىتى بولسا شۇنداق پىتى قىلىۋېرىدىغان كىشىلەر ناداندۇر» دېگەن. يەھۇدىيلار بولسا كىتابىي بىلىملەرنى ئۆگىنىشنى بىر خىل تەكرارلىق دەپ قارايدۇ؛ بىلىمى بولۇپ ئەمەل قىلمىغان، ئىشلەتمىگەن كىشىلەرنى «كىتاب ئارتىۋالغان ئىشەك» كە ئوخشىتىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە، بولۇپمۇ غەرب ئەللىرىنىڭ بىلىم قارشى يېڭى مەنالار بىلەن بېيىپ باردى. يېڭى ئېرا، يېڭى ئەسىرنىڭ ئۆزگىچە گۈدۈك ساداسى «بىلىم ئىگىلىكى دەۋرى» نىڭ رەسمىي

يېڭى بىر باشلىنىشتىن دېرەك بېرىدۇ.

ئەنئەنىۋى بىلىم قارىشىدا ئىقتىدارنىڭ رولىغا سەل قارالغان بولۇپ، بىلىم ئىگىلىكىدە ئىقتىدار، يېڭىلىق يارىتىش روھى ھەل قىلغۇچ ئامىلغا ئايلاندى. ئىقتىدار پائالىيەتنىڭ ئۈنۈمىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدىغان، بىرەر پائالىيەتنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنداشتىكى پىسخىك ساپا بولۇپ، ئاساسەن شەخسنىڭ ئەمەلىي مەشغۇلاتچانلىقى ياكى ئەمەلىي خىزمەت سەۋىيىسىنى كۆرسىتىدۇ.

بىلىم بولسا ئىقتىدار ۋە ئەقلىنى ئېچىش، تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. ئەقىل ۋە ئىقتىدار بىلىش جەريانىدا شەكىللىنىدۇ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ. ئەقىل ئۆز نۆۋىتىدە بىلىم ۋە ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ. بۇلار بىر-بىرىنى شەرت قىلىش، تولۇقلاش، بىر-بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش مۇناسىۋىتىدە بولىدۇ. بىلىم ۋە تەجرىبىسى مول كىشىلەردە يېڭى ئوي-پىكىرلەر ئاسان تۇغۇلىدۇ. بىلىم پەقەت ئىقتىدار دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەندىلا ئاندىن بەلگىلىك ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىشتىن سۆز ئاچقىلى بولىدۇ. بىلىم ئېلىشتىكى مەقسەتمۇ ئىقتىدار يېتىلدۈرۈپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئەقىلنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت. بىلىمگە ئۆگىنىش ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئەقىل بولسا خاراكتېر جەھەتتىكى ئالاھىدىلىك بولۇپ، ئۇ تۇغما ئامىللارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ ئېرىسىيەتلىك ساپا ئاساسىدا تەلىم-تەربىيە ۋە مۇھىتنىڭ تەسىرى ئارقىلىق يېتىلىدۇ. ئەقىل ۋە ئىقتىدار بولسا ئادەمدىن بەلگىلىك دىت ۋە ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. دېمەك بىلىم ئارقىلىق ئەقىل تاپقىلى بولسىمۇ لېكىن بىلىمنىڭ ئۆزى ھەرگىز ئەقىلگە باراۋەر ئەمەس. بىلىملىك بولغانلىقىنىڭ ئۆزى ئەقىللىق بولغانلىق ھېسابلانمايدۇ. ئەقىللىق ئادەمنىڭمۇ بىلىملىك بولۇشى ناتايىن. ئومۇمەن ئەقىل ئەقلى ئامىللارنىڭ ھاسىلىشىپ رول ئوينىشى نەتىجىسىدە پەيدا بولىدۇ. بىلىم ئىقتىدارغا ئايلانغان جەريانىدا نۇرلىنىپ بارىدۇ. ئەگەر بىر ئادەمدە بىلىم بولۇپ پىكىر بولمىسا، شىجائىتى ۋە ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرمىسا، ئەقىل-پاراستى مېۋە بېرەلمەيدۇ.

شامالدۇرغۇچ ئەسلىدە قارا رەڭدە ئىشلەپچىقىرىلىپ ئومۇملاشقاندا كىشىلەردە «شامالدۇرغۇچ قارا رەڭدە بولىدۇ» دېگەن قاراش ئومۇملىشىپ قالغان. ياپونىيىدە شامالدۇرغۇچ ئىشلەپچىقىرىدىغان 70 مىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى بار چوڭ بىر شىركەت ۋەيران بولۇش گىرداپىغا بېرىپ قالغاندا، شىركەت خوجايىنى زاۋۇتتىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن كەڭ-كۆلەملىك پىكىر ئالغان. زاۋۇتتا ئىشلەيدىغان ئادەتتىكى بىر خىزمەتچى: «بىز نېمە ئۈچۈن شامالدۇرغۇچنى قارا رەڭدە ئىشلەپچىقىرىمىز، رەڭگى ۋە شەكلىنى ئۆزگەرتىپ كۆرەيمىز؟» دەپ پىكىر بەرگەن. شىركەت بۇ پىكىردىن دەرھال ئەقىل تاپقاندا بولۇپ، تۈرلۈك رەڭدىكى پاسونى يېڭى شامالدۇرغۇچلارنى ئىشلەپچىقارغان. نەتىجىدە شامالدۇرغۇچ بازىرى بىردىنلا

باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى. بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە ماددىي بايلىقلارنىڭ كۆپ قىسمى بىلىمدىن كېلىدىغان بولغاچقا، بىلىم رىقابىتى بۈگۈنكى دۇنيانىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك رىقابەت شەكلىگە ئايلاندى. «ئامېرىكىدا ھازىر دېھقانچىلىق قىلىدىغانلارنىڭ نىسبىتى ئاران بىر پىرسەنتتىلا ئىگىلەيدۇ، سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 2000-يىلى 17 پىرسەنتتىن 2 پىرسەنتكە تۆۋەنلىگەن. قالغانلىرى مۇلازىمەت كەسىپى بىلەن شۇغۇللانغاندىن باشقا مۇتلەق كۆپ قىسمى بىلىم ئىشلەپچىقىرىش كەسىپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.» [12] بۈگۈنكى كۈندە ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرىنىڭ بىلىم ئىگىلىكىگە يۈزلىنىشى ئومۇمىي كەسىپاتقا ئايلاندى، GDP دا يېڭى ئېشىش ۋەزىيىتىنى ياراتماقتا. يېل.گېتس دەل بىلىم ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان كارخانىچىلارنىڭ ئۈلگىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان «بىلىم»، بىزنىڭ ئەنئەنىۋى چۈشەنچىمىزدىكى نەزەرىيىۋى تۈسى قويۇق، ئۆلۈك بىلىملەردىن تۈپتىن پەرقلىنىدۇ. ئۇ ئادەتتە جانلىق، قۇرۇلمىسى مۇۋاپىق، قوللانغىلى، پايدىلانغىلى، ئىشلەتكىلى بولىدىغان، مۇئەييەن ئىقتىسادىي قىممەت يارىتالايدىغان، بىلىم ئىشلەپچىقىرىش ۋە تارقىتىشنى ئىگىلىك شەكلى قىلغان جانلىق بىلىمنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل بىلىم تاۋارلاشقان بولۇپ، ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق قىممەتكە ئىگە بولىدۇ. بىلىم ئىگىلىكى، سۈبھىيىتى ئىجادىي پىكىر ۋە تەپەككۈر، يېڭىلىق يارىتىش روھى ۋە ئەقىل-پاراستىنى تۇۋرۇك قىلغان بولىدۇ. بۇنىڭدا ئىختىساس ئىگىلىرى قەدىرلىنىدىغان، بىلىمگە ھەقىقىي ئېتىبار بىلەن قارايدىغان تەرەققىي تاپقان ئەللەر بىلىمدىن ئىبارەت ئالاھىدە تاۋارنى ئىشلەپچىقارغۇچىلارغا ئايلاندى، قالاق ئەل ۋە قوۋملار سېتىۋالغۇچى، نوقۇل ئىستېمال قىلغۇچىغا ئايلاندى. ئىستېمال قىلغۇچى ئىشلەپچىقارغۇچىغا ئايلاندى يولدا بەدەل تۆلىمەيدىكەن، مەدەنىيەت جاھانگىرلىرىنىڭ يەمچۈكىگە ئايلاندى قالدى. بازار ئىگىلىكى كىشىلەرنىڭ ئالڭ، ئېتىقاد، قىممەت قاراشلىرىغا زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىپ، مىللىي مەدەنىيەتنىڭ چېگرا-توساقلارنى بۇزۇپ تاشلىغىنىدەك، بىلىمنىڭ تاۋارلىشىشىمۇ ئەقىدە-ئېتىقادتا كىرىزىس پەيدا قىلماي قالمايدۇ. پەقەت ئاكتىپ ۋە تەشەببۇسكار ئورۇندا تۇرالغاندىلا ئۆزلۈك دەرىجىنى ياشارتىپ تۇرغىلى بولىدۇ.

پەن بىلەن تېخنىكا مەنىداش ئىبارە. پەن بولسا بىلىمنى تېخنىكىغا ئايلاندۇرىدىغان، بىلىمنىڭ ماددىيلىشىش ھادىسىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلمدۇر. پەن ئارقىلىق تۈرلۈك مەھسۇلات ئىشلەپچىقارغىلى بولىدۇ. «پەن-تېخنىكا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى» دېيىلىشتىكى سەۋەبمۇ شۇ، كىشىلەر پەن-تېخنىكىنى «قوش بىلىم شەمشەر»گە ئوخشىتىدۇ. ئۇ توغرا مەقسەتتە قوللىنىلسا ئىنسانىيەتكە بەخت-سائادەت ئېلىپ كېلىدۇ. پەن-تېخنىكا ئارقىلىق ئىنسانلار پەقەت دۇنيانى ئۆزگەرتەلمەيدۇ، لېكىن دۇنيانى بويىسۇندۇرالايدۇ. تەرەققىياتنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى زور بىر قېتىملىق ھالاكەتتىن، شۇنداقلا

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن بىلىم، ئىقتىدار، ئەقىلنىڭ پەرقى ھەققىدە توختىلىپ: « بىلىم - ئوزۇق، ئىقتىدار - كۈچ، ئەقىل - چىراغدۇر» دەپ قارىغان. يۇقىرىقى بايانلاردىن بىلىمنىڭ ئەقىلنى نۇرلاندۇرغۇچى ھەنبە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

تارىخ بەتلەرنى ۋاراقلىغىنىمىزدا ، شىر يۈرەك ئەجدادلىرىمىزنىڭ باتۇرلۇق ھەم قەھرىمانلىق ھەققىدىكى قىسسىلىرى زېمىننى تىرتىدىغان ئات تۇياقلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك دۈپۈرلەشلىرىدە ئەكس ئېتىپلا قالماي، يەنە بىلىمنى ئەڭ زور بايلىق سۈپىتىدە ئۇلۇغلاپ، ئەقىل - پاراستىنى دەل جايدا ئىشقا سېلىپ، پارلاق مەدەنىيەت ۋە ئىلىم - پەن سەمەرىلىرى بىلەن ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ ۋۇجۇدىمىز سېھىرلەنگەندەك، يۈزىمىز يورۇغاندەك پەخىرلىك تۇيغۇلارغا چۆمۈلىمىز. چۈنكى ئىلغار مەدەنىيەت ، يېڭىلىق يارىتىش روھى، بەلگىلىك تۆھپىسى بولمىغان مىللەتنىڭ تەسىرى بولمايلا قالماي، بەلگىلىك قىممەت ۋە ئىناۋەتكىمۇ نائىل بولالمايدۇ. شەرق مەدەنىيەت خەزىنىسىدە شاھانە ئەسەر ھېسابلىنىدىغان « قۇتادغۇ بىلىك» تە (ئەسەرنىڭ ماۋزۇسىمۇ « بەخت كەلتۈرگۈچ بىلىم» دەپ قويۇلغان) سىمۋوللۇق تۆت ئوبراز يارىتىلغان بولۇپ، كۈتۈغدىنى ئادالەتكە، ئايتولدىنى دۆلەتكە، ئۆگدۈلمىشىنى ئەقىلگە، ئۇدغۇرمىشىنى قانائەتكە سىمۋول قىلغان. بىلىم ۋە ئەقىل - پاراسەتنىڭ خاسىيىتى ھەققىدىكى چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىرلەر بىر پۈتۈن ئەسەردە سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ.

154. قەيىردە ئىدراك بولسا ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىدۇ.

بىلىم كىمدە بولسا ، ئۇ بۈيۈكلۈككە ئىگە بولىدۇ.

250. بىزدىن ئىلگىرى ئۆتكەنلەرگە قاراپ كۆرسەك،

(مىللى) قارا خەلق، بىرى ياكى دۇنيا سورغۇچى بولسۇن،

251. ئۇلارنىڭ قايسىسى بىلىمگە ئېرىشكەن بولسا،

ئۇلار زامان(ۋە) دۇنيانى قولدا تۇتالىدى.

157. بىلىمىز كىشىلەرنىڭ بارچىسى كېسىلەن كېلىدۇ،

كېسىلنى داۋالىمىسا كىشى تېزلا تۇلۇپ كېتىدۇ.

271. ئېنىقكى، بىلىمىز بىر قارغۇدۇر،

ئىرى كۆزىمىز قارغۇ، بىر ئۇلۇش بىلىم ئال.

297. قەدىم - قەدىم ئىدراك ئۇچۇندۇر،

ئەقىل - ئىدراكىمىز كىشى بىر ئۈچۈم لايدۇر.

313. بىلىم بىر بايلىقدۇركى (ئۇ زادى) كەمبەغەللىشىرىدۇ،

ئوغرى - ھىيلىگەرلەرمۇ ئوغرىلاپ ئالالمايدۇ. [14]

قاراڭ، مىڭ يىل ئىلگىرى دېيىلگەن، كىشىنى سائادەت يولغا باشلايدىغان دۇردانە پىكىرلەرنىڭ بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئوخشاشلا قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكىگە؟! ئۇلۇغ مۇتەپەككۈرىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلىم ۋە ئەقىل - پاراسەتنىڭ ئىنساننى بۈيۈكلۈككە ئىگە قىلىدىغان قۇدرەتلىك مەنۋى ئامىل، بەخت - سائادەتكە ئېرىشتۈرگۈچى ئەڭگۈشتەر ئىكەنلىكىنى، بىلىم ئارقىلىقلا دۇنيانى قولدا تۇتۇپ تۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى قەيت

جانلىنىپ، شىركەت ۋەيران بولۇشنىڭ ئەكسىچە، ئاشۇ تەكلىپ - پىكىر خاسىيىتىدە روناق تېپىپ كەتكەن. دېمەك پىكىر ئىجادىيلىقنى تەلەپ قىلىدۇ، پىكىردە ئەقىل - پاراسەت ئەكس ئېتىدۇ. شۇڭا پىكىر ئىلغارلىقى بىلەن تۇرمۇشتىكى ئادەتتىكى گەپ - سۆزلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بىلىمى مول، گۇمانىي تۇيغۇلارغا باي كىشىلەرنىڭ پىكىر يوللىرى كەڭ بولىدۇ، مەسىلىگە كۆپ خىل نۇقتىدىن پىكىر يۈرگۈزەلەيدۇ. پىكىر ئۆز نۆۋىتىدە ئادەت كۈچىنىڭ چەكلىمىسىدىن ھالقىپ چىقالايدىغان بولغاچقا ئاسانلا كىشىلەرنىڭ گۇمانلىنىشىغا ئۇچرايدۇ. بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە ساپاسى ئادەتتىكىچە كىشىلەرنىڭ پىكىرىمۇ ئادەتتىكىچە بولىدۇ. بىلىمى مول، نەزەردائىرىسى كەڭ، ساپا قۇرۇلمىسى مۇكەممەل كىشىلەرنىڭ پىكىرى تىرەن ۋە ئۆزگىچە بولىدۇ. سىياسىيون، پەيلاسوپلارنىڭ پىكىرى ئەقىل - پاراسەت ئۈستىگە قۇرۇلغان بولغاچقا، كۈچلۈك يېتەكلەش خاراكتېرىگە ئىگە بولىدۇ. ئىجادىي پىكىر بىلىمنى چەكسىز تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. بايقاش - يېڭىلىق يارىتىش خاراكتېرلىك بەزى پىكىرلەرگە ئاتوم بومبىسىدەك قۇدرەت يوشۇرۇنغان بولىدۇ. پىكىر بولمىغان كالىنىڭ بىر پارچە گۆشتىن پەرقى بولمايدۇ.

خەلقىمىز مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن ساۋاتسىز كىشىلەرنى «قارا قورساق» دەپ ئاتىشىدۇ. گەرچە ئۇلار ياشاش جەريانىدا چەكلىك بولسىمۇ بىلىم ۋە تەجرىبىگە ئېرىشىشىمۇ ، بىلىمى تار دائىرىدە چەكلىنىپ قالغاچقا، ھەرقانچە زېرەك بولغان تەقدىردىمۇ ئەقىل - پاراستىنى دېيەرلىك نامايان قىلالمايدۇ. مەسىلىلەرنى ئىلمىي نۇقتىدىن چۈشىنىشەلمەيدۇ. قارا قورساق ئادەملەر ئىلمىي سۆھبەتنى چۈشەنمەيدۇ. ئۇلارغا چوڭ زاكون - قائىدىلەرنى بىلدۈرۈشمۇ بەسى مۇشكۈل! بىر ئادەمنىڭ بىلىمى قانچە مول، تەپەككۈر ۋە تەسەۋۋۇرغا قانچە باي بولغانىسىرى ئەقىل كۆرسەتكۈچىمۇ شۇنچە ئېشىپ بارىدۇ. ئادەتتە ئەقىللىق ئادەملەر كۆز ئالدىدىكى ئۇششاق - چۈششەك مەنپەئەت ۋە زىيانلار بىلەن ئانچە ھەپىلىشىپ كەتمەيدۇ. نەزىرىنى ماھىيەتلىك مەسىلىلەرگە قارىتىپ، كەلگۈسىنى نىشانلاپ ھەرىكەت قىلىدۇ. زېرەكلەرنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى شۇكى، دىققەت نەزىرىنى كۆز ئالدىدىكى ئۇششاق - چۈششەك پايدا - زىيان مەسىلىلىرىگە بەكرەك قارىتىۋېلىپ، يىراقنى، كەلگۈسىنى كۆرەلمەي قالىدۇ. زىيادە زېرەكلىشىپ كېتىش سەزگۈرلۈك كېسىلىنى پەيدا قىلىپ، بىر ئىشلارنى زىغىرلاپ كېتىدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرۈپ قويدۇ - دە، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش پۇرسىتىدىن ئاسانلا مەھرۇم قالىدۇ. ئىسپانىيەلىك مەسئۇنېر بالتاسار گراسىئەن: « ئەقىللىق دەپ قارىلىش بىر خىل شەرەپ ھېسابلىنىدۇ، ئۇ ئىشەنچنى ئۇرغۇتىدۇ، لېكىن زېرەك دەپ قارىلىش گۇماننى قوزغايدۇ» [13] دەپ قارىغان. ئەمەلىيەتتە ھەرقانداق ئادەم پەرزەنتىنىڭ ئەقىللىق، زېرەك بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. زېرەكلىك بولمىسا ئەقىلمۇ كەمتۈك بولمايدۇ. لېكىن زىيادە زېرەكلىك ئەقلى تەرەققىياتى تۇسقۇنلۇققا ئۇچرىتىدۇ. ئالىمىمىز

ئىلىم - مەرىپەتتىن ياتلىشىپ، ئەقىل بۇلاقلىرىنىڭ كۆزى جاھالەت - نادانلىقنىڭ ئەخلەت، لاي - لاتقىلىرى بىلەن كۆمۈلۈپ قالدى. قۇلچىلىق، روھىي جەھەتتىكى مەھكۇملۇق ئىللەتلەر ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتتى. بىلىم ئاشىنالىرى جەدەتلىك ۋە كۆپۈرلۈقتا ئەيىبلىنىپ، ئېچىنىشلىق تەقدىر - قىسمەتلەرنىڭ قۇربانىغا ئايلاندى. دىلغا يورۇقلۇق ئاتا قىلىپ كېلىۋاتقان مەدرىسەلەرنىڭ چىراغلىرى ئۆچۈپ، بۇ مۇقەددەس ئىلىم دەرگاھلىرى سوپى - ئىشانلارنىڭ نادان چوقۇنغۇچىلىرى، جاننىمۇ، جاھاننىمۇ ئۇنتۇغان قاراقورساق ئىخلاسەن مۇرىتلىرى بىلەن توشۇپ، ئۇلارنىڭ جاھالەتنى چىللايدىغان ئېچىنىشلىق «ھۈم - ھۈم» لىرى ئەقىلىنى تەرك ئەتكەن زۈلمەت قاراڭغۇلۇقنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى. ئىسلامىيەت ئاسىيىسى ئافاق غوجىدەك لەنەتگەردىلەرنى ئاۋام - رەئىيەت خۇدادىن تۆۋەن، پەيغەمبەردىن يۇقىرى ئورۇنغا قويۇپ، ئۇلارنىڭ «مۇبارەك» دىدارىنى بىر كۆرۈۋېلىش، ئالقمىنىنى بىر تۇتۇۋېلىش، پېشىغا باش ئۇرۇشنى كاتتا بەخت دەپ بىلىشتى. ساغلام روھ ۋە ھەقىقىي ئەقىدە - ئېتىقادتىن مەھرۇم قالغان خەلقىمىز تەقدىرنىڭ چۆلۈۋىرىنى جاھالەت ھامىيلىرى بولمىش سوپى - ئىشانلارنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ، ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئۇ دۇنيانىڭ غايىۋى جەننىتىدىن ئىزدەشكە مەجبۇر بولدى. باقىي دۇنيانىڭ كۈلپەتلىرىنى رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلىپ، بىزنىڭ جەننىتىمىز ئۇدۇنىدا دەپ قارىدى. بۇ دۇنيا ئۈچۈن تالاش - تارتىش قىلىدىغان، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش يولىدا كۈرەش قىلىدىغان، قىسمەتلەرنىڭ سەۋەبى ئۈستىدە ئويلىنىدىغان ئەقلىي تەپەككۈر ۋە ئىسيانكار روھنىڭ سادالىرى سىرلىق ھالدا غايىب بولدى. ئىلىم - پەن روھى ۋە قويۇق ھىللىي مەدەنىيەت سەمەرىلىرى بىلەن نۇرلىنىپ تۇرغان تارىخىمىزنىڭ چىرىغى ئۆچتى. كىملىكىمىزنى يورۇتۇپ تۇرىدىغان بىباھا كىتابلىرىمىز تۈركۈملەپ كۆيدۈرۈلۈپ، ئىس - تۈتەككە ئايلىنىپ كەتتى!!! ئەڭگۈشتەر مەراسىملىرىمىز، مول تارىخىي يادىكارلىقلىرىمىز ئەجنەبىيلەر تەرىپىدىن خالىغانچە توشۇپ كېتىلدى. بۇلاڭ - تالاڭ قىلىندى. ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولدى. خەلقىمىز قارا نادانلىقنىڭ پاتقىقىغا شۇ قەدەر پېتىپ كەتكەچكە، «گۆھەر ياتىدۇ سايدا، تونۇمسىڭ نېمە پايدا» دېگەندەك، گۆھەرلەرنىڭ قىممىتىنى چۈشەنمەگەچكە، نەزەر - گۈزىرىنى ئاغدۇرۇپمۇ قويمىدى. قىسقىسى، ئىسسىق جاننى ساقلاشنىڭ كويى بىلەن بوپكەتتى. نادانلىققا كانىدەك يېپىشتىكى، ئىلىم - مەرىپەتنى چەتكە قاشتى.

يېقىنقى دەۋرلەرگە كەلگەندىمۇ «شەيتانغا دەرس بېرىدىغان» سىياسىي سېھرىگەر ياكى زېڭىش خەلقى نادانلىقتا قالدۇرۇش ھىيلىسى بىلەن ھاكىمىيەت يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ تۆت يانچۇقى ھىيلە - مەكىردىن ئىبارەت ئۆزگىچە ئەقىل بىلەن توشۇپ كەتكەچكە، مائارىپ ۋە ئېتىقادتىن ئىبارەت ئىككى مەنىۋى ئەڭگۈشتەردىن ئايرىلىپ قالغان خەلقنىڭ ئۆزلۈك ئېڭى، قەدىر - قىممەت تۇيغۇسىنى يوقىتىپ روھسىز تەنگە ئايلىنىپ

قىلىش بىلەن بىرگە، بىلىمىمىز، ئەقىل - ئىدراكىمىز كىشىلەرنى كۆزى ئوچۇق قارىغۇغا، تېنىنى كېسەل چىرمىۋالغان تىرىك مۇردىغا، ئادەمىيلىك قىممەت نۇقتىسىدىن بىر ئوچۇم لايغا ئوخشىتىش ئارقىلىق كىشىلەرگە مۇنداق بىر چوڭ ھەقىقەتنى ئاگاھلاندىرۇش سىگنالى بېرىدۇ: دۇنيادا بىلىمدىنمۇ زور بايلىق يوق! بىلىم ۋە ئەقىل - پاراسەت ئىنساننى بۈيۈكلۈككە، سائادەت يولىغا؛ بىلىمسىزلىك بولسا مەھكۇملۇق ۋە ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ. قىممىتىمى ئاشۇرىمەن، مەۋجۇدلۇقۇمنى مۇستەھكەملەيمەن، كەلگۈسىۈمنى نۇرلاندىرۇمەن دېسەڭ تىرىشىپ بىلىم ئال! ئەقىل - پاراسەتتىكى جارى قىلدۇر! بىلىمسىزلىك، نادانلىق ئىنساننىڭ غۇرۇرىنى سۇندۇرۇپ خار - زەبۇن قىلىدۇ، قۇل ۋە بېقىنغۇچىغا ئايلاندۇرۇپ قويدۇ؛ كالاڭنى قاتتىق سىلكىپ، ئۇيقۇڭنى ئاچ! ئەتراپىڭغا پاراسەت كۆزۈڭ بىلەن باق، شۇ چاغدا ھىيلە - مەكىر قىلتاقلارغا دەسسەمەيسەن... ئۇ يەنە يەھۇدىيلار كۆپ تىلغا ئالىدىغان «مال - دۇنيانى ئوغرى ئوغرىلاپ كېتەلگىنى بىلەن بىلىمنى ئوغرىلىيالمايدۇ» دېگەن گەپنى ئەينى ۋاقىتتا دانالىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان.

208. ھەممە ياخشىلىق بىلىمنىڭ پايدىسىدندۇر،

سىلى بىلىم بىلەن كۆككە (مۇ) يول ئېچىلىدۇ. [15]

مۇتەپەككۈرنىڭ بىلىم قارىشى تىرەن ۋە ئەتراپلىق بولۇپ، بىلىم ئۇقۇمىنى ھەرگىزمۇ تار دائىرىدە، دىنىي ئەقىدە ۋە چۈشەنچىلەر دائىرىسىدە چەكلەپ قويماي، ئىنسانغا كۈچ - قۇدرەت ۋە پاراسەت ئاتا قىلىدىغان، ئەقىل بۇلىقىنى ئاچىدىغان، تەرەققىياتنى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بىلەن تەمىن ئېتىدىغان ماھىيەتلىك تەرەپلەردىن تونۇغان. دەرۋەقە بۈگۈنكى كۈندە ئىنسانلار پەن - تېخنىكىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئالەم بوشلۇقىغا يول ئېلىپ، ھەتتا ئاي شارىغا قەدەم ئىزلىرىنى قالدۇرۇپ، بۇ ئۇلۇغ مۇتەپەككۈرىمىزنىڭ تەسەۋۋۇرى رېئاللاشتى. پەن - تېخنىكىدا قۇدرەت تاپقان ئەللەرنىڭ دۇنيادىكى خوجايىنلىق ئورنى تېخىمۇ ئۆستى. نامرات ئاۋام - خەلقلەر بىلىم جەھەتتىمۇ نامرات بولغاچقا، ھېلىمەم خۇددى دەرەخ ئاستىدا ئۆسكەن ئۆسۈملۈكتەك ئاجىز ۋە نەمجان ھالەتتە ياشىماقتا.

«قۇتادغۇبىلىك» ھەقىقەتەنمۇ بەختكە ئېرىشتۈرگۈچى بىلىم ئىدى. ئەگەر بىز بۇ قامۇسنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يېتىپ، ۋۇجۇدىمىزنى ئۇنىڭدىكى ئىلغار ئىدىيىلەر بىلەن سۇغۇرۇپ، ئەمەلىي ھەرىكىتىمىزدە ئىپادە قىلالىغىنىمىزدا تەرەققىياتتىكى ئىزچىللىق ۋە ئۈستۈنلۈكنى ساقلاپ قېلىشىمىزدا گەپ يوق ئىدى. ئەپسۇس، نەچچە يۈز يىللىق جاھالەتچىلىك، دىنىي مەزھەپچىلىك كۈرەشلىرى، ئىچكى نىزا ۋە توقۇنۇشلار، دىنىي ئەسەبىيلىك، ئۆزۈلمەي داۋام قىلغان سىياسىي بوران - چاپقۇنلار دېگەندەك تەتۈر قىسمەت ۋە بالايىئاپەتلەر خەلقىمىزنى ماددىي جەھەتتىن ھالسىرىتىپ، مەنىۋى جەھەتتىن چۈشكۈنلەشتۈرۈپ، نامراتلىق ۋە نادانلىق پاتقىقىغا پاتۇرۇپ قويدى. بولۇپمۇ

قىشلىق ئۆچكەننىڭ ئەڭ ئۇزۇن غەپلەت ئۇيغۇسىنى ئۇخلىغان،
ھەتتا بۇ ئۇيغۇننىڭ رېكورتىنى ياراتقان مىللەت!

بۈگۈنكى كۈندە «توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپى»
يولغا قويۇلۇپ، ھەتتا چەت تاغلىق رايونلاردىمۇ مەكتەپلەر بار
بولدى. ئۆگەنگۈچى ۋە ئىزدەنگۈچىلەر ئۈچۈن كەڭ بىلىم
ئېلىش شارائىتى يارىتىلدى. بىلىم رىقابىتىنىڭ كۈچىشىگە
ئەگىشىپ ساۋاتلىق بولۇشقا قويۇلىدىغان ئۆلچەمدىمۇ ئىلگىرىكى
خەت تونۇشتىن، كەم دېگەندە ئۈچ خىل تىلنى بىلىش،
كومپيۇتېر مەشغۇلاتى قىلالايدىغان، ماتېماتىكا ئاساسىي
بىلىملىرىنى بىلىدىغان ھەم ئىشلىتەلەيدىغان، كاتىبات
يېزىقچىلىقى بىلەن شۇغۇللانالايدىغان، ماشىنا ھەيدەش ۋە
رېمونت قىلىشنى بىلىدىغان بولۇش دېگەندەك شەرتلەرنى
ھازىرلاشقا ئۆستۈرۈلدى. قىيىنچىلىقنى ئۆزىنى تاۋلايدىغان
ئوچاق دەپ بىلىدىغان، پۇرسەتنى كۈتۈش ئەمەس يارىتىش
يولىدا تىرىشىدىغان، ئىلىم-مەرىپەتنىڭ قىممىتىنى ھەقىقىي
تونۇغان بىر تۈركۈم ئىرادىلىك، ئەقىللىق، ئىلىم سۆيەر
كىشىلەرنىڭ بىلىم دېڭىزىغا شۇڭغۇپ، ئۇنىڭ چوڭقۇر تەڭ -
قاتلاملىرىدىن ئۈنچە-مەرۋايىت ئىزدەش روھى؛ ئىجادىي
تەپەككۈر ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھىنى جارى قىلدۇرۇش
ئارقىلىق ياراتقان مۆجىزىلىرى، ئىلىم-پەننىڭ قوشقان يېڭى
تۆھپىلىرى ئارقىلىق دۆلەت ئىچى ۋە چەت ئەللەردە ئېتىراپ
قىلىشقا ئېرىشىپ، نامدار مۇتەخەسسسىس، ئالىملار قاتارىدىن
ئورۇن ئېلىشقا مۇيەسسەر بولالىشى؛ كەشپىيات روھىنىڭ قايتا
تىرىلىشى؛ پاراسەتلىك، باتۇر، ئەل سۆيەر ئەزىمەتلىرىمىزنىڭ
مۇبارەك نامى - شەرىپىنىڭ دۇنيا جېنىنىس دۇنيا رېكورتى
قامۇسىدىن ئورۇن ئالالىشى، مىللىي كارخانا ۋە شىركەتلەرنىڭ
يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىشى... ئويغىنىۋاتقان مىللىي روھنىڭ
ئىپادىسى بولۇپ، ۋۇجۇدىمىزنى ئىپتىخار ۋە غۇرۇر تۇيغۇسى
بىلەن لەرزىگە سالماقتا. بۇنداق پەخىرلىك مەنىۋى تۇيغۇنىڭ
بولۇشى غەيرەت-شىجائىتىمىزنى ئۇرغىتىپ، ئۆزلۈككە نىسبەتەن
ئىشەنچىمىزنى كۈچەيتىدۇ. بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئۈلگە
بولالغۇدەك تۆھپىكارلىرى، ئەل ئېتىراپ قىلىدىغان سەركىلىرى،
پەيلاسوپ-ئالىملارنىڭ بولماسلىقىنىڭ ئۆزى بىر پاجىئە بولۇپ،
بۇنداق مەنىۋى قەھرىمانلىرى يوق مىللەت ئەزالىرىنىڭ
ۋۇجۇدىدا غالىبلىق تۇيغۇسى سۇسلاپ كەتكەن بولىدۇ.

بىزدىكى ئىلىم-پەن روھى ھەم بۇ جەھەتتىكى ئويغىنىشىمىز
زادى قايسى دەرىجىدە؟ توغرا، جاھالەت دەۋرىگە سېلىشتۇرغاندا
ئات پەرقى ياخشى. بىراق نۆۋەتتىكى رىقابەت ۋە خىرىس
نۇقتىسىدىن قارىغاندا تولىمۇ ئارقىدا. ئەتراپىمىزغا نەزەر
ئاغدۇرساقلا، بىزدە يەنىلا كۆزنى ئاچماي كونا مۇقامغا توۋلاپ،
بىلىمگە ئەقىدە باغلىماي ۋاقىت ۋە زېھنىنى ئەھمىيەتسىز
ئىشلارغا سەرپ قىلىپ، قىممەتلىك پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ
قويۇۋاتقانلار كۆرسىڭ بولۇشتەك ناچار ئىجتىمائىي كىلىمات
كىشىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە تەرەققىياتنىڭ
ئومۇمىي كۆلىمى ئازساندىكى سەرخىللار تەرىپىدىن ئەمەس،

قالدىغانلىقى، بۇنداق خەلقنى بۇرۇندىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈپ
قاياققا يېتىلسە شۇ ياققا ماڭىدىغان تۈگىدەك قىلىپ قويغىلى
بولدىغانلىقىنى چوڭقۇر ماھىيىتىدىن چۈشەنگەچكە، مائارىپ ۋە
بايلىق خەلقىنىڭ ئېڭىنى ئويغىتىپ قويدۇ، دەپ قاراپ، مەكتەپ
سېلىشنىڭ ئورنىغا مەسچىتلەرنى كۆپەيتىپ بەرگەن. بىر
قوۋمىدىكى كىشىلەر ئارىسىغا نىزا-ئاداۋەت، تەپرىقچىلىك
ئۇرۇقلىرىنى تۈيدۈرماي چېچىۋېتىپ، ئۆز گۆشىنى ئۆز يىغىدا
قورۇش تاكتېكىسىنى قوللىنىپ، خەلقنى خاتىرجەم ھالدا ئۆز
ئىشىنى قىلىۋەرگەن. تۈرلۈك باج-سېلىق، ئالۋاڭ-ياساقنى
كۆپەيتىش يولى بىلەن ئاۋام خەلقىنىڭ چاپىنىنى تىزىدىن
ئاشۇرماي، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى قورساق غېمىگە بۇرۇۋەتكەن.
گەرچە جاللات شېك شىسەي بىر مەھەل «ئىلغار»لىق تونىنى
كىيىۋېلىپ مەرىپەتچىلىكنى يولغا قويغان بولسىمۇ، كېيىن
جاللاتلىق قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ۋە تەنپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر
زىيالىيلار ۋە مىللىي سانائەت - ئىگىلىكنىڭ ئومۇرتقىسى
بولغان چوڭ بايلار، كاتتا سودىگەرلەرنى قىرىپ تۈگەتتى!

جاھالەتنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەن مەرىپەتپەرۋەر
زات ئابدۇقادىر داموللام ئۆزىنىڭ 20-ئەسىردىكى
«قۇتادغۇبىلىك» دەپ تەرىپلەنگەن «مۇفتاھىل ئەدەب» ناملىق
ئەسىرىدە: «ئىلىمدىن باشقىنى سەرمايە دەپ ھېسابلىما،
چۈنكى ئىلىم دېگەن تۈگمەس خەزىنە. ھەي ياش ئىلىم
ئۆگەن. چۈنكى نادانلىق نومۇس. نادانلىققا ئېشەكتىن باشقا
مەخلۇق رازى بولمايدۇ... ئىلىم ئارتقاندا دۈشمەننىڭ ئاغزى -
بۇرۇنى توپىغا مىلىگىلى بولىدۇ. ئىلىمنىڭ ھۆسىنى ھەرىكەتنى
ئىسلاھ قىلىشتۇر... دوزاخ ئىشىكىنى پېچەتلەيدىغان نەرسە
پەقەت ئىلىم. بىلىملىك كىشىنىڭ ئۇخلىشى تەقۋادار راھىبىنىڭ
ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشىدىن ئەۋزەل... ئەگەر ئىپلاس ئادەملەرنى
ھۆرمەتلىسەڭ ئۇ ھەددىدىن ئېشىپ سېنى يەرگە ئۇرىدۇ. بۇ
زامان پەسكەشلەرنىڭ ئورنى يۇقىرى بولۇۋاتقان، ئۇلۇغ -
مەشھۇر كىشىلەرنىڭ شوھرىتى بېسىلىپ كېتىۋاتقان ئىپلاس
زاماندۇر. بۇ زامان مەرۋايىت مارجانلىرى ئاستىغا چوڭقۇر پېتىپ
كەتكەن، ئۆلۈكنىڭ تاپلىرى ئۈستىدە لەيلەپ تۇرغان دېڭىزغا
ئوخشايدۇ؛ تۇرمۇش ئەقىللىق، پاك كىشىلەرگە كەينىنى
قىلمۇۋالغان، ئىلىم ئەھلى ۋە سەنئەتكارلار كاساتلاشقان؛ نادان -
جاھىللار بازار تاپقان جاھاندۇر... ئەپسۇسكى، كۆڭلۈمدىكى
دوستلىرىمۇ مېنى چېقىشتىن تارتىنمايدىغان، قۇملۇقنىڭ
زەھەرلىك يىلانلىرىغا ئايلىنىپتۇ... سەپەر قىل، چۈنكى ئارزۇ -
ئىستەكلەر سەپەردە قولغا كېلىدۇ. توختام سۇنىڭ قىشىدا
تۇرۇۋەرمەي سۈزۈك سۇ ئىزدە...» [16] دېگەندەك پاساھەتلىك
ئەقىل دۇردانىلىرى ئارقىلىق نىدالىق خىتابلىرىنى قىلغان. دېمەك
بىز بەش ئەسىر مابەينىدە بىلىمىمىزنىڭ ئاچچىق
قىسمەتلىرىنى يەتكىچە تارتقان بولساقمۇ، قانداقلا بولمىسۇن
مەۋجۇدلۇقىمىزنى يوقىتىپ قويماي بۈگۈنگە ئۇلاشقان، تەتۈر
قىسمەتلەرنىڭ ئازابلىق تولغاقلرىدا تۇنجۇقۇپ قالمىغان
قىسمەت ۋە مۆجىزىلەرگە باي شۇنداق بىر مىللەت! شۇنداقلا

ئىشقا سېلىپ، ئەقىل بۇلاقلرىمىزنىڭ كۆزىنى ئۈنۈملۈك ئاچالساق، ئىقتىدار يېتىلدۈرۈشكە كۈچ سەرپ قىلىپ پىكىر يوللىرىمىزنى كېڭەيتىپ، يېڭىلىق يارىتىش يولىغا يۈزلىنەلسەك، شۇندىلا كېلەچەك بىزگە كۈلۈپ باقىدۇ.

پەلسەپە ۋە ئەقىل

پەلسەپە - شەيئى - ھادىسىلەرنىڭ ماھىيەتلىك قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە ئومۇمىي يەكۈنگە ئېرىشتۈرىدىغان تەبىئەت - جەمئىيەت، پۈتكۈل دۇنيا توغرىسىدىكى تەپەككۈر دۇردانلىرى ئارقىلىق ئەقىل - پاراسەتنى ئۇرغىتىدىغان دۇنيا قاراش توغرىسىدىكى تەلىماتتۇر. پەيلاسوپ مورتمېر ئادلىپر: «پەلسەپە پاراسەتكە تولغان روشەن بىلىملەرنى بېرىدۇ. ئۇ ئىنسانىيەت، دۇنيا، پەرۋەردىگار، گۈزەل تۇرمۇش، جەمئىيەتكە ئائىت ئەقىل - پاراسەتلەرنى تەقدىم قىلىپ، شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى ۋە ھايات نىشانى توغرىسىدىكى مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ يۈزەكى ياكى پارچە - پۇرات شەيئىلەر ھەققىدىكى باشقا پەنلەردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. سەندە پەرۋەردىگار ئاتا قىلغان قەلب، تەڭداشسىز ھەقىقەتكە بولغان تەشەببۇل بولمىدىكەن، پەيلاسوپ بولالايسەن» [19] دەپ قارىغان. پەلسەپە تەپەككۈر ئۈستىگە قۇرۇلغان كاتتا ئىلىم. گەرچە ئۇ ئارقىلىق بىۋاسىتە ماددىي نەرسىلەرنى ياراتقىلى بولمىسىمۇ، يېڭى ئىدىيىلەرنى يارىتىش ئارقىلىق كىشىلەرنى زۆرۈر نىشان ۋە يېتەكلەش بىلەن تەمىن ئەتكىلى بولىدۇ. ئىدىيە ھەرىكەتنىڭ قوماندانى، پەلسەپە بولسا ئىدىيىنى يارىتىدۇ. ھاياتنى، تۇرمۇشنى، دۇنيانى چۈشىنىشتە پەلسەپىنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان يەنە بىر ئىلىم بولمىسا كېرەك. تەپەككۈرنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئەقىل - پاراسەتنى ئۇرغىتىش ۋە نۇرلاندۇرۇشتا پەلسەپىنىڭ ئوينايدىغان رولى ھەقىقەتەن زور بولىدۇ. سوقرات: «تەجرىبىدىن ئۆتمىگەن تۇرمۇشنى ياشىغىلى بولمايدۇ، شۇڭا بىز ئەقىلنىڭ يېتەكلىشىنى قوبۇل قىلىشىمىز كېرەك» دېسە، مورتمېر ئادلىپر پەلسەپىنىڭ سۆز مەنىسىنى «ئەقىلنى سۆيۈش» دەپ قارىغان. ئەقىلنى پىچاققا، پەلسەپىنى بىلەيگە ئوخشىتىشقا بولىدۇ. پەلسەپە ھەققىدىكى بىلىش قانچە چوڭقۇرلاشقانسىرى مەزكۇر كىشىنىڭ ھەق - ناھەقنى ئايرىش، ھەقىقەتنى تونۇش پاراسىتىمۇ شۇنچە ئۆسۈپ بارىدۇ. يەنە كېلىپ ھاياتىمىزنىڭ قىممىتىنى يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ چۈشەنگىلى، غايە ۋە نىشاننى تېخىمۇ ئۇلۇغۋارلاشتۇرۇپ، ھاياتىمىزنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

پەيلاسوپلارنىڭ تەپەككۈرى تىرەن ۋە ئەتراپلىق، تەسەۋۋۇرغا باي؛ تەبىئەت، جەمئىيەت ھادىسىلىرى ۋە ئۆتكۈر مەسىلىلەرگە نىسبەتەن تېخىمۇ تۇيغۇن بولغاچقا، ئۇلار ھەتتا «يىلاننىڭ كۆشىشى» نى بىلەلەيدۇ؛ بۈگۈن ھەققىدە ئەتراپلىق پىكىر يۈرگۈزۈپلا قالماي، كەلگۈسىنىمۇ ئالدىن تەسەۋۋۇر قىلالايدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىدىيە - قاراشلىرى كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىدە يېتەكچىلىك رول ئوينايدۇ. نېمە ئۈچۈن سوقرات، ئەپلاتون، ئارستوتېلارنىڭ پەلسەپىۋى

بەلكى ئومۇمىي خەلقنىڭ ساپاسى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشى، ئىختىساسلىقلار ئارىسىدىكى رىقابەتنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى. كۈنسىرى يېڭىلىنىپ بېرىۋاتقان دۇنيا كىشىلەرگە ئۆمۈر بويى ئۆگىنىپ بىلىمنى يېڭىلاپ تۇرمىسا، دەۋر تەلىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىققىلى بولمايدىغانلىقىنى جىددىي ئاگاھلاندۇردى. بىزدە بۇ نۇقتىنى نازۇك ئارقا كۆرۈنۈش ۋە ماھىيەتلىك تەرەپلەرگە باغلاپ چۈشىنىدىغانلار، ئۆگىنىش مەسىلىسىگە تەخىرىسز مۇئامىلىدە بولۇۋاتقانلار زادى قانچىلىك؟ بۇنىڭغا ئېنىق بىرنەچچە دېگىلى بولمىسىمۇ، مەكتەپلەرگە نىسبەتەن كۆپ ساندىكى ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆگىنىشكە قىزىقماس بويىچەلىۋاتقانلىقىنى، ياپىياش تۇرۇپلا قانداقتۇر بىر خىل ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك پاتقىقىغا يېتىپ قېلىۋاتقانلىقى؛ ھۆكۈمەتتىن مائاش ئالىدىغان، ئۆزىنى كادىر، زىيالىي دەپ بىلىدىغان تالاي كىشىمىزنىڭ ئۇ يىلدىن بۇ يىلغا بىرەر پارچە كىتاب ياكى ژۇرنال ئوقۇپ قويماي «كۈن ئۇياققا، پۇل بۇياققا» خاھىشى بويىچە قۇرۇق پاراك، پىتە - پاستا بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى؛ 8مىليوندىن كۆپرەك نوپۇسقا ئىگە ئۇيغۇرلىرىمىزنىڭ كىتاب ۋە گېزىت - ژۇرناللىرى پەقەت بىرنەچچە مىڭ تىراژدا نەشر قىلىنغانلىقىنى كۆزىمىز كۆرۈپ، قولىمىز ئاڭلاپ تۇرىدۇ. ۋاقىت ئېغى، كىتاب ئوقۇش ۋە ئۆگىنىش سەۋىيىسى بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيلىك دەرىجىسىنى ئۆلچەشنىڭ ئاساسلىق بەلگىلىرى ھېسابلىنىدۇ. كىتابخۇمار فرانسۇزلارنى ئالساق، ئۇلارنىڭ «27مىليون نۇسخىدىن تەركىب تاپقان گۆھەر كىتابلىرى 400كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى كىتاب جاھازلىرىنىڭ پەقەت يېرىمىنىلا ئىگىلىگەن بولۇپ، نوۋەتتىكى ساقلانغان سۇرئىتىگە ئاساسلانغاندا، قالغان يېرىمىنى يېرىم ئەسىردە توشقۇزۇپ بولغىلى بولىدىكەن. فرانسىيىدە ھەر كۈنى 50پىرسەنت ئادەم گېزىت، 43پىرسەنت ئادەم ژۇرنال كۆرىدىكەن. (فرانسىيە كەچلىك گېزىتى) نىڭ 1982 - يىلدىكى تارقىتىلىشى 400مىڭدىن، (تېلېۋىزىيە ھەپتىلىك ژۇرنالى) نىڭ تارقىتىلىشى 2مىليون 700مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن.» [17] ئۆزىگە نىسبەتەن ھەردائىم «مەن كىم؟»، شەيئى - ھادىسىلەرگە يولۇققان تۈرلۈك مەسىلىگە «نېمە ئۈچۈن؟» دېگەن سوئالنى قويۇپ تۇرالمىغان ئادەمنى ساغلام، نورمال ئادەم دېگىلى بولمايدۇ. ئەڭ زور يوشۇرۇن بايلىق ئىنسان ۋۇجۇدىغا يوشۇرۇنغان بولۇپ، ئۇنى قانداق قېزىش ھەم پايدىلىنىشنى بىلمەسلىك مەزكۇر شەخس ئۈچۈن ئەڭ زور بەختسىزلىك ۋە پاجىئە ھېسابلىنىدۇ. جالالىددىن رۇمى مۇنداق يازىدۇ:

ھېچنەرسە يوقكى سېنىڭدىن ئۆزىڭ ئالەمدە يىقىت،

ھىرەن ئىستىرىسەن ئۆزۈڭدە جىم ئىرۈر بىلىشكە ئىرەد. [18]

بىز بىخۇدلىقنى تەرك ئېتىپ، ئىدىيىدە ئويغىنىپ، نوۋەتتىكى پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ «ئۆگىنىش تىپىدىكى جەمئىيەت» نى شەكىللەندۈرەلسەك؛ بىلىمنى ئۆلۈك، پاسسىپ ھالدا قوبۇل قىلماي ئىجادىي تەپەككۈرىمىزنى

ئىچىدىن چىققان مۇتەخەسسەس، ئالىم، پەيلاسوپلارنىڭ «گۆھەر» لىك قىممىتىنى ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيدۇ، شۇ ۋەجىدىن قەدىرلەشنى بىلمەيدۇ. رىقابەت ئېڭى سۇس، ۋاقىت ئېڭى ئاجىز بولغاچقا، تەپەككۈرنى پالەچ قىلىدىغان تەكرار تۇرمۇشقا كۆنۈككەن بولىدۇ. ئۈنۈمسىز ئىش - پائالىيەت، ساختا دەبدەبىلەرنىڭ ئالۋۇنلىرى ئېڭىنى چىرمىۋالغان بولىدۇ.

سىياسى مىللەتلەر بولسا كۈچلۈك مىللىي ئۇيۇشۇش ئېڭى، باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتىلەيدىغان ئىلغار مەدەنىيىتى، ئۈنۈپرسال رىقابەتتىكى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكى، زامانىۋى پەن - تېخنىكىسى، خەلقلىرىنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنىڭ يۇقىرىلىقى، ۋاقىت ئېڭىنىڭ كۈچلۈكلىكى، ئۆزىنى ۋە ئۆزىگە بىلىشكە ماھىرلىقى، سىياسىيون، پەيلاسوپ، مۇتەخەسسەس، ئالىملارنىڭ كۆپلۈكى ۋە ئۇلارنىڭ يۇقىرى ئابروغا ئىگە ئىكەنلىكى، ئۆزىنى دادىل ئوپپراتسىيە قىلالايدىغانلىقى، ئۆزىدىن ھالقىپ باشقىلارغىمۇ كۆڭۈل بۆلۈشنى بىلىدىغانلىقى، دېموكراتىيىنى سۆيىدىغانلىقى، بولۇپمۇ نەزەرىيەۋى تەپەككۈر ۋە ئەقىل - پاراسەت جەھەتتىكى ئۈستۈنلىكى... دېگەندەك بىر قاتار ئىلغارلىق ئارقىلىق ئېتنولوگىيىلىك مىللەتلەردىن ئالاھىدە پەرقلەنىپ تۇرىدۇ. سىياسى مىللەتلەر ئەقىلىلىككە ئېتىبار بىلەن قارايدۇ. شۇڭا سىياسىيون، پەيلاسوپلارنى مىللەتنىڭ ئەڭگۈشتىرى، چولپان يۇلتۇزى دەپ بىلىدۇ. ئېتنولوگىيىلىك مىللەتلەردە ھېسسىيات ئامىلى كۈچلۈك بولىدۇ. شۇڭا ماڭدامدا بىر خاتالىق سادىر قىلىپ تۇرىدۇ.

بىز، يەنى ئۇيغۇر مىللىتى ھازىرچە تىپىك ئېتنولوگىيىلىك مىللەت تۈركۈمىگە مەنسۇپ بولۇپ، كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، بىزدە پەلسەپەۋى سېزىمگە ئىگە كىشىلەر تولىمۇ ئاز. ئەقىل ئەسەبىي ھېسسىيات قايناملىرى ئىچىدە تۇنجۇقۇشقا باشلىغان. شۇڭا بىزنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىمىز ئەدناسى ئېكرانغا بىر - ئىككى قېتىم چىقىپ قالغان ناخشىچىلارنى تونۇيدۇكى، پەيلاسوپ، ئالىملىرىمىزنى تونۇمايدۇ. تېلېۋىزىيە قانىلىدا پەيلاسوپ سۆزلەۋاتقان بولسا ئۇنى دەرھال ئۆچۈرۈپ، سەنئەت، كىنو بېرىلۋاتقان قاناللارنى ئىزدەيدۇ. بىز نېمە ئۈچۈن ۋاقىت ۋە زېھنىمىزنى يۈزە، ئادەتتىكى، ماھىيەتسىز مەسىلىلەرگە سەرپ قىلىپ، دىققەت نەزىرىمىزنى نۆۋەتتە زۆرۈر بولۇۋاتقان تەخىرىسز مەسىلىلەرگە قارىتالمايمىز؟ ياكى تەبىئىيەتتە ئەقىلنى تونۇش، چۈشىنىش ۋە ئۇنى ئىشلىتىش ئىقتىدارى يوقمۇ؟ بۇ مەسىلىلەر بىزنىڭ روھىيەت قۇرۇلمىمىزدىكى بىر قاتار ئاجىزلىققا بېرىپ چىتىلسا كېرەك.

ئەخلاق ۋە ئەقىل

پەيلاسوپ سوراقات: «گۈزەل ئەخلاق - ئەقىل دېمەكتۇر» دېگەنكەن. ئۇيغۇرلار ئۇزۇن تارىخقا، بىر قەدەر مۇكەممەل مەدەنىيەت ئاساسىغا ئىگە مىللەت بولۇپ، قەدىمدىن تارتىپ ئەقىلنى ئەخلاققا بىرلەشتۈرۈپ تونۇپ كەلگەن. ئادەتتە بىز ئەخلاقسىز، چاكنى كىشىلەرنى «ئەقىلسىز» ئىبارىسى بىلەن، دىيانەتلىك، ئەدەپ - قائىدىلىك، پەزىلەتلىك

قاراشلىرى ئەسىرلەر ۋە ئېرالاردىن ھالقىپ بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئاۋامنىڭ قەدىرلىشى ۋە قىبلىنامە قىلىشىغا ئائىل بولالدى؟ چۈنكى ئۇلارنىڭ ئەقىل - پاراسەت ئۈستىگە قۇرۇلغان بىر قىسىم ئىدىيە - قارىشى يۈكسەك پەلسەپە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپ، تارىخ ۋە ھەقىقەتنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتەلگەنلىكىدە. پەيلاسوپلارنىڭ پاراسەت چاقناپ تۇرغان قاراشلىرى ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ بىخۇدلىشىپ قالغان پىكىر ۋە تەپەككۈرىدا غىدىقلىنىش پەيدا قىلىپ، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەقىل - پاراسەتنىڭ يېڭى چىقىنىنى پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلار مەنۋىيەتنىڭ ئەڭ سەرخىل سەركىلىرى دەپ قارىلىدۇ.

ئوتتۇرا ئەسىردە كىشىلەر پەلسەپىنى ئىلاھىيەتنىڭ دېدىكى دەپ قارىغان. پەيغەمبەر بىلەن پەيلاسوپنىڭ ئورنى ۋە ئىدىيە يارىتىش مېتودى ئوخشىمىسىمۇ، بەزى كىشىلەر ئۇلاردىكى ئالاھىدىلىكلەرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشكە ئۇرۇنۇپ باققان. جامالىددىن ئافغانى 1870 - يىلى ئىستانبۇلدا سۆزلىگەن بىر قېتىملىق مەشھۇر نۇتقىدا: «بىر مىللەتكە نىسبەتەن پەلسەپە دىنىي ئېتىقادقا ئوخشاشلا مۇھىمدۇر. پەيلاسوپلار بىلەن دىن پەيغەمبەرلىرى ئوخشاش بۇرچى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. ئۇلارنىڭ ئوخشىمايدىغان يېرى، پەيغەمبەرلەر ئىلھام ۋە ۋەھىي ئارقىلىق ھەقىقەتكە ئېرىشىدۇ. پەيلاسوپلار بولسا تەپەككۈر ئارقىلىق ھەقىقەتنى تاپىدۇ. پەيغەمبەرلەر خاتالىقلاردىن مۇستەسنا بولىدۇ. پەيلاسوپلار تونۇش جەھەتتە خاتالىقلاردىن ساقلىنالمىدۇ. پەيغەمبەرلەرنىڭ تەلىماتلىرى ئومۇمىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ... لېكىن ھەربىر دەۋر ئۆزى ئۈچۈن بىر تۈركۈم پەيلاسوپقا موھتاج! پەيلاسوپلار ۋە دەۋر ئېدىئولوگىيىسىنى يېتەكلەپ ماڭىدىغان مۇتەپەككۈرلارسىز ئىنسانىيەتنىڭ گۈللىنىشىدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ» [20] دېگەن. جامالىددىن ئافغانى پەيلاسوپلارنىڭ يۈكسەك ئورنىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن پەيغەمبەرلەر بىلەن سېلىشتۇرما قىلغان. پەيغەمبەرلەر ئېتىقاد، پەيلاسوپلار ئىدىيە يارىتىدۇ. ئېتىقاد بولمىسا ئىنسان مەنۋى تۇۋرۇكتىن ئايرىلىپ قالىدۇ، ئىدىيە بولمىسا زۆرۈر ۋە توغرا يېتەكلەش كۈچىدىن مەھرۇم قالىدۇ. گەرچە پەيلاسوپلارنى پەيغەمبەرلەرگە سېلىشتۇرۇشقا بولمىسىمۇ، بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئۆز دەۋرىنىڭ سىياسىيون، پەيلاسوپلىرى بولمىسا ئاۋام ئىدىيە جەھەتتىن ئۇيۇشالمىدۇ، يېتەكلەش خاراكتېرلىك مەنۋى كۈچتىن مەھرۇم قىلىپ، خۇددى سەركىسى يوق قوي پادىسىغا ئوخشاپ قالىدۇ. پەيلاسوپلىرى قانچە كۆپ مىللەتنىڭ ھاياتى كۈچمۇ شۇنچە زور بولىدۇ.

ئېتنولوگىيىلىك مىللەتلەردە تەبىئىي ئامىللار قويۇق بولۇپ، زامانىۋى ئامىللار كەمچىل بولىدۇ. تەبىئىي ھېسسىياتقا مايىل بولغاچقا مەسىلىلەرگە نەزەرىيەۋى تەپەككۈر يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ قارىيالمىدۇ. قارىماققا ئۆم - ئىتتىپاقىدەك كۆرۈنگىنى بىلەن ئەھمىيەتتە مىللىي ئۇيۇشۇش كۈچى ئاجىز بولىدۇ. بۇنداق مىللەتلەر بىلىمگە ئانچە ئېتىبار بىلەن قاراپ كەتمىگەچكە، بىلىملىك، ئەقىل - پاراسەتلىك كىشىلەرنىڭ، ئۆز

جەرياندا ئوڭغۇل - دوڭغۇل يوللاردا مېڭىپ پۇتلىرى ئاغرىپ، ھېچ ھالى قالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ جىمى يولغا بىر قەۋەت كالا تېرىسى سېلىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. پادىشاھلىقتىكى ھەممە كالنى سويغان بولسىمۇ بىراق يېتەرلىك تېرە توپلانماپتۇ. بۇ چاغدا بىر ئەقىللىق چاكار يۈرەكلىك بىلەن: «ئالىيلرى، بۇ ئىشقا نېمانچە ئاۋارە بولىدىلا، ئۇنىڭدىن كۆرە ئىككى پۇتلىرىغا كالا تېرىسى ئوربۇالسلا بولمامدۇ» دەپ تەكلىپ بېرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ دەرھال پەرىماننى ئەمەلدىن قالدۇرۇپتۇ. شۇندىن باشلاپ ئىنسانلار ئاياغ كىيىدىغان بوپتۇ.

دۇنيادا كەڭ ئومۇملاشقان ئاددىيغا كەشىپات - ئەگرى نەيچىلىك سۈمۈرگۈچى مۇنداق بىر ئىلھامنىڭ تۈرتكىسىدە ياسالغان: بىمارنىڭ كېسەل كارىۋىتىدا ئوڭدىسىغا يېتىپ قىيىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن كېسەلگە قارىغۇچى ئادەتتىكى بىر ئايال بۇ قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىشنىڭ ئامالى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ، بۇ يېڭى كەشىپاتنى روياپقا چىقارغان. قارىماققا، بۇ كەشىپات تولىمۇ ئاددىي بولغىنى بىلەن، كىشىلەرنىڭ زۆرۈر ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەلمەكتە.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئەقىل ئىجادىي تەپەككۈر ۋە يېڭىلىق يارىتىش بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئۆگىنىش ۋە ئىزدىنىشنىڭ ئاخىرقى مەقسىتىمۇ دەل يېڭىلىق يارىتىشتىن ئىبارەت. يېڭىلىق يارىتىش بىرەر نەرسىنى كەشىپ قىلىشتىلا ئىپادىلىنىپ قالماي، بىلىمدە، تېخنىكىدا، نەزەرىيىدە، تەپەككۈردا، كرىدىتتا دېگەندەك كەڭ تەرەپلەردىكى يېڭىلىق يارىتىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بولۇپمۇ بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە ئىجادىي تەپەككۈر ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھى بىر مىللەت ياكى بىر دۆلەتنىڭ رىقابەتتە يېڭىش ۋە يېڭىلىشىنى، مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇش ياكى تۇرالمايدىغانلىقىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئىچكى ئامىل ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا بۈگۈنكى دەۋر كىشىلىرى يېڭىلىق يارىتىشنى مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ جان تومۇرى دەپ تونۇماقتا. ياپونىيىنى ئالساق، گەرچە بۇ دۆلەتنىڭ تەبىئىي بايلىقلىرى ناھايىتى كەمچىل بولسىمۇ، لېكىن ئىقتىسادىي ئەمەلىي كۈچ جەھەتتە دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلىنالمىشى - ئۇلارنىڭ مائارىپقا يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىپ، ئەقلىي بايلىقلارنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ئارقىلىق بىلىم ۋە تېخنىكىدا ئۈزلۈكسىز يېڭىلىق يارىتىشقا ماھىر بولالغانلىقىدا. شۇڭا بەزى كىشىلەر « بىلىم ئامبىرىدا پەيدا بولۇپ، ياپونىيىدە تېخنىكىغا ئايلىنىدۇ» دېيىشىدۇ. ئامېرىكىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە دۇنيادىكى ئەڭ قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلىنالمىشىمۇ ئىلىم - پەن ئەھلىلىرىگە ئەڭ ئېتىبار بىلەن قاراپ، ئۇلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرۇشنى پۇرسەت بىلەن تەمىن ئېتىپ، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى يېتەكچى قىلىپ مائارىپ، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلالغانلىقىدا.

بىزنىڭ مائارىپىمىزدىكى ئەجەللىك ئاجىزلىق شۇكى، نەچچە

كىشىلەرنى «ئەقىللىق» ئىبارىسى بىلەن ئاتايىمىز. بېقىپ چوڭ قىلغان ئاتا - ئانىسىغا قارىمايدىغان، تاشلىۋېتىدىغان، ھەتتا خورلايدىغان كىشىلەرگە نىسبەتەن «ۋاپاسىز، ۋىجدانسىز، ئەقىلسىز» ئىبارىلىرى ئارقىلىق نەپرىتىمىزنى ئىپادىلەيمىز. دەرۋەقە، ئەقىل ئەخلاق بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئەخلاق ئەقىلنى توغرا مېتود بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

ئەخلاق كاتېگورىيىسى ناھايىتى كەڭ مەزمۇنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ئادەتتىكى ئىشلارغىلا تەتبىقلاپ چۈشەنسەك تولىمۇ تار دائىرىدە چەكلىنىپ قالغان بولىدۇ. سەلتەنتى ھەرقانچە كامال تاپقان ئەل ياكى مىللەت بولسۇن، ئەگەر ئەخلاقىي جەھەتتىن چۈشكۈنلەشسە ئەقىل - پاراسىتىمۇ خۇنۇكلىشىدۇ - دە زاۋاللىققا يۈزلىنىشى تېزلىشىدۇ. ئەخلاق مىللەتنىڭ روھى، ئىنسانىي پەزىلەتنى نۇرلاندۇرۇپ تۇرىدىغان چىراغ. ئەخلاق كۈچلۈك ئىجتىمائىيلىققا ئىگە بولۇپ، ھەردائىم كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەپ تۇرىدۇ. ئەخلاق بولمىسا كىشىلەردىكى ھايا - نومۇس ئېڭى يوقىلىپ، ۋىجدان، غۇرۇر دېگەنلەر مۇ سۇغا چىلىشىدۇ - دە، ئىنسان تەبىئىتىدىكى ھاياۋانىلىق باش كۆتىرىدۇ. ئادەتتە قانۇن بىر تەرەپ قىلىپ بولالمايدىغان بەزى مەسىلىلەر ئەخلاق تەرىپىدىن ھەل قىلىنىدۇ. شۇڭا قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر ھەرقايسى دۆلەت ۋە مىللەت ئەخلاق مەسىلىسىنى ئىنتايىن نازۇك مەسىلە دەپ قاراپ، يۈكسەك ئېتىبار بەرگەن. ئەخلاق جەھەتتە يۇقىرى ساپا، مۇستەھكەم ئېتىقادقا ئىگە بولغاندىلا باشقا ئىشلار جايدا يۈرۈشۈپ كېتىدۇ.

تىرىشىپ ئۆگىنىش، ۋاقتىنى قەدىرلەش، باشقىلارغا ياردەم قىلىش، گەپ - سۆز، يۈرۈش - تۇرۇشتا مەدەنىي بولۇش، ھەسەت ۋە پىتنە - پاساتنى تەرك ئېتىش، ئۆملۈك، ئىتتىپاقلىق... گۈزەل ئەخلاق جۈملىسىدىن ئۆتۈر. غايىسىزلىك، ئىشەنچنى يوقىتىش، غەيۋەت - شىكايەت، كۆرەلمەسلىك، چىقىمچىلىق، ئىچكىلىك - چىكىملىككە بېرىلىپ تەن ۋە روھنى تەڭ زەئىپلەشتۈرۈش بەدىلىگە ئەقىلنى دوغا تىكىش، ئىسراپخورلۇق، ھەشەمەتچىلىك، ئەھمىيەتسىز ۋە ئورۇنسىز يىغىلىشلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، ۋاقتىنى قەدىرلەمەسلىك، تىرىشماسلىق، بۇرنىنىڭ ئۈچىنىلا كۆرۈش، ئۆزىنى بىلمەسلىك ۋە سورىماسلىق، چاكانا - پەس ئارزۇ - ھەۋەسلەرگە بېرىلىش، پاهىشۋازلىق، سۆز - ھەرىكەتتە مەدەنىي بولماسلىق، كىيىنىشتە تاپتىن چىقىپ كېتىش، ئورۇنسىز جىدەل - ماجرالارنى تېرىش، ئائىلىگە نىسبەتەن مەسئۇلىيەتسىزلىك، بالىنى تېپىپ قويۇپ كارى بولماسلىق، ئەمگەك سۆيمەسلىك، ئەقىدىسىزلىك، ئېتىقادنى يوقىتىش، بىكارچىلىق، ھۇرۇنلۇق، ئويۇن - تاماشىغا قانماسلىق... دېگەنگە ئوخشاش بىر قاتار ئىللەت ئەخلاقىي جەھەتتىكى چىركىنلىك ۋە چۈشكۈنلۈكنىڭ ئىپادىسىدۇر.

يېڭىلىق يارىتىش ۋە ئەقىل

ھېكايە قىلىنىشىچە، بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ئىنسانلار يالاڭ ئاياغ يۈرىدىكەن. بىر كۈنى بىر پادىشاھ چەت سەھراغا بېرىش

مۇبادا سىز تېز سۈرئەتتە ماشىنا ھەيدەپ كېتىۋېتىپ پەۋقۇلئاددە خەتەرلىك تالاشقا دۇچ كەلدىڭىز: يولنىڭ بىر قاسنىقىدا بىر بالا، يەنە بىر قاسنىقىدا ئۈچ بالا سىزگە قارشى يۆنىلىشتە كېلىۋاتقان بولسۇن، بىر بالىنىڭ ماڭغان يولى قاتناش قائىدىسىگە نىسبەتەن توغرا، يەنە بىر چەتتىكى ئۈچىنىڭ يول يۈرۈشى قائىدىگە خىلاپ بولسۇن: شۇ پەيتتە ھادىسىنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقى ئاللىقاچان مۇقەررەلىشىپ بولدى. ئەمدىكى گەپ رولى بىر بالا ياكى ئۈچ بالا تەرەپكە بۇراش مەسىلىسىلا قالدى. شۇبھىسىزكى، دەل شۇ چاغدا ئەقىل بىلەن ھېسسىيات كەسكىن توقۇنىشىدۇ. ھېسسىياتىڭىز رولى بىر بالا تەرەپكە، ئەقىلىڭىز بولسا ئۈچ بالا تەرەپكە بۇراشقا دەۋەت قىلىشى تۇرغان گەپ. ھارام بوپقالغان قوينى ئەقىل نۇقتىسىدىن تەكشۈرتۈپ كۆرۈپ يېيىشكە بولسىمۇ، ھېسسىياتىڭىز يېيىشكە يول قويمىدۇ. ئادەمنىڭ تېرىسى بىلەن گۆشى ئارىسىغا شەيتان يوشۇرۇنغان بولارمىش. گەرچە بۇ بىر ئوبرازلىق ئاگاھلاندىرۇش بولۇپ، ئادەم ھەر دائىم ھوشيار تۇرمىسا ئاسانلا «شەيتان» نىڭ ئېزىقتۇرىشىغا ئۇچراپ، ئۆزىنى كاپاتلايدىغان ئىشلار رېئاللىقىمىزدا كۆپ يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئالايلى، كۈچلۈك شەھۋاتى ئىستەكنىڭ غىدىقلىشى روھىڭىزنى چۇلغۇۋالغاندا نىيىتىڭىز بۇزۇلغان بولسۇن، شۇ چاغدا ھېسسىيات شۇ ئىشنى قىلىشقا، ئەقىل ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۈندەيدۇ. بىزدە بىردەملىك ھېسسىياتنىڭ مەڭگۈلۈك قۇربانىغا ئايلىنىپ كېتىۋاتقانلار ئاز ئەمەس. بىر ئىشنىڭ ئالدى-كەينىنى ئوقماي قېنىڭىز قىزىپ، غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغىنىڭىزدا ئەقىل ئارقىلىق ئۆزىڭىزنى تىزگىنلەشكە ماھىر بولمىسىڭىز، ئويلىمىغان ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىشى مۇمكىن.

گەرچە ئادەم ئۈچۈن ئەقىل بىلەن ھېسسىيات ئوخشاشلا مۇھىم بولسىمۇ، بۇ ئىككى ئامىلنى ئۆز ئارا ماسلاشتۇرۇپ مېڭىش ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. ئەقىل ئىنساننىڭ پەۋقۇلئاددە ۋە ئالاھىدە ئىقتىدارى بولۇپ، ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ھېسسىيات ئەقىلنىڭ يېتەكلىشىگە بويسۇنمىغاندا زۆرۈر تەرەققىيات پۇرسىتى قولىدىن كېتىدۇ، ئۆزلۈك ئېڭى سۇسلاپ، رىقابەت ئىقتىدارى ئاجىزلاپ، مەۋجۇدلۇق مەھكۇملۇققا قاراپ يۈزلىنىدۇ. ئەقىلى مىللەتلەرنىڭ ھېسسىيات مىللەتلەرگە قارىغاندا مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ ۋەجىدىن بولسا كېرەك.

ھېسسىيات ئامىللىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن مىللەت ئەزالىرىدا ئاسان ھاياجانلىنىش، بىرەر نەرسىگە ئوتتەك قىزىقىپ، ئاسانلا پوقتەك سوۋۇش، ئىرادىسى مۇستەھكەم بولماسلىق، يېرىم يولدا بەل قويۇۋېتىش، مەسىلىنىڭ بىر تەرىپىنىلا كۆرۈپ، يەنە بىر تەرىپىنى كۆرمەسلىك، قىزىققانلىق، ھېسسىياتقا بېرىلىش، پىرىنسىپنى ئۆلچەم قىلماسلىق، ئاسانلا بولدى قىلىۋېتىش... دېگەندەك خاھىشلار بىر قەدەر گەۋدىلىك بولىدۇ. بەزىلەر ئۇيغۇرلارنى تىپىك ھېسسىيات مىللىتى دەپ قارايتتى. ھازىرچە بۇنىڭغا كېسىپ بىرىنچە دېگىلى بولمىسىمۇ، بىزدە

ئون يىلدىن بېرى ئومۇملۇققا ئېتىبار بېرىلىپ، خاسلىققا سەل قارالدى؛ نەزەرىيىۋى بىلىمگە زىيادە ئېتىبار بىلەن قارىلىپ، ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش، ئىقتىدار يېتىلدۈرۈشكە سەل قارالدى؛ شەكىلۋازلىق، شوئارۋازلىق، قېلىپلاشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئۈنۈمبىر سال ساپاغا سەل قارالدى. «تۆمۈر تاۋاق»، «تۆمۈر ئورۇندۇق» قا ئېرىشىش ئوقۇشنىڭ ئاخىرقى ۋە بىردىنبىر مەقسىتىگە ئايلىنىپ قالغاچقا، ئىمتىھان نەتىجىسى ئوقۇغۇچىلارنىڭ «تەقدىرى» نى بەلگىلەيدىغان ئەڭ گۈشتەرگە ئايلىنىپ قېلىپ، بارلىق مائارىپ پائالىيىتى بۇ «مەركەز» ئۈچۈن خىزمەت قىلدى. مائارىپنىڭ نىشانى ئوقۇغۇچىلارنىڭ جەمئىيەتكە ماسلىشىش، ياشاش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىشتەك تەرەپلەرگە قارىتىلماي، نومۇر ئۈچۈن ئوقۇتىدىغان، نومۇر ئۈچۈن ئۆگىنىدىغان پاسسىپ مائارىپ قارىشىنىڭ ئۇزاق مەزگىل دەۋرلىنىشى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي پىكىر ۋە تەپەككۈرىنى تۇنجۇقتۇرۇپ، يېڭىلىق يارىتىش تۇيغۇسىدىن مەھرۇم قالدۇردى. ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارى دەبدەبىلىك نەزەرىيىلەر، سىرلىقلاشتۇرۇلغان بىلىملەر دۆۋىسى ئىچىدە كۆمۈلۈپ قالدى. نەتىجىدە، جەمئىيىتىمىزدە ئون يىل ئوقۇپمۇ قولىدىن بىرەر ئەمەلىي ئىش قولىدىن كەلمەيدىغان مەدەنىي ساۋاتسىزلار كۆپىيىشكە باشلىدى.

بۈگۈنكى كۈندە مائارىپنىڭ بولۇشىلا كۇپايە قىلمايدۇ. بىز ئىزدىمەكچى بولغان مائارىپ تەربىيەلىگۈچىلەردە ئەقىدە-ئېتىقاد ۋە ساغلام ۋۇجۇد، ئىلمىي ئۆگىنىش روھى يېتىلدۈرۈلەيدىغان، ئىجادىي پىكىر ۋە تەپەككۈرغا ئەھمىيەت بېرىپ، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى ئۇرغۇتالايدىغان، ئەقىل بۇلاقلىرىنىڭ كۆزىنى ئېچىپ، رېئاللىقنىڭ رەھىمىز رىقابىتىگە دادىل يۈزلىنەلەيدىغان، خاسلىقى بولغان مائارىپتۇر. يېڭىلىق يارىتالايدىغان مائارىپنى بەرپا قىلماي تۇرۇپ يېڭىلىق يارىتالايدىغان يېڭى ئەۋلادلارنى يېتىشتۈرۈشتىن سۆز ئېچىش بەسى مۇشكۈل.

ھېسسىيات ۋە ئەقىل

ھېسسىيات بولمىسا ئەقىل قاناتلىنالمىدۇ. ئەمما ئەقىل بىلەن ھېسسىيات دائىم دېگۈدەك توقۇنۇشۇپ تۇرىدۇ. ئەقىلنىڭ ھېسسىياتنى زىيادە چەكلەپ تۇرۇشى ھېسسىياتنىڭ قۇرغاقلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارسا، ئەقىلنىڭ ھېسسىيات تەرىپىدىن قۇل قىلىنىشى ئاسانلا ئەقىلدىن ئېزىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئادەمدە ھېسسىيات بولمىسا قىزغىنلىق، قىزىقىش، خۇشھاللىق، ھاياجان، مۇھەببەت-نەپرەت دېگەندەك پىسخىك كەيپىياتلاردىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ، ئادەم گويا ھېسسىياتسىز مەخلۇققا ئايلىنىپ قالىدۇ. ھېسسىيات بولمىسا بىرەر ئىشتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغىلىمۇ بولمايدۇ. بىراق، ھېسسىياتنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىپ، ئەقىل ھېسسىيات قايناملىرى ئىچىدە تۇنجۇقۇشقا باشلىسا، ئادەم توغرا-خاتا، ھەق-ناھەقنى ئايرىش ۋە ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالىدۇ-دە تەتۈر قىسمەتلەر قاينىمىغا غەرق بولىدۇ.

تەپەككۈرنىڭ خاسىيىتىدە نۇرلىنىدۇ. دېمەك، ئەقىل ئامىللىرى بىلەن غەيرىي ئەقىل ئامىللىرى ئۆزئارا ماسلىشىپ قايىسى دەرىجىدە رولىنى جارى قىلدۇرۇش مەسىلىسى ئاخىرقى ھېسابتا بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرى- تۆۋەنلىك دەرىجىسىنى بەلگىلەيدۇ.

بەزىلەر ئەقىل- پاراسەتنى ماددا دەپ چۈشەنسە، بەزىلەر روھىي كۈچ دەپ قارايدۇ. بەزىلەر مېڭىنىڭ ئالاھىدە ئىقتىدارى دەپ قارىسا، يەنە بەزىلەر ئاكتىپ ۋە ئۈنۈملۈك ئىنكاسنىڭ مەھسۇلى دەپ قارايدۇ... ئەقىلنىڭ ئىپادىلىرىدىن قارىغاندا، ئۇ ئالدى بىلەن ئادەمنىڭ ساپاسىنى، بولۇپمۇ مېڭىنىڭ ئىشلەش ئۈنۈمدارلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئالاھىدە قابىلىيەت بولۇپ، كۈنكېرىتنى ئىش- ھەرىكەتلەردە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ئەقىلنىڭ يوشۇرۇن ھالىتى بومبىنىڭ تىنچ تۇرغان ھالىتىگە، يوشۇرۇنلۇقتىن ئاشكارىلىققا ئۆتۈپ، پارتلاش خاراكتېرلىك مەنىۋى كۈچ ھاسىل قىلىشنى بومبىنىڭ پارتلىشىغا ئوخشىتىشقا بولىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە ئىختىساسلىقلار رىقابىتىنىڭ گەۋدىلىك ئورۇنغا ئۆتۈشى، ئەقىل ئىنقىلابىنىڭ رەسمىي باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى.

« دۆت » دېگەن ئۇقۇم نىسپىي مەنىگە ئىگە بولۇپ، نورمال تۇغۇلغان ھەرقانداق ئادەم ئەسلىي تەبىئىتىدىن ئېيتقاندا دۆت بولمايدۇ. شۇنداقلا ھەر بىر ئادەمدە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەر بولىدۇ. « دۆت » لۈك بىر تەرەپتىن ئۆز ئالاھىدىلىكى ۋە ئارتۇقچىلىقىنى بىلمىگەنلىك ياكى جارى قىلدۇرالمىغانلىقتىن كېلىپ چىقسا، يەنە بىر تەرەپتىن كۆڭۈلدىكىدەك تەربىيىلىنىش شارائىتىغا ئىگە بولالماسلىق، ئەقلىي ئامىللارنىڭ رولىنى ئۈنۈملۈك جارى قىلدۇرالماسلىق، سۆرەلمىلىك، ھۇرۇنلۇق، ئىرادىسىزلىك، تىرىشماسلىق، كالا ئىشلەتمەسلىك، شىجائىتىنى يوقىتىش دېگەندەك پاسسىپ روھىي ئامىللار كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن مەلۇمكى، نورمال تۇغۇلغان ئادەملەرنىڭ ئەقىل ئويغىنىشى ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ، پالانى مىللەتنى « ئەقىللىق »، پۈستانى مىللەتنى « دۆت » دېيىش ئەھمىيەتتە لوگىكىغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. بۇيەردىكى پەرقنى ئەقىلنى ئىشقا سالالمىغانلىق ياكى سالالمىغانلىق مەسىلىسى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئالايلىق، يەھۇدىيلارنى « ئەقىللىق مىللەت » دەپ ئاتىماي، « ئەقىلنى جايىنى تېپىپ ئىشلىتىشنى بىلىدىغان مىللەت » دەپ ئاتىماق توغرا بولىدۇ.

تالانت ئەھمىيەتتە ئەقىلنىڭ يۈكسەكلەشكەن بىر خىل ئىپادىسىدۇر. تالانت ئۇزاق مۇددەتلىك ئىجادىي ئەمگەكنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ئېينشتېين تالانتنى: « بىر پىرسەنت ئەقىل ۋە ئىلھام بىلەن، 99 پىرسەنت قان- تەرنىڭ يۇغۇرۇلمىسى » دەپ قارىغان. بۇ گەپ سەل مۇبالىغىلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەجىر- مېھنەتنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەھمىيەتتىمۇ ئەھمىي ئىشلەش روھى بار ئادەتتىكى كىشىلەر ئەھمىي ئىشلەش روھى بولمىغان ئەقىللىق كىشىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ ئۇتۇققا ئېرىشەلەيدۇ. ئەقىل غايەت زور يوشۇرۇن بايلىق بولۇپ، ئۇنى ئاچقىلى ۋە تەرەققىي

ھېسسىيات ئامىللىرىنىڭ گەۋدىلىك ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىمىز. ئاققا قارا ئاسان يۇقىندەك، بىزدە بىرەر ئىشتا نام - نەتىجە قازانغۇچىلارغا نىسبەتەن نېمىشقىدۇر ئارقىسىدىن سۆز - چۆچەكمۇ كۆپىيىپ بارىدۇ. ئۆتكەن يىللاردا بەزى رەزىل كىشىلەرنىڭ سۆز - چۆچەك تارقىتىشى بىلەن ھەق - ناھەقنى ئېنىقلاپ كۆرمەيلا بىر قىسىم ئالىم - ئۆلىما، ئەدەبىيەتنى غاجاپ، سېستىپ بىرىەرگە ئاپاردۇق. ئۇلارنىڭ كىم ئۈچۈن، نېمە ئۈچۈن كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ قان تۈكۈرۈپ ئەسەر يېزىۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلىشىپ كەتمىدۇق. بەدىئىي ئەسەرلىرىمىز، تېلېۋىزىيە فىلىملىرىدە « تەسەرلىك » ئەسەر ۋە قەلىملىرى ئارقىلىق ئەسلىدىنلا مەسكىن يۈرەكلەرنى تېخىمۇ ئېزىدىغان يىغلاڭغۇ ھېسسىياتقا باي، چۈشكۈن روھنى تەشۋىق قىلىدىغان ئەسەر، ئۇن - سىن بۇيۇملىرى ئاۋۇپ، ھېسسىياتقا مايىل خەلقىمىزدىن كۆز يېشى تەلەپ قىلدۇق. بىز ئۇيغۇرلار يەنە « ناخشا - ئۇسسۇل مىللىتى » دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىمىز. بىر قارمىققا بۇ مەلۇم مەنىدە يامان نام جۈملىسىدىن بولمىسىمۇ، سىنچى نەزەر بىلەن باققىنىمىزدا ئەقىللىككە نىسبەتەن بىر خىل ھاقارەتتەك، ئۇسسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتىشنىلا بىلىپ، باشقا ئىش قولمىزدىن كەلمەيدىغاندەك تۇيغۇ بېرىدىغىنى ئېنىق. راست گەپنى قىلغاندا، شۇ كۈنلەردە ئەسەبىي ھېسسىياتنىڭ قۇترىشى ئەقلىمىزنى كورلاشتۇرۇپ، كۆزىمىزنى تورلاشتۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ. ئەمدى ھېسسىياتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئەقىل بىلەن ئىش قىلمىساق بولمايدىغان يەرگە يەتتى.

پىسخولوگىيە ئىلمىدە دىققەت، كۆزىتىش، ئەستە تۇتۇش، تەسەۋۋۇر، تەپەككۈر قاتارلىقلارنى ئەقىل ئامىللىرى دەپ قارايدۇ. دىققەت قىلىش ئىقتىدارىنى ئەقلىي ئىقتىدار پائالىيىتىنىڭ روجىكىگە، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئەقلىي ئىقتىدار پائالىيىتىنىڭ رازۇبىدىچىكىگە، ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىنى ئەقلىي ئىقتىدار پائالىيىتىنىڭ ئامبىرىغا، تەپەككۈر ئىقتىدارىنى ئەقلىي ئىقتىدار پائالىيىتىنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا، تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىنى ئەقلىي ئىقتىدار پائالىيىتىنىڭ قانتىغا ئوخشىتىدۇ. بۇ ئامىللار ئىچىدە بىرەرسى ئۆز رولىنى يوقاتسا، ئەقلىي ئىقتىداردىن سۆز ئېچىش قۇرۇق گەپكە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئېھتىياج، قىزىقىش، مۇددىئا، ھېسسىيات، ھەۋەس، ئىرادە، تېمپىرامېنت قاتارلىقلار غەيرىي ئەقلىي ئامىللار دەپ قارىلىدۇ. غەيرىي ئەقلىي ئامىللار گەرچە بىۋاسىتە ئەقىلنى پەيدا قىلالمىسىمۇ، لېكىن ئۇ ئادەم ۋۇجۇدىنى ھاياتىي كۈچتىن ئىبارەت ئىچكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. مەسالەن، ئېھتىياج تۈپەيلى قىزىقىش پەيدا بولۇشى مۇمكىن. قىزىقىش ھەۋەسكە ئايلانغاندا ئادەم ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۆزى ھەۋەس قىلغان ئىشقا بېرىلىپ كېتىدۇ، بۇنداق چاغدا تارتقان ھەرقانچە جاپامۇ كۆزگە كۆرۈنمەي قالىدۇ. ئادەمدە قىزىقىش، ھەۋەسلا بولۇپ ئىرادە بولمىسا بىرەر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقىش خام خىيالغا ئايلىنىپ قالىدۇ. تەپەككۈرسىز ھاياتنى تېخىمۇ تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولمايدۇ. ئەقىل پەقەت

ئەقىل رىقابىتى بولغاچقا، بولۇپمۇ تەرەققىي تاپقان ئەللەر دىققەت نەزىرىنى كەلگۈسىنىڭ ئىگىلىرى بولغان ئۆسمۈرلەر ۋە ياشلارغا قارىتىپ، قانداق قىلغاندا ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن ئەقىل بۇلىقىنى ئاچقىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە جىددىي ئىزدىنىش ۋە سەپەرۋەرلىك پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارماقتا. جۇڭخۇدا ساپا مائارىپىنىڭ كۈچەپ تەكىتلىنىشىمۇ، دەل ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي تەپەككۈرىنى قوزغىتىپ، ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش ئاساسىدا ئىختىساسلىقلار قوشۇنىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلىشتىن ئىبارەت.

ھاياتلىقلا بولىدىكەن رىقابەت بولىدۇ. رىقابەتنىڭ رەھىمسىزلىكى تاللىنىش ۋە شاللىنىشتا، مەۋجۇدلىق ۋە مەھكۇملۇق كۈرىشىدە مەركەزلىك ئەكس ئېتىدۇ. بۇ نۇقتىنى چىن مەنىسىدىن چۈشەنگەندىلا ئاڭ ئويغاق ھالەتكە ئۆتىدۇ. ئاڭنىڭ ئويغىنىشى ئاخىرقى ھېسابتا ئەقىل دەۋرۋازىسىنىڭ ئىشىكىنى چىكىدۇ. ئىنسان ئۈچۈن ئۆز تەبىئىتىدىكى بايلىقلاردىن پايدىلانماسلىق تولمۇ ئېچىنىشلىق پاجىئە، ئەلۋەتتە.

ئەقىلدىن قانچە ياتلاشقانسىرى نادانلىق شۇنچە باش كۆتۈرۈشكە باشلايدۇ. «ئىت غالجىرلاشسا قۇيرۇقىنى تالايدۇ، ئادەم نادانلاشسا ئۆز قوۋمىنى غاجايدۇ» دېگەندەك، «نادان كىشىلەر ئۆز ئارا كۆتىنى كولىشىپ، بىر-بىرىنىڭ بېشىدا ياتماق چىقىشىدۇ، مېغىزىنى باشقىلارغا بېرىش بىلەن ھۇزۇرلىنىدۇ.» [23] نادانلىق ئەۋج ئالغان جەمئىيەتتە ئىلغارلىق چەتكە قېقىلىپ، ھەقىقەت بويۇن قىسىپ قالىدۇ. نەتىجىدە ئاۋامنىڭ ئىرادىسى ۋە جاسارىتى سۇسلايدۇ. چۈنكى نىجاسەتكە ئامراق بولغىنىدەك، روھى كېرەكتىن چىققان ئادەملەرمۇ ناچار ئىللەتلەرنى ئۆزىگە ئاسان يۇقتۇرۇۋالىدۇ. نادانلىق ئەۋج ئالغان جەمئىيەت ئەزالىرىدا ئەقىل ئىسراپچىلىقى ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە بولىدۇ. بۇنداق «سىياسىي مەدەنىيلىك» بولمىغان، ئەقىل كار قىلمايدىغان زاماندا ياشاش زىيالىيلار ئۈچۈن ئەڭ زور بەختسىزلىك بولۇپ، ئۇلار ئىقتىدارىنى نامايان قىلىدىغان سەھنىدىن مەھرۇم قالغان بولىدۇ؛ بۇنداق جەمئىيەتتە «سىياسىي يانچۇقچى» لار بازار تېپىپ، ھەق-ناھەق تۇيغۇسى ئۆلگەن، جاھاننىڭ رەپتارىغا كىرىۋالغان جان باقتى ئىجتىمائىي گاس-گاجىلار(مەسئۇل مۇھەررىردىن) ئاۋۇپ كېتىدۇ. نادانلاشقان ئاۋام ئەمەلىيەتتە ئۈمىد-ئىشەنچنى يوقاتقان، زەئىپلەشكەن روھلار توپى بولۇپ، بۇنداق ئاجىز-چۈشكۈن روھ گېزى كەلگەندە زامانىۋىلىق ۋە ئىلغارلىقنىڭ بىر تېپىكىگە يارىمايدۇ؟!

ئېنىشىيىن: «ئاۋام ئىدىيە جەھەتتە ئومۇمەن قاشاڭ كېلىدۇ» دېسە، گراسئەن: «ئامما دېگەن كۆپ باشلىق غەلتە مەخلۇق، ئۇنىڭدا يامان غەرەز تېرىيدىغان بىرمۇنچە كۆز ۋە كەلسە-كەلمەس تۆھمەت تارقىتىدىغان كۆپلىگەن تىل بار» [24] دېگەن. كۆپنىڭ ئەقىل-پاراستىنىڭ كۆپ بولىدىغانلىقىدا گەپ يوق، بىراق ئاممىۋى ئىدىيە ۋە ئاممىۋى ئېقىملارنىڭ توغرا بوپكىتىشى ناتايىن. بولۇپمۇ تۈرلۈك پىكىر-ئېقىم تەڭ مەۋجۇد بولمىغان، ئەركىن بەھس-مۇنازىرىلەردىن

قىلدۇرغىلى بولىدۇ. ئەقىلنى قانچە ئىشلىتىپ بەرسە شۇنچە ئېچىلىدۇ، ئىشلەتمىگەنسىرى دات باسىدۇ. تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا «نورمال بولغان چوڭ مېڭىنىڭ ئەستە ساقلاش سىغىمى تەخمىنەن 600مىليون دانە كىتابتىكى بىلىمنىڭ ئومۇمىي مىقدارىغا تەڭ كېلىدىكەن. ئىنسانلار ئىقتىدارىنى ئازراقلا جارى قىلدۇرالمىسا 40خىل تىلنى ئۆگىنىۋالالايدىكەن.» [21] «ئىتالىيە كاردىنالى بوزما ماتسېل (1774 - 1899) ئىسىملىك ئېپىسكوپ 72خىل تىلنى بىلگەن، 39خىل تىلنى راۋان سۆزلىيەلگەن.» [22] ياشاۋاتقان مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشى پەقەت مېڭىسىنىڭ ئازغىنا بىرقىسمىنىلا ئىشلىتىپ ئومۇرىنى ئاخىرلاشتۇرىدىكەن. شۇڭا بۈگۈنكى كۈندە قانداق قىلغاندا مېڭىنى ئۈنۈملۈك ئاچقىلى بولىدىغانلىق مەسىلىسى مۇتەخەسسس - ئالىملارنىڭ دىققىتىنى تارتقان جەلپكار تېمىلارنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

ئەقىلنى پۈتۈنلەي ئىجابىي نەرسە دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. باشقىلارنى قىلتاققا چۈشۈرۈش ئۈچۈن قۇرۇلغان ھىيلە-مىكىر، سىياسىي نەپەرەتلىرىمۇ ئەقىل جۈملىسىگە كىرىدۇ. دېموكراتىيەلەشمىگەن ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ ھاۋاسىدا ھىيلە-مىكىر ھەممىدىن كۈچلۈك بولىدۇ. ئەپسۇسكى، ئەقلى - ھوشىنى سەگەك تۇتمىغان بىخۇد كىشىلەر بىر ئۆمۈر باشقىلارنىڭ دېيىغا ئۇسسۇل ئويناپ ئۆتۈۋاتقانلىقىنى سەزمەيدۇ. بۇنداق ئۇسسۇل ئويناشنى كىشىلىك تۇرمۇشتىكى نورمال ئىش دەپ قاراپ قالىدۇ. بەزى ئادەملەر ئەقىللىق بولغىنى بىلەن قارا نىيەت كېلىدۇ. بۇنداقلا باشقىلارنىڭ نادانلىقىدىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى بابلاش، قاقتى-سوقتى قىلىش كويىدا يۈرىدۇ. بەزى ئەقىللىق ئادەملەرنىڭ قورسىقىدا «جىن» تولا بولىدۇ. تۇيدۇرماي ساماننىڭ ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتىدۇ. كالىسىدا يەنە قانداق «ئويۇن» لارنىڭ بارلىقىنى بىلىپ بولغىلى بولمايدۇ. قاراقورساق نادانلار كۆپ ھالدا قورسىقىدا «جىن» بار ئاشۇ كىشىلەرنىڭ قۇربانلىقىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن «ئارىفنامە» («شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2000-يىل 4-، 5- (قوشما) سان) ناملىق ئەسىرىدە: «ئەقلى قارا! نادان ۋە بىلىمسىزلىرى، كۆڭلى قارا! ئەقلى ۋە بىلىمى بولغان ۋىجدانسىزلارغا قارىتىلىدۇ» دېگەن. زور ئىجتىمائىي تەسىرگە ئىگە كىشىلەرنىڭ ئەقىلدىن ئېزىشى ئاپەت خاراكتېرلىك زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كۆڭلى قارا ئادەملەرنىڭ ھوقۇق-مەرتىۋىسى ئۆسكەنسىرى جەمئىيەتكە كەلتۈرىدىغان خەۋپ-خەتىرى شۇنچە زور بولىدۇ. بەلكىم مەشھۇر سىياسىيونلارنىڭ خالىي بىر خانىدا ئۆزئارا قۇلاق قېقىشىپ تۈزۈشكەن ئىستراتېگىيىسى دۇنيانىڭ يېڭى تەرتىپىنى بەلگىلەپ قويۇشىمۇ مۇمكىن. دېمەك ئاجىزلار ھامان كۈچلۈكلەرنىڭ ۋەھمىسى ئاستىدا ياشايدۇ. ئاجىزلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ پەقەت بىرلا يولى بار، ئۇ بولسىمۇ ئەقىلگە مۇراجىئەت قىلىش!!! بىزگە نىسبەتەن شۇئارغا ئايلىنىپ كەتكەن «ئەقىل رىقابىتى» دېگەن بۇ ئىبارىنىڭ ئارقىسىغا تولمۇ چوڭقۇر مەنالارنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى چۈشىنىشنىڭ ئۆزى بىر ئەقىل. ھازىرقى دۇنيادىكى ئىختىساسلىقلار رىقابىتى ماھىيەتتە

مۇستەقىللىق خاراكتېرى كۈچلۈك، يېڭىلىق يارىتىش روھىغا باي، ئەقلى ساز كىشىلەرلا ئۆزىگە خاس يېڭىچە بىر يولنى ئاچالايدۇ، ھاياتنىڭ قەنتىنى چاقالايدۇ؛ ئەقلىنىڭ نېمىلىكىنى تونۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ، ئەڭ مۇھىمى سۆيۈشتە. «ھايات دەرىخىدىن يېتىلگەن ئەقىل - ئىدراك مېۋىسىنى، ۋاقىت داۋىنىدا ھاسىل بولغان ھېكمەت - پاراسەت خەزىنىسىنى ئىگىلەش ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئۆز - ئۆزىنى كامالەتكە ئېرىشتۈرۈشتىكى زۆرۈر ئۆتكەلدۇر.» [25] بىز ئەقىل نۇرى ئارقىلىق ۋۇجۇدىمىزنى پاكلاپ نۇرلاندۇرالساق، كۆز ئالدىمىزنىڭ يورۇپ بارىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلالايمىز، نادانلىققا خاتىمە بېرىپ، مەۋجۇدلۇقنى پۇختا ئاساسقا ئىگە قىلالايمىز.

2008 - يىل 11 - نويابىر، قورغاس

مۇستەسنا جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھاياتى كۈچىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. ھەممە كىشىنىڭ قارىشىنىڭ بىر خىل بوپكېتىشىمۇ خەتەرلىك ئەھۋال بولۇپ، بۇ، مەسىلىنىڭ ئېغىرلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ. چۈنكى يېڭى قاراش، يېڭى ئىدىيىلەر ئالدى بىلەن شەخسلەر تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ئاندىن ئومۇملىشىدۇ. شۇڭا كۆپ ھالدا ھەقىقەت ئازساندىكى كىشىلەر تەرەپتە بولىدۇ. كىشىلەر نەچچە ئەسىرلەپ چوقۇنۇپ كەلگەن «يەرمەركەز» تەلىماتى ئاخىرقى ھېسابتا خاتا بولۇپ چىقىدىمۇ؟ كىم بىلىدۇ ھېلىمۇ قانچىلىغان خاتا قاراش، ئىدىيە ۋە نەزەرىيىنى توغرا دەپ قاراپ، ۋاقىت ۋە زېھنىمىزنى قانچىلىك خورلىتىۋاتقانلىقىمىزنى بىرىمە دەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئېقىمغا قارا - قويۇق ئەگىشىش، نوپۇزلۇقلارغا زىيادە چوقۇنۇش ئۈزلۈك ئېگىنىڭ زىيادە سۇسلاپ كەتكەنلىكىدىن بولىدۇ. پەقەت

ستاتا مەنبەلىرى

45. 60 ، 64 ، 66 ، 52 - بەتلەر .
 [16] باتۇر روزى: « يېڭى مائارىپ بايراقدارى ئابدۇقادىر داموللا » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 - يىل ماي نەشرى . 35 ، 36 - بەتلەر .
 [17] ليۇ فاڭ: « فرانسۇزلار بالىلىرىنى قانداق تەربىيەلەيدۇ » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىل ئىيۇل نەشرى . 152 ، 153 - بەتلەر . ئۆمەر جان مۇھەممەت تەرجىمىسى .
 [18] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەت شىمىن: « ئارىفنامە » ، « شىنجاڭ مەدەنىيىتى » ژۇرنىلى 2000 - يىل 4 ، 5 - (قوشما) سان: يالغۇن روزى نەشرىگە تەييارلىغان « يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 - يىل ئىيۇل نەشرى . 346 - بەت .
 [19] مورتىمېر ئادلىر: « غەربنىڭ تەبەككۈرى » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2005 - يىل مارت نەشرى ، 11 - بەت . ئابدۇقادىر جالالىددىن تەرجىمىسى .
 [20] ئەسەد سۇلايمان: « 20 - ئەسىر روھى ۋە تارىخىدىكى غېرىبلىق » ، « شىنجاڭ مەدەنىيىتى » ژۇرنىلى 1998 - يىل 2 ، 3 - (قوشما) سان .
 [21] « بىلىم - كۈچ » ژۇرنىلى 2007 - يىل 5 - سان 31 - بەت .
 [22] يۇقىرىقى ژۇرنال 2007 - يىل 5 - سان 5 - بەت .
 [23] ئىمىر مۇھەممەت يېڭىسارى: « مەسلىھەت » ، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 2006 - يىل ماي 2 - نەشرى ، 116 - بەت .
 [24] بالتاسار گراسىئەن: « ئەقىل - پاراسەت دەستۇرى » ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001 - يىل ئاپرېل نەشرى ، 89 - بەت . ئوبۇل ئىسلام تەرجىمىسى .
 [25] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەت شىمىن: « ئۇيغۇر بەلسەپە تارىخى » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1997 - يىل ئاۋغۇست نەشرى ، 9 - بەت .

[1] جاۋسىياۋ: « گىگانىت جۇڭگونىڭ يېنىدىكى بەتەك ياپونىيە » ، « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى » ژۇرنىلى 2006 - يىل 1 - سان .
 [2] جۇئان ئىبرىكۈبىر: « تېخنىكا بايلىق پەرقىنى زورايتىۋەتتى » ، « تەرمىلەر » ژۇرنىلى 2003 - يىل 3 - سان .
 [3] « ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى » 2005 - يىل 30 - ماي سانى .
 [4] ئابدۇقادىر جالالىددىن: « بىلىمنىڭ زۆرۈرىيىتى ۋە تەبىرى » ، « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى » ژۇرنىلى 2005 - يىل 6 - سان .
 [5] باتۇر روزى: « يېڭى مائارىپ بايراقدارى ئابدۇقادىر داموللا » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 - يىل ماي نەشرى ، 21 - بەت .
 [6] « بايلار بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ پەرقى » ، « تەرمىلەر » ژۇرنىلى 2004 - يىل 12 - سان . جەمىلە ئەلى تەرجىمىسى .
 [7] « ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى » ، ش ئۇ ئا ر مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى تۈزگەن . 1999 - يىل ئۆكتەبىر نەشرى ، 172 - بەت .
 [8] ، [9] ، [10] ئابدۇقادىر جالالىددىن: « بىلىمنىڭ زۆرۈرىيىتى ۋە تەبىرى » ، « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى » ژۇرنىلى 2005 - يىل 6 - سان .
 [11] مورتىمېر ئادلىر: « غەربنىڭ تەبەككۈرى » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2005 - يىل يانۋار نەشرى ، 8 - بەت . ئابدۇقادىر جالالىددىن تەرجىمىسى .
 [12] « بالىلارنى ئورتاق تەربىيەلەيلى » ، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى 2004 - يىل فېۋرال نەشرى ، 24 - بەت . مۇختار مەخسۇت تەرجىمىسى .
 [13] بالتاسار گراسىئەن: « ئەقىل - پاراسەت دەستۇرى » ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001 - يىل ئاپرېل نەشرى ، 228 - بەت . ئوبۇل ئىسلام تەرجىمىسى .
 [14] ، [15] يۈسۈپ خاس ھاجىپ: « قۇتادغۇ بىلىك » ، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنى نەشرىگە تەييارلىغان . مىللەتلەر نەشرىياتى 1991 - يىل نويابىر نەشرى ، 45 ، 57 ،

ئاپتور: قورغاس ناھىيە 5 - ئوتتۇرا مەكتەپتە خىمىيە ئوقۇتقۇشى بويىچە ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى (M1)

بۇ سان 2008 - يىل 1 - نويابىردا تىزىشقا يوللاندى ، 30 - نويابىردا نەشرىدىن چىقتى . تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1) ، رىسالەت مۇھەممەت (M2) ، نۇر مۇھەممەت ئۆمەر ئوچقۇن (M3) . بىكىتكۈچى: قۇربان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

«شۇنداق كۈنلەرمۇ ئۆتكەن»، «ھېسام ھەققىدە قىسسە»، «چىرايلىق چۈمبەل» قاتارلىق رومانلار؛ «ئاخىرقى كۈنلەر»، «ھاسان قايماننىڭ سەرگۈزەشتىلىرى»، «تارىخنىڭ كۆزى — مۇسا سايرامى» قاتارلىق پوۋېستلار توپلاملىرى؛ «سالچىنىڭ ئوغلى»، «ئاھ، يانتۇ سۈرەت»، «سۈمكىنىڭكى جېدەل»، «كۆزىلەر سۆزلەيدۇ»، «ئايالىمنىڭ دوستى»، «كارىۋات ئاستىدىكى ئەر»، «ساغىزىڭ مۇھەببەت ھەجۋىي ھېكايىلىرىدىن تاللانما» قاتارلىق ھېكايىلەر توپلاملىرى؛ «قوغۇرۇق»، «ئالتۇن مۇنار»، «چەشمىلەر» قاتارلىق شېئىرلار توپلاملىرى؛ «ھېسام چاقچاقلىرى» (ئون كىتاب، ئالتىسى ئۇيغۇرچە، تۆتى خەنزۇچە)، «تېپىپجان ئېلىپنى چاقچاقلىرى»، «دۇردانە ئەتىپىلەر» قاتارلىق كىتابلار؛ «قايغۇلۇق ئەسلىمىلەر»، «قەلبىمدىكى زوردۇن سابىر» قاتارلىق ئەسلىمە كىتابلار؛ «كۆڭۈل ئىزھارىم» ناملىق پوبلىستىك ماقالىلەر توپلىمىنىڭ مۇئەللىپى، يازغۇچى، شائىر ماخمۇت مۇھەممەت ئەپەندى.

رەسسام: غازى ئەھمەد

كەچ قايتىش

《新疆文化》（维吾尔文）

综合性文学双月刊

《新疆维吾尔自治区文艺》2008 - 6 - 294 (总第294期)

(新疆维吾尔自治区文艺)

主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅

主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所

编辑出版：新疆文化 杂志编辑部

国际标准刊号：ISSN1008 - 6498

国内统一刊号：CN65 - 1073/I

海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部

代理者地址：中国北京朝阳区工体东路 16 号

P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China

海外发行代号：6498BM

发行范围：国内外发行

地址：乌鲁木齐市胜利路 193 号

邮编：830001 电话：(0991) 2856942

印刷：新疆日报 印务中心

发行：乌鲁木齐市邮局

订阅：全国各地邮局

邮发代号：58 - 22 定价：5 元

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئار مەدەنىيەت نازارىتى

چىقارغۇچى: ش ئۇ ئار مەدەنىيەت تەتقىقات ئورنى

تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008 - 6498

مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65 - 1073/I

چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب

ئىمپورت - ئېكسپورت (گۇرۇھى)

باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى

چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالىت نومۇرى: 6498BM

مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ

ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 193 - نومۇرلۇق قورۇ

پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942

باشقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ

مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايىدىكى پوچتخانىلار مۇستەھرى قوبۇل قىلىدۇ

پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 5 يۈەن